ACTA HISTORICA
UNIVERSITATIS SILESIANAE OPAVIENSIS 13/2020

Výzkumné centrum pro kulturní dějiny
Slezska a střední Evropy

Výzkumné centrum pro soudobé dějiny,
historickou paměť a kulturní dědictví

Acta historica USO byla vydána s podporou projektu Institucionálního plánu Slezské univerzity v Opavě 2019-2020 *Podpora konkurenceschopnosti a interdisciplinarity vědeckého výzkumu v oblasti historické vědy.*

ACTA HISTORICA UNIVERSITATIS SILESIANAE OPAVIENSIS 13/2020

SLEZSKÁ UNIVERZITA
FILOZOFICKO-PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA V OPAVĚ

Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě
Ústav historických věd

Opava 2020

Redakční rada

Interní členové
Doc. Mgr. Martin Pelc, Ph.D. (předseda)
Prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc.
Prof. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D.
Prof. PhDr. Irena Korbelářová, Dr.
Prof. PhDr. Dušan Uhlíř, CSc.
Prof. PhDr. Rudolf Žáček, Dr.
PhDr. Marian Hochel, Ph.D.
Mgr. David Radek, Ph.D. (odpovědný redaktor)

Externí členové
Prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D. (Masarykova univerzita, Brno)
Prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc. (Historický ústav AV ČR)
Prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc. (Všeodborový archiv ČMKOS, Praha)
Prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc. (Univerzita Karlova, Praha)
Prof. PaedDr. et PhDr. Jindřich Vybíral, CSc. (Vysoká škola uměleckoprůmyslová, Praha)
Doc. Mgr. Robert Antonín, Ph.D. (Ostravská univerzita, Ostrava)
Doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Univerzita Pardubice, Pardubice)
Doc. PhDr. Josef Hrdlička, Ph.D. (Jihočeská univerzita, České Budějovice)
Doc. Mgr. Antonín Kalous, Ph.D., M.A. (Univerzita Palackého, Olomouc)
Dr. Christiane Brenner (Collegium Carolinum, Mnichov)
Dr. Lucyna Harc (Uniwersytet Wrocławski, Wrocław)

Redakční kruh
Prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc. (Univerzita Karlova, Praha)
Prof. PhDr. Jan Jirák, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha)
Prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha)
Prof. MgA. Martin Štoll, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha)
Doc. PhDr. Martin Franc, Ph.D. (Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha)
Doc. PhDr. Barbara Köpplová, CSc. (Metropolitní univerzita, Praha)
Doc. PhDr. Andrea Pokludová, Ph.D. (Ostravská univerzita, Ostrava)
PhDr. Rastislav Kožiak, PhD. (Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica)
PhDr. Juraj Marušiak, PhD. (Ústav politických vied SAV, Bratislava)
PhDr. Karel Müller (Zemský archiv, Opava)
Dr. Wojciech Dominiak (Muzeum Ziemi Prudnickiej, Prudnik)

© Authors, 2020
© Slezská univerzita, 2020
© Josef Heller – dědicové, 1947 (Slečna Hromosvod)

ISSN 1803-411X
ISBN 978-80-7510-438-0

OBSAH

STUDIE

100 let od připojení Hlučínska

Michal Kubica
Šlechtická společnost Horního Slezska po jeho rozdělení roku 1742 na příkladu Hlučínska
(11–34)

Irena Korbelářová
Opavská restauratérka Therese Adam(ová) a její „slezská kuchyně" sklonku 19. století
(35–60)

Jiří Šíl – Zdeněk Kravar
Prameny k problematice připojení Hlučínska k Československu z let 1920–1938 ve Státním archivu v Opolí
(61–76)

Karla Vymětalová
Antonín Hartmann et alii
(Latina na gymnáziu v Hlučíně za První republiky)
(77–90)

Varia

Vojtěch Szajkó
Významní lékaři 19. století v dánsko-německé válce roku 1864
(91–102)

Martin Franc
Jizvy na duši i na těle. Trauma a násilí v rodinné výchově v českých zemích 50. a 60. let 20. století
(103–118)

MATERIÁLY

Materiálové studie
Tomáš Krömer – Zdeněk Jirásek
Nerealizované návrhy dostavby výstavní budovy Slezského zemského muzea z let 1923–1924
(121–148)

Diskuze
Radmila Dluhošová – Irena Korbelářová – Rudolf Žáček
Paměť, oživená minulost a zážitkové eventy.
Na okraj interdisciplinarity a specifických informačních zdrojů probíhajícího výzkumu kulinárního dědictví českých zemí s přihlédnutím k Hlučínsku
(149–172)

Edice
Jiří KNAPÍK – Lucie GILAROVÁ – Vít NĚMEC (edd.):
Rozhlasová hra Zdeňka Jermana „Slečna Hromosvod" (1947) (Studie a edice scénáře)
(173–204)

Bibliografie
Miloš Zapletal
Bibliografie slovenské hudební muzeologie
(205–218)

RECENZE A ANOTACE

(219–240)

RECENZE

TOMÁŠOVÁ, Veronika: *Evangelíci na Těšínsku v tolerančním období (1781–1861)*
(Michal Valeček)

GUÉGAN, Stéphane – VIGUIER-DUTHEIL, Florence (edd.): *Jean Auguste Dominique Ingres e la vita artistica al tempo di Napoleone*
(Marian Hochel)

HOCHEL, Marian (ed.): *Moderní Evropan první poloviny 19. století*
(Katarína Hromuľáková)

GALAŠ, Radek: *Československé četnictvo 1918–1929*
(Ondřej Kolář)

KÁBOVÁ, Hana – KOUCKÁ, Ivana: *Akademik Josef Dobiáš (1888–1972): Historik, klasický filolog a pelhřimovský rodák se vrací domů*
(Karla Vymětalová)

ANOTACE

KOLÁŘ, Ondřej – KOLÁŘOVÁ, Ivana: *Československé četnictvo a policie ve sporu o Těšínsko 1918–1920*
(Tomáš Rusek)

KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana – PÁNKOVÁ, Markéta (edd.): *„Národní" školství za první Československé republiky*
(Vít Němec)

WOITSCHOVÁ, Klára – JŮN, Libor: *Národní muzeum v éře Československa*
(Tomáš Krömer)

KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – RANDÁK, Jan – ŠPRINGL, Jan: *Český tramping v časech formování a rozmachu*
(Jiří Knapík)

HERRMANNOVÁ, Eva: *Poslední Herrmannovic holka. Cesta do Terezína*
(Jaromíra Knapíková)

GLONEK, Jiří: *Na Jeseníky! O putování jesenickými horami, turistických bedekrech a mapách do roku 1945*
(Jan Petrásek)

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – PAŽOUT, Jaroslav – SEDLÁKOVÁ, Monika: *Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé*
(Jiří Knapík)

TICHÝ, Martin – TOUŠ, Radek (edd.): *Fran Směja. Na co jsem nezapomněl*
(Jaromíra Knapíková)

KNAPÍK, Jiří: *Heller & Kristian aneb opavská Vest pocket revue (1933). Hra „Kaolin a Majolika" a inspirace Osvobozeným divadlem. Edice pramenů*
(Tomáš Krömer)

PELCOVÁ, Kateřina – PELC, Martin (edd.): *Opavská nej*
(Jaromíra Knapíková)

KRONIKA
(241–261)

ZPRÁVY Z KONFERENCÍ

Virtual International Medieval Congress Leeds
(Hana Komárková)

Visualizing the Other in Late Medieval and Early Modern Art (1300–1500). International conference
(David Radek)

Mezinárodní workshop „Moderní dějiny ve výuce dějepisu"
(Tomáš Krömer – Dana Fügner Urbášková)

ZPRÁVA O PROJEKTU

Czeskie pieśni w zbiorach Adolfa Dygacza
(Agata Krajewska)

NEKROLOGY

Zemřel prof. PhDr. Vladimír Wolf
(Zdeněk Jirásek)

Vzpomínka na PhDr. Vladimíra Goše, CSc. (8. 9. 1942 – † 15. 1. 2020)*
(Markéta Tymonová)

Seznam vyobrazení
(262–263)

Seznam přispěvatelů
(264–267)

Pokyny pro autory příspěvků
(268)

Acta Historica

Universitatis Silesianae Opaviensis

STUDIE

Sto let od připojení Hlučínska

Šlechtická společnost Horního Slezska po jeho rozdělení roku 1742 na příkladu Hlučínska[1]

Michal Kubica

Abstract:

Using the example of the Hlučín region, the study reveals the form of Silesian aristocratic society in the Prussian part of Silesia after the 1742 division. It shows how the owners of the estates in this region reacted to the current situation; it also shows the relationship of the owners to the Prussian state, which exerted pressure on them and put them before deciding whether to become vassals of the King of Prussia, or to leave Prussian Silesia.

Keywords:

Nobility – Hlučín region – Silesia – Kingdom of Prussia – aristocratic society – division of Sileasia

Jakkoliv se šlechtická společnost Rakouského a Pruského Slezska těší v posledních desetiletích zvýšené pozornosti, stojí poněkud stranou otázka její proměny a pozic bezprostředně po rozdělení Slezska roku 1742. Řadě aspektů již byla v minulosti věnována pozornost, za zmínku stojí především tematické studie sborníku Šlechtic v Horním Slezsku,[2] avšak ucelenější pohled spojující tyto aspekty do shrnujícího přehledu propojeného s konkrétními příklady z hornoslezského regionu dosud chybí. A to i přes kvalitní práce vznikající jak v České republice,

1 Tento výstup byl zpracován v rámci řešení projektu SGS01/FF/2019 s názvem Ekonomické a sociální dějiny vybraných lokalit Moravy a Slezska v 18. až 20. století II., řešeném na Filozofické fakultě Ostravské univerzity.

2 *Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století)*. Brňovják, Jiří – Gojniczek, Wacław – Zářický, Aleš (edd.), Ostrava – Katowice 2011.

tak zejm. v Polsku.[3] Tato studie si neklade za cíl být oním syntetizujícím celoslezským pohledem na danou problematiku. Má být dosavadním shrnutím poznatků k tématu a rozšířením celkového poznání o další aspekty na příkladu regionu Hlučínska, kde se dají vhodně ilustrovat proměny a obtíže majitelů deskových statků po výrazném zásahu do územní celistvosti Slezska. To vše opatřeno patřičnými úvody, pomáhajícími pochopit nejen změny, ale také možnosti či omezení, a přibližujícími na základě dosud existující literatury ucelený pohled na tuto problematiku v oblasti Horního Slezska. Dílčí region Hlučínska byl vybrán jako referenční záměrně. Jeho struktura majetkové držby totiž nabízí snad všechny možné příklady tehdejších situací a ve své pestrosti skýtá také neobyčejné osudy šlechticů, či jiných majitelů deskových statků ve vztahu k oběma znepřáteleným monarchiím. Region byl navíc tradičně spjat s Rakouským Slezskem, ať už kulturně, jazykově, příbuzenskými či právě majetkovými vazbami. V minulosti se mu dostalo nebývalé pozornosti historiků, zejm. Václava Štěpána, kteří se v rámci dějin jednotlivých obcí pokusili odhalit dějiny Hlučínska i jako celku.[4] Právě topografické zpřesnění některých skutečností a pohled na dějiny regionu v širším spektru je dalším z cílů této studie.

Konec roku 1740 byl ve znamení dlouho očekávané změny, která následně otřásla stabilitou středoevropského prostoru, mocenskou rovnováhou a přinesla nevratné změny nejen politického, geografického, ale především celospolečenského zřízení habsburské monarchie. V říjnu roku 1740 totiž zemřel císař Karel VI. (1685–1740) a na uprázdněný český a uherský trůn měla na základě pragmatické sankce z roku 1713, upravující následovnictví v habsburské monarchii, nastoupit jeho dcera – rakouská arcivévodkyně Marie Terezie (1717–1780). Nastalá situace zastihla mladou následnici

3 KONOPNICKA, Malgorzata: *Oficer-urzędnik-dworzanin. Kariery szlachty śląskiej w państwie pruskim (1740–1806)*. Zielona Góra 2014; TÁŽ: *Socio-economic structure of upper-silesian nobility in the light of vassal tables of 1752*. Slezský sborník 111, 2013, č. 1, s. 19–38; KUCZER, Jarosław: *Baronowie, hrabiowie, książęta. Nowe elity Śląska (1629–1740)*. Zielona Góra 2013; MYŠKA, Milan: *Hrabě Hodic a jeho svět: zámecká kultura ve Slezsku mezi barokem a osvícenstvím*. Ostrava 2011; BRŇOVJÁK, Jiří: *Mezi Rakouskem a Pruskem, loajalitou a oportunismem. Šlechta Rakouského Slezska v období vlády Marie Terezie*. In: Císařovna Marie Terezie a střední Evropa. 300 let od narození reformátorky. Vařeka, Marek – Zářický, Aleš (edd.), Hodonín 2019, s. 225–259; TÝŽ: *Překračování hranic regionu a jeho vliv na společenské kariéry vybraných příslušníků šlechty Opavského a Těšínského knížectví v 17. století a 1. polovině 18. století*. In: Via viatores quaerit. Mobilność społeczna w dziejach krajów Grupy Wyszehradzkiej. Teterycz-Puzio, Agnieszka – Kościelak, Lech – Łączyńska, Ewa (edd.), Słupsk 2016, s. 207–230; TÝŽ: *Šlechtická společnost Rakouského Slezska a poznámky k její sídelní strategii (1740–1918)*. In: Cieszyńskie studia muzealne (Těšínský muzejní sborník). Dům, palác a zámek v hmotné kultuře Slezska (Dom, pałac i zamek w kulturze materialnej Śląska), sv. 6. Český Těšín 2018, s. 57–94; UHLÍŘ, Dušan: *Schaffgotschové mezi Slezskem a českými zeměmi*. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis: Confinia Silesiae (K životnímu jubileu Rudolfa Žáčka) 1, 2008, s. 151–161; KUBICA, Michal: *Mezi dvěma monarchiemi a dvěma sňatky – Ignác Dominik hrabě Chorynský z Ledské z pohledu prosopografie a genealogie*. Genealogické a heraldické informace 23 (38), 2019, s. 91–102.

4 Z řady obsáhlých a kvalitních prací V. Štěpána mapujících historii obcí Hlučínska jmenujme alespoň: ŠTĚPÁN, Václav: *Dějiny obce Chuchelné. 1349–2009*. Opava 2009. K historii Hlučínska vyšla také řada prací manželů Plačkových. Ne vždy však dosahují úrovně Štěpánových prací a často jen kompilují jeho poznatky. Např.: PLAČEK, Vilém – PLAČKOVÁ, Magda: *Velké Hoštice 1222–2012*. Háj ve Slezsku 2012.

trůnu v nepříliš komfortní situaci. Její mezinárodní postavení bylo oslabeno, státní pokladna téměř bez prostředků a zastaralé armádní jednotky postrádaly potřebnou početní sílu. Navíc bezprostředně poté vystoupili se svými nároky na tzv. rakouské dědictví oponenti z řad sousedních monarchů zpochybňující její nástupnické právo navzdory všeobecně přijaté pragmatické sankci. Jednalo se především o bavorského kurfiřta Karla Alberta (1697–1745), který si nyní činil nárok na dědictví po císaři Karlu VI., a také pruského krále Fridricha II. (1712–1786), jenž usiloval o domnělé dědičné nároky svých předků ve Slezsku.[5] Své požadavky se snažil zprvu zajistit diplomatickou cestou, avšak Marie Terezie striktně odmítla odstoupit jakoukoliv část habsburské monarchie. To vyústilo 16. prosince 1740 ve vojenskou intervenci pruského království a napadení Slezska. Započala tím první slezská válka, v rámci které se zformovala početná koalice nepřátel mladé rakouské arcivévodkyně, tvořená především francouzským královstvím, bavorským kurfiřstvím a pruským královstvím, bojující se střídavým úspěchem proti znovu se formujícím habsburským jednotkám. Marie Terezie nicméně dokázala odolat politickému i vojenskému nátlaku cizích mocností a své dědictví a právoplatné nároky uhájit. Byla nucena učinit zásadní ústupek pruskému králi, kterému se podařilo ovládnout značnou část slezského území, a v rámci preliminárního vratislavského míru (11. června 1742) a následného berlínského míru (28. července 1742) mu odstoupit větší část Slezska. Došlo tak k připojení území historicky náležejícího k zemím Koruny české k pruskému království (celého území Dolního Slezska, hrabství Kladsko a větší části Horního Slezska). V habsburské monarchii zůstala podle závěrů mírových dohod, a po přesném určení hranice rozhraničovací komisí, pouhá desetina původního slezského území – celé Těšínské knížectví včetně části nižšího stavovského panství Bohumín, dále pak větší části Opavského a Krnovského knížectví, větší část tzv. moravských enkláv ve Slezsku a menší část Niského knížectví – všeoznačovano tradičně jako Rakouské Slezsko. Habsburský dvůr vnímal situaci jako dočasný ústupek, který se snažil zvrátit v následujících válečných konfliktech – druhé slezské válce (1744–1745) a sedmileté válce (1756–1763). Neuspěl však a rozdělení Slezska bylo po roce 1763 již definitivním stavem.[6]

Hlučínsko po roce 1742

Pokud hovoříme o Hlučínsku, musíme vzít v potaz, že se jedná do jisté míry o uměle vytvořený region po vzniku samostatné Československé republiky.[7] Území

5 Ve skutečnosti chtěl Fridrich II. předejít uplatnění saských či polských nároků na území Slezska a zejm. sledoval hospodářské, obchodní a geografické aspekty, které bohaté a strategicky důležité Slezsko nabízelo. STELLNER, František: *Pruské nároky na slezská knížectví a válka o rakouské dědictví*. In: Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám profesorky Lenky Bobkové. Březina, Luděk – Konvičná, Jana – Zdichynec, Jan (edd.), Praha 2006, s. 169–182.

6 UHLÍŘ, Dušan: *Násilná anexe Slezska a první slezská válka*. In: Zdeněk Jirásek a kol., Slezsko v dějinách českého státu (1490–1763), II. Praha 2012, s. 368–375; GAWRECKI, Dan: *První slezská válka (1740–1742)*. In: Dan Gawrecki a kol., Dějiny Českého Slezska 1740–2000, I., Opava 2003, s. 49–52.

7 Nejjednodušší definicí regionu je ta, že se jedná o území nebo oblast v určitém ohledu vymezenou nebo při nejmenším prostorově definovanou. Region bývá většinou spojen vnitřní

Hlučínska bylo tradičně do roku 1742 součástí Opavského a Krnovského knížectví, což se ovšem týkalo také řady okolních panství, statků a měst náležejících dnes k Polské republice. Hranice tohoto regionu je dána historicky a geograficky řekou Opavou a na východě částečně hranicí s bývalým Opolsko-ratibořským knížectvím. Zbylá část územního vymezení byla poté určena mírovými jednáními po konci první světové války na základě historických a národnostních hledisek. I po roce 1742 zůstalo Hlučínsko formálně součástí Opavsko-krnovského knížectví, administrativně však bylo včleněno do správního aparátu pruského státu a nově vzniklého hlubčického okresu. V podstatě ale setrvalo pod správou opavsko-krnovských knížat Lichtenštejnů, podřízenou jejich pruskoslezským úřadům v Hlubčicích. Již během první slezské války iniciovaly pruské úřady změny ve správním zřízení Slezska, které vyústily po roce 1742 v cílené reformy upravující nejen správní, ale také hospodářské, církevní či justiční aspekty v celém Slezsku. Pruský král sledoval svými reformami několik cílů. V první řadě se jednalo o odstranění participace stavovské reprezentace na řízení zemské správy, dále usiloval o co největší připodobnění slezského správního systému historickým zemím pruského království, a také se snažil o zefektivnění výběru daní a doplňování početního stavu armády. Zrušeny byly všechny původní celoslezské instituce (vrchní úřad ve Vratislavi, zemský sněm, veřejný konvent aj.), které nahradily jako vrcholné správní, finanční či obchodní orgány dvě válečné a dominiální komory se sídly ve Vratislavi a Hlohově. Celé Slezsko pak bylo rozděleno do jim podřízených okresů v čele s tzv. landráty spravujícími záležitosti právní, vojenské, daňové či policejní.[8] V této první fázi integrace Slezska byla rovněž zavedena nová daňová správa, zcela odstraňující stavovský souhlas s výší a výběrem daní, a systém kantonů pro doplňování vojska.[9]

Pozice tohoto regionu na hranici, a nepřátelské vztahy pruského království s habsburskou monarchií, odsunuly Hlučínsko na periferii pruské monarchie, což

podobností, soudržností nebo spřízněním, která jej odlišuje od okolního světa. Vnitřní soudržnost může region odlišovat v jeho podobě a být spojena s politickými, kulturními i ekonomickými aspekty. Politicko-administrativní rozdělení může rozšířit tvorbu regionů a ty se s nimi mohou více či méně shodovat. Obyvatelé regionu pak nemusí nutně cítit zvláštní spříznění nebo identitu s regionem a s ostatními obyvateli. JOHANSSON, Rune: *The Impact of Imagination. History, Territoriality and Perceved Affinity.* In: Regions in Central Europe. The Legacy of History. Tägil, Sven (ed.), West Lafayette 1999, s. 1–29. K problematice vymezení regionu také BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika.* Olomouc 2004, zejm. s. 21–33.

8 Ekvivalentem landráta byl v Rakouském Slezsku zemský starší, na Moravě pak zemský hejtman. Ke kritériím a procesu výběru landrátů a jejich pozici a pravomocem viz KONOPNICZKA, Malgorzata: *Szlachtic śląski w administracji powiatu. Kryteria wyboru i motywy karier landratów w latach 1740–1806*. In: Szlachta europejska w stukturach lokalnych XVI–XVIII wieku. Konopniczka, Malgorzata – Kuczer, Jarosław – Strzyżewski, Wojciech (edd.), Zielona Góra 2010, s. 219–239.

9 DŁUGOBORSKI, Wacław: *Historia Śląska. Tom II. 1736–1850. Część I 1763–1806*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1966, s. 71–75; MALECZYŃSKI, Karol a kol.: *Historia Śląska, Tom 1. Część 3. Od końca XVI w. do r. 1763*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1963, s. 479; KLUETING, Harm: *Die politisch-administrative Integration Preußisch-Schlesien unter Friedrich II.* In: Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen. Baumgart, Peter – Schmilewski, Ulrich (edd.), Sigmaringen 1990, s. 41–62. Detailněji k pravomocem a poli působnosti jednotlivých institucí: GRÜNHAGEN, Colmar: *Schlesien unter Friedrich dem Grossen. Erster Band 1740–1756*. Breslau 1890, s. 363–370.

výrazně ovlivnilo ekonomické, kulturní a majetkové vazby. Oblast ztratila své původní postavení obchodní tepny v blízkosti centra knížectví, slibující uplatnění nejen na trzích, ale i v řadě správních institucí či v rámci výroby. Jakkoliv se pruské úřady snažily o zlepšení situace poddaných a ekonomické výnosnosti oblasti, například když aktivně podporovaly přistěhovalectví z habsburské monarchie, nezabránily postupnému hospodářskému úpadku a vystěhovalectví poddaných z Hlučínska. V jistém aspektu se Pruské Slezsko nelišilo od Rakouského Slezska, a sice v míře robotního zatížení poddaných, která vedla zejm. po vypuknutí sedmileté války k odpírání robot a poddanským bouřím, které zasáhly také Hlučínsko (např. Oldřišov). To se na rozdíl od jiných slezských regionů nestalo průmyslovou oblastí a obchodním centrem, ale i tak se jej týkala státem podporovaná kolonizace Slezska, která vedla k přílivu nových obyvatel a zakládání nových vsí (např. osada Henneberky, dnešní Borová) v druhé polovině 18. století.[10] Oblast Hlučínska si udržela agrární charakter, typický původně pro většinu Slezska, které se postupně proměňovalo na klíčovou oblast pruského průmyslu. Systematická snaha pruského státu také vedla k proměně odbytišť slezského zboží, což se i přes celní válku s habsburskou monarchií podařilo. Tento aspekt výrazně zasáhl právě Hlučínsko, které ztratilo svůj obchodní význam a nestalo se, z důvodu řady omezení vývozu a dovozu zboží z habsburské monarchie, často zatížených velmi vysokými cly, příhraničním obchodním centrem.[11]

Pruským úřadům se také nepodařilo pozměnit odlišný charakter obyvatelstva tohoto regionu, který byl předurčen dlouholetou přináležitostí Hlučínska k zemím Koruny české. Většinu obyvatelstva tak tvořili tzv. Moravci, mluvící svým vlastním nářečím podobným českému jazyku. Hlučínsko se řadilo mezi bilingvní regiony, hovořilo se zde moravsky a německy, což se snažily pruské úřady v oficiální komunikaci pozměnit ve prospěch němčiny. Slezsko se nejvíce lišilo od zbytku pruského království v oblasti vyznání jeho obyvatel, neboť téměř polovina byla katolického vyznání. Pruský král dodržoval zásady náboženské tolerance a nijak nezasahoval či neomezoval práva katolických poddaných a církve, s drobnými výjimkami jako např. když promlouval do personálního obsazení některých duchovních pozic. Rovněž omezení týkající se židovské menšiny nebyla tak přísná jako v habsburské monarchii. Na Hlučínsku převládalo taktéž obyvatelstvo katolického vyznání, formálně podléhající i po roce 1742 duchovní správě olomouckého biskupství. Nejzásadnější změnou týkající se církevních otázek byla reforma základního školství, jejíž autor Johann Ignaz Felbiger (1724–1788)

10 Na Hlučínsko byli pruskými úřady lákáni poddaní z habsburské monarchie. Nadháněči jim nabízeli pozemky zdarma, či uplatnění pro řemeslníky, za což byli habsburskými úřady stíháni, avšak bez většího efektu. POSPÍŠIL, J.: *Jak si slezští sedláci vybojovali robotní patent.* In: Obrázky z let minulých. Řada II. Olomouc 1907, s. 47–71.

11 BAUMGART, Peter: *Schlesien als eigenständige Provinz im altpreußischen Staat (1740–1806).* In: Deutsche Geschichte im Osten Europas. Schlesien. Conrads, Norbert (ed.), Berlin 1994, s. 384–393; KAUFHOLD, Karl Heinrich: *Friderizianische Agrar-, Siedlungs- und Bauernpolitik.* In: Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen. Baumgart, Peter – Schmilewski, Ulrich (edd.), Sigmaringen 1990, s. 167–201; MELTON, Edgar: *The transformation of the rural economy in East Elbian Prussia, 1750–1830.* In: The Rise of Prussia 1700–1830. Dwyer, Philip G. (ed.), London – New York 2013, s. 111–128.

byl následně v 70. letech povolán rovněž do habsburské monarchie k provedení obdobných změn.[12] Reformní zásahy se nevyhnuly ani oblasti soudnictví. Po připojení Slezska k pruskému království byly prakticky všechny soudy vyšších instancí zrušeny (s výjimkou patrimoniálních, městských a soudů jednotlivých knížectví) a místo nich zřízeny nové krajské soudy ve Vratislavi, Hlohově a Břehu, mající v kompetenci všechny záležitosti, které soudy nižší instance neřešily. Podobně jako ve správní sféře zde lze pozorovat především snahu o odstranění stavovské participace na chodu těchto institucí a personální obměnu soudních radů z řad kvalifikovaných odborníků.[13]

Šlechtická společnost rozděleného Slezska po roce 1742

Primárním zájmem této studie je šlechtická společnost majetkově vázaná v Pruském Slezsku,[14] která se po rozdělení Slezska roku 1742 musela vypořádat se zásahem do své majetkové struktury. Mnohdy také musela čelit přináležitosti k nové pruské vrchnosti, reformním zásahům do společenského zřízení, přerušení tradičních ekonomických vazeb nebo také správním reformám měnícím personální složení nově budovaných institucí. Situace se dá vhodně ilustrovat právě na dějinách vybraného regionu – v tomto případě Hlučínska.

Slezsko jako historická země Koruny české disponovalo pestrou paletou majitelů knížectví, svobodných stavovských panství či drobných statků, které tvořily nejen rodová sídla rodů, ale i jejich ekonomické zázemí, nebo symbol prestiže či vyjádření potřebné sebereprezentace.[15] Často se přitom nejednalo již o tradiční slezské rody, ale o aristokraty, kteří do Slezska přišli v období druhé poloviny 17. století, kdy došlo k dramatické proměně zdejší vlastnické struktury a vytvoření nové slezské aristokracie.[16] I proto můžeme pozorovat, že v polovině 18. století byla ve Slezsku majetkově vázána řada dvorských úředníků, armádních velitelů či blízkých spolupracovníků české

12 SCHINDLING, Anton: *Friedrichs des Großen Toleranz und seine katolischen Untertanen.* In: Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen. Baumgart, Peter – Schmilewski, Ulrich (edd.), Sigmaringen 1990s. 257–272; BAUMGART: *Schlesien*, s. 366–376, 425–436. K životním osudům Johanna Ignáce Felbigera a provedeným reformám v obou monarchiích viz LAMBRECHT, Karen: *Tabelle und Toleranz: Johann Ignaz von Felbigers Reform der Volksschulbildung in Ostmitteleuropa.* Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich: Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des Achtzehnten Jahrhunderts 18/19, 2004, s. 153–167.

13 DŁUGOBORSKI: *Historia*, s. 75–79; BAUMGART: *Schlesien*, s. 364–366.

14 Analogicky k situaci po roce 1742 v Rakouském Slezsku viz BRŇOVJÁK: *Mezi Rakouskem,* s. 225–259; TÝŽ: *Šlechtická společnost,* s. 57–94.

15 Zakoupením odpovídajícího panství, či knížectví mohla osoba usilující o dvorské nebo armádní pozice stvrdit své nabyté postavení a naplnit požadované vyjádření svého statusu ve společnosti. Detailněji viz PRCHAL, Vítězslav: *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*. Praha 2015, s. 254–258; PÁTEK, Jakub: *Selected Figures of Military Nobility in the 17th Century and Material Manifestations of their Representation in the Litoměřice Region.* In: Changes of the Noble Society. Aristocracy and New Nobility in the Habsburg Monarchy and Central Europe from the 16th to the 20th Century. Brňovják, Jiří – Županič, Jan (edd.), Ostrava – Prague 2018, s. 175–188.

16 KUCZER, Jaroslaw: *Migrating Aristocracy. Notices to Public, Law and Administrative Dimensions of Aristocratic Aspirations in Silesia in the Epoch of Baroque.* In: Changes of the Noble Society.

královny Marie Terezie. Ti vlastnili statky buď na samé hranici regionu, či celá knížectví v Dolním i Horním Slezsku. To se následně ukázalo při dělení Slezska jako problém jak pro pruskou stranu, tak pro dotčené aristokraty a projevilo se to již při mírových jednáních o nové hranici Slezska. Pruský král Fridrich II. se snažil minimalizovat počet osob zainteresovaných na nepřátelské straně, a neměl tedy zájem získat žádnou z částí Těšínského knížectví patřícího přímo manželovi Marie Terezie Františku Štěpánovi Lotrinskému (1708–1765), resp. od roku 1766 sasko-těšínské větvi habsburského rodu. Zcela ostentativně se pak vzdal také nároku na panství Jindřichov (moravská enkláva ve Slezsku), které patřilo blízkému spolupracovníkovi Marie Terezie Janu Kryštofovi svobodnému pánovi z Bartensteinu (1689–1767).[17] Někdy ale musely antipatie ustoupit stranou strategickým zájmům pruského státu, jako příklad lze zmínit rozdělené Opavské a Krnovské knížectví patřící primogeniturní linii knížat z Lichtenštejna, konkrétně neplnoletému Janu Nepomukovi z Lichtenštejna (1724–1748), jehož statky spravoval jeho strýc Josef Václav (1696–1772), jenž byl polním maršálem.[18] Knížata z Lichtenštejna ale nadále mohla spravovat své statky na obou stranách hranice. Do potíží se naopak dostal jiný z blízkých spolupracovníku panovnice Fridrich Vilém hrabě Haugvic (1702–1765), jehož rodové statky se nacházely v Pruském Slezsku. Situaci vyřešil tak, že si roku 1743 zakoupil stavovské panství Bílsko v Rakouském Slezsku, a poté, co o dva roky později zdědil rodový fideikomis v Lehnickém a Hlohovském knížectví, jej po nátlaku pruského krále odprodal. Podobně nepohodlnými osobami se stali např. také majitel Zaháňského knížectví Ferdinand Filip kníže Lobkovic (1724–1784), Josef Vilém hrabě Nostic-Rieneck (1706–1787) jako majitel panství v Hlohovském knížectví

Aristocracy and New Nobility in the Habsburg Monarchy and Central Europe from the 16th to the 20th Century. Brňovják, Jiří – Županič, Jan (edd.), Ostrava – Prague 2018, s. 163–174.

17 GRÜNHAGEN, Colmar: *Geschichte des Ersten schlesischen Krieges nach archivalischen Quellen,* II. Gotha 1881, s. 301. Státník a diplomat Jan Kryštof svobodný pán z Bartensteinu měl na habsburském dvoře velký vliv na řízení zahraniční politiky. K jeho životním osudům: *Ottův slovník naučný,* sv. III. Praha 1890, s. 376. Samotné stanovení nové hranice zahrnovalo složitá jednání a ústupky na obou stranách. Konkrétní podobu hranice určila společná rozhraničovací komise. Podoba hranice přitom vycházela z předem dohodnutých závěrů vratislavského a berlínského míru, když využila především přírodní dominanty krajiny (řeky, pohoří či silnice) a v rámci možností dbala na zachování celistvosti dotčených panství a statků. BEIN, Werner: *Die Grenzziehung zwischen Österreichisch- und Preußisch-Schlesien.* In: Schlesien in der habsburgischen Politik. Ein Betrag zur Entstehung des Dualismus im Alten Reich. Bein, Werner (ed.), Sigmaringen 1994, s. 252–255. Nejnověji k tématu utváření hranice Slezska roku 1742 a požadavkům obou stran i majitelů dotčených statků: KUBICA, Michal: *Utváření nové hranice Slezska roku 1742 se zřetelem k Těšínskému knížectví.* Těšínsko 62, 2019, č. 1, s. 3–16.

18 Jan Nepomuk převzal správu obou knížectví roku 1745 po dosažení plnoletosti, avšak roku 1748 náhle zemřel a rodový majorát včetně Opavsko-krnovského knížectví přešel na jeho strýce Josefa Václava. Tento polní maršál a zkušený diplomat se výrazně přičinil o reformu a modernizaci dělostřelectva habsburské armády. Jeho bezproblémové pozici v obou částech Slezska pomohly nejen jeho nesporné zásluhy na habsburské straně, ale také osobní přátelství s pruským králem. AL SAHEB, Jan: *Kníže Josef Václav z Lichtenštejna. Připomínka života významného diplomata, vojevůdce a reformátora (1696–1772).* Historica, revue pro historii a příbuzné vědy 5, 2014, č. 1, s. 57–67; JUŘÍK, Pavel: *Josef Wenzel von Liechtenstein. Reformator und Diplomat.* In: Das Fürstenhaus Liechtenstein in der Geschichte der Länder der Böhmischen Krone. Vařeka, Marek – Zářický, Aleš (edd.), Ostrava – Vaduz 2013, s. 213–220.

či Karel Josef Antonín kníže z Auerspergu (1720–1800) disponující Minsterberským knížectvím. Všichni zastávali vyšší úřednické a diplomatické posty v habsburské monarchii, kde také vlastnili své sídelní statky.[19]

Rozdělení Slezska se dotklo pochopitelně citelně majitelů panství a statků na samotné hranici. Již během jejího vytyčování roku 1742 lze vypozorovat skutečnost, že dotčení majitelé sice usilovali, aby setrvaly jejich majetky na té či oné straně hranice, častěji ale sledovali praktičtější záměr a snažili se, aby jejich statek nebyl rozdělen na dvě části – pruskou a rakouskoslezskou. Takto úspěšně působil např. komisař rozhraničovací komise Jiří Leopold svobodný pán Skrbenský z Hříště (1686–1743) na hranici Těšínského a Ratibořského knížectví, kde dokázal prosadit celistvé zachování statků jeho manželky Zuzany Lhotské ze Lhoty – Prstné a Hodova (pol. Godów). Původní celistvost se mnohdy nepodařilo zachovat, a to zejm. v oblastech, kde nová hranice sledovala přírodní dominanty krajiny (pohoří či řeky).[20] Rozdělení panství se nevyhnulo např. vlastníku nižšího stavovského panství Bohumín Erdmannu Jindřichovi hraběti Henckelovi z Donnersmarcku (†1752) nebo několika statkům v Krnovském a Niském knížectví.[21] Nejcitelněji zasáhlo rozdělení majetky hrabat Sedlnických z Choltic na Linhartovech, kteří však dokázali scelit nově oddělené statky do samostatných panství spravovaných navzájem oddělenými větvemi rodu, což se ukázalo jako přijatelné řešení.[22] Podobné štěstí naopak neměli majitelé statku Pelhřimovy v Osoblažském výběžku (Bernard Josef Lev z Rožmitálu (†1750), od roku 1766 rytíři Pinové z Friedenthalu), jelikož rozdělení statku přineslo postupný a nevratný hospodářský úpadek.[23]

19 BRŇOVJÁK, Jiří: *Hrabě – kníže – vévoda: Titulární vzestup Alexandra Josefa Sułkowského, držitele bílského panství.* Slezský sborník 113, 2015, č. 1, s. 23–46; KONOPNICKA: *Oficer-urzędnik-dworzanin*, s. 324. Detailněji k životním osudům a reformní činnosti hraběte Haugvice ve Slezsku viz RUZICKA, Dagmar: *Friedrich Graf von Haugwitz (1702–1765). Weg, Leistung und Umfeld eines österreichisch-schlesischen Staatsmannes.* Frankfurt am Main 2002. Karel Josef z Auerspergu měl mimo své slezské knížectví ve vlastnictví také panství Vlašim, byl rytířem Řádu zlatého rouna, c. k. komořím a tajným radou, profesně působil v Kraňsku. Josef Vilém Nostic-Rieneck vlastnil Rokytnici, byl c. k. tajným radou, prezidentem komory v Korutanech, prezidentem rady nad apelacemi a nejvyšším komořím Českého království. Ferdinand Filip Josef z Lobkovic stál v čele roudnické primogenitury rodu, Zaháňské knížectví bylo po rozdělení Slezska vyčleněno z rodového fideikomisu. *Ottův slovník naučný,* II. Praha 1889, s. 1020–1021; TAMTÉŽ, XVIII. Praha 1902, s. 436; KASÍK, Stanislav – MAŠEK, Petr – MŽYKOVÁ, Marie: *Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu.* České Budějovice 2002, s. 48–49.

20 *Schlesischer Gräntz-Recess, wie solcher von Ihro königl. Majestät in Preussen und der Königin von Ungarn und Böheim Majestät allerhöchst hierzu ernandten Commissariis.* Breslau 1743.

21 KLEMENZ, Paul: *Besitzgeschichte der ehemaligen Herrschaft Oderberg.* Schlesische Stimme. Monatsschrift für Volkstum und Heimatarbeit 22, 1940, s. 352–365; KUZIO-PODRUCKI Arkadiusz: *Henckel von Donnersmarckowie. Kariera i fortuna rodu.* Bytom 2003, s. 40–45.

22 STIBOR, Jiří: *Příspěvek k dějinám panství Linhartov a ke genealogii Sedlnických z Choltic.* Časopis Slezského zemského muzea: série B – vědy historické 44, 1995, č. 1, s. 1–18. Podobně vyřešili svou situaci např. svobodní pánové Řeplinští z Berečka se statkem Arnoltice, který při rodovém dělení statků získal syn bývalého zemského hejtmana Opavsko-krnovského knížectví Františka Jindřicha (cca 1666–1754) svobodný pán Jan Rudolf (†1780) roku 1754. TÝŽ: *Řeplinští z Berečka.* Zpravodaj Klubu genealogů a heraldiků Ostrava, 1982, č. 1–2, s. 23–25.

23 ŠTĚPÁN, Václav: *Dějiny obce Pelhřimovy u Osoblahy I.* Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické 43, 1994, č. 1, s. 6–22.

Majitelé statků ve Slezsku nebyli jen šlechtici, ve velké míře se jednalo také o členy duchovního stavu, tj. církevních řádů a klášterů. Pruský král se jako protestant v mírových dohodách na konci první a druhé slezské války zavázal dodržovat náboženskou toleranci, a proto nijak nebránil držbě katolických řádů či šlechticů vyznávajících katolickou víru. Snad jedinou překážkou mohlo být ztížené převádění výnosů z panství v Pruském Slezsku do pokladen řádů se sídlem v habsburské monarchii. Nejinak tomu bylo na území Pruského Slezska v případě řádů sídlících v Opavě, Krnově, Těšíně či Bruntále. Nelze však takto plošně hovořit o zcela bezproblémové situaci po roce 1742, jistá omezení se dotkla opavských jezuitů a zejm. dominikánů, kteří ztratili své nadační kapitály.[24] Přes svou toleranci byl pruský král pragmatik, a tak při zrušení jezuitského řádu roku 1773 či jiných vybraných klášterů a řádů během josefínských reforem na počátku 80. let 18. století využil nastalé situace a převedl řádové statky do správy válečné a vrchnostenské komory ve Vratislavi, která je následně mohla odprodat spolehlivým a solventním pruským, resp. pruskoslezským šlechticům (např. na Hlučínsku se to týkalo statků opavských jezuitů roku 1773, o deset let později pak majetků opavských klarisek a rok nato také velehradských cisterciáků).

Rozdělení Slezska postavilo majitele statků v Pruském Slezsku před ožehavou otázku. V obou částech rozděleného regionu po nich požadovali panovníci poddanské sliby. Ti se až na výjimky museli rozhodnout, zda se stanou poddanými pruského krále, nebo setrvají jako poddaní české královny. Pokud dotyčný vlastnil statky výhradně v pruské části Slezska, stal se v drtivé většině případů poddaným pruského království. Komplikovanější byla situace u majitelů statků v obou částech Slezska, na které byl vyvíjen nátlak, aby složili poddanský slib a zpřetrhali své vazby se znepřátelenou monarchií. Pruský král tak přijal řadu omezujících nařízení, která např. zakazovala přeshraniční cestování, omezovala vstup osob do pruského království, zapovídala držbu majetku v habsburské monarchii. Razantně pruské úřady ovlivňovaly také podobu manželství a případných dědických řízení, čímž si slibovaly zabránit převodu majetků v Pruském Slezsku do rukou šlechticů z habsburské monarchie. Ztížena byla rovněž možnost zakoupit v pruské části Slezska statek bez patřičného složení poddanského slibu. Ve všech těchto případech kladly pruské úřady dotyčným řadu podmínek a požadovaly konkrétní záruky, jejichž dodržování pak pečlivě hlídaly. Mnohdy od následné pokuty neuchránily dotyčné ani přímluvy vlivných příbuzných u některého z panovnických dvorů. Pruské úřady takto působily např. na potomky hrabat z Hodic a Olbramic. Konkrétně můžeme jmenovat hraběte Josefa Sarkandra Isidora (1713–1764), který po zpronevěře plukovní pokladny odešel do Rakouského Slezska, jelikož se pruským úřadům nelíbilo, že spolu s ním odešla i jeho dcera a dědička dolnoslezských statků poblíž dnešního Grodkówa.[25] Pruské úřady působily také na jeho bratra Karla Josefa (1701–1761), jehož dcera Marie Barbora (1736–1785) si rovněž jako dědička pruskoslezských statků zamýšlela vzít moravského aristokrata Ignáce Dominika hraběte Chorynského z Ledské. Pruské úřady původně sňatek

24 TÝŽ: *Bolatice od pravěku k současnosti.* Opava 2010, s. 138–139.

25 Ke kauze hraběte Josefa Sarkandera Isidora a jeho dcery Charlotty detailněji viz GRIEGER, Friedrich: *Friedrich der Große und sein Freund, der „schlesische Oberlandesbaudirektor" Graf Albert von Hoditz.* Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 70, 1936, s. 304–319.

zakázaly a podmínily jej splněním řady podmínek. Ignác Dominik musel opustit svou pozici ve správě habsburské monarchie a zakoupit deskový statek v Pruském Slezsku (roku 1754 Velké Hoštice).[26]

Zatímco po roce 1742 vyvíjely pruské úřady na nepohodlné osoby spojené s habsburskou monarchií nátlak ve formě zvýšených daní a snažily se je donutit zemi opustit, po konci druhé slezské války již přímo dotyčné vyzvaly k odchodu z pruského království a hrozily obstavením jejich majetku (tj. sekvestrací). Jako alternativu nabídly dotyčným možnost odejít ze služeb v habsburské monarchii, opustit tamní statky a přestěhovat se trvale do Pruského Slezska. O tom, že se jim to zcela nepodařilo, svědčí fakt, že ještě v roce 1765 zůstávalo 229 statků v rukou šlechticů s vazbami na habsburskou monarchii. Situace se dá ilustrovat na příkladu rodu hrabat Žerotínů. Členové tohoto tradičního moravského rodu vlastnili v Pruském Slezsku panství Niemodlin (něm. Falkenberg) v Opolsko-ratibořském knížectví. Byli majetkově vázáni v habsburské monarchii, kde, jak tvrdili, nezastávali žádnou funkci ve státní či zemské správě, a doufali, že se jich zmíněná nařízení nebudou týkat. Pruské úřady byly ovšem opačného názoru a nařídily sekvestraci jejich panství. Tato pohrůžka splnila svůj účel a jeden z bratří, František Josef (1722–1756), skutečně trvale přesídlil na své pruskoslezské panství. Tím zabránil obstavení majetku a roku 1748 během bratrského vypořádání panství přešlo na jeho bratra Michaela Josefa (1719–1779).[27] Hrabata Žerotínové nebyla jedinými z tzv. absentistů, tedy osob nevyskytující se dlouhodobě na svých pruskoslezských statcích. Mezi další patřily také šlechtické rody povětšinou katolického vyznání s vazbami na habsburskou monarchii, jež se dočkaly sekvestrace majetku, jako např. již zmíněný Fridrich Vilém hrabě Haugvic nebo armádní důstojník a pozdější zemský prezident v Korutanech Josef Maria Baltazar hrabě Wilczek (1708–1787), kteří byli nuceni své dolnoslezské fideikomisy po obstavení majetku odprodat.[28]

Zcela klíčová byla otázka poddanského slibu. Ten nevyžadoval jen pruský král, ale pochopitelně na něm trvala také česká královna, která velice nerada viděla, že by některý z jejich poddaných měl složit poddanský slib pruskému králi. V reakci na pruská nařízení po konci druhé slezské války přímo zakázala stát se poddanými pruského krále např. zmíněným Žerotínům.[29] Fridrich II. požadoval složení slibu na všech nově získaných územích již bezprostředně poté, co je získal. Hornoslezské stavy byly nuceny králi holdovat v Nise 18. března 1743. Na holdování vyslaly stavy jednotlivých pruskoslezských knížectví své zástupce (Opavské a Krnovské knížectví zastupovali svobodní pánové Jan Jindřich Henn z Henneberku (1684–1751) a Jan Rudolf z Eichendorffu (1687–1750) podobně jako např. Josef Václav kníže z Lichtenštejna.[30] Ti, kteří neholdovali osobně, mohli o vykonaném složení poddanského slibu dostat písemné

26 MYŠKA: *Hrabě*, s. 228–229; KUBICA: *Mezi dvěma monarchiemi*, s. 91–102.

27 KLAWITTER: *Die Zeit der Zierotins (1650–1779).* In: Geschichte der Herrschaft Falkenberg in Oberschlesien. Praschma, Hans (ed.), Falkenberg 1929, s. 72–73. Michael Josef vlastnil na Moravě panství Rožnov a Krásno. STIBOR, Jiří: *Z Žerotína.* In: Biografický slovník Slezska a Severní Moravy. Nová řada 10 (22). Ostrava 2007, s. 170–171.

28 BRŇOVJÁK: *Mezi Rakouskem,* s. 243–247.

29 KLAWITTER: *Die Zeit,* s. 72–73.

30 BEIN: *Die Grenzziehung,* s. 252–255.

osvědčení jako např. František Bernard hrabě Lichnovský z Voštic (1664–1747),[31] který se připojil k řadě šlechtických rodů deklarujících nyní své poddanství a věrnost pruskému království (podobně např. Reiswitzové z Kadeřína na Křanovicích (pol. Krzanowice) či Brixové z Moncle na Radošově (pol. Radoszowy). Jak již bylo naznačeno, osoby zdráhající se složit poddanský slib mohly být za svůj rezistentní postoj perzekuovány (např. Jan Karel hrabě Lichnovský (1721–1788). Uvolnění situace poté přinesl až konec sedmileté války a možnost omezeně navštěvovat i spravovat své statky bez složení poddanského slibu.[32] Neevidujeme příliš případů, kdy by hornoslezský šlechtic dosáhl během 18. století na nejvyšší správní či armádní posty v pruském království. Známý byl velice kladný vztah příbuzného pruského krále Josefa Alberta hraběte z Hodic a Olbramic (1706–1778) na Slezských Rudolticích k pruskému království. Avšak i pro něj byl dědičný úřad vrchního ředitele správy královských budov vytvořen uměle jako zaopatření v pokročilém věku.[33] Někteří ze šlechticů se skutečně dokázali uplatnit v nejvyšších postech pruského království, jako vratislavský biskup Filip Gotthard hrabě Schaffgotsch (1715–1795) nebo nejvyšší číšník Leo Maxmilián hrabě Henckel z Donnersmarcku (1691–1771).[34]

Nebyly to jen hrozby, pokuty či omezení, kterými se snažil pruský král zavázat si své nové poddané. Jako osvědčený model se ukázalo začleňování slezských šlechticů s jistými zkušenostmi v administrativě do nově budovaného správního systému Pruského Slezska, k čemuž analogicky docházelo pochopitelně ve větší míře i na rakouskoslezské straně. Schopné a věrné úředníky si oba monarchové snažili ve svém království udržet. Poněkud obtížněji to šlo v Pruském Slezsku, kde správní systém doznal řady zásadních změn. Ačkoliv při personálním obsazení nových správních úřadů byli v mnoha případech dosazeni spolehliví úředníci z Pruska, přece jen zde byla poptávka po jisté kontinuitě a zkušených úřednících celoslezských správních úřadů. Při budování správy v pruské části Opavsko-krnovského knížectví tak byli využiti úředníci z Pruska i z knížectví samotného. Mezi představiteli správních institucí a tzv. landráty lze nalézt příslušníky rodů tradičně spjatých dříve se správou Opavského a Krnovského knížectví jako Jiřího Františka Tracha z Březí (1717–1770) či Karla Josefa Šimonského ze Šimoni (1705–1776),[35] zemským hejtmanem pruské části

31 Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), fond Rodinný archiv a ústřední správa Lichnovských, kart. 4, inv. č. 135, sign. B VII 9.

32 ŠTĚPÁN: *Dějiny obce Chuchelná,* s. 64–69.

33 Detailněji MYŠKA, Milan: *Friderici Maximi Sacerdos. Říšský hrabě Albert Josef Hodic a pruský král Fridrich II.* In: *Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století).* Brňovják, Jiří – Gojniczek, Wacław – Zářický, Aleš (edd.), Ostrava – Katowice 2011, s. 271–278.

34 KONOPNICKA, Małgorzata: *Między lojalizmem wobec Habsburgów a pruską rzeczywistością. Szlachta górnośląska na dworze pruskim (1741–1806).* In: *Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století).* Brňovják, Jiří – Gojniczek, Wacław – Zářický, Aleš (edd.), Ostrava – Katowice 2011, s. 259–270.

35 Jiří František Trach z Březí byl landrátem hlubčického okresu (1748–1750) a od roku 1750 kozelského okresu, vlastnil statky ve Vratislavském knížectví. Karel Josef Šimonský ze Šimoni byl landrátem ratibořského okresu v letech 1743–1758, byl také majitelem několika menších statků na Ratibořsku, např. Brzeźnice u Ratiboře. Jeho syn Emanuel (1752–1832) se stal roku 1823 vratislavským biskupem. KONOPNICKA: *Oficer-urzędnik-dworzanin*, s. 242–243; WELTZEL,

Opavsko-krnovského knížectví se stal Jan Jindřich svobodný pán Henn z Henneberku (1684–1751).[36]

V drtivé většině případů tedy majitelé statků v Pruském Slezsku setrvali na svých statcích a nabídli služby nové vrchnosti. Někteří z nich z nastalé situace dokázali profitovat. Naopak jen zlomek šlechticů opustil své statky či úřady a přestěhoval se do habsburské monarchie. Za tímto činem pak nelze hledat patriotismus či ostentativní projev věrnosti habsburskému dvoru, ale spíše zištnost a lepší možnost uplatnění v rakousko-slezské správě či armádě.[37] Významných postů ve správním zřízení Rakouského Slezska tak dosáhli např. bývalý rada vrchního úřadu ve Vratislavi Jan Wolfgang rytíř von Dorsch († 1760) či František Erdmann rytíř Tauber z Taubenfurtu (cca 1713–1796), ale také královský rada v Lehnickém knížectví Jan František svobodný pán Laryš ze Lhoty (okolo 1700–1760) ad., kteří byli za své zásluhy oceněni vyššími šlechtickými tituly.[38] Pozoruhodné bylo, že někteří šlechtici změnili během válečných konfliktů svou dříve deklarovanou loajalitu a přešli na habsburskou stranu, což se dotyčným v konečném důsledku často nevyplatilo. Takto do habsburských služeb vstoupil landrát ratibořského okresu Karel Josef Šimonský ze Šimoni (1705–1776), který byl okamžitě ze svého úřadu odejit.[39] Přechod do habsburských služeb se nevyplatil ani Karlu Josefu Henckelovi z Donnersmarcku (1688–1760) z bytomské větve rodu. Poté, co během druhé slezské války přešel na nepřátelskou stranu, byl nucen své statky v Pruském Slezsku opustit a jeho titul i majetek byl předán loajální tarnohorské rodové linii.[40] Osobám, které se v očích pruských úřadu kompromitovaly spoluprací s habsburskou stranou, mohla být výjimečně poskytnuta amnestie (tak jako roku 1746 Karlu Gotthardovi hraběti Schaffgotschovi (1706–1780), který se poté přiklonil na pruskou stranu a jeho potomci úspěšně budovali kariéru u pruského dvora). Lze také připomenout známý případ jeho bratra, vratislavského biskupa Filipa Gottharda hraběte Schaffgotsche (1715–1795),

Augustin: *Geschichte der Stadt Ratibor.* Ratibor 1861, s. 627; SKŘIVÁNEK, František – TOVAČOVSKÝ, Jaroslav: *Vratislavští biskupové v dějinách Slezska se zvláštním zřetelem na jejich životopisy a heraldiku.* Heraldika a genealogie 37, č. 1–2, 2004, s. 83.

36 ŠTĚPÁN: *Dějiny obce Chuchelná,* s. 64.

37 BRŇOVJÁK, Jiří: *Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska v 15.–20. století. Vstupní zamyšlení nad základními pojmy.* In: *Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století).* Brňovják, Jiří – Gojniczek, Wacław – Zářický, Aleš (edd.), Ostrava – Katowice 2011, s. 17–34. Ve sledovaném období byla velká snaha vybudovat nový typ monarchistického patriotismu, tedy loajalitu výhradně k jedné celistvé monarchii (*Gesamtstaatidee*). Ta měla být dosažena stejným daňovým systémem všech sociálních řádů, zahrnujícími majetky šlechty a církevních institucí. Za tím účelem bylo potřeba vytvořit nový centrální administrativní systém. BRNARDIĆ, Theodora Shek: *Modalities of Enlightened Monarchial Patriotism in the Mid-Eighteenth Century Habsburg Monarchy.* In: Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discoures in Early Modern East Central Europe. Trencsényi, Balász – Zászkaliczky, Márton (edd.), Leiden – Boston 2010, s. 631–661.

38 ŽOUŽELKA, Zbyněk: *Nobilitace Slezanů za loajalitu k Marii Terezii v období slezských válek.* In: *Šlechticv Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století).* Brňovják, Jiří – Gojniczek, Wacław – Zářický, Aleš (edd.), Ostrava – Katowice 2011, s. 279–288.

39 KONOPNICKA: *Oficer-urzędnik-dworzanin*, s. 249.

40 BRŇOVJÁK: *Vztah,* s. 17–34.

který po dosazení do úřadu loajálně podporoval politiku Fridricha II. Když však roku 1757 obsadila habsburská vojska Vratislav, poslechl biskup výzvu Marie Terezie, aby se po dobu války uchýlil na Jánský Vrch. Fridrich II. viděl v biskupově jednání zradu a okamžitě zkonfiskoval jeho majetky a obstavil příjmy. Od roku 1766 tak až do své smrti roku 1795 spravoval pouze rakouskou část vratislavské diecéze.[41]

Již bylo uvedeno, že nejproblematičtější byla situace u majitelů statků na obou stranách hranice. Ti ve většině případů zvolili jednu z monarchií, se kterou poté spojili své další osudy. Rovněž již zaznělo, že si někteří z nich ponechali statky na obou stranách hranice a dále působili ve službách zejm. habsburské monarchie. Museli pak ale počítat s perzekucemi ze strany pruského království. Některým se podařilo odolávat nátlaku delší dobu, než je pruské úřady donutily složit poddanský slib, či statky odprodat. Byli však i tací, kteří své pozice mezi oběma monarchiemi dokázali využít, uměli balancovat a vybudovat si díky tomu v rozděleném regionu významnou pozici i úspěšnou kariéru (viz Jan Karel hrabě Lichnovský (1721–1788) a Ignác Dominik hrabě Chorynský z Ledské (1729–1792).[42] Na druhou stranu se můžeme setkat se situacemi, kdy během slezských válek byly statky šlechticů deklarujících věrnost opačné straně záměrně poničeny procházejícími vojsky. Nutno říci, že dotyčné osoby byly povětšinou odškodněny, ať už finančně či ziskem některého z vyšších šlechtických titulů.[43] Poničeny takto byly habsburskými vojsky např. statky protestantské větve rodu Reiswitzů z Kadeřína aktivně se angažující na pruské straně.[44]

Majitelé deskových statků na Hlučínsku po roce 1742

Podívejme se nyní na konkrétní majitele deskových statků na Hlučínsku a jejich obměny, postoje a osudy. Začněme s těmi osobami, o kterých se dá říci, že jejich orientace byla zcela prohabsburská. Během sledovaného období tedy dotyční nezpřetrhali své vazby na habsburskou monarchii a v konečném důsledku ztratili o své statky na Hlučínsku, které jim často sloužily jen jako ekonomická zázemí, zájem a dříve či později je odprodali. Jako první příklad poslouží František Erdmann rytíř Tauber z Taubenfurtu

41 UHLÍŘ: *Schaffgotschové*, s. 151–161. Vratislavského biskupa následovali do jeho exilu na Jánském Vrchu u Javorníka také někteří úředníci biskupských úřadů jako František von Ursprung. KUBICA, Michal: *Austro-Silesian Recipients of Habsburg Ennoblement Privileges Between 1780 and 1804*. In: Changes of the Noble Society. Aristocracy and New Nobility in the Habsburg Monarchy and Central Europe from the 16th to the 20th Century. Brňovják, Jiří – Županič, Jan (edd.), Ostrava – Prague 2018, s. 135–150.

42 KONOPNICKA: *Oficer-urzędnik-dworzanin*, s. 249.

43 ŽOUŽELKA: *Nobilitace,* s. 279–288.

44 KNESCHKE, Ernst Heinrich: *Neues allgemeines Deutsches Adel Lexicon. Band VII*. Leipzig 1867, s. 443–445. Příslušníci této rodové větve aktivně podporovali pruské jednotky již během první slezské války a kontinuálně v tom pokračovali také v následných válečných konfliktech. Konkrétně habsburská vojska poničila jejich statky Bírava (pol. Bierawa), Grabówka a Moszna v Opolském knížectví. Zásluhy v této oblasti poté zúročil Georg Leopold svobodný pán Reiswitz z Kadeřína (1764–1828), který se stal pruským dvorním maršálkem. Katolická větev rodu musela roku 1743 opustit stavovskou společnost Opavského knížectví, jelikož se všechny její statky ocitly na pruské straně hranice.

(cca 1713–1796), který svůj demonstrativní příklon k habsburské straně zúročil téměř ukázkově ve svůj profesní i sociální prospěch. Do roku 1740 byl tento syn armádního důstojníka Františka Viléma jen řadovým členem stavovské obce Opavského knížectví, po rozdělení Slezska se ale aktivně začal podílet na budování nového správního systému Rakouského Slezska a dosáhl v něm na řadu významných a důležitých postů.[45] Navíc po vypuknutí druhé slezské války roku 1745 aktivně podporoval jednotky habsburské armády a spravoval také politické a veřejné záležitosti v Opavském knížectví. Logicky tak ztratil zájem o svůj statek Vřesina na Hlučínsku,[46] který odprodal před rokem 1747, kdy byl za uvedené zásluhy odměněn ziskem stavu svobodných pánů.[47] Svou další kariéru poté spojil s moravskou c. k. reprezentací a komorou, kde se podílel na její nové organizaci, a Slezsko tak definitivně opustil.[48]

Jako prohabsburské můžeme klasifikovat také postoje Jana Maxmiliána svobodného pána Zuany (†1742), který přišel do Slezska roku 1721 z Vídně na popud císaře Karla VI. (1685–1740), aby zde zakoupil a stabilizoval zadlužené panství Dolní Benešov.[49] Bohatý Jan Maxmilián působil v oblasti solního monopolu v Uhrách a Tyrolsku a jako dvorský komorní rada se rodově spojil s předním rakouským podnikatelským a finančnickým rodem Palmů s vazbami na císařský dvůr, když si roku 1713 vzal Marii Kateřinu Alžbětu svobodnou paní Palmovou (1695–1773).[50] O jeho postojích tedy ne-

45 Aktivně spolupracoval při zavádění nového správního systému Rakouského Slezska s jeho autorem Fridrichem Vilémem hrabětem Haugvicem (1702–1765). Od roku 1743 zastupoval rakouskoslezskou část Niského knížectví na celoslezském sněmu, o rok později byl jmenován zemským starším, přísedícím zemského práva či vrchním výběrčím daní Opavského knížectví.

46 Statek Vřesinu zakoupil roku 1728 od Jana Antonína rytíře Pina z Friedenthalu (1690–1769). Do desk zemských mu byl vložen až roku 1737. Majitelkou Vřesiny byla po roce 1747 Marie Josefa Tluková z Tošanovic, roz. Gusnarová z Komorna (*1705), která jej odprodala za 20 000 zl. roku 1760 Janu Karlovi hraběti Lichnovskému z Voštic. Ten Vřesinu připojil ke svému panství Chuchelná. ZAO, fond Rodinný archiv Lichnovských, inv. č. 128, sign. B VI 9; STIBOR, Jiří: *Tlukové z Tošonovic (dokončení)*. Těšínsko 38, 1995, č. 1, s. 1–8; ŠTĚPÁN: *Dějiny obce Chuchelná*, s. 68.

47 Národní archiv, fond Česká dvorská kancelář, kart. 499; ŽOUŽELKA: *Nobilitace*, s. 279–288; RUZICKA: *Friedrich*, s. 135. Ve své žádosti o povýšení do stavu svobodných pánů uvedl, že se statku vzdal, aby deklaroval svou věrnost císařskému dvoru. Je pravděpodobnější, že statek odprodal a tuto argumentaci užil jen ke zveličení svých zásluh.

48 SVITÁK, Zbyněk: *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782*. Brno 2011, s. 39, 222, 385. Více k dalším osudům rodu viz WURZBACH, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Band* XLIII. Wien 1881, s. 124–126; D'ELVERT, Christian: *Die Tauber Freiherren von Taubenfurth*. Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. Mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, 1882, č. 2, s. 9–10 ; KUBICA, Michal: *Tauber v. Taubenfurth*. In: Biografický slovník Slezska a Severní Moravy. Supplementum č. 5. Ostrava 2020, s. 171–174.

49 Panství zakoupil roku 1721 od Jiřího Františka rytíře Heřmanského z Heldenhertzu, který panství vlastnil pouhý rok, avšak nebyl schopen platit dluhy svázané s panstvím a dostal se do řady sporů se svými poddanými. O promyšlené koupi ze strany Jana Maxmiliána Zuany pak svědčí, že téhož roku, jen o pár měsíců později získal také nezbytný český inkolát. K panství náležely vsi Bohuslavice, Kozmice a Závada. ŠTĚPÁN, Václav: *Dějiny obce Závada. Historie hlučínské obce a jejího okolí*. Závada u Hlučína 2007, s. 32–33.

50 Detailněji k historii rodu Palmů a jeho vazbám na císařský dvůr: KOLLMER, Gert: *Die Familie Palm. Soziale Mobilität in ständischer Gesellschaft*. Ostfildern 1983.

bylo pochyb. Po jeho smrti roku 1742 spravovala statek jeho manželka, která však pobývala ve Vídni a o panství nejevila valný zájem.[51] Podobně prohabsburskou orientaci lze přisoudit majitelům hlučínského panství hrabatům Giannini.[52] Roku 1742 získal jako dědictví po svém otci Karlu Antonínovi panství olomoucký kanovník František Řehoř hrabě Giannini, markýz Carpinetti (†1762) s tím, že jeho bratr, armádní důstojník a pozdější císařský podmaršálek Fridrich Alexander (1719–1775), který proslul únosem dědičky Oldřišova – Leopoldiny svobodné paní z Poppenu, získal nedaleké Dobroslavice.[53] Nový majitel hlučínského panství byl již neodmyslitelně spjat s působením v církevních kruzích na Moravě, především v Olomouci, kde byl proboštem u sv. Mořice. Patřil také mezi přední moravské osvícence, byl spoluzakladatelem olomoucké učené společnosti *Societas virorum incognitorum in terris Austriae*, proslul svou knihovnou o 8 000 svazcích. Byly to právě sběratelská činnost a rekonstrukce kostela sv. Mořice, které Františka Řehoře zadlužily do astronomických výšin. Po jeho smrti byly dluhy i s úroky vyčísleny na závratných 221 000 zl., což bylo pro představu totéž jako roční daňové zatížení celého Rakouského Slezska, přijaté decenálním recesem roku 1748.[54] Těžce zadlužené hlučínské panství připadlo po jeho smrti pruskému státu, který jej roku 1772 odprodal v konkurzu.[55]

Jedinečnou a dominantní pozici mezi hlučínskými majiteli panství si vybudovali Lichnovští z Voštic. Ti ve sledovaném období ještě rozšířili své rozsáhlé panství Chuchelná a svými konexemi, postoji a zastávanými úřady se zařadili mezi nejvlivnější rody hornoslezského regionu. Dělení Slezska se dotklo zemského hejtmana Opavského knížectví

51 BLAŽEK, Konrad: *Der abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien. II. Theil.* Nürnberg 1890, s. 150; ŠTĚPÁN, Václav: *Dějiny obce Bohuslavice.* Opava 2013, s. 50, 68–69; SCHNEIDER, Bruno: *Zur Geschichte von Beneschau im Kreise Ratibor.* Oppeln 1906, s. 37. Dolní Benešov odprodal roku 1774 její synovec Josef Karel (1738–1784) vlastníkovi nedalekého sudického panství Friedrichu Gottliebovi svobodnému pánovi Hennovi z Henneberku (1713–1781).

52 Panství zakoupil vyslanec modenského vévodství v habsburské monarchii Karel Antonín hrabě Giannini roku 1727 od Jana Josefa hraběte Gašínského z Gašína (†1738). Nedaleké Dobroslavice vyženil již roku 1711 sňatkem s Marií Eleonorou, roz. kněžnou Schleswig-Holstein, ovdovělou z Vrbna (†1713). Hrabě měl ještě čtyři další manželky. Celkově měl 13 dětí. ZAO, fond Zukal Josef, inv. č. 198; ZAO, fond Slezský stavovský archiv, Opava, inv. č. 871, sign. 23.

53 ZAO, fond Zukal Josef, inv. č. 198. Fridrich Alexander byl úspěšným armádním důstojníkem, roku 1762 byl oceněn velkokřížem Řádu Marie Terezie a povýšen na polního podmaršálka. Jím vymřela slezská větev rodu po meči. Po jeho smrti přešly Dobroslavice na jeho strýce Josefa hraběte Wengerského. Více k jeho armádní kariéře: WURZBACH, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich.* Band V. Wien 1859, s. 175–176 ; FIALA, Jiří – KYSUČAN, Lubor – SKALA, Harald: *Galerie vojenských velitelů obrany Olomouce za pruského obléhání města roku 1758. Část II.* Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci. Společenské vědy 310, 2015, s. 88–107.

54 ZLÁMAL, Bohumil: *Frant. Řehoř hr. Giannini.* Vlastivědný věstník moravský 13, 1958, č. 4, s. 231–232; KOHOUT, Štěpán: *Archivní prameny k zániku knihovny olomouckého kanovníka Giannini-ho.* In: Bibliotheca Antiqua 2018: sborník z 27. konference, 28.–29. listopadu 2018. Krušinský, Rostislav (ed.), Olomouc 2018, s. 81–96; DICKSON, Peter George Muir: *Finance and Government under Maria Theresia 1740–1780. Vol. II. Finance and Credit.* Oxford 1987, s. 211–216.

55 WANDERBURG, Udo: *Historie města Hlučína. II. díl.* Hlučín 1991, s. 20. Konkurz vyhrál Jan Adam svobodný pán Gruttschreiber, majitel nedaleké Raduně a statků v Dolním Slezsku, když byl upřednostněn před pro pruské úřady nespolehlivým Janem Karlem hrabětem Lichnovským z Voštic (1721–1788).

Františka Bernarda hraběte Lichnovského z Voštic (1664–1747). Během první slezské války z pozice svého úřadu jednal s pruskou stranou a opakovaně prokázal svou oddanost habsburské monarchii.[56] Rozdělení Slezska jej citelně zasáhlo, jelikož se drtivá většina jeho statků ocitla v Pruském Slezsku, v rámci budování nového správního systému musel navíc rezignovat na svou funkci. Uražená ješitnost přivedla hraběte na pruskou stranu, které roku 1743 ochotně složil poddanský slib. Vykonat tento akt naopak rezolutně odmítl jeho vnuk a dědic Jan Karel (1721–1788), kterému tím bylo znemožněno spravovat zděděné panství Chuchelná a Grabówka, a musel se vypořádat také s dalšími restrikcemi ze strany pruských úřadů (sekvestrace majetku aj.). Za jeho postoje se mu dostalo uznání v habsburské monarchii, kde byl jmenován c. k. komořím a skutečným tajným radou. Důležité byly také rodové vazby hraběte. Roku 1757 si vzal Karolínu hraběnku Althanovou z tradičního moravského rodu spjatého s dvorským prostředím, ale těžil také z přízně a vlivu svého švagra, polního maršála Ondřeje hraběte Hadika (1710–1790).[57] Ke změně svého postoje se odhodlal až v 70. letech 18. století, během normalizace vztahů mezi habsburskou monarchií a pruským královstvím, kdy mohl se souhlasem panovnice složit pruskému králi poddanský slib. Ten ocenil vytrvalost hraběte a také zásluhy při diplomatickém jednání o prvním dělení Polska a umožnil Lichnovskému budování kariéry u pruského dvora. Jan Karel využil situace a společně se snahou zabezpečit svou držbu rodových majetků v Horním Slezsku úspěšně usiloval o udělení pruského knížecího titulu roku 1773. Jeho slibně se rozvíjející kariéru u obou panovnických dvorů ukončily události války o bavorské dědictví, jeho soukromá mírová iniciativa a koupě strategické pevnosti Hradec nad Moravicí v rozporu s pruskými zájmy.[58]

56 František Bernard, který z pragmatických důvodů přestoupil ke katolictví, byl od roku 1700 hejtmanem Krnovského knížectví, od roku 1722 Opavského knížectví. Za jeho zásluhy a činnost ve správní sféře mu byl roku 1727 udělen hraběcí titul. Vlastnil panství Chuchelná, ke kterému náležely vsi Boleslav (pol. Bolesław), Bořutín (pol. Borucin), Kobeřice, Lhota, Ovsiště (pol. Owsiszce), Píšť, Rohov, Strahovice, Štěpánkovice a Zábřeh. Roku 1710 zakoupil panství Smolkov, jeho syn František Leopold (1690–1742) pak vyženil roku 1714 panství Odry a roku 1730 zakoupil v Ratibořském knížectví panství Grabówka.

57 Právě od něj zakoupil roku 1757 panství Odry. O tři roky později přikoupil k panství Chuchelná také Vřesinu. Roku 1774 pak ke svému panství Grabówka přikoupil panství Pszów a o rok později panství Křižanovice (pol. Krzyżanowice) sousedící s Chuchelnou. Rozšiřování majetkového portfolia dokončilo roku 1778 zakoupení panství Hradec nad Moravicí.

58 ŠTĚPÁN: *Dějiny obce Chuchelná*, s. 59–108; D'ELVERT, Christian: *Die Fürsten, Grafen und Freiherren Lichnowsky.* Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. Mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, 1887, č. 4, s. 25–29. K dalším osudům rodu a vztahu k oběma monarchiím v 19. století viz UHLÍŘ, Dušan: *Slezský šlechtic Felix Lichnovský. Poslední láska kněžny Zaháňské.* Praha – Litomyšl 2009; TÝŽ: *Rodina knížat Lichnovských z Voštic mezi Vídní a Berlínem.* In: *Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století).* Brňovják, Jiří – Gojniczek, Wacław – Zářický, Aleš (edd.), Ostrava – Katowice 2011, s. 287–302. Je potřeba se vymezit proti tvrzení D. Uhlíře, že knížecí titul získal jako přímou odměnu za složení poddanského slibu. K okolnostem složení poddanského slibu a následnému vztahu k pruskému království viz BRŇOVJÁK, Jiří: *Lichnovští z Voštic na cestě za knížecími tituly. Příspěvek k politické identitě hornoslezské rakousko-pruské aristokracie, jejímu sociálnímu vzestupu a veřejné prezentaci v 18.–19. století.* In: Moderní Evropan první poloviny 19. století. K životnímu jubileu profesora Dušana Uhlíře. Hochel, Marian (ed.), Opava – Praha 2019, s. 45–94.

Zatímco u dosud nastíněných rodů nebylo o jejich politické orientaci pochyb, jednoznačně nelze určit vztah rytířů Šarovců ze Šarova k jedné ze stran. Jan Rudolf (1689–1774) byl vlastníkem jediného statku Hněvošice, kde vybudoval po roce 1730 barokní zámek. Ten se ocitl po roce 1742 v Pruském Slezsku a Jan Rudolf musel opustit stavovskou obec rakouskoslezské části Opavského knížectví a nenavázal tak na profesní dráhu svých předků ve zdejších správních institucích. O jeho další činnosti pak již nemáme zprávy. Nejasný byl pak důvod, proč roku 1746 převedl vlastnictví Hněvošic na svou manželku Šarlotu Rosinu, roz. svobodnou paní z Frankenbergu, ovdovělou Huffovou z Kantendorfu († 1774). Jejich potomci se již trvale usadili v pruském království a působili převážně v pruské armádě.[59] Obdobně nejasná byla situace okolo majitelů Pustých Jakartic, náležejících tradičně k Malým Hošticím. Jejich majiteli, společně s částí Malých Hoštic, byli před rokem 1742 svobodní pánové Kalkreuterové z Kalkreutu sídlící na svém panství v Kyjovicích. Po rozdělení Slezska byla majetková struktura Pustých Jakartic nepřehledná, podobně jako postoje Antonína Leopolda Ignáce svobodného pána Kalkreutera z Kalkreutu († 1774), který jako přísedící zemského práva Opavského knížectví po roce 1743 opustil svou pozici, jakož i zdejší stavovskou společnost.[60] Dá se předpokládat, že se Pustých Jakartic dříve či později zbavil a zvolil prohabsburskou orientaci, a to i přesto, že další větev rodu žijící v Pruském Slezsku úspěšně působila v pruských službách a roku 1786 dosáhla na hraběcí titul.[61] Také Karel Ludvík Antonín hrabě Gašínský z Gašína († 1754) se nijak konkrétněji nevyprofiloval. Byl sice c. k. komořím a dalo by se předpokládat, že své osudy spojí s habsburskou monarchií, veškeré jeho statky se však octily po roce 1742 v Pruském Slezsku, včetně jeho panství Velké Hoštice na Hlučínsku.[62] Jeho významnějšímu postavení v rámci regionu bránila jeho značná zadluženost. Po jeho smrti bylo panství Velké Hoštice odprodáno roku 1754 za účelem umoření dluhů Ignáci Dominikovi hraběti Chorynskému z Ledské (1729–1792). O okolnostech příchodu tohoto moravského aristokrata do Slezska již bylo pojednáno výše. Hrabě, který byl poddaným obou monarchií, zároveň totiž

59 WELTZEL, Augustin: *Besiedelungen des nördlich der Oppa gelegen Landes. I. Theil.* Leobschütz 1890, s. 10; BLAŽEK, Konrad: *Der abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien. III. Theil.* Nürnberg 1894, s. 47–48; HOSÁK, Ladislav: *Historický místopis země Moravskoslezské.* Praha 2004, s. 796. Hněvošice odprodal roku 1777 jejich syn Jan Rudolf (*1738) Žofii Karolíně von Dyrhn. Roku 1782 se Hněvošice dostaly do vlastnictví hrabat Gesslerů ze sousedního Oldřišova.

60 BLAŽEK, Konrad: *Der Adel von Österreichisch-Schlesien.* Band IV., Abtheilung XI. Nürnberg 1885, s. 30.

61 KNESCHKE, Ernst Heinrich: *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon. Band V.* Leipzig 1864, s. 2–4.

62 WELTZEL, Augustin: *Pomniky pobożności po ślachetnéj rodzine hrabiów z Gaszyna w Górnym Szlązku.* Gliwice 1877; BLAŽEK: *Der abgestorbene Adel III.*, s. 132–133. Z rozsáhlé a proměnlivé majetkové držby rodu v 18. století jmenujme alespoň statky Krowiarki či Maków v Ratibořském knížectví, dále moravskou enklávu ve Slezsku Ketř (pol. Kietrz), do roku 1727 panství Hlučín a Oldřišov. Karel Ludvík disponoval panstvím Velké Hoštice a Ketř, roku 1738 odprodal panství Fryštát. V rodovém vlastnictví bylo do roku 1770 také nižší stavovské panství Rychvald na Těšínsku. Detailněji k působení rodu Gašínských z Gašína ve Fryštátu viz PINDUR, David: *Pokladní truhla z Fryštátu. K poznání městských elit na Těšínsku ve druhé polovině 17. století.* Těšínsko 61, 2018, č. 1, s. 3–22.

jako c. k. komoří vlastnil statky v Čechách, na Moravě a posléze i v Rakouském Slezsku.[63] Ze strany pruských úřadů musel zpočátku snášet řadu ústrků a omezení. V následujících desetiletích zvládl hrabě umně balancovat mezi oběma monarchiemi a těšil se přízni obou monarchů. Z Velkých Hoštic poté vytvořil jako zemský hejtman rakouskoslezské části Opavsko-krnovského knížectví centrum kultury celého regionu.[64]

V jedné z úvodních kapitol bylo naznačeno, že pruské úřady aktivně ovlivňovaly sňatkovou politiku slezských rodů a snažily se zabránit převedení majetků do rukou šlechticů z habsburské monarchie. Ukázkovým příkladem byla situace po smrti majitele několika pruskoslezských statků Leopolda Rudolfa svobodného pána z Poppenu (1682–1733). Po otci měly dědit jeho tři nezletilé dcery, které se staly plnoletými na počátku 40. let. Zde lze pozorovat jasný zájem pruských úřadů o vhodné provdání všech dcer spolehlivým šlechticům z Pruského Slezska. To se jim nepovedlo v případě prvorozené Marie Gabriely – dědičky Liptyně (pol. Lubotyń) s Vysokou (pol. Wysoka), která si již roku 1740 stihla vzít Karla Traugotta svobodného pána Skrbenského z Hříště (1716–1773) na Hošťálkovech. Zpočátku úspěšně postupovaly pruské úřady v případě druhé z dcer Leopoldiny (1729–1773), když se jim podařilo zrušit její zasnoubení s důstojníkem habsburské armády Františkem Fridrichem Alexandrem hrabětem Gianninim (1719–1775). Ten se své nevěsty a jejího dědictví nechtěl vzdát a po odvážném průniku s jednotkou husarů na pruské území roku 1744 Leopoldinu unesl. Teprve čtrnáctiletá dědička Drslavi (pol. Dzierżysław) a Herborku si hraběte, po přestupu ke katolictví, vzala ještě téhož roku.[65] Zbývala třetí z dcer Karolína († 1786), dědička Oldřišova. V jejím případě již byly pruské úřady úspěšné, jelikož si roku 1748 vzala syna pruského polního maršála Friedricha Leopolda (1688–1762) Wilhelma Leopolda hraběte Gesslera (1724–1794). Tento rod se na Hlučínsku úspěšně etabloval a rozšířil posléze své majetky o sousední Hněvošice a Vrbku.[66]

63 V Čechách vlastnil statky Studenec a Fořt (okres Semily a Trutnov), na Moravě statek Pačlavice u Kroměříže. V Rakouském Slezsku statek Štítinu bezprostředně sousedící s Velkými Hošticemi a městský palác v Opavě (tzv. Blücherův palác). V Pruském Slezsku vlastnil hrabě statek Sosnišovice (pol. Sośnicowice).

64 KUBICA: *Mezi dvěma monarchiemi*, s. 91–102. Případně KUBICA, Michal: *Chorynský z Ledské, Ignác Dominik*. In: Biografický slovník Slezska a Severní Moravy. Supplementum č. 5. Ostrava 2020, s. 85–88. K dalším osudům hraběte viz VÖLKEL, Oswald: *Ignatz Dominik Graf v. Chorinsky und die Gründung von Chorinskowitz*. Gleiwitzer Jahrbuch 1928, s. 77–144; FUTÁK, Peter – HERMANOVÁ, Hana: *Chorynští z Ledské. Příběh posledních majitelů veselského panství*. Veselí nad Moravou 2015; SLAVÍČEK, Lubomír: *Ignác Dominik hrabě Chorynský z Ledské jako sběratel obrazů a knih*. Opuscula historiae artium: časopis Semináře dějin umění Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 64, 2015, č. 2, s. 158–205. Ještě, než se stal roku 1770 zemským hejtmanem rakouskoslezské části Opavsko-krnovského knížectví, zastával od roku 1760 tento úřad v jeho pruskoslezské části. Ve Velkých Hošticích se projevila sběratelská vášeň hraběte v jeho proslulé zámecké obrazárně a knihovně. Působila zde také stálá zámecká kapela a divadlo.

65 Manželství však dlouho nevydrželo, roku 1752 Leopoldina utekla na své pruskoslezské statky a přestoupila zpátky k luteránství. Následné rozvodové řízení projednávala dokonce Svatá kongregace v Římě, která odmítla roku 1769 sňatek rozvést. ZAO, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula Olomouc, kart. 678, inv. č. 4685, sign. Ia25/17.

66 PILNÁČEK, Josef: *Rody starého Slezska*. Brno 1991, s. 933; BLAŽEK: *Der abgestorbene Adel III.*, s. 37; ZAO, fond Zukal Josef, inv. č. 203. Wilhelm Leopold byl synem pruského polního maršála (od r. 1751) a generála kavalerie Friedricha Leopolda (1688–1762) a Eleonory hraběnky von

Viděli jsme doposud, že k příklonu k pruské straně se většina majitelů deskových statků neodhodlala a jen pomalu si hledala cestu k nové vrchnosti. Poněkud přímější byla cesta majitelů kravařského panství svobodných pánů Eichendorffů. U nich lze sice jasný příklon pozorovat až v další generaci, ale jejich cílená majetková strategie na Pruské Slezsko mnohému napovídá. Obě rodové větve totiž po roce 1742 s výjimkou moravského statku Sedlnice vlastnily statky pouze na pruské straně hranice a rod tradičně zastávající v Krnovském knížectví nejvyšší zemské úřady z rakouskoslezské společnosti vymizel. Rodovým sídlem bývalého nejvyššího zemského komořího Krnovského knížectví Jana Rudolfa (1687–1750) byl jím postavený zámek v Kravařích, vlastnil také nedalekou Vrbku.[67] Po jeho smrti se rod rozdělil do dvou větví. Jan Josef (1711–1767) zdědil po otci Kravaře s Vrbkou a musel vyplatit svého bratra Amadea Leopolda († 1768), čímž se silně zadlužil a zároveň umožnil bratrovi zakoupit roku 1752 panství Tvorkov (pol. Tworków) v Ratibořském knížectví. Zatímco kravařská linie rodu se díky zadlužení nedokázala výrazněji prosadit v pruských službách,[68] příslušníci tvorkovské linie se sňatkově spříznili s pruskoslezskými rody, výrazně rozšířili svá rodová panství o Šilheřovice (1787) a neodvratně spojili své osudy s pruským královstvím.[69] Mezi hornoslezské rody, které bezprostředně po rozdělení Slezska přešly do pruských služeb a dokázaly z toho v následujících desetiletích těžit, patří Hennové z Henneberku. Ačkoliv působil Jan Jindřich svobodný pán Henn z Henneberku (1684–1751) jako přísedící zemského práva Opavského knížectví, jeví se jeho bezprostřední přináležitost k pruské straně jako logická. Většina jeho majetkového portfolia se, s výjimkou svobodných dvorů v Kateřinkách, ocitla na pruské straně Opavského knížectví, včetně statků na Hlučínsku – Sudic a Bělé.[70] Jan Jindřich využil nabízené možnosti a stal se aktivním stoupencem pruských zájmů. Roku 1743 jel osobně jako vyslanec hornoslezských stavů holdovat pruskému králi do Nisy, což nezůstalo bez povšimnutí, a následně byl jmenován zemským hejtmanem pruské části Opavsko-krnovského knížectví. Na jeho činnost v pruských službách navázal jeho syn Gottlieb Benjamin (1713–1781), který společně se svými potomky dokončil přeorientování rodu směrem k pruskému království, ať už

Stanislawsky-Seeguth. Za své zásluhy na válečném poli získal Friedrich Leopold hraběcí titul roku 1745. Gesslerové se během válek o rakouské dědictví majetkově přesunuli do Slezska, kde vlastnili statky především v Olešnickém knížectví. ZEDLITZ-NEUKIRCH, Leopold von: *Neues Preussisches Adels-Lexicon. Band 2*. Leipzig 1836, s. 230. Oldřišov nechvalně proslul roku 1765, kdy na panství vypukla poddanská vzpoura, která se následně rozšířila do dalších částí Horního Slezska. INDRA, Bohumír: *Povstání nevolníků v Oldřišově u Opavy r. 1765*. Slezský sborník, 1955, č. 3, s. 339–352.

67 Vrbka, náležející stejně jako Kravaře do Krnovského knížectví, zakoupil roku 1727 od Maxmiliány Eleonory, roz. von Lescourant, ovdovělé von Zaydlitz. Ve vlastnictví rodu zůstala do roku 1782. ZAO, fond Slezský stavovský archiv, Opava, inv. č. 952, sign. 8.

68 Kravaře byli nuceni roku 1782 odprodat Antonínovi hraběti Schaffgotschovi a za vydatné finanční podpory svých příbuzných přesídlit do Lubovic (pol. Łubowice) u Ratiboře.

69 STIBOR, Jiří: *Eichendorfové. Příspěvek k charakteristice a genealogii pobělohorských přistěhovalců*. Zpravodaj Klubu genealogů a heraldiků Ostrava, 1984, č. 19, s. 47–56; WELTZEL, Augustin: *Historia szlachetnego i baronowskiego rodu von Eichendorffów*. Opole 2013, s. 35–38.

70 Jan Jindřich vyženil s Marií Terezií, roz. Franzovou z Franzenu, ovdovělou Brixovou z Moncle, statky Petřatín (pol. Pietraszyn) a Kaldúny (dnes pol. Niekazanice-Kalduny), ta ještě přikoupila roku 1715 statky Jakubovice (pol. Jakubowice) a Utěchovice (pol. Uciechowice).

zastávanými úřady u pruského dvora či v armádě, nebo rozšířením rodových statků na Hlučínsku o panství Dolní Benešov (1774) a statek Bolatice (1784).[71]

Samostatnou kapitolu tvoří na Hlučínsku poměrně velké zastoupení církevních řádů v majetkové struktuře. Nejen v hlučínském regionu, ale v celém Opavském a Krnovském knížectví vlastnily církevní řády a instituce tradičně řadu deskových statků a mohly se tak, byť omezeně, účastnit zemských sněmů jako plnohodnotní členové stavovské obce. V 70. a 80. letech 18. století je citelně zasáhla vlna rušení klášterů a jejich počet se podstatně zmenšil do takové míry, že na několik desetiletí zcela ztratili svá místa ve stavovské obci.[72] Mezi nejznámější majitele deskových statků patřil Řád německých rytířů, resp. jeho komenda na bruntálském panství, povýšeném roku 1751 na svobodné stavovské panství. Jeho majetková základna se výrazně rozšířila během třicetileté války, kdy např. roku 1621 získali panství Hradčánky (pol. Gródczanki), ke kterému patřila také ves Třebom.[73] Panství spravované místodržitelstvím v Bruntále zůstalo bez potíží ve vlastnictví řádu až do roku 1863.[74] Mezi majitele deskových statků v Opavském a Krnovském knížectví náležely tradičně také opavské klarisky, jejichž statky Chlebičov, Turkov (pol. Turków) s částí Malých Hoštic se po roce 1742 ocitly v pruské části Slezska.[75] Také klarisky neměly při správě svých majetků větší obtíže až do roku 1782, kdy byl tento řád oficiálně zrušen (fakticky roku 1783) a statky na obou stranách hranice připadly státním úřadům. Zatímco majetek řádu v Rakouském Slezsku se stal součástí náboženského fondu, pruské úřady využily nastalé situace a obratem jej odprodaly konkrétním zájemcům. Chlebičov zakoupil ještě téhož roku majitel hlučínského panství Jan Adam svobodný pán Gruttschreiber.[76] Největším panstvím

71 KNESCHKE, Ernst Heinrich: *Neues allgemeines Deutsches Adel Lexicon. Band IV*. Leipzig 1863, s. 308–310; ŠTĚPÁN: *Bolatice*, s. 188–190; TÝŽ: *Bělá očima staletí. Dějiny hlučínské obce.* Bělá – Opava 2005, s. 20, 27; BEIN: *Die Grenzziehung*, s. 252–255.

72 Ke složení duchovního stavu Opavsko-krnovského knížectví viz D'ELVERT, Christian: *Die Verfassung und Verwaltung von Oesterreichisch-Schlesien in ihrer historischer Ausbildung, dann die Rechtsverhältnisse zwischen Mähren, Troppau und Jägerndorf, so wie der mährischen Enklaven in Schlesien.* Brünn 1854*,* s. 252

73 Panství Bruntál zakoupili roku 1621 za 200 000 zl., dále vlastnili moravské statky Bouzov či Sovinec, dále pak např. Žopovy (pol. Zopowy) v Krnovském knížectví a Smíchovy (pol. Gadzowice) v Opavském knížectví.

74 DEMEL, Bernhard: *Der Deutsche Orden in Schlesien und Mähren in den Jahren 1742–1820.* In: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století). Sborník příspěvků z konference uspořádané v Prostějově ve dnech 25.–27. dubna 1995 Muzeem Prostějovska v Prostějově a Rakouským ústavem pro východní a jihovýchodní Evropu, odbočka Brno. Kokojanová, Michaela (ed.), Prostějov 1997, s. 301–345; DRKAL, Stanislav: *Řád německých rytířů v Bruntále.* Inventář. Opava 1961.

75 Majetková struktura Malých Hoštic byla poněkud složitější. Statek byl rozdělen na několik dílů a každý z dílů vlastnil jiný majitel, převážně církevní řády: opavské klarisky, komenda maltézského řádu v Opavě, opavští jezuité, cisterciáci z velehradského kláštera, ale také svobodní páni Kalkreuterové z Kalkreutu či přímo knížata Lichtenštejnové. WELTZEL, Augustin: *Besiedelungen des nördlich der Oppa gelegen Landes. II. Theil.* Leobschütz 1891, s. 168. V Rakouském Slezsku opavské klarisky disponovaly např. statky Jilešovice, Chabičov, Milostovice či Palhanec (dnes součást města Opavy).

76 PRASEK, Vincenc: *Klášter sv. Kláry v Opavě.* In: 9. program českého nižšího gymnázia v Opavě. Opava 1892, s. 3–48; FOLTÝN, Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů.* Praha 2005, s. 552–557.

disponovali jezuité z opavské koleje, kteří již od roku 1674 vlastnili panství Šilheřovice.[77] To se po roce 1742 ocitlo v Pruském Slezsku a jezuitům zbyl na rakouskoslezské straně jen svobodný dvůr v Kateřinkách. Není zcela jasné, zda na nátlak pruských úřadů, či z potřeby vlastnit deskový statek v Opavsko-krnovském knížectví, nezbytný pro jejich další účast na zemských sněmech a ve stavovské obci, vyměnili roku 1743 opavští jezuité panství Šilheřovice s jezuity z Nisy za nižší stavovské panství Albrechtice. Tím působení opavských jezuitů v Šilheřovicích oficiálně skončilo, nedávné výzkumy však odhalily, že i po výměně s niskými jezuity nadále pobírali z šilheřovického panství platy a odvody.[78] Než byl řád roku 1773 brevem papeže Klimenta XIV. (1705–1774) zrušen, zakoupili opavští jezuité v Rakouském Slezsku roku 1754 panství Melč. Po zrušení řádu byly všechny movité i nemovité statky v habsburské monarchii převedeny do studijního fondu. Pruské úřady nařízení papeže jako země s nekatolickou většinou obyvatelstva oficiálně ignorovaly, přesto využily nastalé situace a šilheřovické panství převedly do vlastnictví válečné a vrchnostenské komory ve Vratislavi, což vypovídá o nesporných vazbách opavských jezuitů k tomuto panství, jelikož jiné jezuitské statky v pruském království obstaveny nebyly.[79] Posledním z církevních vlastníků na Hlučínsku byl moravský cisterciácký klášter z Velehradu, kterému s přestávkami již od 13. století náležel statek Bolatice. Ten byl po dlouhou dobu sídlem probošta, který se v první polovině 18. století přesunul na panství Velké Heraltice v Opavském knížectví, a Bolatice spravoval provisor s administrátorem. Vztah kláštera vůči pruskému království měl daleko k ideálu. Již během první slezské války byl klášter a jeho slezská panství zatížen vysokými kontribucemi, jejichž výběr si Prusové vymohli odvedením velkoheraltického probošta Anselma Ladislava s řádovým kvestorem do zajetí. Jejich vyplacení pak jen prohloubilo zadlužení slezských statků kláštera, které bylo během války umocněno poničením Velkých Heraltic. Poté, co se proti klášterní vrchnosti zvedly poddanské bouře, byli cisterciáci nuceni velkoheraltické panství roku 1767 odprodat a jejich malý bolatický statek se ocitl na periferii zájmu.[80] I o něj následně roku 1784 nedobrovolně přišli, když pruské úřady využily situace okolo zrušení velehradského kláštera, převedly statek do svého vlastnictví a obratem jej odprodaly svobodným pánům Hennům z Henneberku.[81]

Předtím jsme viděli, že majetková struktura Hlučínska v době rozdělení Slezska byla velice pestrá a pochopitelně zde převládaly vrchnosti spojené spíše s habsburskou

77 K panství náležely také vsi Antošovice, Darkovice, Hať, Koblov a Markvartovice. K působení jezuitského řádu v Opavě v 17. století viz ŠIGUT, František: *Z dějin jezuitské koleje v Opavě*. In: ZAO, fond Šigut František, kart. 12, inv. č. 134.

78 ČERNÝ, Marcel: *Ekonomické zázemí opavské jezuitské koleje v 18. století*. Bakalářská práce, Ostravská univerzita, 2018, s. 23.

79 KLOS, Miroslav: *Jesuité v Opavě. Inventář*. Opava 2004; BÍLEK, Tomáš Václav: *Důchody a statky jezuitských kolejí a sídel na Moravě a ve Slezsku zřízených a léta 1773 zrušených*. Praha 1890, s. 83–84.

80 Zadlužené Velké Heraltice byli nuceni odprodat na základě původní kupní smlouvy z roku 1692, ve které se zavázali v případě zájmu rodu Bruntálských z Vrbna odprodat panství právě jim. Velké Heraltice také nechvalně prosluly poddanskými bouřemi, které se přenesly také do okolních vesnic. POSPÍŠIL: *Jak si slezští sedláci*, s. 47–71.

81 HURT, Rudolf: *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě II. (1650–1784)*. Olomouc 1938, s. 105–106, 144; POSPÍŠIL, Antonín: *Paměti Velehradské ve Slezsku*. Opavský týdeník. 4. 12. 1907, 28 (96); ŠTĚPÁN: *Bolatice*, s. 119, 184.

monarchií, které jen obtížně hledaly, i přes soustavný nátlak, vztah k pruskému království a postupně ztrácely o své majetky ve znepřátelené monarchii zájem. Nicméně po více než čtyřiceti letech, roku 1786, tedy v roce úmrtí pruského krále Fridricha II., byla situace zcela jiná. Pruským úřadům se za poměrně krátkou dobu podařilo ovlivnit podobu zdejší majetkové struktury natolik, že naopak převládali majitelé spjatí s pruským královstvím. Ostatně podobný proces proběhl v celém Slezsku. Pruské úřady využily na cestě za dosažením svého cíle nátlaku na odprodej statků spolehlivým šlechticům, vhodným působením přesvědčily některé z nich k aktivní spolupráci a k přerušení svých vazeb na habsburskou monarchii, či jednoduše využily nastalé situace, jako tomu bylo při rušení řádů a klášterů v habsburské monarchii, případně jim pomohla smrt některého z majitelů, a dosáhly tak svého cíle. Bylo také zřejmé, že majitelé z habsburské monarchie ztratili o své periferní a často zadlužené statky v jiné monarchii zájem, byť tvořily základ jejich příjmů, a budovali svou kariéru jinde. Bylo patrné, že nastalý proces nebyl okamžitý a etablování v pruském království u některých rodů proběhlo až ve druhé či třetí generaci. Někteří šlechtici teprve museli prokázat svou spolehlivost, či si jasně zvolit jednu ze stran (Eichendorffové, Šarovci ze Šarova aj.).

Roku 1786 tak na Hlučínsku nalezneme pouze jediného majitele s přímými vazbami na habsburskou monarchii, a to Řád německých rytířů, který byl zároveň poslední z původně početných církevních majitelů. Ve své pozici byl osamocen také knížecí rod Lichnovských balancující mezi oběma monarchiemi, avšak sídlící převážně v rakouskoslezském Hradci nad Moravicí. A také hrabata Chorynská z Ledské, mající dobrý vztah s oběma monarchy, avšak v další generaci se již soustředící výhradně na pruské prostředí. Ve zbylých případech se jednalo o osoby, které se přizpůsobily nastalé situaci a hledaly uplatnění v pruském království (Eichendorffové). Nově příchozí rody pak již disponovaly vazbami na pruskou monarchii a v regionu se rychle etablovaly (Gesslerové, Gruttschreiberové, Schaffgotschové). V neposlední řadě systematicky posiloval od počátku své pruské vazby také rod Hennů z Henneberku. Původně zdánlivě neprostupná hranice mezi oběma monarchiemi se začala na samém konci 18. století otevírat, před šlechtici z příhraničního regionu se otevřela možnost hledat kariérní uplatnění v dříve znepřátelené monarchii (např. Sedlničtí z Choltic) a zejm. do Rakouského Slezska přišla řada tradičních pruskoslezských rodů (např. Strachwitzové či Arcové).[82]

Na první pohled je patrné, že dříve mnohdy pouze na jednotlivé vesnice (v případě Malých Hoštic na více dílů), roztříštěná majetková držba Hlučínska, se do roku 1786 transformovala ve větší, ucelenější panství, náležející rodům disponujícím již dříve statky na Hlučínsku, případně navázané na okolní statky v Opolsko-ratibořském knížectví. Největším bylo bezesporu dominium knížat Lichnovských, přímo napojených na sousední panství Křižanovice na Ratibořsku, větším počtem statků se mohli pochlubit také Gesslerové, Gruttschreiberové, Eichendorffové (Šilheřovice získali až 1787) a Hennové z Henneberku (konkrétní proměny majetkové struktury viz tabulka). V těchto větších celcích pak už zbývalo jen panství Velké Hoštice, ke kterému ale přiléhal statek Štítina v Rakouském Slezsku a ves Třebom, náležející k většímu panství

82 Detailněji viz BRŇOVJÁK: *Mezi Rakouskem,* s. 256–258. K působení rodu Strachwitzů a Arců na Hošťálkovech viz KUBICA, Michal: *Hraběcí rod Arco na Hošťálkovech v letech 1837–1945*. Genealogické a heraldické informace 20 (35), 2016, s. 58–66.

Hradčánky. V konečném důsledku to znamenalo, že periferní postavení Hlučínska způsobilo hospodářský úpadek jednotlivých panství, která byla najednou vzdálena od významných center dění, ale také znamenalo proměnu podoby majetkové struktury do větších územních celků, které mohly hospodářsky více prosperovat a poskytovat svým majitelům větší finanční příjmy.

Příloha:

■ *Přehled změn držitelů deskových statků na Hlučínsku v druhé polovině 18. století*

Deskový statek	Majitel 1742	Majitel 1764	Majitel 1786
Benešov	Zuana	Zuanová, roz. Palmová	Henn z Hennebergu
Bolatice	Velehradští cisterciáci	Velehradští cisterciáci	Henn z Hennebergu
Hlučín	Gianini	Pod správou pruských úřadů	Gruttschreiber
Hněvošice	Šarovec ze Šarova	Šarovcová ze Šarova, roz. z Frankenbergu	Gessler
Chlebičov	Opavské klarisky	Opavské klarisky	Gruttschreiber
Chuchelná	Lichnovský z Voštic	Lichnovský z Voštic	Lichnovský z Voštic
Kravaře	Eichendorff	Eichendorff	Schaffgotsch
Malé Hoštice	Více majitelů	?	Gruttschreiber
Oldřišov	Poppen	Gessler	Gessler
Pusté Jakartice	Kalkreuter z Kalkreutu	Patřilo k Malým Hošticím	Patřilo k Malým Hošticím
Sudice	Henn z Hennebergu	Henn z Hennebergu	Henn z Hennebergu
Šilheřovice	Opavští jezuité	Opavští/nisští jezuité	Královská komora
Třebom	Řád německých rytířů	Řád německých rytířů	Řád německých rytířů
Velké Hoštice	Gašínský z Gašína	Chorynský z Ledské	Chorynský z Ledské
Vrbka	Eichendorff	Eichendorff	Gessler
Vřesina	Tauber z Taubenfurtu	Lichnovský z Voštic	Lichnovský z Voštic

Summary

The Aristocratic Society of Upper Silesia after its Division in 1742, Illustrated by the Example of the Hlučín Region

Michal Kubica

The aristocratic society in the Hlučín region was placed in a difficult position after 1742. As in the whole of Prussian Silesia, the owners of the local estates were forced to decide how to deal with the pressure to become vassals of the Prussian king, and also to choose which of the two hostile monarchies they would share their destinies with in the future. A small part of the owners of estates in the Hlučín region gave up their property domains and left for the Habsburg monarchy, some retained their estates and eventually sold them under pressure from the Prussian authorities, among other things due to the difficult conditions for their administration. In addition, the Prussian authorities systematically sought to influence the transfer of property to the hands of reliable aristocratic families with connections to the Prussian Kingdom (e.g. by means of targeted politics of marriage). As in the whole of Prussian Silesia, a large number of local nobles then entered the Prussian service and finally parted ways with the Habsburg monarchy. A specific group of owners of large estates consisted of church institutions based in the Lands of the Bohemian Crown, which lost their estates in the Hlučín region in the second half of the 18th century under the influence of widespread disruption of church orders and monasteries. Overall, the transformation of the property structure in the Hlučín region in favour of the purely pro-Prussian nobility can be observed, as well as the process of merging previously fragmented estates into larger units.

„… *ne tak rafinovaná jako francouzská, ne tak vydatná jako česká, ne tak pikantní jako uherská…*“
Therese Adamová o slezské kuchyni (1900)

Opavská restauratérka Therese Adam(ová) a její „slezská kuchyně“ sklonku 19. století

Irena Korbelářová

Abstract:
The paper presents the oldest published cookery book that originated in Austrian Silesia called Schlesisches Kochbuch. Eine reichhaltige Sammlung erprobter Küchen-Rezepten, published in Opava in 1900, its structure and recipe composition. It reconstructs the life story of its author Therese Adam, born Hofschuter, evaluates the importance of the publication and its author for the history of gastronomy practice of the land city of that time.

Keywords:
Austrian Silesia – Opava – history – culinary culture – gastronomy – source – cookery book

Kuchařské knihy a receptáře ztratily již dávno pověst úpadkové četby pro ženy a zařadily se mezi uznávané a vědecky studované literární žánry. Jejich výpovědní hodnotu lze hledat a nacházet nikoli jen bezprostředně ve vazbě na pokrmy a nápoje v prezentovaných předpisech, případně v dobrých radách pro uživatelky, naznačující nároky na úroveň stravování a stolování v té či oné sociální vrstvě, jejímž příslušnicím byly přednostně adresovány, ale také v oblasti literární, kulturní či kulturně-historické.1 A to tím spíše, dokážeme-li více zjistit o autorech,

1 O stoupajícím zájmu o vědecké zkoumání kuchařských knih jako specifického druhu pramene svědčí realizace projektu GA ČR Kuchařské knihy v kontextu české literární kultury a každodennosti 19. století a jeho výsledky, shrnuté mimo jiné v publikaci LENDEROVÁ, Milena

jejich původu a životních osudech, anebo jsou-li těsněji spjaty s kulinárními dějinami určitého regionu, society a specifického typu stravování, o jejichž poznání a rekonstrukci usilujeme.[2]

Dějiny středoevropských kuchařských knih a receptářů lze rozdělit do několika etap, během nichž se vyvíjely nikoli jen z formálního hlediska, ale také co do účelu a frekvence vydávání. Zatímco ve středověku jednoznačně převažovaly rukopisné knihy sestavené pro potřeby velkých a významných „kuchyní“ světských (zpravidla urozených) i církevních (klášterních nebo arci/biskupských) zřizovatelů, vyhotovené na základě vlastní autorovy praxe do podoby poměrně výpravných kaligrafických exemplářů,[3] s nástupem raného novověku se uvedené atributy začaly proměňovat. Nejenže jejich vzhled i frekvenci vydávání ovlivnil rozvoj knihtisku, ale rozšiřoval se okruh adresátů, resp. odběratelů. Vedle rozsáhlých, až mnohosetstránkových knih, navazujících svým charakterem na dřívější rukopisné kodexy nadále směřujících do kulinární praxe společenských elit,[4] začaly se objevovat naučné texty a receptáře určené (nejen) mladým hospodyním zejména z měšťanského prostředí. S jistým zpožděním a jen v nepočetném množství se receptáře objevily i v českém prostředí, kde po zřejmě nejstarším rukopisu

– KOUBA, Miroslav – KOZÁR, Aleš – ŘÍHA, Ivo: *„Spanilost Vaše cizozemcům se líbí…“. České kuchařské knihy v 19. století*. Červený Kostelec 2017, i řada příspěvků zařazených v dvousvazkové kolektivní monografii *Krajina prostřených i prázdných stolů. Evropská gastronomie v interdisciplinárním přístupu I., II*. Jelínková, Blanka – Lenderová, Milena – Kouba, Miroslav – Říha, Ivo (edd.). Pardubice 2016, 2017.

2 Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu DG18P02OVV067 *Kulinární dědictví českých zemí: paměť, prezentace a edukace*, z programu NAKI II.

3 Ve vztahu ke středoevropskému prostoru a jeho kulturně společenským dějinám nelze na tomto místě nepřipomenout přinejmenším *Libellus de arte coquinaria* z okruhu dánského královského dvora z doby kolem poloviny 13. století, tedy krátce poté, kdy zde žila Markéta Přemyslovna neboli Dagmar *Das sog. Harpestreng Kochbuch*, dostupné na http://www.dasmittelalterkochbuch.de/KB/1300-1350_Libellus.html, cit. 28. 3. 2020; originál Det Kongelige Bibliotek, København, Nysamling, Nr. 66); německý rukopis *Daz buoch von guoter spise* z doby nejspíše mezi léty 1345–1355, vyhotovený pro biskupskou kuchyni ve Würzburku, kolující v našem prostředí v řadě opisů *Das Buch von guter Speise,* Gloning, Thomas (ed.), 1994, 1996; zpracováno na základě tiskem publikované edice Hanse Hajeka z roku 1958. Dostupná na http://www.staff.uni-giessen.de/gloning/tx/bvgs.htm, cit. 28. 3. 2020; originál Ludwig-Maximilians-Universität München, Universitätsbibliothek, Cod. Ms. 731); opisem předcházející je kuchařská kniha kláštera v Mondsee zv. Mondseer Kochbuch, uložená ve sbírkách Österreichische Nationalbibliothek Wien, Abb. Handschriften und alte Drucken, sign. Cod. 4995; edice např. *Speisen wie die Äbte und essen wie die Mönche: Ein Mondseer Kochbuch aus dem 15. Jahrhundert und andere Zeugnisse der Küchenkultur des Klosters Mondsee in älteren Zeiten*. NAUWERCK, Arnold (ed.), Mondsee 1998.

4 Za všechny např. *Ein new Kochbuch /…/, das ist ein gründtliche beschreibung, wie man /.../ allerley Speiß, als gesotten, gebraten, gebacken /…/ ... kochen und zubereiten solle /…/ durch M. Marxen Rumpolt, Churf. Maintzischen Mundkoch /…/*. Franckfort am Mayn, 1581 (kniha je doložena mimo jiné i ve slezských knížecích bibliotékách 17. století); *Ein Köstlich new Kochbuch: Von allerhand Speisen /…/ Mit fleiß beschrieben durch F. Anna Weckerin/ /…/,* Amberg /…/ 1598; *Neues Saltzburgische Kochbuch für Hochfürstliche und andere vornehme Höfe, Clöster, Herren-Häuser, Hof- und Hauß-Meister, Köch- und Einkeuffer /…/ durch Conrad Hagger, Hoch-Fürstlich-Salzburgischer Stadt- und Landschafkoch /…/* Augsburg /…/ 1719.

z konce 15. století[5] následovaly tituly vydané Pavlem Severinem z Kapí Hory v první polovině 16. století a jeho následovníky.[6]

Další významné kuchařky a receptáře z produkce vydavatelů z českých zemí na sebe nechaly v zásadě čekat až do samého počátku 19. století.[7] To už se ale před kuchařskými knihami a jejich uživateli otevírala nová kapitola jejich společného života. Nejenže produkce publikací uvedeného žánru v českých zemích, a nutno podotknout, že zvláště v Čechách, oproti předcházející době násobně vzrostla, byť se ne ve všech případech jednalo o originální práce, nýbrž o nová, někdy doplněná či inovovaná vydání,[8] překlady, ba dokonce o vydání starších titulů s odlišným názvem,[9] především se

5 *Spis o krmiech, kterak mají dielany býti*, originální anonymní rukopis je uložen v Národním muzeu v Praze, Knihovna Národního muzea, sbírka rukopisů a starých tisků, sign. I H 51 (28 G 33); přepis např. ZÍBRT, Čeněk: *Staročeské umění kuchařské.* Praha 1927, 2012[2], s. 83–89.

6 Nejstarší tisk je jen zlomkem bez titulní strany, uložený v Knihovně Národního muzea, sbírka rukopisů a starých tisků, sign. … (28 G 30). V roce 1535 vyšlo *Kuchařství o rozličných krměch, kterak se užitečně s chutí strojiti mají, jakožto zvěřina, ptáci, ryby a jiné mnohé krmě všelikému kuchaři aneb hospodáři, knížka tato potřebná a užitečná /…/. Vytištěno v Starém Městě Pražském, tu sobotu před první nedělí postní Léta Páně 1535, Pavel Severin*, znovu vydané roku 1538 touž tiskárnou a posléze péčí Jana Kantora Hada roku 1545. V roce 1591 ještě následovala kuchmistrovská kniha Rodovského z Hustiřan, vycházející ovšem z předcházejících textů. VOIT, Petr: *Kuchařka.* In: Encyklopedie knihy.cz. Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku, dostupné na https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Kucha%C5%99ka, cit. 28. 3. 2020; srov. ZÍBRT: *Staročeské umění kuchařské*, s. 104–298.

7 V mezičase vyšlo podle všeho jen několik jednotlivin, mimo jiné anonymní *Kniha kuchařská, v které se pro paměť lidskou o rozdílných krmích masitých /…/ vypisuje /…/,* vydaná roku 1712 v Praze v tiskárně Kateřiny Koniášové, složená ze starších, dílem zastarávajících receptů, publikace Leopolda Neubauera, *Vídeňská kuchařská kniha, aneb ponavržení, jak se mastné a postní jídla bez velkého nákladu, a však předce od dobré chuti připraviti mohou.* Praha 1782, 1792[2]. Srov. POŠÍKOVÁ, Andrea: *Lingvistická charakteristika současné produkce kuchařských knih*. Diplomová práce, PedF UK, Praha 2015, s. 11–13.

8 Mnohočetných vydání se dostalo nejen kultovním kuchařkám a knihám rad Magdaleny Dobromily Rettigové, roz. Artmanové, které vyšly opakovaně v češtině i němčině za jejího života mezi léty 1826, resp. 1827 až 1845, a pak mnohokrát poté, ale od sklonku 19. století také některým titulům vydaným vzdělávacími institucemi či k jejich podpoře (např. *Deutsche Kochschule. Sammlung von erprobten Kochrezepten der deutschen Kochschule in Prag.* Prag 1887, 1888, 1890, 1900, 1903, 1909; *Domácnosť. Česká škola kuchařská. Kuchařská kniha: sbírka vyzkoušených jídelních předpisů.* Praha 1890, 1891, 1892, 1895, 1897, 1905, 1935). Inovace se projevovaly nejen zařazováním nových receptur (obvykle odlišného autorského původu oproti kmenovému souboru), ale také reakcí na vývoj měrné soustavy.

9 Mezi takové knihy náležely např. „bavorská" kuchařka Marie Anny Neudeckerové (*Die Bayersche Köchin in Böhmen. Ein Buch das sowohl für vornehme, als gewöhnliche Küchen eingerichtet ist, und in beiden mit besonderm Nutzen gebraucht werden kann*. Karlsbad 1805), vydaná o pět let později v takřka identickém znění s marketingově promyšleným označením „solnohradská" pod titulem *Die Salzburgische Köchin. Ein Buch das sowohl für vornehme, als gewöhnliche Küchen eingerichtet ist, und in beiden mit besonderm Nutzen gebraucht werden Kann*. Salzburg 1810. Ve shodném roce byl vydán i český překlad původního znění knihy (*Bavorská kuchařka v Čechách. Kniha kuchařská která jak pro panskou tak pro domácí kuchyň zřízená jest a v obojí obzvláštním prospěchem užívaná býti může.* Pardubice 1810), tentokrát bez uvedení autorky. V roce 1816 vyšla pak opět takřka shodná verze tohoto překladu s poukazem na pražské konsekvence (*Nejnovější kuchařská kniha pražská, neb kniha umění v připravování rozličných krmí a pamlsků, jak pro panskou tak pro domácí kuchyni, zřízená dle vydání zvláštní kuchařky*

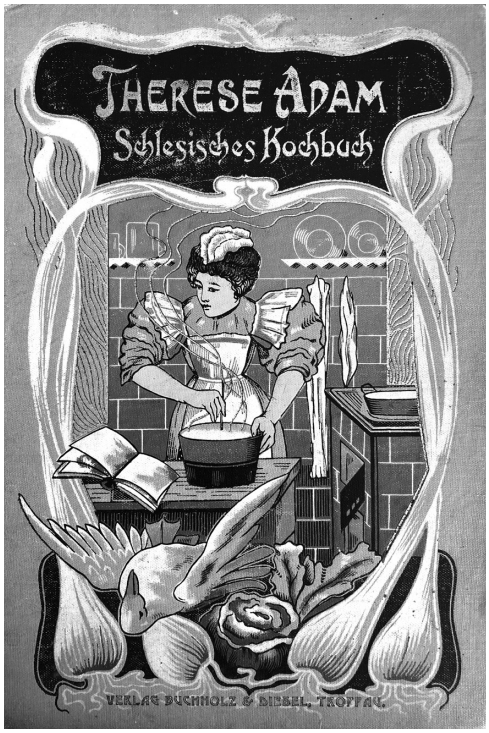

■ *Schlesisches Kochbuch, žánrové vyobrazení hospodyně na obálce, 1900*

poznenáhlu měnil jejich charakter. Nezáleží přitom na tom, jednalo-li se o jazykově česká či německá vydání. Hlavními adresátkami se staly zejména dívky a ženy, budoucí i stávající hospodyně, a knihy předkládaly nabídku pokrmů řazených v souladu s denním menu, se srozumitelně představenými recepturami a přesným výčtem ingrediencí a jejich množství. Některé z knih obsahovaly navíc i rady, jak vést domácnost, uskladňovat suroviny či skládat všední i sváteční jídelníček.

Poměrně jasně se stratifikovala také množina autorů (či spíše autorek) vydávaných kuchařských knih. Vedle (už nemnohých) zkušených, ba emeritních kuchařských mistrů z prostředí šlechtických kuchyní se jednalo hlavně o aktivní spisovatelky či literátky, zkušené hospodyně ve smyslu nikoli profesionálních zaměstnankyň, nýbrž žen vedoucích vlastní domácnost, anebo učitelky. K posledním lze přiřadit i organizačně činné ženy (ne vždy prokazatelně učitelky), které měly podíl na kuchařských knihách vydávaných školami pro ženská povolání a vzdělávacími spolky. Jen velmi výjimečně se mezi autorkami objevovaly v „dlouhém“ 19. století (ale i později) ženy aktivně působící v gastronomické praxi.[10]

V českém prostředí je obvykle uváděna jediná osobnost řadící se k poslední jmenované skupině, a to Marie Anna Neudeckerová, autorka německy vydané „bavorské kuchařky“ z roku 1805, přeložené posléze i do češtiny.[11] Nutno ovšem podotknout, že jmenovaná, jakkoli sama (či iniciativou nakladatele) deklarovala na titulní straně knihy své spojení s pohostinstvím, v dalším peritextu připomněla, že zkušenosti pro sepsání svých

/…/ *paní Najdekrovi od Češkyně*. Praha 1816). Podrobněji ŘÍHA, Ivo: *Autorský subjekt v paratextech českých kuchařských knih první poloviny 19. století*. In: *Krajina prostřených i prázdných stolů*, II, Jelínková, Blanka – Lenderová, Milena – Kouba, Miroslav – Říha, Ivo (edd.), Pardubice 2017, s. 195–198; srov. LENDEROVÁ – KOUBA – KOZÁR – ŘÍHA: *„Spanilost Vaše cizozemcům se líbí…“*, s. 177–178; 359–362.

10 Srov. LENDEROVÁ – KOUBA – KOZÁR – ŘÍHA: *„Spanilost Vaše cizozemcům se líbí…“*, s. 327–335; 423–440.

11 NEUDECK, Marie Anna: *Die Bayersche Köchin in Böhmen*; TÁŽ. *Bavorská kuchařka v Čechách*. Srov. *Allerneuestes allgemeines Kochbuch, oder, Gründliche Anweisung alle mögliche nahrhafte geschmackvolle Speisen und Getränke, auf die wohlfeiste Art, ohne Nachtheil der Gesundheit zu bereiten. Von Maria Anna Neudecker, Verfasserin des Kochbuches, die baierische Köchin in Böhmen, Prag bei Kronberger und Weber 1831*.

rad a kuchařských receptur čerpala „*v kuchyních velkých domů*“.[12] Řadila se tak spíše k četné skupině autorů působících v šlechtických či zámožných měšťanských domácnostech, jako byli z jejích současníků například Václav Pacovský či Franz Zelena,[13] než k „profesionistům“ předávajícím zkušenosti dalším zájemcům.[14]

Autorkami, které se k aktivnímu působení v pohostinské každodennosti v pretextu svého díla nejen hrdě hlásily, ale také zdůrazňovaly jeho nezastupitelný význam pro vznik knihy, byly jiné ženy 19. století, Marie Schandri(ová) z bavorského Řezna, autorka s třicetiletou praxí v jednom z tamějších pohostinství,[15] a Tereza Adamová (něm. Therese Adam) z Opavy. Ta ve své kuchařské knize doslova napsala, že do ní vložila „*nashromážděné zkušenosti celého svého života*“, které získávala nejprve v rodinném podniku („*als Wirtstochter /…/ in der elterlichen Küche*“), při vedení hostinské kuchyně („*habe eine Gasthausküche geleitet*“) a nakonec v čele restaurace („*selbstständige Wirtin einer Restauration*“). Její dílo vyšlo v Opavě v roce 1900 v nakladatelství Buchholz & Diebel v jediném vydání a je doslova raritním kusem.[16] Jedná se totiž nejen o jedinou kuchařskou knihu z 19. století z pera ženy původem z Rakouského Slezska, ale i nejstarší dohledanou publikací svého druhu vydanou v této korunní zemi. Současně se jedná podle všeho o jedinou kuchařskou knihu původem z českých zemí z doby před druhou světovou, která je označena „*slezská*“.

Tereza Adamová, roz. Hofschusterová

Autorka této výjimečné kulinářské publikace Tereza Adamová (v pramenech uváděná s křestním jménem Therese, Theresie i Theresia) byla Slezankou rodem, můžeme-li ji takto odvážně charakterizovat, a její tvrzení o původu z hostinské rodiny potvrzují matriční záznamy. Pocházela z Krnova, kde se narodila 23. března 1840 Jakubu Hofschusterovi, majiteli měšťanského domu č. 159, a Rozálii, dceři Ignáce Fride(l) a. Otec se zřejmě věnoval především pohostinské živnosti, nikoli své původní profesi bednáře, neboť v pozdějších letech již byl označován pouze jako výčepní vína, moderním termínem vinárník (*Weinschäncker*).[17] Nelze vyloučit, že při provozování živnosti

12 „*/…/ eine vieljährige Erfahrung, in den Küchen vornehmer Häuser gemacht habe /…/.*“ Maria Anna Neudecker, *Bayersche Köchin*, s. IV, VIII.

13 LENDEROVÁ – KOUBA – KOZÁR – ŘÍHA: *„Spanilost Vaše cizozemcům se líbí…“*, s. 152–153, 327, 357–358.

14 Profesní praxi restauratérky provozovala Neudeckerová nejpozději od roku 1805 nejméně další čtvrtstoletí, prokazatelně ještě počátkem 30. let 19. století. Nejprve působila ve Františkových Lázních, později zřejmě v Mariánských Lázních a nakonec v Hamerníkách.

15 *Regensburger Kochbuch. 1000 Original-Kochrecepte auf Grund vierzigjähriger Erfahrung, zunächst für die bürgerliche Küche herausgegeben von Marie Schandri, seit vierzig Jahren Köchin im Gasthofe „Zum goldenen Kreuz“ in Regensburg /…/*. Regensburg 1866.

16 ADAM, Therese: *Schlesisches Kochbuch, Eine reichhaltige Sammlung erprobter Koch-Rezepten*. Troppau 1900.

17 Otec „*Jacob Hofschuster, Bürger, Bindermeister und Weinschenk*“ pocházel z rodiny Johanna Hofschustera, bednáře a od roku 1793 majitele domu na dnešní Wiener Gasse 4/199 v dolnorakouském Perchtoldsdorfu, a Franzisky, jeho druhé manželky. Po Johannově smrti roku 1823 převzala dům vdova, která jej roku 1832 postoupila za 600 zlatých konvenční měny synu Andreasovi, Terezinu strýci. V té době už žil Jakub, zřejmě vyplacený z dědictví po otci, v Krnově. Terezina

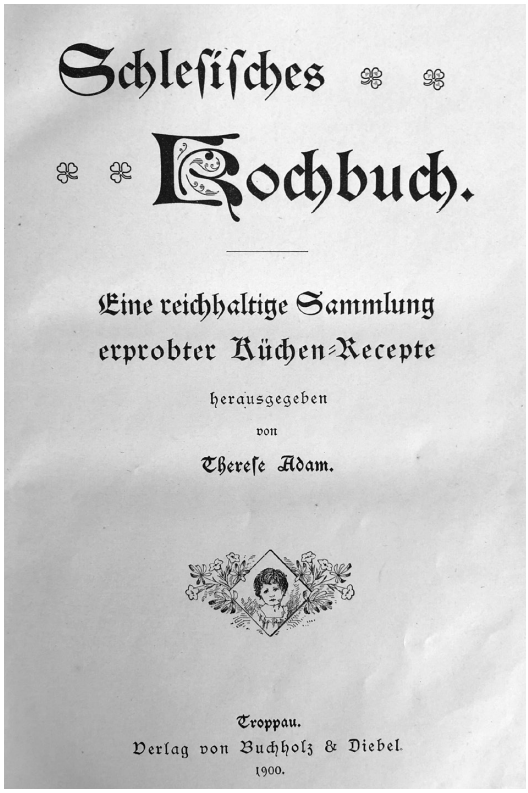
Schlesisches Kochbuch.

Eine reichhaltige Sammlung erprobter Küchen-Recepte

herausgegeben von

Therese Adam.

Troppau.
Verlag von Buchholz & Diebel.
1900.

■ *Schlesisches Kochbuch, titulní strana, 1900*

využíval kontaktů se svým rodištěm, vinařským centrem Perchtoldsdorf, položeným jižně od Vídně, a dovážel odtamtud rakouské víno.

Po otcově smrti se Tereza spolu s matkou a dvěma mladšími sourozenci Albertem a Amálií ocitla v Opavě. Důvody přesídlení jsou nejasné, snad očekávali od prostředí zemské metropole lepší vyhlídky na obživu. Nejpozději roku 1860 lze dohledat Rozálii Hofschusterovou, nájemkyni výčepu (*Schankpächterin*), jako obyvatelku domu na Dolním náměstí č. 334-335, kde provozovala vinný šenk neboli vinárnu *U české koruny* (*Zur böhmischen Krone*).[18]

O deset let později, roku 1870, pak bydlela tehdy sedmapadesátiletá živnostnice stále společně s již dospělými dětmi, třicetiletou Terezou, sedmadvacetiletým Albertem a čtyřiadvacetiletou Amálií. Jejich byt byl položen jen kousek od předcházející adresy, v domě v dolní části na Panské ulici č. 390.[19] Není možná bez zajímavosti, že v opavském adresáři vydaném o rok dříve je jako nájemkyně bytu uvedena nikoli matka Rozálie, ale právě Tereza Hofschusterová, charakterizovaná jako soukromnice (*Private*).[20]

matka Rozálie (Rosalia) je uváděna v rodné matrice s příjmením Friede, roku 1871 pak v oddací matrice Friedel, její otec byl papírníkem v Krnově. Zemský archiv v Opavě (dále ZA v Opavě), Sbírka matrik býv. Severomoravského kraje, inv. č. 823, sig. Kr I 17; tamtéž, inv. č. 33, sign. Op I 32. GATSCHER-RIEDL, Gregor – SEIDL, Johannes: *Von Menschen und Häusern in Perchtoldsdorf. Zur Besitzgeschichte des Hausbestandes einer niederösterreichischen Kleinstadt.* Schriften des Archivs der Marktgemeinde Perchtoldsdorf, 5, Perchtoldsdorf 2013, s. 326. Za spolupráci na archivním výzkumu děkuji členovi týmu PhDr. Zdeňku Kravarovi, Ph.D.

18 *Neustes Adressen-Buch für die k.k. schles. Landeshauptstadt Troppau und deren Vorstädte.* Troppau 1860, s. 14; srov. *Neustes Adressen-Buch für die k.k. schles. Landeshauptstadt Troppau und deren Vorstädte*. Troppau 1864, s. 21; KREUZINGER, Erasmus: *Chronik der alten und neuen Zeit Troppau´s oder Troppau und seine Merkwürdigkeiten*. Troppau 1862, s. 186.

19 Státní okresní archiv Opava (dále SOkA Opava), Okresní úřad Opava, kart. 33–36, inv. č. 1072.

20 *Troppauer Adress-Buch,* 1869, s. 17, 42. V době sňatku byla Tereza bytem v Opavě, Vnitřním městě č. 91, což odpovídalo pozdější adrese její matky na Kolářské ulici. ZA v Opavě, Sbírka matrik býv. Severomoravského kraje, inv. č. 33, sig. Op I 32, pag. 85.

Ekonomickou situaci neúplné rodiny sice přesně neznáme, z indicií lze však usuzovat, že ji bylo možno stále řadit ke střední vrstvě. Všechny tři ženy[21] se živily vlastní prací, nikoli ale jako nádenice, nýbrž živnostnice, resp. soukromnice. Podle úředních sčítání se Rozálie pohybovala po celých deset let v podnikání souvisejícím s pohostinstvím, konkrétně s vinným výčepem.[22] Dcery jí podle všeho pomáhaly. Rodina, a posléze i samostatně její členky, bydlela také vždy na poměrně dobrých adresách, v činžovních domech ve vnitřním městě, byť nikoli v exkluzívních bytech. Dělila se o ně obvykle s dalšími nájemníky či nájemnicemi (podle výkazů z let 1870-1901 se jednalo o dalších až šest osob), to ale nebylo v ekonomicky se rozvíjejících lidnatých metropolích nic ojedinělého.[23]

Svobodná a samostatně ekonomicky činná zůstala Tereza poměrně dlouho, až do svých jednatřiceti let. Teprve poté, 21. listopadu 1871, se provdala v opavském kostele u Svatého Ducha za Josefa Adama, o šest let staršího ovdovělého provozovatele restaurace na Horním náměstí.[24] Ženich pocházel z Hynčic na Krnovsku, z rodiny zabývající se obchodem.[25] To podle všeho předurčilo jeho úspěšnost ve vlastním podnikání, byť odlišného druhu. Kdy je mladý Josef Adam zahájil a kdy přesně přišel do Opavy, zatím nevíme. Kolem roku 1860, tedy nejpozději ve svých šestadvaceti letech, a pak znovu o čtyři léta později, byl uveden v nejstarších městských adresářích, konkrétně mezi obyvateli domu *U zlatého slunce* na Horním náměstí č. 37/154. V obou případech s povoláním *hostinský* (*Gastwirth*).[26] Pronajímal si zde podnik disponující právem šenko-

21 O Albertovi se ve sledovaných materiálech ztrácejí po roce 1870 stopy, při dalších sčítáních již nebyl v Opavě přítomen; vzhledem k zaměření příspěvku nebyly údaje o něm soustředěně dohledávané.

22 SOkA Opava, Okresní úřad Opava, kart. 33, 34, 35, 36, inv. č. 1072. Rozálie je v městské evidence vykázána opět jako *Schenckpächterin*. Podnik na Dolním náměstí měl sice podle městského adresáře z roku 1869 již jiného provozovatele, to ale nevylučuje její aktivity jinde. Zanedlouho, v roce 1874, se už Rozálie živila jako *stravovnice* (*Auskochin*) a bydlela na Kolářské ulici 91. Nelze vyloučit, že se zapojila do chodu restaurace Adam, za jejíhož majitele už byla provdána dcera Tereza. SOkA Opava, Okresní úřad Opava, kart. 33–36, inv. č. 1072; *Troppauer Adress-Buch Verzeichniß aller Einwohner der Stadt und Vorstädte etc.* Troppau 1869, s. 17, 42; *Troppauer Adressbuch. Verzeichniss aller Einwohner der Stadt und Vorstädte von Troppau.* Troppau 1874, s. 27. K významu slova *Auskoch*(*in*), také tratér (*Traiteur*) ve smyslu hostinského nebo stravovníka (kuchyňského zaměstnance velkých stravoven), srov. databázi Ústavu pro jazyk český AV ČR, *Česko - německý slovník Fr. Št. Kotta*, dostupné na http://kott.ujc.cas.cz/index.php?vstup=stravovn%EDk&hledat=fulltext&heslo=checked&popis=checked&Zvyraznit=&Vyber=&Zobrazeni=&Strana=&stranaVys=1, cit. 26. 4. 2020.

23 Samostatným bytem disponovala na sklonku svého života, po sestřině smrti, pouze stále svobodná Amálie. SOkA Opava, Okresní úřad Opava, kart. 33–36 (1870), inv. č. 1072; tamtéž, kart. 283–287 (1901), inv. č. 1296; kart. 405–408 (1911), inv. č. 1410; *Troppauer Adressbuch* (1874), s. 27.

24 ZA v Opavě, Sbírka matrik býv. Severomoravského kraje, inv. č. 33, sig. Op I 32, pag. 85.

25 Josef Adam se narodil 11. 7. 1834. Povolání *Handelsmann* je vykázáno jak u otce Franze Adama, původem z venkovské zahradnické rodiny, tak u Friedricha Fischera, děda z matčiny strany. Bez znalosti konkrétnějších informací skutečnou náplň jejich aktivit nelze určit, byť se někdy uvádí, že se v případě otce jednalo o specializovaného obchodníka (*Spezereihändler*). ZA v Opavě, Sbírka matrik býv. Severomoravského kraje, inv. č. 3580, sign. Z IV 5, fol. 63v.; k povolání srov. tamtéž, inv. č. 47, sign. Op I 45, fol. 572.

26 Ve stejném domě č. 154 bydlel v uvedených letech 1860 a 1864 také Karl Wilhelm Dittrich, advokát, v roce 1860 zastupující a v letech 1862–1869 primátor města Opava, od roku 1867 poslanec říšské rady. [*Troppauer Adreßbuch*], s. l., s. d. (podle všeho pro rok 1859 nebo 1860), s. 1;

vat víno,[27] který zaujímal v nárožním domě přízemní prostory s vchodem obráceným k divadelní budově na náměstí, s částí oken vedoucích z lokálu do Kolářské ulice. Posléze zde sídlila proslulá kavárna.[28]

■*Matriční zápis o sňatku Terezy Hofschusterové a Josefa Adama, 1871 (ZA v Opavě)*

První manželství uzavřel Josef Adam 3. března 1862 ve farním kostele Svatého Ducha v Opavě s Annou, dvacetiletou dcerou zemřelého Sebastiana Glasera z rakouského Groß Enzersdorf.[29] Z manželství vzešly prokazatelně dvě dcery, Anna (1867) a Žofie (1869).[30] Žena Anna zemřela předčasně po sedmiletém manželství a ovdovělý Josef se po povinné době smutku rozhlížel po nové partnerce. Hledal nejen nevlastní matku pro své dcery, ale bezpochyby také pomocnici a podporovatelku v podnikání. Je vcelku zřejmé, že Tereza splňovala ne-li oba, tedy rozhodně druhý předpoklad. Ať už působila v době dojednání sňatku v rodinném či jiném pohostinském podniku (jistotu z dochovaných zpráv zatím v tomto směru nemáme, s vysokou mírou pravděpodobnosti ale předpokládáme, že nevystupovala vůči Josefovi v zaměstnaneckém poměru),[31] ve stále spíše provinční Opavě byla její pověst schopné kuchařky a možná i organizátorky gastronomické části provozu jistě známa. A nelze pochybovat o tom, že Tereza přinesla do manželství i slušné věno. Jen stěží si lze představit, že by Adam jako schopný podnikatel nevyužil dobových společenských pravidel modelujících podmínky manželství, tím spíše, že sám do něj vstupoval více než dobře zaopatřen.

Neustes Adressen-Buch für die k. k. schles. Landeshauptstadt Troppau und deren Vorstädte. Troppau 1864, s. 7; GEBAUER, Josef a kol.: *Purkmistři města Opavy*. Opava 2001, s. 39–41.

27 Propinační právo k vínu, které zakládalo možnost podnikat v Opavě ve vinárenství, náleželo k uvedenému domu nepochybně od středověku; pramenně je doloženo od počátku 16. století. KREUZINGER: *Chronik der alten und neuern Zeit*, s. 186.

28 Po Adamově přestěhování na novou adresu zde vznikla krátce před rokem 1869 kavárna Ernesta Alkera, kterou vystřídal podnik stejné zaměření *Café Hansal*, existující na tomto místě až do poloviny 20. století. *Troppauer Adressbuch. Verzeichniß aller Einwohner der Stadt und Vorstädte von Troppau etc. für das Jahr 1869*. Troppau, s. d., s. 8; KNAPÍKOVÁ, Jaromíra: *Nad šálkem kávy. Příběhy opavských kaváren 1789–1989*. Opava 2018, s. 58–63.

29 ZA v Opavě, Sbírka matrik býv. Severomoravského kraje, inv. č. 32, sig. Op I 31), fol. 181v.-182. Město Groß Enzersdorf je situováno na Moravském poli východně od Vídně. Otce Sebastiana Glasera, majitele jedné z usedlostí, dodnes připomíná kaple Panny Marie, kterou nechal před hradbami na své náklady vybudovat roku 1840 pro *Černou madonu*, sošku, kterou údajně přinesla povodeň o deset let dříve. *Marienkapelle (Reiterring-Kapelle)*, dostupné na http://www.marterl.at/index.php?id=23&no_cache=1&oid=18790#.XrhNzpngqpA, cit. 28. 4. 2020.

30 Mladší dcera zemřela pře rokem 1881. SOkA Opava, Okresní úřad Opava, kart. 33–36, inv. č. 1072; tamtéž, kart. 55–58, inv. č. 1090.

31 Hlavní i pomocnou kuchařkou v restauraci Adam byly v té době Ludovika Riessová a Anastázie Waleková. SOkA Opava, Okresní úřad Opava, kart. 33–36, inv. č. 1072.

V době uzavření druhého sňatku už Josef prokazatelně stoupal pomalu, ale jistě po příčkách profesního žebříčku vzhůru. Před rokem 1869 se s rodinou přestěhoval a na nové adrese na Horním náměstí č. 24/178-179 začal budovat i nový podnik: nikoli už jen hostinec, ale moderní restauraci s právem vinného a pivního výčepu a do budoucna – jak se zdá – i s dobrou vídeňskou kuchyní s mezinárodním přesahem. V následujícím více než čtvrtstoletí, až do své smrti,[32] už *Josef Adam, Restaurateur,* jak byl od konce sedmdesátých let důsledně jmenován svou soukromou ani profesní „adresu" nezměnil.[33] Zemřel 25. dubnu 1896 ve věku nedožitých 62 let na blíže nespecifikovanou srdeční vadu (*Herzfehler*), poslední rozloučení se konalo o dva dny později v kostele Sv. Ducha. Pochován byl snad na nově zřízeném městském hřbitově v Opavě.[34]

Restaurace Josef Adam

Podnik nazývaný nejspíše velmi lapidárně Adamovým jménem byl položen na „exkluzívním" místě, naproti západnímu vchodu do kostela Nanebevzetí Panny Marie, mezi areálem komendy německých rytířů z jedné a budovami staré mincovny a hotelu *U zlaté koruny* z druhé strany. Dům, v jehož přízemí byl umístěn, vznikl sice až přestavbou na počátku 19. století,[35] jeho městiště ale bylo spojeno s pohostinskou tradicí sahající nejméně do poloviny 17. století. Kdysi zde totiž sídlila *taberna*, kterou provozoval opavský magistrát a zásoboval ji pivem z obecního pivovaru.[36] V podlažích nad restauračním prostorem byly pohodlné byty obývané i poměrně prominentními osobnostmi, mimo jiné členy samosprávy či advokáty.[37] Pohodlný byt si v prvním patře tohoto domu

32 ZA v Opavě, Sbírka matrik býv. Severomoravského kraje, inv. č. 47, sig. Op I 45, pag. 290.

33 *Adressbuch der Landeshauptstadt Troppau*. Troppau 1874, s. 1; *Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger, nebst Handels- und Gewerbe-Adreßbuch für die Landeshauptstadt Troppau samt Colonie Karlsau.* Troppau 1891, s. 119, 204; *Wohnungs-Anzeiger der Landeshauptstadt* Troppau. Troppau 1894, s. 1.

34 Nový hřbitov byl zprovozněn v roce 1891 náhradou za dosluhující či zrušené hřbitovy, např. v prostoru pozdějšího kostela sv. Hedviky.

35 Vyobrazení domu ve 30. letech 20. století, v poslední fázi jeho existence, je doloženo ve Slezském zemském muzeu v Opavě, uměleckohistorické pracoviště, fotodokumentace tzv. Braunova archivu, inv. č. A 4393. Následně jej nahradila novostavba s průjezdem podle projektu O. Reichnerta. Za informace děkuji PhDr. Ondřeji Haničákovi.

36 Budova taberny se sladovnou (č. 179) a vedlejší měšťanský dům (č. 178) byly spojeny při přestavbě roku 1809 nákladem Jana Czeikeho pro potřeby soukenické manufaktury, vykazovány byly pod č. 24/178-179. Od roku 1857 dům náležel do městského bytového fondu (*Bequartierungsfond*). KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Urbář města Opavy*. In: Opava. Sborník k dějinám města, 2, 2000, s. 40; ZUKAL, Josef: *Beiträge zur Häuser- und Bürgerchronik des Oberringes von Troppau*. Jahresberichte der k. k. Staats.Oberrealschule in Troppau (Separatabdruck). Troppau 1898, s. 22–23; TÝŽ. *Das Stadtgebiet von Troppaum Ende des 17. Jahrhunderts*. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens, 1, 1905, s. 15; KREUZINGER, *Chronik der alten und neuern Zeit*, s. 171.

37 Je snad jen náhoda, že na nové adrese bydlel v uvedeném roce opět i zmíněný starosta a poslanec K. W. Dittrich. *Troppauer Adressbuch* (1869), s. 8; *Troppauer Adressbuch. Verzeichniß aller Einwohner der Stadt und Vorstädte von Troppau etc. für das Jahr 1874 / Adressbuch der Landeshauptstadt Troppau für 1874-75*. Troppau, s. d., s. 3.

na Horním náměstí č. 178-179 najímal i Josef Adam.[38] Sousední pak obýval svobodný personál jeho podniku.[39]

Restaurace Josefa Adama náležela podle všeho mezi prosperující zařízení a její majitele možno považovat za jednoho z průkopníků opavského restauratérství ve smyslu moderního druhu pohostinského podnikání. To už vzniklo na sklonku 18. století a ve střední Evropě se podle francouzského vzoru postupně prosazoval během první poloviny století následujícího. Specifikou restaurací oproti jiným pohostinstvím bylo (a stále je), že hlavní nabídku ke konzumaci tvoří (a tvořily) pokrmy a nikoli nápoje, a to neomezeně po celou otevírací dobu. Hosté seděli u samostatných stolů pro menší počet osob a jídlo jim bylo nabízeno z jídelního lístku – *à la carte*.[40] V době, kdy začal Josef svou restauraci naproti proboštskému chrámu Panny Marie provozovat, tedy kolem roku 1869, byli v poměrně velkém centru Rakouského Slezska vykazováni v oficiálním adresáři pouze tři živnostníci s označením *restaurateur* a všichni měli své podniky situovány ve vnitřním městě.[41] Během následujících let, v těsné návaznosti na změny životního stylu provinční měšťanské společnosti, restaurací v Opavě rychle přibývalo. V roce 1891, kdy se zřejmě Adamův podnik nacházel na vrcholu, bylo v centru 14 restaurací a dalších nejméně pět na hlavních komunikacích a odpočinkových trasách na předměstí.[42] Jen v nejtěsnější blízkosti námi sledovaného podniku na Horním náměstí č. 178-179 se nacházelo devět dalších zařízení označovaných provozovateli jako restaurace.

Z uvedených údajů je patrné, že konkurence v oblasti pohostinství a konkrétně restauračního podnikání už byla v poslední čtvrtině 19. století v Opavě docela velká a náležela-li restaurace Josefa Adama ke stálicím a navíc – podle některých vcelku průkazných indicií, které zmíníme později, k vysoce prosperujícím, pak se na tom bezpochyby podílel zvláště profilující segment, a to restaurační kuchyně s kvalitní nabídkou teplých a studených jídel. Přestože se o její konkrétní skladbě zatím nepodařilo dohledat adekvátní prameny v podobě jídelních lístků, reklamních nabídek či jiných archivních materiálů (což není nijak překvapující, neboť se zánikem soukromého

38 S první manželkou Annou a dcerami žil Josef v bytě č. 2, přičemž další místnosti domu obývalo šest zaměstnanců (muž a pět žen). Od sňatku s Terezou pak rodina bydlela v bytě č. 1. Po nějaký čas jej s nimi sdílela i svobodná Terezina sestra Amélie, která jim podle všeho vedla domácnost (1881, *Haushälterin*). Posléze již vystupovala jako samostatná osoba (*Private*). SOkA Opava, Okresní úřad Opava, kart. 55–58 (1881), inv. č. 1090; tamtéž, kart. 283–287 (1901), inv. č. 1296; tamtéž, kart. 405–408 (1911), inv. č. 1410.

39 SOkA Opava, Okresní úřad Opava, kart. 33–36 (1870), inv. č. 1072; tamtéž, kt. 155–158 (1891), inv. č. 1182.

40 *Encyclopedia of Food and Culture III*. KATZ, Solomon H. (ed.), New York 2003, s. 179–186.

41 Kromě Adamovy restaurace se jednalo o podniky v těsném sousedství radnice a spořitelny na Horním náměstí a *U kiosku* (památníku primátora Schüßlera vedle Ptačího vrchu). Celkově bylo v Opavě vykazováno jen 13 pohostinských podniků, včetně výčepů, další čtyři na předměstí. *Troppauer Adressbuch* (1869), průběžně. Srov. ŽÁČEK, Rudolf – STUCHLÍKOVÁ, Jana: *Opavská pohostinství ve světle nejstarších adresářů z 2. poloviny 19. století*. In: Irena Korbelářová a kol. Kulinární dědictví Slezska a střední Evropy. Východiska, metody, interdisciplinarita. Opava 2015, s. 175–188.

42 Celkem bylo v Opavě, ve vnitřním městě i na předměstí, více než sedm desítek pohostinství (restaurace a pohostinství, včetně hotelových, výčepy, pivnice, kavárny). *Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger* (1891), průběžně.

■ *Dům na Horním náměstí 24/178-179, v jehož přízemí dříve sídlila restaurace manželů Adamových, 30. léta 20. století (SZM Opava)*

pohostinství nebyl důvod provozní dokumentaci schraňovat), jistou představu si o nabízeném jídelníčku učinit můžeme. A to díky receptům v kuchařské knize Terezy Adamové vyzkoušeným údajně během její gastronomické praxe v rodinném podniku, který vedla po více než čtvrtstoletí jako „*samostatná hospodyně*". Naznačují, že se restaurace zaměřovala na měšťanskou kuchyni jednoznačně odrážející vídeňské kulinární vzory a tradice a nabízela i jídla ne-li „ze *všech zemí*", tedy alespoň z těch, které formovaly podobu moderní evropské gastronomie.[43] Hosté tak mohli podle všeho ochutnat původem francouzské, italské a uherské, ale také anglické či německé speciality vyladěných chutí a sofistikovaných receptur, které doplňovala běžnější masitá, rybí a moučná jídla regionální, zvláště vídeňské provenience, nacházející v té době své pevné místo ve stravovacích zvyklostech středních a vyšších vrstev v celé podunajské monarchii.[44]

O pravidelné i náhodné hosty se staral poměrně početný personál. Kromě restauratéra, který býval podle dobové pohostinské „etikety" přítomen ve svém podniku po většinu provozní doby, stejně tak jako jeho žena podílející se na chodu kuchyně, či na něj alespoň dohlížející, a velící ženské části osazenstva, pracovali v Adamově

43 Citováno v překladu podle ADAM, *Schlesisches Kochbuch*, s. III.
44 Ke skladbě kuchařské knihy srov. další text.

restauraci nedaleko mariánského kostela obvykle nejméně čtyři zaměstnanci. V roce 1870 se jednalo o číšníka, obsluhu v jídelně, kuchařku a pomocnou kuchařku.[45] Početnější byl personál o dvě desítky let později, roku 1891, kdy už podnik prokazatelně prosperoval. Je zajímavé, že v něm pracovaly výhradně ženy: tři číšnice, pomocnice v kuchyni a pokladní; výpomoc snad zajišťovala i služka.[46]

Klientela restaurace Josefa Adama náležela pravděpodobně ke střední vrstvě a některé indicie dovolují předpokládat, že se jednalo o příslušníky inteligence, materiálně zajištěné soukromníky a živnostníky, ale také třeba o příslušníky armády či návštěvníky metropole Rakouského Slezska. V docházkové vzdálenosti byla totiž položena radnice a spořitelna s početným úřednictvem, na druhé straně domovního bloku byla situována kasárna a v okolí bydleli advokáti, úředníci magistrátu, finančních a pojišťovacích institucí, obchodníci, kožešníci a modisté i důstojníci. Okolo pravidelně procházeli návštěvníci divadla či děkanského kostela. Ti všichni se mohli příležitostně v restauraci zastavit. Početná byla jistě i skupina pravidelných hostů, třebaže podnik tohoto typu byl určen spíše pro zájemce o konzumaci jídla než stolní společnosti. Rozmanitá skupina pokrmů označená v Terezině receptáři *Gabelfrühstück* naznačuje, že lokál vyhledávala mužská klientela, například úředníci, na přesnídávku, resp. svačinu (zastarale *gábl*, *gáblík*).

Adamovi provozovali restauraci v pronajímaném prostoru obecního domu na Horním náměstí č. 178-179 takřka do konce 19. století. Po manželově úmrtí roku 1896 vedla restauraci ještě po nějakou dobu sama Tereza, podle vlastních slov do roku 1898, a lze ji tak zcela regulérně označovat za restauratérku. Poté zřejmě skončila nájemní smlouva, anebo živnostnice sama vyhodnotila, že již nechce gastronomickou praxi ze zdravotních či jiných důvodů provozovat.[47] Na kuchařské umění ale nezanevřela a rozhodla se podělit se se svými zkušenostmi s hospodyněmi prostřednictvím své knihy receptů.[48] Pracovala na ní vzhledem k jejímu rozsahu a počtu zařazených jídel jistě řadu měsíců, ne-li let, v přípravné fázi možná sama, při finalizaci spíše ve spolupráci se zkušenějším redaktorem. V té době již Tereza asi žila spíše v ústraní: odstěhovala se z velkého bytu a tak jako v mládí sdílela domácnost se svou o sedm let mladší neprovdanou sestrou Amálií Hofschusterovou. Krátce po vydání *slezské kuchařky*, roku 1901, ji bylo lze zastihnout podle úřední evidence jako obyvatelku měšťanského domu

45 *Kellner* (*1851, původem ze Sádku u Velkých Heraltic), *Köchin* (* 1841, Výškovice u Bílovce), *Kuchenmagd* (*1839, Dolní Životice u Litultovic), *Stubenmädchen* (*1849, Krnov). Rodina měla v roce 1870 dále služebnou (*Dienstmädchen*, *1853, Staré Město u Bruntálu), přičemž z dostupných informací není jisté, zda se jednalo o děvče v soukromé službě, anebo se podílela i na méně kvalifikovaných pracích v lokále, a kojnou (*Amme*, *1844, Píšť, Pruské Slezsko). SOkA Opava, Okresní úřad Opava, kart. 33–36, inv. č. 1072.

46 *Kellnerin* (*1869, Opava; *1872, Spálené u Města Albrechtice; * 1873, Deštné u Jakartovic); *Kuchenmädchen* (*1869, Sádek); *Cassiererin* (*1871, Deštné u Jakartovic); *Dienstmädchen* (*1872, Těšín). SOkA Opava, Okresní úřad Opava, kart. 155–158, inv. č. 1182.

47 Restaurace se Tereza „*vzdala*“, jak konstatovala, v roce 1898. Prostory pohostinství byly následně využívány pro důstojnickou jídelnu (*Officiers-Menage*), kterou zde nejpozději od roku 1901 provozoval Johann Springer, později jeho manželka Helena (1911). *Vollständiges Adress- u. Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau /…/*. Troppau 1901, s. 104; *Vollständiges Adress, Geschäfts- u. Personal-Handbuch der Landeshautstadt Troppau /…/*. Troppau 1911, s. 126.

48 ADAM: *Schlesisches Kochbuch*, s. III–IV.

na náměstí Františka Josefa č. 1, tedy nedaleko původního bydliště, kde s Amálií sdílely byt č. 12 ve vyšším patře. Obě byly označeny jako soukromnice.[49] Tím se stopy po Tereze Adamové v Opavě ztrácejí. Při následujícím sčítání obyvatel v roce 1911 již byla úředně zaznamenána jen Amálie, domovským právem stále příslušející do Krnova. Materiálně zřejmě nestrádala: bydlela ve vnitřním městě, dokonce na Horním náměstí č. 157, v samostatném bytě č. 2.[50] Nelze vyloučit, že se jí dobrého zajištění dostalo z dědictví po ovdovělé sestře. Kdy a kde Tereza Adamová, rozená Hofschusterová zemřela, se zatím nepodařilo zjistit, její odchod z tohoto světa mezi léty 1901 a 1911 je vysoce pravděpodobný.

Anna a Hans Hirschkeovi

V Opavě nezanechala Tereza ani její manžel Josef v gastronomické praxi žádné pokračovatele, ani jiného dědice. Z jejich svazku děti nevzešly a Terezina nevlastní dcera Anna z manželství Josefa a Anny, rozené Glaserové, už v Opavě nežila. Ve svých dvaadvaceti letech se provdala za c. k. hejtmana Slezského zeměbraneckého pěšího praporu č. 11 se sídlem v Krnově Johanna (také Hanse) Hirschkeho původem z Brna.

Právě tento sňatek, lépe řečeno předpokládaná výše věna, kterou nevěsta Anna obdržela, nám dává oprávnění předpokládat, že restaurace jejího otce Josefa Adama a macechy Terezy byla vysoce prosperující živností. Podle právního rámce totiž v habsburské monarchii platila přísná regulace důstojnických sňatků: podmínkou bylo složení vysoké kauce, která měla být povinně kryta přinejmenším zčásti z nevěstina věna. Její výše musela v námi sledované době dovolovat v případě hejtmana, důstojníka střední kategorie, vyplácení ročního důchodu ke státní gáži ve výši 800 zlatých, což odpovídalo konstantní výši kauce okolo 40 tisíc zlatých![51] Jestliže byl Josef Adam schopen zavázat se k vyplacení věna v adekvátní výši (vzhledem k sociálnímu původu byl nastávající ženich asi jen stěží schopen se na kauci významněji podílet),[52] pak je zřejmé, že výnos z provozu restaurace na Horním náměstí musel být nadprůměrný. I to je faktor, který podporuje náš předpoklad o prosperitě podniku a jeho oblíbenosti u hostí a také potvrzuje neskromná slova Terezy Adamové, že její restaurační kuchyně se *„těšila nejlepší pověsti daleko za hranicemi Opavy"*.[53]

Johann Hirschke bydlel za svobodna na dnešní Hauerově ulici (*Turngasse*), tedy nedaleko Adamovy restaurace. Nelze vyloučit, že ji alespoň příležitostně navštěvoval a že právě zde poznal svou nastávající Annu. Svatba zralého atraktivního důstojníka

49 SOkA Opava, Okresní úřad Opava, kart. 283–287, inv. č. 1296.

50 SOkA Opava, Okresní úřad Opava, kart. 405–408, inv. č. 1410.

51 Ke stanovení konstantní kauce v uvedené výši došlo roku 1892. KLABOUCH, Jiří: *Manželství vojenských osob v právu kapitalistické společnosti na území ČSR*. Právněhistorické studie, 6, 1960, s. 75–76, 86.

52 Johann Hirsche (1850–1921) pocházel z nuzných poměrů brněnského pláteníka. Životní peripetie způsobily, že se ocitl jako učitel v kadetské škole ve Vídni, získal důstojnickou hodnost a byl převelen k infanterii v Krnově. *Hans Hirschke †*, Zeitschrift des Österreichischen Entomologen-Vereins, 6, č. 8, 1921, s. 1.

53 ADAM, *Schlesisches Kochbuch*, s. III.

a jeho o sedmnáct let mladší snoubenky ze středostavovské opavské rodiny se uskutečnila v dubnu 1889 v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Opavě. [54] Novomanželé se nastěhovali do bytu na Jaktařském předměstí a v roce 1890 se jim postupně narodily dvě děti: v lednu 1890 dcera Marie a v prosinci pak syn Otto.[55] Jejich pobyt v Opavě ale neměl dlouhého trvání. Hirschkeho nadějnou kariéru totiž zhatil v roce 1892 těžký úraz při jízdě na koni, který znamenal odchod do výslužby.[56] Po následné rekonvalescenci se manželé rozhodli, finančně dobře zajištění, přesídlit do Vídně. Hansi Hirschkemu se tam naskytla příležitost věnovat se znovu zálibě z dob mládí, lepideptorologii, se specializací na motýly modrásky.[57] Aktivně působil ve vídeňské entomologické společnosti, v níž zastával od roku 1899 pozici člena představenstva. Manželka Anna se podle dobových zvyklostí věnovala rodině a domácnosti. Do Opavy se již nikdo z rodiny nevrátil.[58]

Slezská kuchařka

Tereza Adamová sice neměla děti, zanechala však po sobě trvalejší odkaz: svou kuchařskou knihu se zajímavými a moderními recepty. A třebaže se v názvu identifikovala se slezským prostředím, z něhož pocházela a strávila v něm celý svůj život, obsah receptáře rozhodně není regionální ani provinční. Na svou dobu a skutečnost, že autorkou byla žena z živnostenské rodiny, zcela jistě bez vyššího vzdělání, je možno publikaci hodnotit jako počin kulinářsky vyspělý, naznačující autorčino širší povědomí nikoli jen o běžné, ale vpravdě evropské gastronomii své doby, prezentované ve veřejném, nejen privátním prostoru.

Kuchařská kniha obsahuje celkem 857 receptů a 22 menu (*Speisekarten*) o třech až osmi chodech určených pro všední i sváteční stůl. Recepty jsou členěny tematicky, povětšinou až dodnes standardním způsobem. V oddíle polévek (*Suppen*) jsou zastoupeny recepty na 53 masitých a 14 postních polévek (*Fleischsuppen*, *Fastensuppen*), celkem na 67 jídel včetně zavářek a vložek. Oddíl masových pokrmů (*Fleischspeisen*) je tvořen devíti pododdíly, v nichž jsou předpisy na úpravu hovězího (31 pokrmů), telecího (33), vepřového (27) a skopového masa (7), dále jehněčího a kozlečího masa (6), domácí drůbeže (kuřata, kohoutci a kapouni, husy, kachny, holubi, krůty, včetně vnitřností, celkem 32), zvěřiny (převážně jeleního a srnčího masa, méně z divočáka, celkem 21), divokých ptáků (kachny, bažanti, koroptve, křepelky a jiné, celkem 15) a naposledy ryb a vodních živočichů (sladkovodních i mořských ryb, raků, krabů, žab a jiných, celkem 42). Předpisů na masitá a rybí jídla je v publikaci zařazeno celkem 214, ať už upravených

54 ZA v Opavě, Sbírka matrik býv. Severomoravského kraje, inv. č. 44, sig. Op I 42, fol. 124v–125.
55 SOkA Opava, Okresní úřad Opava, kart. 155–158, inv. č. 1182.
56 *Hans Hirschke †*, s. 1.
57 Hirschke popsal nový poddruh modráska hořcového rebelova Rebeli (*Maculinea Rebeli*, Hirschke, 1904); v letech 1897 až 1917 publikoval nejméně 15 odborných příspěvků. K přírodním vědám jej údajně přivedl Řehoř Mendl během brněnských studií, z nichž musel vzhledem k sociálním poměrům brzy odejít. *Hans Hirschke*, s. 1; *Nachtrag zum Tode Hirschkes*, Zeitschrift des Österreichischen Entomologen-Vereines, 6, 1921, č. 10, s. 55.
58 Hirschke zemřel v roce 1921, osudy Anny, roz Adamové, nejsou poté známy. Další děti z manželství nevzešly; syn Otto zemřel před rokem 1921. *Hans Hirschke*, s. 1.

pečením, smažením, dušením či vařením. Receptury na hlavní jídla jsou obvykle pojaty jako celek, tedy nejen na úpravu vlastního masa či ryb, ale na celou kompozici (včetně podávané zeleniny, salátu, sosu, případně příloh, pokud je některá upřednostňována jako nejvhodnější).

Další oddíl je věnován přílohám (*Zuspeisen*) v širokém slova smyslu. Náleží sem recepty na zeleninová jídla, luštěniny a houby (38), omáčky (teplé smetanové, zeleninové i studené různého druhu, 20), saláty (28), aspiky, majonézy, sosy a ochucená másla (14), paštiky a ragú (10) a nekonzervované ovocné kompoty podávané k jídlu (19). Celkem jsou představeny receptury na 129 pokrmů.

Následující oddíl kuchařské knihy Terezy Adamové – *Snídaně na vidličku* (*Gabelfrühstück*) – je poměrně výjimečný a obvykle se s ním v kuchařských knihách dlouhého 19. století často nesetkáváme. Nebudeme jistě daleko od pravdy, když jej označíme za odraz autorčiny gastronomické praxe a nabídky, která v rodinné restauraci oslovovala zejména mužskou část klientely. V privátní sféře mohly být zde zařazené pokrmy zajímavým oživením stravovacích zvyklostí jak v ryze mužských domácnostech, tak obecně ve dnech naplněných náročnějšími aktivitami, které nedovolovaly vařit a podávat úplné obědové menu. Najdeme zde teplé i studené pokrmy razící si cestu k nezastupitelnosti v moderním stravování, jako byly různé varianty gulášů (zde s originálním názvoslovím *gulyas*), restovaný mozeček či játra, vejce se šunkou, ale také třeba chléb s máslem a šunkou, studeným telecím či sardelkami (32).

Pátý oddíl je věnován moučným, mléčným a vaječným pokrmům (*Mehl-, Milch-. Eierspeisen)* o celkovém počtu 191 předpisů a dělí se do šesti pododdílů. Mezi vaječnými jídly (10) najdeme omelety, zapečená vejce s chřestem i jednoduché pokrmy jako například knedlíky s vejci. Předpisů na moučná a mléčná jídla je zde 37, zastoupeny jsou mezi nimi popisy přípravy zvláště přílohových knedlíků a noků všeho druhu.[59] Nejpočetnější jsou jemná teplá moučná jídla (88), k nimž patří nadívané sladké a slané záviny, moučné a mléčné pudinky, nákypy či jednoduché řezy. Popisy výrobků z máslového těsta naznačují, že měly nejspíše podobu hutných sušenek s různými dodatky (12). Mezi hojně zastoupenými recepty na pečivo z kynutého těsta (39) najdeme rohlíčky, koblihy, buchty, bábovky, tak zvané koláče „na plech" s posypkou (*Streuselkuchen*) nebo s ovocem, i menší koláče různých tvarů (*Kuchen*).[60] Pododdíl je zakončen popisy přípravy náplní do moučníků (5).

Jestliže právě popsaný oddíl obsahuje recepty na hutnější sladká i slaná moučná jídla běžnějšího, nabízí se dokonce říci rustikálního charakteru, následující část otevírá

59 Zajímavé je, že v knize nejsou vůbec zastoupeny recepty na bramborové knedlíky či noky, a to nejen v rustikálních variantách ze syrových, ale ani v elegantnějších městských, z vařených brambor. Ve středoevropských receptářích, zvláště mají-li něco společného s českým, moravským či slezským prostředím, k němuž se Adamová hlásila, přitom byly bramborové knedlíky běžné alespoň v základní škále už od doby Anny Neudeckerové.

60 V Adamové receptáři nejsou zařazeny tzv. opavské koláče (*Troppauer Kolatschen*), které se objevují v některých soudobých receptářích vídeňské provenience a které pracují s podobnými surovinami jako zde uváděné, avšak v jiném technologickém zpracování a tvaru. Nnapř. *Vollständige und genaue Anleitung alle Gattungen von Backen, Krem´s, Sulzen /.../. Ein sehr nützliches Handbuch für jede Haushaltung /…/*. Brünn 1843[14], s. 84–85; *Die erfahrne Wiener Mehlspeiseköchin oder: erprobte Anweisungen /…/* etc., Wien 1849[2], s. 33; SELESKOWITZ, *Wiener Kochbuch,* s. 288 ad.

předpisy věnované elegantním sladkostem. V oddíle desertů (*Dessert-Gebäck*) je zařazeno 179 popisů přípravy vařených cukrů několika stupňů, kandování a karamelizování (10), voňavých neboli ochucených cukrů (7), jedlých barev (6), dortových polev (9) a zejména vlastních krémových i jiných dortů (30) a jemného pečiva, mimo jiné tzv. lineckého, *cviboků*, piškotů, věnečků či makronek (66). Samostatný pododdíl představovaly sladké krémy (13), rosoly neboli želé (14), šlehačkové a sněhové laskominy (6) a zmrzliny (18).

Sedmý oddíl (*Eingekochtes Obst*) je věnovány zavařování ovoce, a to vařením v páře (5), v cukru (4) a formou marmelád (11). Následuje popis konzervování zeleniny (*Wintergemüse*) v octu nebo soli (15) a nakonec pododdíl o přípravě alkoholických i nealkoholických nápojů, konkrétně kávy a čokolády, svařeného vína a piva, grogu a punčů.

Podstatná část jídel zařazených v receptáři Terezy Adamové patřila k dobové měšťanské, resp. středostavovské klasice (a tento status si některá dokonce podržela dodnes), a objevovala se v takřka každé z vydaných kuchařek vídeňské, linecké, řezenské, segedínské či jiné provenience. Dalo se očekávat, že je na slušné úrovni zvládne, samozřejmě s přispěním služebné neboli *děvčete* (*Dienstmädchen*) vykonávající hrubší a pomocné práce, každá trochu schopnější domácí paní. Jednalo se o nejrůznější dušené vnitřnosti, smetanové a jiné teplé omáčky, hnědé i zasmažené polévky, běžnější dušenou zeleninu (zelí, kapusta, řepa) a samozřejmě ryby. Čestné místo mezi nimi zaujímaly moderní pečené, smažené a dušené masité pokrmy, studené sósy, saláty a zeleniny.

Recepty byly většinou koncipovány tak, aby na ně bylo možno běžně zajistit suroviny, přinejmenším ve městech jako byla Opava s rozvinutým obchodem a zásobováním z venkovského zázemí i dovozu. Najdeme mezi nimi ale i předpisy na jídla z ingrediencí zřejmě výjimečnějších, sezónních, a mnohdy jistě i nákladnějších. Z ptactva to byly třeba sluky a kvíčaly (nikoli ale už tak zvaní malí čili zpěvní ptáčci, běžně zastoupení v jen o něco starších kuchařkách; jejich lov byl zakázán roku 1870); ze zvěřiny třeba kamzík; z exotičtějších surovin želví maso dovážené v konzervované podobě.

Tereza Adamová pojmenovala svou kuchařskou knihu „*slezskou*“ s tím, že se jedná o jistou nadsázku (snad odkazující na tehdy běžný gastronomický regionalismus).[61] Sama si to uvědomovala, když v úvodu konstatovala, že zde hospodyně najdou jídla „*ze všech zemí*“. A opravdu se v ní nachází předpisy nikoli pouze na jednotliviny, ale na desítky pokrmů – hlavních jídel, příloh, sladkostí – mezinárodního charakteru s názvy odkazujícími na jejich (skutečný či domnělý) zahraniční původ. Nelze současně přehlédnout, že cizí provenienci by bylo lze přisoudit i řadě dalších jídel, u nichž původ není deklarován.

Přehled ukazuje vysoký podíl zastoupení jídel pocházejících z různých částí podunajské habsburské monarchie, do jisté míry upravených oproti regionálnímu originálu, které bývají v 19. století ztotožňovány s tzv. vídeňskou kuchyní. Za zdomácnělý tak můžeme považovat tyrolský žemlový knedlík se špekem, linecké těsto a koláče, vanilkové rohlíčky, solnohradské noky, zde v podobě zákusků z odpalovaného těsta plněného šlehanou smetanou, s označením vídeňský pak kromě proslulého telecího řízku obaleného ve vejci a strouhance, smaženého na másle a podávaného se zeleným hráškem, také sladké moučníky, včetně tzv. *sachru*, zde v podobě čokoládového máslového dortu

61 LENDEROVÁ – KOUBA – KOZÁR – ŘÍHA, *„Spanilost Vaše cizozemcům se líbí…“*, s. 155.

s vysokou vrstvou jahodové marmelády a čokoládovou lesknoucí se polevou.[62] Celá řada jídel „podunajského" původu si s sebou v Adamové knize někdy již ani zemské či regionální označení nenesla. Z uherských jídel, kromě již zmíněného guláše (*gulyas*) a jeho variant, zastoupených v polévkách, hlavních jídlech i snídaních na vidličku hned osmkrát,[63] v ní byly uvedeny i recepty na dušené speciality s paprikou, resp. paprikovou smetanovou omáčkou.[64]

Celá řada receptů popisuje přípravu jídel pocházejících z jiných částí Evropy. Více než dvě desítky jich má podle názvu[65] či charakteru[66] francouzský, respektive burgundský nebo pařížský původ, přičemž nejpočetnější jsou studené omáčky či pokrmy s nimi (13).[67] Italská provenience je jistá minimálně u 12 pokrmů.[68] Zvláštní oblibě se těšilo *ragú Financier*, původem zřejmě piemontská specialita, upravená co do skladby ingrediencí tak, aby odpovídala středoevropským zvyklostem, servírovaná s různým základním masitým jídlem (7).[69] Německá kuchyně, ve své skladbě vysoce diverzifikovaná zejména ve vztahu ke dvěma základním kulturně-teritoriálním odnožím, jiho- a severoněmecké kuchyni,[70] byla v knize Terezy Adamové zastoupena minimálně šesti takto identifikovatelnými pokrmy, náležejícími spíše do druhého jmenovaného okruhu.[71] Možná poněkud s podivem zaznamenáváme, snad s vědomím jejich nejednoznačné pověsti, že jsou mezi recepty v publikaci i předpisy na jídla z britských ostrovů (6). Převážně se jedná o rychlé úpravy hovězího masa a deserty.[72] Čtyři recepty odkazují

62 *Tirolerknödel, Linzerteig, Linzerkolatchen, Vanillekupfel, Salzburger Nocken, Wiener Schnitzel, Wienerkoch*, *Sachertorte*, *Wiener Torte* ad.

63 *Gulyassuppe*, *Schäffengulyas*, *Rind-*, *Kalbs-*, *Schäfen-*, *Hirschgulyas*, *Ungarisches* a *Debreziner Gulyas*.

64 *Paprikahahn*.

65 Např. *Französische Braten* neboli špikovaná pečeně na víně, zapečená v máslovém těstě, *Burgunderbraten* neboli hovězí na červeném víně, s aromatickým kořením, žampiony a kořenovou zeleninou, *Französische Kipfel*, *Französische Kugelhupf*, *Pariser Stangen*.

66 Např. *Suppe à la reine*, tzv. královnina polévka, původně drůbeží polévka s madlovým mlékem, s tradicí z poloviny 17. století, zde slepičí krém s množstvím žloutků a žemlí, dále *Boeuf à la mode* neboli hovězí na bílém víně, *Fricandeau*, *Bisquits mit Chaudeau*.

67 Např. *Mayonaise/Mayonaisen-Sauce*, *Sauce Tartar*, *Holländer Sauce* a pokrmy nabízené v kompozici spolu s těmito omáčkami (*Forellenschnitten in Mayonais*, *Reinlachs mit Mayonaise* ad.).

68 Polévky *Minestra* a *Risibisi*, dále *Italienische Rostbraten*, *Risoto* (s parmezánem), *Venezianer Torte* (s mandlemi a rumem), *Genoiser Torte* (s vysokým podílem másla, vajec a citrusové šťávy).

69 Recepty v knize Adamové jsou postaveny na směsi žampionů, hub a květáku. Základem původní receptury na ragú či sos *à la Financière*, sahající tradicí do poloviny 15. století, byly kromě hub drůbeží hřebínky s přidáním dalších vnitřností. V moderní úpravě ji prezentoval mistr kuchař královského rodu Savojských Vialardi, srov. VIALARDI, Giovanni: *Trattato di cucina, pasticceria moderna, credenza e relativa Confetturería*. Torino 1854, s. 90.

70 LENDEROVÁ – KOUBA – KOZÁR – ŘÍHA, *„Spanilost Vaše cizozemcům se líbí…"*, s. 155–157; *Universal-Lexikon der Kochkunst*. 2 Bd., Leipzig 1886[3].

71 Např. polévkové vložky *Ullmer Gerstengraupe*, *Frankfurter Würstchen*, dále *Schwäbische Rostbraten* (špikovaná svíčková dušená s hřebíčkem, novým kořením a bobkovým listem, podávaná s pasírovanou omáčkou zahuštěnou zakysanou smetanou a noky), *Gansleber auf Straßburger Art* (husí paštika s lanýži), *Badener Nocken*, *Hannoveraner Kuchen* (kynutý moučník plněný tvarohem shodného názvu a obdobného názvu uvádí M. D. Rettigová).

72 *Lungenbraten auf englischer Art, Beefsteak*, *Roastbeef*, *Englischer Pudding* a také *Englische Punch*.

na polský původ jídel, resp. kompozic, všechny obsahují sladkou ovocnou, tak zvanou polskou omáčku.[73]

Pouze jeden pokrm má jasně deklarovaný (teritoriálně) český původ, a sice karlovarský koláč (*Karlsbader Kuchen*), kynutý moučník okrouhlého tvaru plněný (zde) meruňkovou marmeládou a posypaný cukrem a mandlemi.[74] Další původem český moučník – vdolky (*Dalken*) – je uveden bez specifikace. Tato skutečnost (tedy nízký počet českých jídel), na první pohled snad udivující, se nám v kontextu vývoje kuchyně na Moravě a v Rakouském Slezsku jeví jako logická. Navzdory v Čechách rozšířené a v mnoha českých i německých vydáních dostupné kuchařské knize Magdaleny Dobromily Rettigové,[75] i poměrně rozvinuté pražské kuchyni, lokálně však podle všeho poměrně uzavřené,[76] převládal v ostatních českých korunních zemích spíše vliv vídeňské a podunajské kulinární kultury s prvky regionálních tradic vyplývajících ze surovinové základny a zvyklostí.

V počtu obvykle jednotkových položek nalezneme v kuchařské knize také jídla méně obvyklého původu. Z masitých specialit se jednalo o poněkud exoticky znějící pečeni *Eldorado* a srbskou směs masa s rýží, doporučovanou zejména pro gastronomickou praxi.77 Ze sladkých jídel a desertů zde nalezneme, kromě i z jiných publikací dobře známých *španělských větrů*,[78] recepty na slavonský, portugalský či maltský dort, připravované obvykle s použitím bílkového sněhu, mandlí a citrusových plodů,[79] na rumunský chlebíček s kandovaným cukrem a rozinkami[80] či maltské rýžové želé s maraskinem a pomerančovou šťávou.[81]

73 *Polnische Zunge*, *Schweinefleisch/Bratwurst in polnischer Sauce*, *Karpfen in polnischer Sauce.*

74 Koláč tohoto názvu je zařazen ve většině původem vídeňských, lineckých, štýrských a jiných rakouských a jihoněmeckých kuchařských knih. Oproti rovněž obvyklému českému koláči (*Böhmischer Kolatsch/Golatsch*), zde nezařazenému, typickému podle dobových receptur povidlovou náplní, byl karlovarský koláč variabilní, vždy plněný, nikoli jen zdobený navrchu, a to jakoukoli nádivkou. Srov. HABS, Robert – ROSNER, C.: *Appetit Lexikon. Ein alphabetisches Hand- und Nachschlagebuch über alle Speisen und Getränke; zugleich Ergänzung eines jeden Kochbuches.* Wien 1894², s. 286.

75 Zde je ovšem nutno na základě rozboru a komparace doslova desítek vydaných receptářů původem z 18. až počátku 20. století konstatovat, že navzdory nezastupitelnému významu Rettigové knih v českém prostředí pozdně obrozeneckého období a stále opakovanému vydávání zvláště v české doplňované mutaci, náležely koncem 19. století celkovým charakterem pokrmové nabídky mnohými jednotlivinami a konečně i terminologií dle našeho názoru již do odeznívající etapy měšťanského kuchařského umění.

76 Její specifika byla koncem 19. a počátkem 20. století už podstatným způsobem modelována pohostinskou praxí, ať už mondénními hotelovými kuchyněmi, anebo nabídkou pivnic a hospod s tradičními dušenými jídly všeho druhu, pikantnějšími pokrmy na bázi piva apod.

77 *Eldoradobraten* (svíčková pečeně s cibulí a sardelkami). Technologicky zajímavá byla příprava *Serbische Reisfleisch*, kdy se samostatně dušené telecí na cibulce smíchalo a dopeklo s rýží podobně jako „středoevropské“ rizoto a teprve při podávání se přelilo hutnou gulášovou šťávou (*Gulyassauce*). Právě u poslední ingredience, *paprícierte Sauce*, Adamová konstatovala, že ji lze nejlépe připravit v *Gasthausküche* (což lze potvrdit, jedná-li se ovšem o „dobrou praxi“).

78 *Spanische Windmasse* neboli pusinky ze šlehaných bílků a cukru.

79 *Slavonische Mandeltorte*, *Portugieser Torte*, *Malteser Orangentorte* (vrstvený dort z mandlovo-bílkového těsta prokládaného citronovo-cukrovou glazurou).

80 *Rumänisches Zuckerbrodt.*

81 *Reis à la Malta.*

Jak naznačuje název publikace, ani slezská jídla v souboru receptů Terezy Adamové nescházejí. Většinou se jedná o speciality s regionálními kořeny, resp. souvislostmi, nejpozději ve druhé polovině 19. století však transformované v poměrně vytříbené pokrmy měšťanské kuchyně.[82] Přídavným jménem slezský/-á či přízviskem *na slezský způsob* (*schlesisch*, *auf schlesische Art*) je mezi recepty označeno celkem jedenáct položek, rozprostřených do různých kategorií. Jedná se například o zeleninová a luštěninová jídla,[83] vaječné pokrmy,[84] moučná a jiná obilná jídla[85] a zvláště jemné teplé moučníky[86] a kynutá těsta.[87]

Jediným hlavním, resp. uceleným pokrmem s názvem odkazujícím na slezskou provenienci je uzené maso s omáčkou ze sušených jablek, hrušek a švestek (nikoli z povidel), s přídavkem nového koření (*Rauchfleisch auf schlesische Art*). Podávat se měl s knedlíky z ječmenné mouky nadívanými žemlovou kostičkou, anebo s vařenými moučnými noky. Receptura odpovídá svým rámcovým složením, byť nikoli popsanou technologií přípravy, pokrmu považovanému dnes za typický pro Dolní a zčásti Horní Slezsko a prezentovanému v cestovním ruchu i gastronomické praxi jako obecně rozšířený pod

82 Domnívám se, že to je i důvod, proč mezi slezskými jídly nejsou zastoupeny bramborové knedlíky či jiná lidová bramborová jídla. Stejně tak stojí za pozornost, že Adamová nezařadila samostatný oddíl věnovaný bramborovým pokrmům. Tato surovina zde vystupuje takřka výhradně jako ušlechtilá příloha (polévkové *Erdäpfelschöberl*, přílhové *Erdäpfelpürrée*, *Geröstete Erdäpfel*, *Schinkenerdäpfel* apod.).

83 Tradiční směs krup s hrachem, zde označená *Schulmeister oder Ritscher* (*schlesisch*), se na Opavsku nazývala obvykle *pospulka*, jinde v českých zemích např. *kočičí svatba*, *svarba*. Někde, např. na jihovýchodní Moravě, se připravovala nikoli z hrachu, ale z fazolí a krup (*šurimajl*). Hlávkový salát, zde *Häuptchen oder Kopfsalat* (*Schlesischer Häuptelsalat*), se připravoval se sladkokyselou octovou zálivkou s olejem a podával se se čtvrtkami vajec natvrdo. V pododdíle salátů je zařazen polníček (*Rabunzelsalat*), považovaný dnes za typický pro Opavsko; zde označení zemského původu ale není uvedeno.

84 Na špeku osmažená míchaná vejce posypaná sekanou pažitkou se zde nazývala *Speckeier. Schlesische Eierspeisen.*

85 Jednalo se například o přílohové knedlíky z nekynutého moučného těsta, nadívané žemlí, po uvaření sypané strouhankou a polévané máslem (*Schlesische Knödel*); prosný nákyp připravovaný z prosa vařeného v mléce, s malinami nebo jablky/hruškami či jiným ovocem (*Gebackene Hirse auf schlesische Art*).

86 Jedná se například o koláč z piškotového těsta, po upečení politý do hněda rozpuštěným máslem a posypaný strouhankou, případně doplněný rozvařenými švestkami, třešněmi či jiným ovocem (*Schlesischer Pfannkuchen*), jiný koláč upečený z téhož těsta smíchaného s plátky jablek (*Äpffel-Pfannkuchen* (*Schlesisch*); v pekáči zapečené srolované omelety naplněné rozinkami a cukrem, polité šlehačkou se žloutky (*Omeletten-Mehlspeisen /Schlesisch/*).

87 Zde je například i recept na slezské koláče z kynutého máslového těsta nadívané mákem, povidly, tvarohem marmeládou či zelím, s bohatou cukrovou posypkou, představené ve variantě kulatých kusů i koláče „na plech" (*Schlesische Kuchen*). Jedná se z hlediska vývoje regionální kuchyně o podstatný poznatek. Koláče s velkou posypkou jsou totiž dodnes typické pro Opavsko na rakouské straně (tzv. *Cisarske*) i část Opavska odstoupeného po roce 1742 Prusku (tzv. *Prajzská*, tedy dnešní Hlučínsko a část Ratibořska přiléhající na polské straně). Pro Horní i Dolní Slezsko byl typický i další moučník z kynutého těsta, jednoduchý kynutý koláč s bohatou drobnou posypkou, bez dalších dodatků (*Schlesische Streußelkuchen*).

názvem *slezské nebe*.[88] K typickým slezskými, ba dokonce dolnoslezským jídlům patřily i některé další položky zařazené do představované knihy, byť takto nejsou explicitně označeny. Rozhodně se jedná například o předpisy na úpravu herinků neboli slanečků.[89]

Zajímavým rozměrem kuchařské knihy Terezy Adamové jsou recepty na jídla, která nikoli jen svým charakterem (takových bychom v publikaci našli celou řadu), ale dokonce i názvem odkazovaly na souvislost s panskou noblesní kuchyní. S výjimkou proslulé roštěné pojmenované podle Mikuláše I. Esterházyho z Galanty (*Esterházy--Rostbraten*) se jednalo o deserty. Z teplých moučníků zde nalezneme např. *Kaiserkuchen*, *Kaisertort*e a *Herzoginentorte* a zejména proslulé *Metternich-Schnitten*; z lahůdek podávaných za studena pak *Diplomatenpudding*, *Creme à la Diplomat* a *Creme à la Nesselrode*. Aniž bychom se zde zabývali historií jednotlivých pokrmů, nelze se nezmínit, že popisy na některé z nich, včetně příslušného názvu, se ve vydaných kulinárních příručkách středoevropského původu objevují až koncem 19. století a byly tedy novinkami.[90] To naznačuje zájem Terezy Adamové o aktuality z gastronomického světa a snahu představit návštěvníkům rodinné restaurace a posléze adresátkám kuchařské knihy nejen

88 Předpis s podobným složením ingrediencí a přípravou, avšak prezentovaný odlišnou textovou kompozicí naznačující, že se nejedná o recept odtud převzatý Adamovou, lze nalézt v kuchařské knize Henrietty Pelzové pod názvem *Backobst als Gemüse zu Rauchfleisch und Klößen*. Namísto nového koření zde byla omáčka ochucena skořicí, hřebíčkem a citronovou kůrou, přílohou měl být bramborový nebo jiný velký knedlík. *Neues allgemeines schlesisches Kochbuch für bürgerliche Haushaltungen /…/ herausgegeben von einer schlesischen Hausfrau*. Breslau 1835[2], s. 146; PELZ, Henriette: *Schlesisches Kochbuch für bürgerlichen Haushaltung*. Breslau 1894[7], s. 156. Tak zvané *slezské nebe* (*Schlesisches Himmelreich*, *Śląskie niebo* apod.), pokrm na bázi vepřového masa, ovocné omáčky (dnes ahistoricky s vysokým podílem meruněk) a knedlíku (dnes obvykle bramborového „*knusku*“), je pod tímto názvem zmiňován až kolem roku 1880. Název nebyl ve Slezsku rozšířen všeobecně a obsah byl v minulost vysoce variabilní. Srov. KLAPPER, Josef: *Schlesische Volkskunde auf kulturgeschichtlicher Grundlage*. Breslau 1925, s. 81; MYSLIVEC, František: *Starý způsob hospodářství na Opavsku*. Opava 1925, s. 55, 114–115, 116–117; PETZOLD, Emma: *Die kleine deutsche Köchin, das beste Kochbuch für einfache Küche*. Dresden s. d. [ca. 1880], s. 16–17; *Universal Lexikon der Kuchenkunst*. Berlin 1897[6], s. 450; *Essen und Trinken aus Schlesiens Küche anno dazumal*. S. l., s. d. [Klosterneuburg 1994], s. 14; SOBEL, Gregorz: *Przy wrocławskim stole*. Wrocław 2006, s. 149–151; TÝŽ. *Dzieje wrocławskiej gastronomii*. Wrocław 2012, zvl. s. 318–322 ad.

89 Zde se jedná o pokrmy studené kuchyně, většinou zjemněné přidáním syrových či dušených jablek. Herinky se z denního jídelníčku v Rakouském Slezsku postupně vytratily. Na Hlučínsku se během 20. století staly jejich náhražkou zaviňáče neboli rol-mopsy.

90 Například *Metternichovy řezy* jsme dohledali až v pozdních vydáních knihy PRATO, Katharina: *Die süddeutsche Küche Die Süddeutsche Küche auf ihrem gegenwärtigen Standpunkte /…/*. Graz 1889[20], s. 468. Jako u jednoho z mála receptů je jeho znění u Adamové i Prato takřka shodný co do množství ingrediencí i postupu prací. Ve stejné publikaci, jen jejím 27. vydání z roku 1897, s. 614, je recept na přípravu mražené varianty *Nesselrodeho krému,* avšak jen pod obecným pojmenováním *Kastanien Gefrorenes*. S pojmenováním odvozeným od ruského diplomata je název pochoutky ztužené želatinou, nikoli její varianty zmražené konzistence, doložen nejpozději v 60. letech i v německém prostředí, například v menu akcí bavorského dvora v Mnichově, receptář, z něhož by ji mohla znát Adamová, však zatím nebyl identifikován. Tiskem zveřejněný předpis byl dohledán jen ve francouzském originále v proslulé příručce GOUFFÉ, Jules: *Le livre de pâtisserie /…/*. Paris 1873, s. 413. Srov. LAU, Katja – SCHÜTTERLE, Renata – ROSCHER, Ernst: *Speisen wie ein König. Das königliche Kochbuch von der Tafel Max II. und Ludwigs II. Über 100 historische Originalrezepte aus der Zeit zum Nachkochen*. München 2006, s. 65–67.

lokální či regionální, ale i elegantní kuchyni podunajské monarchie. Zajímavé také je, že osobnosti, podle nichž byly pojmenovány dva ze zmíněných sladkých pokrmů, Václav Klemens Metternich a Karel Robert z Nesselrode, byly spojeny s historií Opavy.[91] Nelze vyloučit, že zařazení receptů na tyto laskominy do knihy – a předtím nepochybně i do nabídky restaurace – je touto vazbou motivováno.

Zatím nejsme s to vyhodnotit faktické ani inspirační zdroje Terezina kuchařského repertoáru a odtud knihy receptů, z nichž všechny byly, jak v úvodu konstatovala, autorkou prakticky vyzkoušeny. Základní dovednosti si zcela jistě přinesla z domova, resp. z rodinných podniků. Talent možná zdědila po své matce Rozálii Hofschusterové, která po přesídlení do Opavy provozovala vinárnu *U české koruny* (zřejmě s kuchyní) a posléze se živila jako *stravovnice*. Bezpochyby od ní převzala i celou řadu osvědčených receptů. Své řemeslné dovednosti Tereza léty dozajista tříbila. Podnětů k rozšiřování teoretických znalostí se jí dostávalo určitě z informací a zkušeností některých klientů rodinné restaurace, kteří byli zcestovalí, ochutnali lecjakou cizokrajnou laskominu a posléze o ní vyprávěli. Nelze vyloučit, že v poslední fázi existence Adamovy restaurace, stále ale včas, aby mohly být zařazeny do připravované knihy, přicházely informace o aktuálních gastronomických trendech v metropoli na Dunaji od nevlastní dcery Anny Hirschkeové.

Můžeme předpokládat, že Tereza Adamová měla k dispozici i některé z vydaných receptářů a knih na kulinární témata, třebaže nevíme a asi se už ani přesně nedovíme, které. Namátková komparace[92] jejího díla s poměrně známými kuchařskými knihami vydávanými ve druhé polovině 19. století ukazuje,[93] že pokud některé z nich znala,

91 Klemens Václav Metternich-Winneburg, ministr zahraničí rakouského císaře a vůdčí osobnost Svaté aliance, byl hlavním představitelem kongresového dění v Opavě v roce 1820. Karel Robert Nesselrode sem doprovázel cara Alexandra I., působil jako jeho státní sekretář a ministr zahraničí a stál v Opavě v čele ruské reprezentace.

92 Užity byly standardní prvky analýzy a kritiky historických pramenů s akcentem na srovnání jazykových prostředků a věcného obsahu. Rozboru byly formou mikrosond podrobeny struktura a skladba pokrmů v jednotlivých skupinách kuchařských knih, názvosloví pokrmů a ingrediencí, které se prokazatelně proměňovaly v návaznosti na územní provenienci a gastronomický regionalismus (jiho- a severoněmecké oblasti, specifické prvky rakouských regionů a jejich vliv na terminologii v pramenech původem z českých zemí atd.) a také popisy přípravy vybraných pokrmů.

93 Průzkum jsme zaměřili přednostně, třebaže nikoli výhradně, na jazykově německé práce z 2. poloviny 19. století. Srov. např. *Domácí kuchařka, aneb Pojednání o masitých a postních pokrmech /…/ od M. D. Retikowy /…/*. Praha 1826[1], 1868[10]; RETTIG, Magdalena Dobromila: *Die Hausköchin, oder eine leichtfasliche und bewwährte Anweisung auf eine vortheilhaft- und geschmackhafteste Art /…/*. Prag 1827[1], Königrätz 1849[5], Prag 1888[15]; MEIXNER, Maria Elisabetha: *Das neue, große, geprüfte und bewährte Linzer Kochbuch in zehn Abschnitten. Enthält ein tausend acht hundert vier und fünfzig Kochregeln für Fleisch- und Fasttage, sehr deutlich und faßlich beschrieben /…/*. Linz 1856[18]; PRATO, *Die süddeutsche Küche*; *Regensburger Kochbuch*; NEUMANN, Rosalia: *Die wirthschaftliche und geschickte Wiener-Köchin. Ein durch vieljährige persönliche Ausübung und Erfahrung erprobtes Kochbuch für bürgerliche Haushaltung /…/* . Wien 1873[5]; SELESKOWITZ, Louise: *Wiener Kochbuch*. Wien 1879, 1923[20]; RÉZI NÉNI: *Szegediner Kochbuch*. Szegedin 1882 (v originále Teréz Doletskó alias Rezi Néni. *Szegedi szakácskönyv*. Szegeden 1876, 1926[16]); M. M. R. (M. ROHRER). *Die mährische Köchin /…/ Ein sehr nützliches Handbuch für jede Haushaltung /…/*. Brünn 1877[20]; FRANNER, Babette: *Die Wiener exquisite Küche: ein zuverlässiges Hand- und Nachschlagebuch für Hausfrauen und Köchinnen*

pak se jimi snad nechávala inspirovat, rozhodně z nich ale recepty doslova neopisovala, a to ani co do množstevních údajů o ingrediencích, ani co do postupů.[94]

Toto konstatování platí i pro nejznámější kuchařskou knihu slezské provenience,[95] a také jedinou knihu tohoto zaměření nesoucí označení *slezská*, vydanou v „dlouhém“ 19. století. Její autorkou byla Henrietta Pelzová, poprvé vyšla ve Vratislavi roku 1834 a posléze se dočkala desítek vydání.[96] Pokud se s touto kuchařskou knihou Tereza Adam setkala, což není jisté, ale ani vyloučené, pak z ní předpisy pro „svá“ slezská jídla čerpala jen okrajově. Až na výjimky dokonce u Pelzové pokrmy označené Terezou jako *slezské* nejsou zařazeny. Zdá se, že spíše než z vydané kuchařské příručky je Adamová znala z lokální praxe v rodném Krnově či posléze v Opavě, případně se o nich dozvěděla od spolupracovníků, známých či hostů.

Společná východiska neměla Adamové publikace takřka s jistotou ani s další z původem opavských kuchařských knih, která vzešla z prostředí opavské hospodyňské školy, resp. spolku pro ženské vzdělání těsně před první světovou válkou.[97] Připravena byla trojicí autorek – učitelek aktivních i v uvedeném spolku, Annou Denglerovou a sestrami Alžbětou a Marií Plundrovými,[98] a nezapře spojitost s didaktickým prostředím a zkušenostmi ze školních stravoven. Celkově odpovídá obsah této *školské kuchařky* edukační praxi autorek a jejich původu, sahajícímu rodinnými kořeny do jazykově německých oblastí Čech, ba dokonce do česko-německého příhraničí, odkud do Opavy všechny přišly až v dospělém věku,[99] a také s jejich edukační praxí. Skladba *školské kuchařky* naznačuje

mit besonderer Berücksichtigung der Hotel-, Restaurations-, Herrschafts- und bürgerlichen Küche. Wien 1893; *365 obiadów przez Lucynę Ćwierczjakiewicz autorki Kursu gospodarstwa dla kobiet, jedynych praktycznych przepisów poradnika porządku i. t. d.* /…/. Warszawa 1860[1], 1901[19].

94 V knihách se samozřejmě vyskytují recepty na pokrmy stejných či podobných názvů, složení a technologie přípravy jako má Adamová (zejména tehdy módních specialit masitého charakteru či sladkostí), nikoli ale shodných.

95 Již předtím byly ve Vratislavi vydány tituly deklarované jako „slezské kuchařské knihy“, s jejich dostupností Tereze Adamové ale můžeme stěží počítat. Navíc se jednalo obsahově o již zastaralé tituly, překonané Henriettou Pelzovou. Rovněž míra „slezskosti“ pokrmů je diskutabilní. Jednalo se např. dílo vydané pod pseudonymem Amalia [Christine Dorothea Gürth, geb. Hentschel]. *Schlesisches Kochbuch oder Unterricht für ein junges Frauenzimmer das Küche und Haushaltung selbst besorgen will*. Verlag Adolf Gehr, Breslau, 1805; *Neuer Breslauischer Kochbuch oder Köchin und Hausmutter,* Breslau 1819. Srov. *Damen Conversations Lexikon*. Hrg. C. Herloßsohn, 5, s. l. 1835, s. 83–84.

96 Při komparaci jsme využívali starší i novější vydání, a sice: *Neues allgemeines schlesisches Kochbuch* /…/, Breslau 1835[2], 1853[4]; PELZ, H: *Schlesisches Kochbuch*, 1894[7]. Asi zatím naposledy kniha vyšla, spíše již z nostalgických důvodů a na podporu kultury Němců vysídlených ze Slezska po druhé světové válce, pod titulem PELZ, Henriette: *Schlesisches Kochbuch*. Dresden 2015.

97 *Verein für Frauenbildung* byl ustaven v roce 1894. Ve stejném roce vznikla vyšší dívčí škola (od roku 1910 lyceum) a následně začal spolek pořádat pro ženy a dívky odborné kurzy. V roce 1911 pak byla založena škola pro ženská povolání a rodinná škola, pro potřeby jejíchž žákyň byla krátce poté vydána zmíněná kuchařská kniha. KRAVAR, Zdeněk: *Anna Dengler – Elisabeth Plundra – Maria Plundra, Kochbuche der Haushaltungschule*. In: Šopák, Pavel a kol. Neklidné století. České Slezsko a Ostravsko od první světové války do listopadu ´89. Opava 2018, s. 288–289; *Opava. Historie. Kultura. Lidé*. MÜLLER, Karel – ŽÁČEK, Rudolf (edd.), Praha 2006, s. 260.

98 DENGLER, Anna – PLUNDRA, Elisabeth – PLUNDRA, Marie: *Kochbuch der Haushaltungsschule Troppau*. Troppau 1913[2].

99 Anna Denglerová se narodila v německé Mohuči, rodina pocházela z Vysoké, kdysi Maiersgrün, u Mariánských Lázní. Sestry Plundrovy se narodily v Kutné Hoře, jejich matka Marie, jistý čas

snahu maximalisticky představit možnosti přípravy pokrmů obecně rozšířených v městském prostředí, nejednou dokonce prostřednictvím několika variant receptů.[100] Zařazeny do ní jsou sice také předpisy na jídla s geografickým označením odkazujícím na jejich původ mimo české země (častěji německá,[101] naopak jen minimálně francouzská či italská),[102] v množství běžnějších pokrmů neurčitého původu se ale poněkud ztrácejí. Svým obsahem je tako *školská kuchařka* možná univerzálnější a tedy přínosnější pro běžnou každodennost tehdejších provinčních městských a zvláště venkovských domácností.

Adamové *slezská kuchařka* naproti tomu naopak vykazuje řadu znaků spojujících ji bezprostředně s restaurační praxí, na ni se ostatně autorka odvolává i u konkrétních předpisů, a snahu zprostředkovat domácím hospodyním trochu jiný rozměr vaření, chutí a stravování. Recepty Terezy Adamové, či alespoň mnoho z nich, jsou sofistikovanější, postavené na použití nákladnějších ingrediencí; ingredience jsou propočítány pro menší počet osob odpovídající jednoduché měšťanské rodině. Na rozdíl od *školské kuchařky*, sepsané velmi neosobně, Adamová recepty končí nikoli popisem poslední fáze přípravy pokrmu, ale jeho závěrečnou úpravou pro servírování. Přitom se občas nevyhýbá glosování ve vztahu k doplnění výsledného pokrmu oblíbeným nápojem či dodatkem dle chuti strávníka, poznámkou o preferenci receptu pro gastronomickou praxi, anebo o jeho variantní úpravě v privátním domě. Je až obdivuhodné, jak přátelský dojem dodává celkovému vyznění receptury a potažmo celé knihy často opakované uzavření popisu konstatováním, že pak *se podává na stůl* (*zu Tisch (ge)geben*).

Prostředí, s nímž byl spojen zrod obou opavských kuchařských knih z doby před první světovou válkou, předznamenalo, bez ohledu na obsah, jejich odlišný osud. *Školská kuchařka* Anny Denglerové a sester Plundrových se na trhu objevila v celkem neznámém počtu exemplářů hned pětkrát, naposledy roku 1931. Jako oficiální učebnice hospodyňské školy měla postaráno o odběratelky a bylo možno ji tak nalézt v mnoha městských i venkovských domácnostech.[103] Dílo Terezy Adamové, individuální počin ovdovělé restauratérky, naproti tomu vyšlo v jediném vydání. Možná proto, že jeho autorka odešla z tohoto světa podle všeho krátce po zrodu své prvotiny a o knihu neměl kdo pečovat, spíše ale proto, že opavský trh byl příliš malý pro paralelní život dvou podobných publikací, z toho jedné podporované pravidelně ze spolkových prostředků a vyhledávané stále novými žákyněmi – budoucími hospodyněmi.

předsedkyně opavského spolku, pocházela ze severočeského Jablonce. SOkA Opava, Okresní úřad Opava, kart. 283–287, inv. č. 1296.

100 V knize nalezneme často recepty na jídla se shodnými názvy označená pořadovým číslem, obvykle odlišného množství ingrediencí (např. pět receptů na rostbíf a deset na roštěnou, tři předpisy na přílohový a tři na polévkový bramborový knedlík (*Kartoffel-Knödel I, II, III;* podobně na *Semmel-Knödel I, II, III*; *Kaiser-Schmarrn I, II, III*; *Pischinger-Torte I, II, III, IV* apod.).

101 *Berliner Kuchen*, *Bayrische Kücherln*, *Hamburger Schnitten*, *Hannovraner Kuchen*, *Westfäler Kipfel* ad.

102 Pro úplnost uveďme, že je zde jen jeden recept s přízviskem český (*Böhmische Dalken*) a jeden slezský (*Schlesische Knödel*); zemsky české byly ještě běžně známé *Karlsbader Kuchen*. Pozoruhodné je, že zde nenajdeme ani jeden recept na maďarský (uherský) guláš, ba ani na tehdy už běžně rozšířené pokrmy s tímto označením různého charakteru, obvykle s paprikou.

103 Vydání z roku 1913 je v úvodu deklarováno jako druhé v pořadí, vyšlo vlastním nákladem vzdělávacího spolku. Z prvního vydání se zatím nepodařilo kupodivu dohledat žádný exemplář, stejně jako určit jeho vročení. Další „vylepšené a rozšířené" verze z let [1920] (509 s.), 1921 (499 s.), 1925 (518 s.) a naposledy, popáté, roku 1931 (512 s.) jsou již běžně dostupné.

Závěr

Jediné vydání autorského počinu Terezy Adamové nic nemění na významu, který pro poznání kulinární kultury nejen opavského prostředí konce 19. století kniha *Schlesisches Kochbuch* znamená. Polozapomenutá publikace, která na první pohled není ničím jiným než dalším prvkem z nekonečné množiny kuchařských knih své doby, doby kdy se zájem o zušlechtění domácího stravování a vzdělání městských i venkovských žen a dívek ocitl na prvním ze svých vrcholů, má ve skutečnosti mnohem širší vypovídací hodnotu a hlubší význam.

Možnost sledovat autorčin životní příběh a osudy dalších členek její rodiny, třebas jen prostřednictvím střípků, ukazuje potenciál aktivních žen z provinčního prostředí prosadit se v živnostenském podnikání a získat uznání za řemeslnou dovednost skloubenou s rozhledem v odborné praxi. Naznačuje jejich zájem vzdělávat se, byť nikoli ve školním a akademickém prostředí, rozšiřovat své povědomí o modernizaci profesního života v oblasti na první pohled opomíjené, ve skutečnost ale společensky vyhledávané, jakou byla gastronomie, a přispívat i v provinčním prostředí ke kvalitě a různorodosti stravování, ba nebojme se říci, k možnosti oddávat se gurmánství. Vydání Adamové receptáře nikoli jejím vlastním nákladem, jak se často v podobných případech dělo (včetně prvotiny vratislavské autorky Henrietty Pelzové či autorek z opavské hospodyňské školy, kdy byla publikace financována ze spolkových prostředků), signalizuje důvěru nakladatele – tehdy již opavsko-vídeňského vydavatelského domu Buchholz & Diebel – v úspěch knihy.

Na základě provedeného srovnání lze potvrdit, že „kuchyně“ prezentovaná v Adamové receptáři byla svým charakterem kuchyní podunajské monarchie, někdy označované zjednodušeně *vídeňskou*, což podtrhuje i terminologií a jazykovými specifiky charakteristickými pro jihoněmeckou jazykovou oblast. Jisté jsou současně mezinárodní přesahy autorčina kuchařského umění, s programovým zohledněním slezských tradic na jedné a jen s velmi malým zastoupením prvků ryze českých/moravských na straně druhé.

Tereza Adamová, původem krnovská měšťanka, kuchařka, hospodyně a poslední roky své profesní kariéry i samostatná restauratérka, navíc nenechává ani deklarací v pretextu, ani formulacemi v kulinárních předpisech nikoho na pochybách, že byla nejen praktickou kuchařkou, ale i duší restaurace založené v centru Opavy jejím manželem Josefem Adamem. Bezesporu byla ideovým autorem restaurační nabídky a garantovala její kvalitu. Mezi zaměstnanci nenajdeme v době největšího rozvoje rodinného podniku žádného šéfkuchaře, jen řadový personál a kuchyňské pomocníky a je jisté, že právě Tereza stála za dlouhodobým úspěchem restaurace Adam v silné konkurenci opavských pohostinství konce 19. století. A v tomto kontextu spočívá i další rovina vypovídací schopnosti receptáře. Díky provázanosti s podnikatelskou praxí je studnicí informací pro poznání vývoje (nejen) opavského pohostinství. Při naprosté nedostatečnosti pramenů k jeho dějinám zejména před první světovou válkou, ale koneckonců i později, je jedinečným dokladem o úrovni restauračního stravování, o skladbě denní i slavnostní nabídky, její vyspělosti a aktuálnosti. A potvrzuje, že zemské město Opava, přinejmenším co se týče restaurační gastronomie, se na přelomu 19. a 20. století směle ne-li rovnalo, tedy blížilo svému velkého vzoru, Vídni.

Summary

Opava restaurateur Therese Adam and her „Silesian cuisine“ at the end of the 19th centur

Irena Korbelářová

The presented study is a contribution to the knowledge of the issue of culinary history and culinary heritage of the Czech Lands, namely Austrian Silesia, in several segments. It primarily deals with a specific source, a printed cookery book of regional origin and at the same time of a multi-regional content called *Schlesisches Kochbuch, Eine reichhaltige Sammlung erprobter Koch-Rezepten*, published in Opava (Troppau) in 1900. It presents, analyses and, in the context of other comparable production, evaluates this only 19th-century cookery book written by a woman rooted in Austrian Silesia who was engaged in the professional gastronomy environment. At the same time, the cookery book is the oldest found publication of its kind published in this crown land, specifically in Opava, and the only cookery book originating in the Czech Lands prior to the Second World War that is termed as "*Silesian*". The content of the book goes far beyond this regional specification and presents 857 recipes for dishes then modern and current including domestic and international cuisines with accent on culinary components of the Habsburg Danube monarchy provenance (so-called Viennese, Czech, Hungarian cuisine), as well as of southern and western Europe provenance (Italian, French, German and other cuisines). Adequately with its title, it also contains some ten recipes for dishes originating in Silesia in its entirety.

The next segment of the study is dedicated to the author of the cookery book Therese Adam (1840-after 1901), born into the family of a burgher and wine-shop owner (*Weinschenker*) in Krnov. It follows her destiny from her arrival to Opava around 1860 with her siblings and widowed mother Rosalia, who ran a wine bar (*Zur böhmischen Krone*) in her new residence. Therese apparently worked in the family business. In 1871, she married Josef Adam, a restaurateur, and obviously became the main organiser as well as the head chef of a family restaurant in the centre of the land town of Opava. Following her husband's death, Therese ran the restaurant on her own for some time. The study also marginally mentions Josef Adam's daughter from his first marriage Anna and her husband Johann (Hans) Hirschke, originally a military hetman of the k. k. (imperial-royal) infantry, after the family moved to Vienna a leading Austrian entomologist.

The last segment of the study, based on the context of the two previous ones, presents the restaurateur practice of Josef Adam and the co-activities of his wife Therese. It reminds that the family-run restaurant located in the centre of Opava, on the Upper Square No. 24/178-179, belonged for three decades to the leading establishments with excellent cuisine. A number of indicia suggests that it was intended for the middle-class burgher clientele, especially the office staff, intelligence and, most probably, commissioned officers and it is certain that it was highly prosperous. The gastronomy profile of Josef Adam and his wife's restaurant became the basis for the compilation of the studied cookery book.

Prameny k problematice připojení Hlučínska k Československu z let 1920–1938 ve Státním archivu v Opolí

Zdeněk Kravar – Jiří Šíl

Abstract:
The article deals with Bohemica stored in the State Archives in Opole (Archiwum Państwowe w Opolu) and related to the Hlučín Region in the period 1920–1938.

Keywords:
Hlučín Region – Racibórz area – the period 1920–1938 – Polish state archives – Opole – Bohemica – Provincial Archives in Opava

I. Úvod

Tradice výzkumů bohemik, které prováděli pracovníci opavského archivu v polských archivech v Ratiboři, Opolí, Vratislavi a Katovicích, sahá až na počátek 70. let 20. století.[1] Již v 19. století probíhala výměna informací o archiváliích na tehdy pruské a rakouské straně Slezska a Moravy mezi zdejšími historiky, jak to dokládá například bohatá korespondence mezi opavským historikem Vincencem Praskem a tvorkovským farářem Augustinem Weltzelem.[2] Také v období mezi světovými válkami podnikli opavští archiváři několik výzkumných cest do Vratislavi. Tyto aktivity byly ovšem v podstatě iniciativou jednotlivců. Teprve po uzavření dohod mezi polskými a československými archivy začaly výzkumné práce probíhat systematicky.

1 Soupisy bohemik, vyhotovené na základě archivních pomůcek využívaných polskými kolegy, byly publikovány v několika interních archivních soupisech, jejichž exempláře jsou uloženy v Zemském archivu v Opavě na Odboru archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra České republiky. Pro účely této studie jsou nejdůležitější následující dvě: TUREK, Adolf: *Bohemika ve Státním archivu v Katovicích, pobočka v Polském Těšíně a ve Státním archivu ve Vratislavi. II. část soupisu bohemik v polských archivech*. Služební pomůcka, Opava 1972; INDRA, Bohumír: *Bohemika ve Státním archivu v Opolí. IV. část soupisu bohemik v polských archivech*. Služební pomůcka, Opava 1973.

2 KINCEL, Ryszard (ed.): *Listy Augustyna Weltzla do Vincenca Praska 1875–1897*. Racibórz 1999; KRAVAR, Zdeněk (ed.): *Dopisy Vincence Praska Augustinu Weltzlovi 1877–1896*. Opava 2002.

Po roce 1990 nabyly výzkumné pobyty českých archivářů konkrétní podoby, kdy již primárním cílem nebyl soupis a sumarizace archiválií, ale výzkum zaměřený na konkrétní cíle.[3] Jedním z nich je předkládaná práce.

Materiál pro studii shromáždili autoři během dvou studijních cest do Státního archivu v Opolí (Archiwum Państwowe w Opolu, dále jako AP Opole). První cestu uskutečnil Zdeněk Kravar v dubnu 2012 na základě mezinárodní dohody o reciproční výměně studijních pobytů mezi Odborem Archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra ČR v Praze a Hlavním ředitelstvím polských archivů (Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych) při Ministerstvu kultury a národního dědictví (Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego) ve Varšavě. Druhou cestu realizoval Jiří Šíl v rámci stejného programu do téže instituce v listopadu 2019.

Archiwum Państwowe w Opole (dále též AP Opole) je státním archivem pro oblast Horního Slezska náležejícího v současnosti k Polské republice. K roku 2020 archiv přechovává 8775 bm archiválií ve 3732 fondech uložených ve 2708 m^2 depozitářů. Knihovna archivu čítá 6822 monografií, kapacita badatelen na ulicích Zamkowa a Wiktora Gorzołky je 24 osob. Ředitelem instituce je Mirosław Lenart. Opolský archiv spravuje archiválie, jež se vztahují k oblasti dnes českého Hlučínska, které bylo do roku 1920 součástí vládního obvodu se sídlem v Opolí. Tato skutečnost určila jeden z hlavních okruhů bádání a její výsledky jsou zahrnuty do předkládané práce.

Základní výběr fondů byl proveden na webové stránce archivu a na polském archivním portálu www.szukajwarchiwach.pl.[4] Dále bylo možné navázat na nepublikovaný soupis, který zpracoval archivář ZAO Pavel Šrámek v polovině 90. let 20. století k fondu Opolské vlády (Rejencja opolska). Aktuální stav zpřístupnění tohoto fondu vykazoval proti stavu před bezmála 20 lety výraznou změnu především v tom, že dříve používané kartotéky již nebyly předkládány. Pro přehled o materiálech fondu byly kartotéční lístky přepsány do počítače a jsou nyní k dispozici badatelům ve formě svázaných knih, popř. průběžně digitalizovány online na výše zmiňovaném portálu. Stejný postup byl v uplynulých letech použit i pro ostatní archivní fondy, kdy jsou badatelům předkládány kartotéky buď přepsané do počítače anebo nafocené na formát A4 a svázané či uložené v deskách. Přestože jsou některé tyto pomůcky označeny termínem „inventář", případně „pracovní inventář", nelze je svou formou srovnávat s inventáři, jaké jsou běžné v českém archivním prostředí. Většinou jde pouze o soupis archiválií, které v některých případech vykazují časovou, v jiných jmennou (abecední) nebo

3 MÜLLER, Karel: *Zemský archiv v Opavě a třicet let bohemikálních výzkumů v polských archivech*. In: Archivy v mezinárodním kontextu. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, konané ve dnech 29. září – 1. října 2004 v Archivním areálu v Praze na Chodovci u příležitosti 50. výročí Státního ústředního archivu v Praze. Benešová, Emilie (ed.), Praha 2004, s. 13–17.

4 Důležitým informačním zdrojem pro studium a digitální dokumentaci bohemik a silesiak v polském státním archivu je databáze polských archivních fondů, která je dostupná na webech www.szukajwarchiwach.pl (novější verze na https://szukajwarchiwach.gov.pl). Portál umožňuje základní orientaci v archivech (archiwum) a ve fondech (zespól). Zde jsou jednotlivé fondy již členěny na obsah jednotlivých sérií a signatur (sygnatury), zpravidla odpovídajících jedné složce (teka) nebo sešitému konvolutu (poszyt). Archiválie z fondů s digitalizovanými archivními pomůckami lze dle zde publikovaných informací objednat předem e-mailem nebo telefonicky v badatelně v archivu. K dalším fondům je vypracován tabulkový inventární soupis opatřený strojopisným či cyklostylovaným úvodem, který však zpravidla nedisponuje rejstříkem.

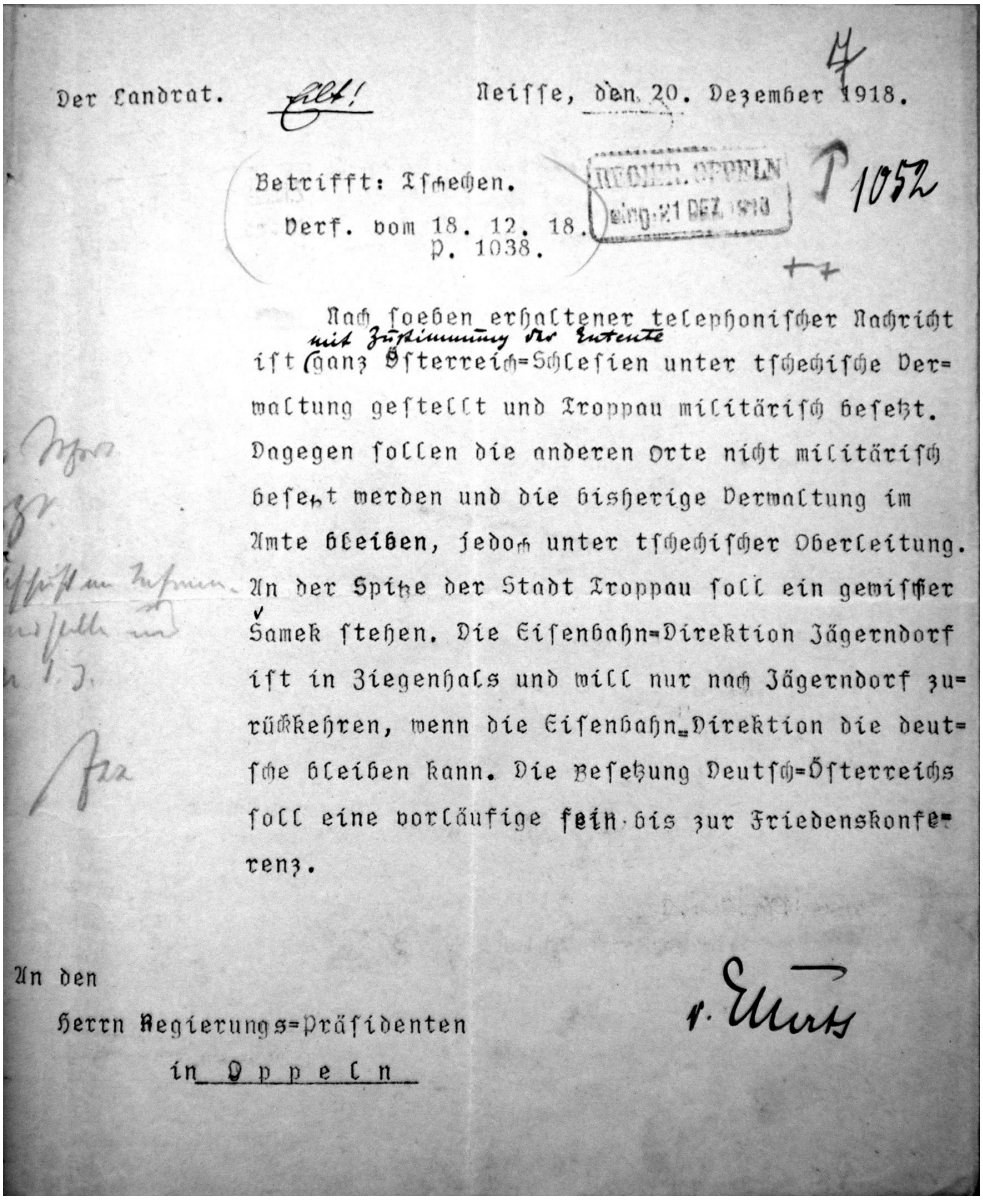

Der Landrat. Neisse, den 20. Dezember 1918.

Betrifft: Tschechen.
Verf. vom 18. 12. 18.
p. 1038.

Eingang 21 DEZ. 1918

1052

Nach soeben erhaltener telephonischer Nachricht mit Zustimmung der Entente ist ganz Österreich-Schlesien unter tschechische Verwaltung gestellt und Troppau militärisch besetzt. Dagegen sollen die anderen Orte nicht militärisch besetzt werden und die bisherige Verwaltung im Amte bleiben, jedoch unter tschechischer Oberleitung. An der Spitze der Stadt Troppau soll ein gewisser Samek stehen. Die Eisenbahn-Direktion Jägerndorf ist in Ziegenhals und will nur nach Jägerndorf zurückkehren, wenn die Eisenbahn-Direktion die deutsche bleiben kann. Die Besetzung Deutsch-Österreichs soll eine vorläufige sein bis zur Friedenskonferenz.

An den
Herrn Regierungs-Präsidenten
in Oppeln

v. Ellerts

■ *Zpráva landrátu v Nise vládnímu prezidentu v Opolí z 20. 12. 1918 o obsazení Opavy a bývalého Rakouského Slezska československou armádou a úřady (AP Opole, fond Rejencja Opolska, sign. 202)*

věcnou následnost, avšak není to pravidlem. Z tohoto důvodu je pro vytvoření si představy o obsahu archivního fondu nezbytné prolistovat celou archivní pomůcku, protože inventáře většinou neobsahují údaje o principu uspořádání a ani úvodní informace o původci nebývají pravidlem.

Pro identifikaci materiálu a jeho objednání pro studium se používá označení signatura (orig. sygnatura). Signatura odpovídá přibližně inventárnímu číslu v našem archivním prostředí. Z pohledu ukládací jednotky by se dala charakterizovat jako složka (teka).[5]

Průzkum fondů byl zahájen u menších fondů s oprávněným předpokladem, že poté se těžištěm stanou archiválie Opolské vlády. Torzo písemností Zemského soudu v Opolí (1906–1941) tvoří pouze několik soudních případů bez vztahu k dnešní oblasti České republiky. Ze dvou vybraných vrchnostenských fondů (Oppersdorfové, Lichnovští) byly pouze ve druhém jmenovaném podchycena akta k pozemkovým záležitostem obyvatel některých vesnic na Hlučínsku. Fond Provinzial Konservator der Kunstdenkmäler Niederschlesien zu Breslau (1927–1944) obsahuje torzovitě materiál pro poznání období fungování muzeí v oblasti Dolního Slezska, avšak bez přímé souvislosti se sousedním územím československého, resp. sudetského Slezska. Zatímco fond Katasteramt Oppeln (1862–1966) neobsahuje žádný materiál k dnes českému území, jsou ve Sbírce map Opolského Slezska zastoupena některá místa na území České republiky. Poněkud nesourodě seřazená sbírka obsahuje turistické mapy oblastí Jeseníků a běžné zeměpisné mapy dnes českého Slezska, ale také některé historické mapy a soubor katastrálních map některých vesnic na Hlubčicku a Ratibořsku z roku 1865. Další mapová sbírka míst z okresu Ratiboř je nepatrného rozsahu a z Hlučínska obsahuje pouze několik map Kravař z 20. století. V archivu je uloženo množství církevních i státních matrik (opisů), pro které je předkládána hromadná pomůcka. Jde v drtivé většině o materiál z 19. století a zasahuje také několik příhraničních farností z Hlubčicka a Ratibořska. Fond opolského říšského ředitelství pošt, jenž má část své agendy z období 1938–1945 uloženu také v ZAO, obsahuje zajímavý aktový materiál týkající se předávání poštovní správy československé straně na počátku 20. let 20. století. Pro fond opolského úřadu landráta (1743–1943) je k dispozici inventář, který obsahuje i úvod, dějiny úřadu, strukturu a registraturní systém. I když se zde pouze ojediněle nachází materiál k oblasti Československa, je možné vybrat tematicky vhodné archiválie například pro srovnání fungování rakouské a pruské státní správy na této úrovni před rokem 1918.

Fond Vrchní prezident provincie Horní Slezsko v Opolí (1844–1941) je vedle opolské vlády druhým nejvýznamnějším souborem archivního materiálu k dějinám této části Slezska od 19. století do druhé světové války. Archivní pomůcka obsahuje informace o vzniku a vývoji úřadu a také o osudech archivního fondu. Největší množství písemností je dochováno z doby mezi světovými válkami a nachází se zde rovněž aktový materiál k národnostním problémům v Československu. Kromě politických situačních zpráv z německy osídlených území ČSR (zde s přihlédnutím k problematice Hlučínska) je ve fondu materiál k hnutí obyvatel Hlučínska, kteří po roce 1920 opustili ČSR, dále materiály k „čechizaci" německého pohraničí Československa a k německým politickým stranám v ČSR (konkrétně Bund der Landwirte). S přihlédnutím ke změně režimu v Německu v roce 1933 se ve fondu nachází množství materiálu k podchycení

5 Objednávky materiálu jsou vyřizovány obsluhou badatelny průběžně, nejpozději však do 14. hodiny každého dne. V archivu je možné fotografovat písemnosti vlastním digitálním aparátem, přičemž pro evidenci je nutné do formuláře uvádět názvy fondů a příslušné signatury, ale už ne počet snímků.

komunistického hnutí, a to i s přesahem do ČSR. Pouze zlomkovitě je možné vybrat materiál k Ratibořsku před rokem 1920.

Přestože jsou archivní pomůcky k fondu Rejencja Opolska / Opolská vláda zpracovány v tištěné podobě, samotnou orientaci v materiálech tato skutečnost nijak neulehčuje. Fond se dělí na tři základní skupiny (označené římskými číslicemi I, II a III jako „Wydzial" = „oddíl") a dále na skupiny „hlavní pokladna" a „katastrální úřad", přičemž samostatnou podskupinu tvoří ještě majetky dominia Thiele-Winkler v rámci oddílu III. Pro získání přehledu o archiváliích bylo nezbytné prohlédnout všechny svazky inventáře, protože řazení archiválií není nijak schematicky zachyceno a rovněž nejsou k dispozici žádné rejstříky.

Tento fond představuje pramennou základnu především pro oblast Hlučínska, jež bylo součástí okresu Ratiboř, avšak jsou zde i materiály k jiným příhraničním oblastem bývalého Rakouského Slezska (Jesenicko, Osoblažsko). Příslušnost Hlučínska do Ratibořského okresu byla zohledněna při evidenci regestů akt, která se dotýkala celého okresu, a proto bylo možné existenci archiválií k hlučínské části tohoto okresu oprávněně předpokládat. V tomto smyslu byly archiválie, které registroval v polovině 90. let Pavel Šrámek, rozšířeny o nové jednotliviny. Obecně lze říci, že fond skýtá bohaté možnosti využití, a to především pro témata z oblasti školství, církevní, stavební a dopravní.[6]

Všech cca 3100 pořízených snímků bylo uloženo na serverový disk Zemského archivu v Opavě, určený pro zálohy digitálních dokumentů získaných v zahraničních archivech. Pořízené fotografické kopie archiválií poslouží zainteresovaným badatelům k prohloubení znalostí o česko-německých, resp. československo-německých vztazích. Výběr archiválií se řídil především jejich přínosem pro poznání dějin regionu Slezska a severní Moravy.

II. Regesty archiválií vztahujících se k oblasti Hlučínska v meziválečném období (1920–1938)

Oberpräsident der Provinz Ober-Schlesien zu Oppeln, 1844–1941 (fond č. 1)

Vznik provincie Horní Slezsko spadá do počátku 19. století. Dne 30. 4. 1815 byly vytvořeny nové provincie: Prusko, Západní Prusko, Braniborsko, Pomořany, Slezsko, Poznaňsko. Obě pruské provincie byly v roce 1820 sloučeny a v roce 1877 opět rozděleny. V roce 1919 bylo rozděleno Slezsko na provincie Horní a Dolní Slezsko. K Hornímu Slezsku nepatřilo z Opolského vévodství Březsko a Namyslovsko. Naopak

6 Z časových důvodů jsme upustili od prověření dalších možností, které zřejmě opolský archiv ke zvolené tématice poskytuje, což je především archivní knihovna, resp. v archivu uložené časopisy a jiné tiskoviny. Tato oblast a případné prohloubení bádání, a to jak do hloubky ve zvolené problematice, tak do šířky vytýčením jiných tematických okruhů, by se mohly stát předmětem obdobně koncipovaného badatelského pobytu, jako byl tento.

z Katovicka sem patřily Lubliniec, Bytom, Katowice, Gliwice, Pszczyna, Rybnik, Zabrze. Nové hranice států i provincií byly stanoveny po plebiscitu v roce 1923.

V úvodu archivní pomůcky je podrobně rozepsán způsob uspořádání a struktura fondu. Současný archivní fond byl utvořen v kanceláři vlastního úřadu v letech 1919–1937. V roce 1941 byl úřad v likvidaci, v letech 1940–1945 existoval pod stejným názvem úřad v Katovicích. Fond, který byl původně uložen v sídle opolské vlády (a měl tehdy 43 bm), byl roku 1949 převezen do Státního archivu ve Vratislavi. V době války bylo zničeno 43 procent všech písemností, což na tak velký úřad byla poměrně velká ztráta. Nyní má fond 1242 archivních jednotek. Ve fondu opolského vrchního prezidia se nacházejí k československým záležitostem signatury 931–938. Z nich byly digitálně zdokumentovány signatury 932–933, týkající se především němectví v Československu 1931–1937 a činnosti protičeskoslovensky zaměřeného spolku Reichsverband Heimatliebender Hultschiner v letech 1931–1933.

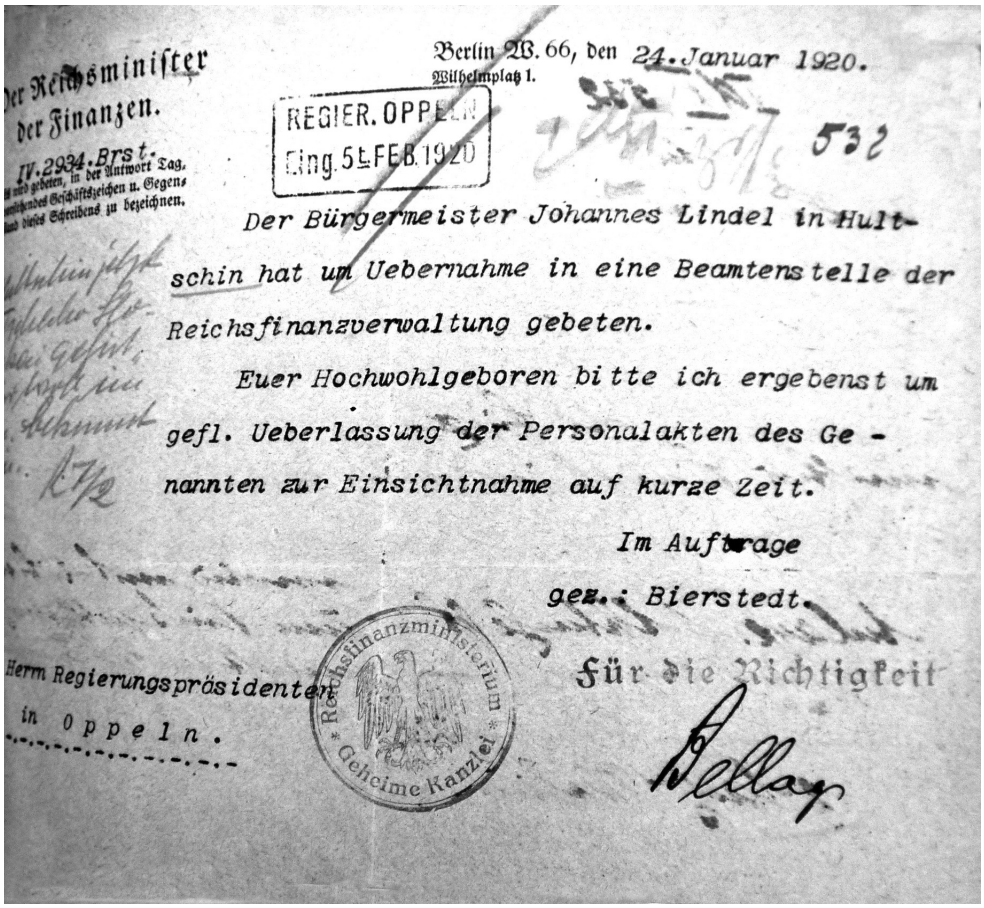

Der Reichsminister
der Finanzen.
IV.2934.Brst.

Berlin W. 66, den 24. Januar 1920.
Wilhelmplatz 1.

REGIER. OPPELN
Eing. 5. FEB. 1920

532

Der Bürgermeister Johannes Lindel in Hultschin hat um Uebernahme in eine Beamtenstelle der Reichsfinanzverwaltung gebeten.

Euer Hochwohlgeboren bitte ich ergebenst um gefl. Ueberlassung der Personalakten des Genannten zur Einsichtnahme auf kurze Zeit.

Im Auftrage
gez.: Bierstedt.

Für die Richtigkeit

Herrn Regierungspräsidenten
in Oppeln.

Reichsfinanzministerium
Geheime Kanzlei

■ *Starosta Hlučína Johannes Lindel žádá 24. 1. 1920 o převzetí do říšské finanční správy (AP Opole, fond Rejencja Opolska, sign. 7843)*

sign. 250, Polsko-německé vztahy 1923–1935

Vzájemné potyčky, evidence případů napadání, spolky, politické strany, mj. Bund der Oberschlesier, jednotlivé případy stížností, podle jmen stran, často podklady NSDAP, také stížnosti židů na pogromy atd.

sign. 931, Československé záležitosti: politické situační zprávy, 1930–1937

Výstřižky z novin a komentáře, zprávy o zatčení osob, i z Hlučínska, pro protistátní činnost, kritika Vyhlídalovy knihy Pod perutěmi pruského orla
1933 – posilování četnických stanic v oblasti Opava–Osoblaha

sign. 932, Němectví v ČSR, 1931–1937

Vzdělávání mladých pro Baťovy závody, obavy z politického ovlivňování německých učňů, dopis starosty Kaschného z roku 1931 o tom, že tomu tak není, Němci jsou vyučeni odděleně od českých učňů. Je zde také soupis učňů, data a odkud pocházejí. Značné množství novinových výstřižků

Zprávy o případech souzení osob z Hlučínska za protistátní činnost, mj. případ jistého Stoklossy /sic/, který na bolatický kostel vyvěsil prapor s hákovým křížem, pak v květnu 1933 uprchl s rodinou do Ratiboře, ale koncem roku se vrátil zpět do ČSR, kde se sám udal a byl zatčen.

sign. 933, Spolek Reichsverband heimatliebender Hultschiner, 1931–1933

Předsedou spolku byl učitel Hermann Janosch z Ratiboře, původem z Ludgeřovic. Podle Čechů to byl spolek shromažďující dezertéry z ČSR, protože byl objektem sporů na diplomatické úrovni, oficiální místa v Německu ho moc nepodporovala. Byl založen 1922. Poznávacím znamením spolku byla sedící postava, která byla využita – kromě záhlaví dokumentů – i na propagačních a propagandistických materiálech spolku – např. na zelené mapě „Das Unrecht am Hultschiner Ländchen".[7] Rovněž zpráva o činnosti spolku za rok 1932.

sign. 934, Záležitosti týkající se Hlučínska (začíná rokem 1922)

Kopie Weigelova provolání „Tschechische Propaganda…", zpráva poslance Luschky o Hlučínsku (katolické pozice), různé situační zprávy o dění na Hlučínsku, týká se sportu atd., za rok 1924; zprávy o církevním životě. Zpráva Reinholda Weigela o průmyslu na Hlučínsku, publikoval ji v časopise Mitteilungen der Industrie- und Handelskammer Oberschlesien, Nr. 12, 1924, Dezember; další jeho podobná tištěná zpráva je z února 1925. Výtisk „Der Treudeutsche Hultschiner", 1925. Některé další zprávy, mj. taky proslovy Felixe Luschky, poslance Národního shromáždění za Christlich soziale Volkspartei in der ČSR. Sešit „Der Treudeutsche Hultschiner" – Monatsschrift, duben 1927. Problém rozdělení politického okresu Hlučín po správní reformě v roce 1928. Výtisk časopisu „Wir Schlesier", 1929, věnováno Hlučínsku, vycházelo ve Svídnici, článek napsal R. Weigel, je zde také Scholtisova povídka.

7 Mapa pochází zřejmě z roku 1932, kdy ji Hermann Janosch poslal ORR Matuschkovi do Opolí, stejně jako vrchnímu prezidentovi; ve složce se signaturou 933 se dochovaly děkovné dopisy obou.

- sign. 935, Záležitosti týkající se Hlučínska (počíná 1931)
  Ve stejném duchu jako obsah předchozí signatury.

- sign. 936, Otázka připojení Hatě, Ovsiště a Píště k Československu, 1922–1930
  Volební protokoly ve jmenovaných obcích. Průběh obecních voleb 1924. Robotnické noviny – příloha „Opawana" pro Hlučínsko, výtisk z roku 1925, tištěn česky, ale švabachem. Spolek „Domov Hlučínských optantů", předseda František Lička, Hlučín. Tak jako v minulých spisech jsou zde situační a výroční správy Janoschova spolku Heimatliebender Hultschiner, resp. Reichsverband heimatliebender Hultschiner, 1930, další číslo časopisu Der treudeutsche Hultschiner, April 1930. Spis končí 1930.

- sign. 937, Počešťování v německém pohraničí, 1923–1929
  srpen 1923 – zpráva starosty města Nisy o tom, jak proběhl uplynulý školní rok v ČSR, které německé školy byly zavřeny, mj. v Olomouci a gymnázium ve Vidnavě. O situaci v části niského biskupství dobré informace z Javorníka. Podobná zpráva také od ratibořského landráta, 17. 8. 1923. Zmíněny případy nuceného zavádění český tabulí na hostincích, pekárnách atd., také problém pozemkové reformy; výstřižky z novin ke školské problematice. Hlášení důvěrníka, titulek „Vertrauensmann Nr. 633 Troppau meldet", 1924. V roce 1925 konstatování, že se již nečtou Katolické noviny. Digitálně nafoceny dvě strojopisné situační zprávy o Hlučínsku.

- sign. 938, Politická strana Bund der Landwirte in Böhmen, 1923–1925

- sign. 939, Soubor plakátů (Blattsammlung) k přistěhovalectví osob německého původu z ČSR, 1923.
  Značná část k levicovému a komunistickému hnutí, mj. akce komunistů, pumové útoky atd.

- sign. 1049, Pašeráctví, 1931–1937

Rejencja Opolska (fond č. 1191)

Tento fond je největším archivním celkem v opolském archivu. Práce na zpřístupnění fondu zabraly jedno desetiletí a inventář byl zpracován v roce 1973 ještě ve Státním archivu ve Vratislavi, odkud byl fond delimitován v roce 1996 do Opolí. Původně byl inventární seznam pořízen v podobě kartiček, později byly zkopírovány na stránky a lze je studovat ve formě knihy. Badatelské využití fondu poněkud snižují velmi obecně formulované regesty, které byly zpřesněny teprve prostudováním spisů.

Značná rozsáhlost fondu opolské vlády je dána skutečností, že do fondu je zařazena též agenda, která v českém prostředí bývá soustředěna do samostatných fondů (v mém případě např. školní, stavební a další). V případech obou studovaných fondů šlo téměř výhradně o německojazyčné dokumenty, pouze výjimečně psané či tištěné v českém či polském jazyce. Německým jazykem jsou dosud popsány i jednotlivé signatury ve fondu opolského vrchního prezidia, jehož inventář, opatřený polským úvodem,

není dosud zpřístupněn online. Proto byl úvod a část inventárního soupisu týkající se bohemik fotograficky digitalizován pro další studijní a úřední účely.

Inventáře mají několik svazků (Oddíl/Wydzial I má pět svazků), regesty zůstaly v německé podobě (!), soupis písemností vybraných již Pavlem Šrámkem v roce 1997 je rozšířen o další signatury.

Obsahem studovaných signatur ve fondu Rejencja Opolska byla jednak prezidiální agenda týkající se slovanských spolků a tisku v obvodu působnosti úřadu, jednak konkrétní agendy všeobecného oddělení – relace o čs. občanech žijících v Německu a naopak, zprávy československého tisku o německých záležitostech a německého tisku v regionu Horního Slezska o československých záležitostech. Dále byly studovány a nafoceny relace a tiskové zprávy o situaci německé menšiny na území meziválečného Československa, s důrazem na území Hlučínska a severních Sudet na území československého Slezska a severní Moravy. Výběrově též byly fotografovány prameny k československo-německým hranicím a hraničním přechodům v letech 1918–1938, včetně zápisů z jednání, textů mezinárodních smluv a arbitráží. Z kartografických dokumentů větších rozměrů byly nafoceny mapy československo-německé hranice v úseku mezi Úvalnem a (Opavou-)Kateřinkami. Získané digitalizáty poslouží ke komparaci při studiu a popisu archiválií zemského archivu, zejména pro fondy policejní, správní a soudní. V mnoha získaných dokumentech uchovávaných AP Opole jsou totiž informace vyskytující se v archivních souborech ZAO, psané z německé perspektivy.

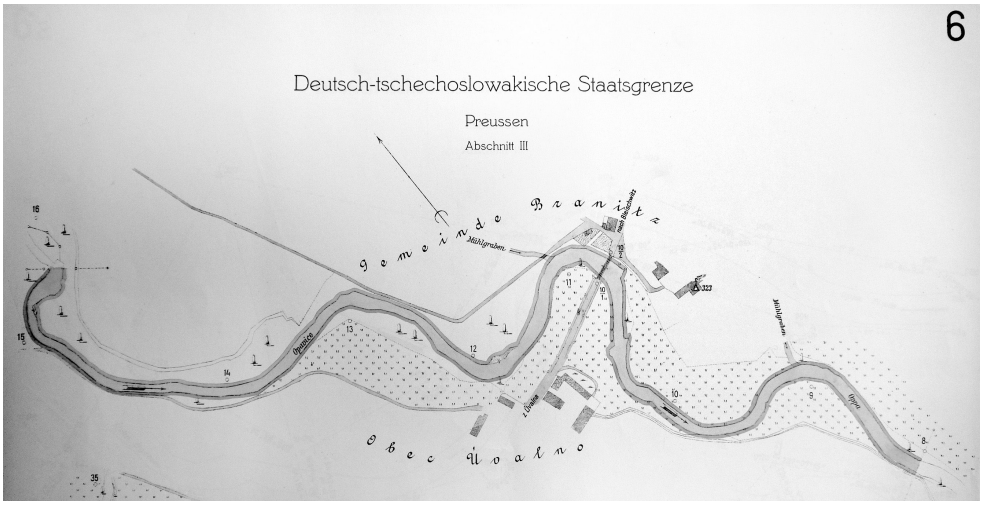

■*Mapa hranice mezi Československem a Německem v úseku obcí Úvalno a Branice, součást celku hraničních map odsouhlasených v roce 1928 (AP Opole, fond Rejencja Opolska, sign_RO VIII/34).*

V pobočce archivu nacházející se v opolské příměstské obci Groszowice na ulici Wiktora Gorzołky 6 jsou uloženy mj. personální spisy z vyšších sérií fondu Rejencja Opolska. Z vytipovaných osob byly digitálně zdokumentovány osobní spisy Hermanna Janosche, učitele z Kobeřic na Hlučínsku a jednoho z vůdců proněmecké iredenty

v regionu Ratibořska, rozděleného na základě Versailleské mírové smlouvy v letech 1920–1938 mezi Německo a Československo. Jeden spis se týkal Janoschova studia na učitelské přípravce v Opolí (sign. 103639, 1913–1919), druhý jeho působení v Ratiboři po roce 1921, kdy optoval pro Německo (sign. 98946).

Oddíl I.

Svazek I.

- sign. 201, Záležitosti Čechů, 1911–1918
  Novinové zpravodajství, výstřižky, letáky, agenda královského hraničního komisaře.

- sign. 202, České požadavky na Horní Slezsko, 1918–1920
  Novinové výstřižky z periodik Vorwärts, Oberschlesischer Anzieger (1918), plakáty oznamující 13. 12. 1918, že Češi hrozí obsadit Slezsko až po linii Kladsko, Osoblaha, Bytom; plakát svolávající domobranu proti této snaze; 20. 12. 1918, po vojenském obsazení Opavy přesunuto ředitelství drah z Krnova do Prudniku.

- sign. 522, Poznávací značky nákladních automobilů, 1909–1929

- sign. 551, Automobilový provoz na německo-československé hranici, 1922–1933

- sign. 1820–1824 a 1843, Politické situační zprávy pro roky 1926–1933

- sign. 1948, Záležitosti Čechů, 1934–1943
  Kopie na mikrofilmu č. 191863
  Zprávy německého konzulátu v Brně o Němcích stíhaných čs. soudy a prokuraturou, zprávy o údajných čs. špiónech na německém území (Annaberg/Chalupki); přepadení čs. občanů za hranicemi v Německu; stíhání a zatčení čs. občanů žijících v Německu na území RČS za členství v nacistických organizacích; schůzky s důvěrníky z čs. území v německém pohraničí; pohyby četnictva a armády v blízkosti hranice.

- sign. 2057–2059, Český tisk, 1937
  Kopie na mikrofilmech č. 191972–191974
  Výstřižky „Preus. Geheimes Staatsarchiv Berlin-Dahlem – Publikationstelle“ pro leden–konec června 1937.

Svazek II.

- sign. 4825, Zabezpečení vodou a kanalizace v Ludgeřovicích, 1912–1923

Svazek III.

- sign. 6259, Stavba mostu přes řeku Opavu u Kravař, 1879–1933

- sign. 7032, Přednosta okresu Ratiboř a jeho zástupce, 1915–1920
- sign. 7037, Úředníci okresu Ratiboř, 1893–1925
- sign. 7355, Stížnosti na magistrát v Hlučíně, 1877–1919
- sign. 7356, Městská spořitelna v Hlučíně, 1903–1919
- sign. 7824, Vrchní starosta Adolf Kaschny v Ratiboři, 1924–1934.
- sign. 7843, Starosta Lindel v Hlučíně, 1909–1919
  Lindelova volba starostou po smrti předchůdce, konkurence s Buchmannem.
- sign. 7917, Starosta Stanislaus Woytych v Hlučíně, 1875–1909
- sign. 8357–8359, Dráha Chalupki – Kravaře (odbočka Hlučín – Petřkovice), 1891–1919
  Plány, kopie na mikrofilmech č. 198408–198410.
- sign. 8360, Dráha železnice Ratiboř – Opava, 1896–1923
  Plány, mikrofilm č. 198411.

Svazek IV.

- sign. 11013, Obchodní škola v Hlučíně, 1891–1920
  Kopie na mikrofilmu č. T – 53.
- sign. 11194, Soupis domovských listů a dokladů o státní příslušnosti, 1903–1923
- sign. 11209, Průkazy o státní příslušnosti v okrese Ratiboř-venkov, 1892–1921
  Kopie na mikrofilmu T 606 (viz také film T 607).

Svazek V.

- sign. 12067, Smlouvy s Československem – generalia, 1925–1936
  Mikrofilm T 5479; viz také 12053, 12055, 12056, sahá do r. 1939; dále 12057–12065, i z doby okupace, vše také na mikrofilmech.
- sign. 12068
  Dohoda o pohraničním styku na hranici Hlučínska, 1923–1925
  Kopie na mikrofilmu T 5480.
- sign. 12069, Hraniční dohoda o společné německo-československé hranici, 1924–1927

- sign. 12071–12083, Různé hraniční záležitosti s ČSR později s Protektorátem Čechy a Morava, 1923–1943
  Provoz na státní hranici, hraniční přechody a celnice.

- sign. 12082, Údajné přehmaty (*Übergriffe*) proti československým státním příslušníkům, 1933–1934
  Kopie na mikrofilmu T 5494.

- sign. 12083, Československá propaganda, 1924–1927
  Kopie na mikrofilmu T 5495.

- sign. 12184, Uprchlíci z Československa, 1933–1936,
  Kopie na mikrofilmu T 5824.

- sign. 12520–12522, Vydávání osob do Československa, 1920–1932,
  Kopie na mikrofilmech T 6449–6451.

- sign. 12755, Hlavní index optantů z Hlučínska, 1920–1921
  Kopie na mikrofilmu T 7233.

- sign. 13070, Porodní báby v okrese Ratiboř, 1901–1929
  Kopie na mikrofilmu T 7548.

- sign. 13137, Zřizování nových lékáren v okrese Ratiboř, 1902–1920

- sign. 13226–13227, Zřízení lékárny v Kravařích, 1890–1918, 1937–1943

- sign. 13436–13439, Lékárna v Petřkovicích, 1903–1920, 1939

- sign. 14271, Němečtí optanti z Hlučínska, 1920–1935

- sign. 14287, Česká organizace „Stráž svobody“, 1935

Oddíl II.

Svazek II.

- sign. 3972–3973, Stavební a organizační záležitosti katolické školy v Píšti, 1910, 1911–1926

- sign. 3980–3982, Totéž, Šilheřovice, 1867–1892, 1903–1911, 1911–1927, především vizitace

- sign. 3983, Totéž, Služovice, 1908–1920
- sign. 6266–6267, Služební byt okresního školního inspektora v Hlučíně, 1903–1920

Oddíl III. – Lesy a domény

- I. Lesy
  Tato skupina má 5005 jednotek.[8]
- II. Domény
  Tato skupina má 8042 jednotek.
- Třetí část této skupiny – Hlavní pokladna vlády, má samostatný inventář skupiny III.
- sign 111, Vypořádání se s Československem, 1922–1927
- sign. 190, Katastrální úřad v Hlučíně, personálie pomocných sil a zřízenců, vol. II, 1914–1920[9]
- sign. 191, Katastrální úřad v Hlučíně, úřední místnosti, zařízení úřadu, služební záležitosti, 1872–1920
- sign. 834-838, Úpravy zemských hranic, 1869-1933
- sign. 839, Záležitosti zemských hranic a státní hranice mezi Německem a Československem, 1927–1940

Landrat Oppeln (fond č. 2)

Fond má pomůcku s původními německými regesty, ale zpracovanou polskými archiváři, kteří provedli několik řad konkordancí. Pomůcka je zpracována podle pruského způsobu řazení agendy. Písemnosti byly uspořádány podle registraturního systému, který je v originále v úvodu. Inventář byl zpracován podle informací v jeho závěru v roce 1964. Část fondu získala AP Katowice, kde vznikl 1941 Státní archiv (Staatsarchiv) pro Horní Slezsko, a to včetně Hlučínska, resp. po porážce Polska také tato území. Po válce byl fond v Opolí scelen.

- Caput III – Landgemeindeordnung
  Zde jsou záležitosti jednotlivých obcí obvodu, řazeno podle německých místních názvů. Rovněž se zde nachází pobytová evidence.

8 Speciální inventář má majetek Thiele-Winkler, 1443 jednotek.
9 Katastrální úřad má speciální inventář.

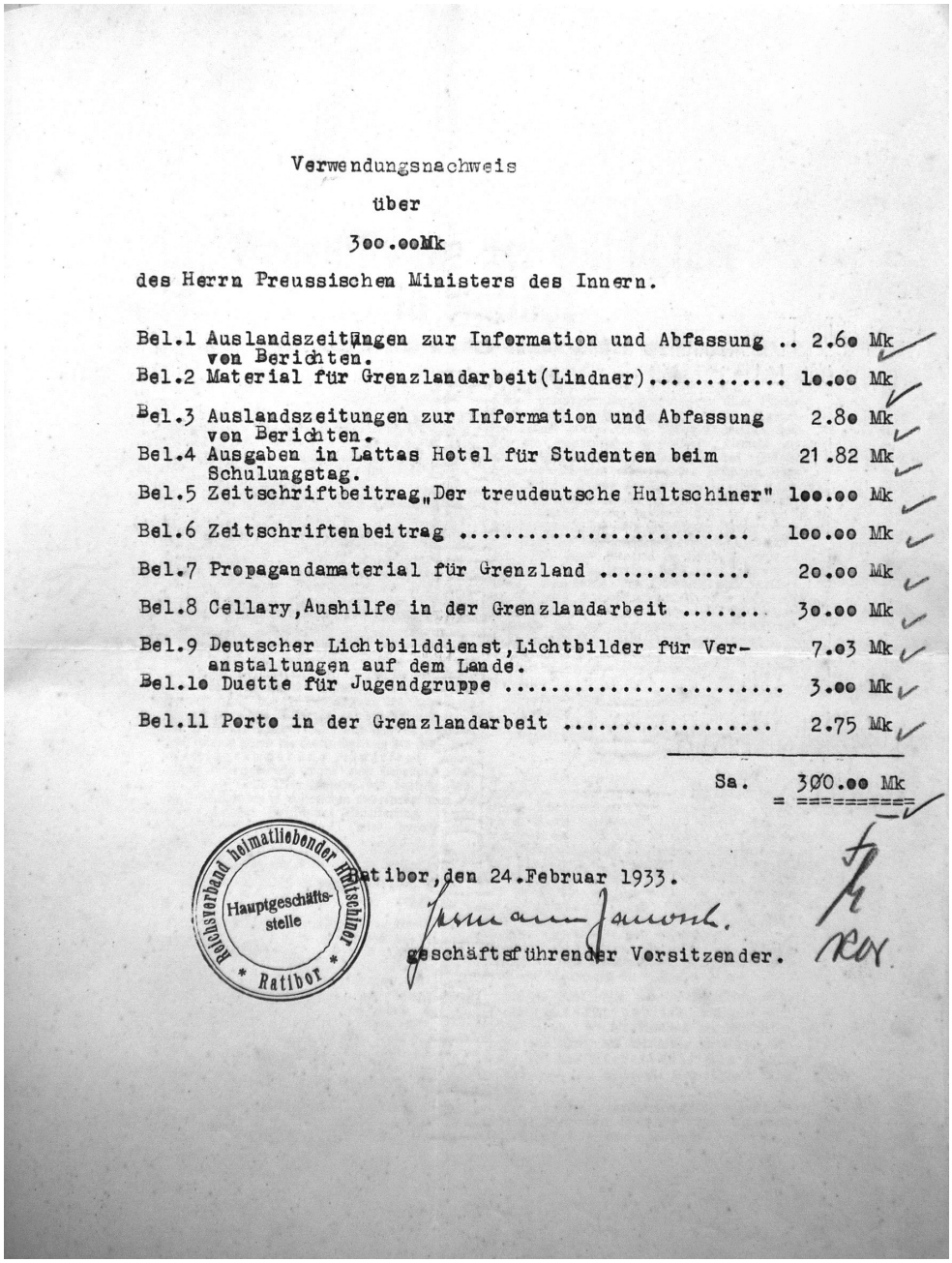

Verwendungsnachweis

über

300.00Mk

des Herrn Preussischen Ministers des Innern.

Bel.1	Auslandszeitungen zur Information und Abfassung von Berichten.	2.60 Mk
Bel.2	Material für Grenzlandarbeit(Lindner)	10.00 Mk
Bel.3	Auslandszeitungen zur Information und Abfassung von Berichten.	2.80 Mk
Bel.4	Ausgaben in Lattas Hotel für Studenten beim Schulungstag.	21.82 Mk
Bel.5	Zeitschriftbeitrag „Der treudeutsche Hultschiner"	100.00 Mk
Bel.6	Zeitschriftenbeitrag	100.00 Mk
Bel.7	Propagandamaterial für Grenzland	20.00 Mk
Bel.8	Cellary, Aushilfe in der Grenzlandarbeit	30.00 Mk
Bel.9	Deutscher Lichtbilddienst, Lichtbilder für Veranstaltungen auf dem Lande.	7.03 Mk
Bel.10	Duette für Jugendgruppe	3.00 Mk
Bel.11	Porto in der Grenzlandarbeit	2.75 Mk
	Sa.	300.00 Mk

Reichsverband heimatliebender Hultschiner
Hauptgeschäftsstelle
Ratibor

Ratibor, den 24.Februar 1933.

geschäftsführender Vorsitzender.

■ *Výkaz výdajů spolku Reichsverband Heimatliebender Hultschiner sestavený Hermannem Janoschem k proplacení pruským ministerstvem vnitra prostřednictvím vrchního prezidenta provincie Horní Slezsko v Opolí, 24. 2. 1933 (AP Opole, fond Naczelne Prezydium Prowincji Górnośląskiej w Opole, sign. 933).*

- sign. 262, Vystěhované osoby z Polska a ČSR do Německa, 1921–1923

- sign. 265, Československí státní příslušníci v opolském obvodu, 1937–1938

Materiál tvoří dotazníky osob, které žily dlouhodobě v Německu, většinou na pas, zřejmě právě v roce 1937 byla provedena akce, která měla podchytit československé občany v Německu. V jednotlivých okresech to nebylo většinou více než 10 osob. Pár osob je zde z Hlučínska, avšak jen ojediněle, podle sociálního postavení to byli samí dělníci.

Ve fondu není k Hlučínsku konkrétně nic k dispozici, ale na základě kusých regestů se výskyt takového materiálu ani nedá jednoznačně vyloučit.

Mapy a města a okresu ratibořského, 1921–1938 (fond č. 173)

Je zde množství historických map, nijak zvlášť netříděno, některé v kopiích, časově sahající do 18. století. Pak skupina katastrálních map, mají shodné vročení 1865. Název: Gemarkungskarte….atd. Týkají se obcí na Prudnicku a Hlubčicku, mj. také Steuberwitz, Sciborzyce Wielkie, Piltsch, Wiechowice, od č. 610, polské Držkovice od 628, žádná ale není z Ratibořska.

Tato sbírka má 680 jednotlivin.

- sign. 106, Deutsch Krawarn / Kravaře, pruská topografická mapa 1883.
  Zde vyhotovení z roku 1928(?), 1 : 25 000; legenda: Reichsamt für Landesaufnahme 1928, Preussische Landesaufnahme 1883.

- sign. 161nn, Karte des Sudetenlandes, 1938
  S přesahy do jiných zeměpisných oblastí.

Summary

The Sources for the Connection of the Hlučín Region to Czechoslovakia (1920–1938) from the State Archives in Opole

Zdeněk Kravar – Jiří Šíl

The article presents an annotated overview of Bohemica stored in the State Archives in Opole, Poland (Opole in Polish, Oppeln in German), focused on the Hlučín Region in the period 1920–1938. Not only the archive fonds is briefly characterized, but also the contents of individual components or convolutes of documents.

Zusammenfassung

Der Beitrag fasst die Übersicht der Archivalien im Staatlichen Archiv in Opole (Oppeln) in Polen aus den Jahren 1920–1938 zusammen, die sich zum Hultschiner Ländchen beziehen. Jeder Bestand ist kurz charakterisiert, und dann folgt die Übersicht der einzelnen ausgewählten archivalischen Einheiten.

Antonín Hartmann et alii (Latina na gymnáziu v Hlučíně za První republiky)

Karla Vymětalová

Abstract:

The study deals with the history newly established real grammar school in Hlučín, a town which was annexed to Czechoslovakia only after the establishment of the new state, and particularly with Latin teachers at this school. It focuses mainly on the person of prof. Antonín Hartmann, who after World War II. worked at a grammar school in Brno and later at the Faculty of Arts of the University of J. E. Purkyně.

Keywords:

Classical philology – real grammar school – teachers of classical languages – history of secondary education – history of higher education

Kulaté sté výročí v tomto kalendářním roce slaví také hlučínské (dříve reálné) gymnázium, které bylo v roce 1920 založeno jako státní ústav[1] z iniciativy českých vlastenců, a to ve městě, jež od slezských válek vedených armádami a generály Marie Terezie a pruského krále Fridricha II. Velikého spadalo do tzv. Pruského Slezska. Během mírových jednání ve Versailles po skončení první světové války vzneslo nově vzniklé Československo, opírajíc se o důvody jak historického, tak i etnického charakteru, nárok na území, které zaujímalo v rámci německé říše jižní část ratibořského okresu v provincii Slezsko.[2] Obyvatelstvo nově připojeného,

1 Státní reálné gymnázium v Hlučíně bylo zřízeno výnosem ministerstva školství a osvěty v Praze ze dne 6. 8. 1920, č. 49.333. K jeho dějinám MORIC, Josef: *Pět roků práce*. 5. výroční zpráva st. reálného gymnasia v Hlučíně za rok 1924/25; TÝŽ: *Dějiny ústavu za první desetiletí republiky a prvních osm let ústavu*. 8. výroční zpráva st. reálného gymnasia v Hlučíně na rok 1927/28; ROSTEK, Martin: *Z historie školy*. In: Jubilejní zpráva k 90. výročí založení školy 1920-2010. Hlučín 2010, s. 7–11; PALÁT, Alfréd: *Z letopisů školy*. In: Šedesát pět let gymnázia v Hlučíně 1920-1965. Hlučín 1965, s. 9–13.

2 Čl. 83 Versailleské mírové smlouvy stanovil, že „ *Německo se vzdává ve prospěch státu československého všech práv a právních titulů na část území slezského takto vymezenou: počínaje od bodu položeného asi 2 km na jihovýchod od Ketře (Katscher), na hranicích mezi krajem hlubčickým a ratibořským: hranice mezi těmito dvěma kraji; poté stará hranice mezi Německem a Rakousko-Uherskem až k bodu ležícímu na Odře přímo na jih od železnice Ratiboř-Bohumín; poté směrem severozápadním až k bodu ležícímu asi dva kilometry na jihovýchod*

částečně uměle vytvořeného regionu Hlučínsko (s 38 obcemi a cca 48.000 obyvateli) změny vítalo se smíšenými pocity – sice sami sebe označovali za „Moravce", ale germanizační vliv ze strany Pruska/Německa, ke kterému po více než sto let patřili, se projevil jak v rostoucím počtu obyvatel, kteří se před první světovou válkou hlásili k německé národnosti,[3] tak zejména v absenci škol, v nichž by český jazyk byl jazykem vyučovacím, a to od základního stupně.[4] Proto jedním z prvních cílů mladého československého školství na území Slezska byla nutnost posílit od základu české školství, zejména to střední, a „narovnat" početní stav s ústavy, na nichž byla vyučovacím jazykem němčina.[5] Vznikly tak nové české střední školy (reálná gymnázia) v Hlučíně, Novém Bohumíně a Českém Těšíně, český učitelský ústav v Opavě ústav pro pěstounky na Slezské Ostravě. Počet ústavů s německým vyučovacím jazykem klesl poté, co byla zrušena gymnázia ve Frýdku a Vidnavě, německý učitelský ústav v Opavě a ústav pro pěstounky tamtéž, ze 13 na devět.[6]

Ve Slezsku tak bylo možno posléze volit mezi třemi českými reálnými gymnázii (v Hlučíně, Opavě a Orlové), třemi českými reformně reálnými gymnázii v Novém Bohumíně, na Slezské Ostravě (dívčí) a v Českém Těšíně; případně se hlásit na německé gymnázium v Opavě, německé reálné gymnázium v Bruntále nebo na tři německá reformně reálná gymnázia (Nový Bohumín, Frývaldov, nestátní dívčí gymnázium v Opavě); studentům polské národnosti bylo určeno nestátní polské gymnázium v Orlové.[7]

Snaha a diskuse o zřizování nových typů středních škol (gymnázií) odpovídaly trendu zřetelnému zejména od 80. let 19. století, kdy se „klasická" gymnázia, vzniklá díky školským reformám německého klasického filologa Hermanna Bonitze a pražského profesora filosofie Franze Seraphina Exnera,[8] stávala stále častějším terčem odborné i laické kritiky, mj. pro svou silně humanitní orientaci, vysokou dotaci hodin

od Ketře; čára, jež bude určena na místě samém a která míjí na západě Chřenovice (Kranowitz)." Dostupné na http://ck.wikisource.org/wiki/Versailleska_smlouva#.C4.8Cl.C3.A1nek_82, cit. 4. 7. 2020.

3 V roce 1905 se na Hlučínsku hlásilo k německé národnosti 5% obyvatel, o pět let později to již bylo 14%. MORIC: *Pět roků práce*, s. 4.

4 Dne 20. 9. 1872 bylo v Opoli vydáno nařízení adresované krajským inspektorům opolského okresu, které zcela vylučovalo češtinu ze škol na Hlučínsku. MORIC: *Pět roků práce*, s. 4.

5 Dle posledního výkazu o stavu rakouského školství z roku 1918 bylo ve Slezsku 12 gymnázií, z toho pouze jedno české (založené péčí Ústřední matice školské v Opavě v r. 1883, postátněné r. 1899) a od roku 1909 soukromé reálné gymnázium s polským vyučovacím jazykem v Orlové, jež bylo postátněno teprve po vzniku Československa. KÁDNER, Otakar: *Vývoj a dnešní soustava školství.* 1. díl. Praha 1929, s. 264n.

6 Přehled středních škol ve Slezsku v letech 1913/14 – 1927/28 viz NEUHÖFER , Rudolf: *Střední školství v prvních deseti letech Československé republiky*. Praha 1928, s. 33.

7 Přehled středních škol ve Slezsku v letech 1913/14 – 1927/28 viz in NEUHÖFER: *Střední školství v prvních deseti letech Československé republiky*, s. 50.

8 SVATOŠ, Martin: *Exner-Bonitzovy školské reformy a jejich důsledky pro gymnaziální školství v habsburské monarchii v 19. století*. In: Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 5, 2000, s. 42–47. Hlavní zásady nové organizace školství byly zapracovány do Exnerova *Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich*, uveřejněného k diskusi ve Wiener Zeitung v červenci 1848, který rakouský císař František Josef II. provizorně schválil 16. září 1849, definitivně potvrdil 9. prosince 1854 pod názvem *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*. Vyplývalo z něj, že účelem gymnázií mělo být poskytnout jejich absolventům vyšší všeobecné vzdělání za podstatného využití klasických jazyků a jejich literatur.

latiny a řečtiny, absenci živých jazyků atd.[9] Volání po reformě středoškolského vzdělání a vzniku „praktičtěji" zaměřených středních škol[10] rezonovalo určitým způsobem i s ekonomickým a sociálním vývojem stále více se industrializující společnosti i s požadavky na větší praktičnost a flexibilitu gymnaziálního vzdělávání. Marchetova reforma v roce 1908 pak uvedla v život „poupravená" reálná gymnázia a nový typ střední školy – reformní reálná gymnázia,[11] která pokrátila hodinovou dotaci latinského jazyka,[12]

9 Z pohledu dobových diskusí v časovém průřezu viz např. HOSTINSKÝ, Otakar: *Aforismy o reformě středního školství*. Listy pro literaturu a kritiku vědeckou VIII, 1891, č. 5, s. 128–140; BÍLÝ, František: *Pabérky ze středoškolní ankety vídeňské*. Věstník českých profesorů (dále jen VČP) 15, 1908, s. 290–312; KRAMÁŘ, Oldřich: *Úvahy o střední škole*. Praha 1902; VLČEK, Josef: *Oldřich Kramář, Úvahy o střední škole*. Praha 1902. VČP 12, 1905, s. 53–58; LOUKOTKA, František: *Kapitoly o gymnasijním studiu latiny a řečtiny*. VČP 14, 1907, s. 405; USTUPSKÝ, Adolf: *Oprávněna-li ještě i nyní potřeba mluvnicko-slohového vyučování latině na vyšším gymnasiu a jak je konati?* VČP 25, 1918, s. 10–16.

10 Jejich kořeny sahají až do 18. století, kdy v Německu byla první reálka zřízena v Halle Kristofem Semlerem již roku 1706, v Rakousku ve Vídni byla tzv. Realhandlungsakademie založena roku 1771. Nástin pro reálky, schválený císařským nařízením z 2. března 1851, č. 2040, potvrdil reálku jako šestitřídní ústav rozdělený na dva trojtřídní stupně. Roku 1868 byly reálky rozšířeny o septimu a o rok později na nich byla zavedena povinná maturitní zkouška podmiňující studium úspěšného abiturienta na vysoké škole technického směru. Vstup na univerzitu byl absolventům tohoto typu školy umožněn teprve po roce 1908, kdy ministerským výnosem ze dne 8. srpna 1908, č. 34180, byla zřízena osmitřídní reálná a reformně reálná gymnazia, jejichž absolventi poté, co prokázali, že úspěšně vykonali doplňovací zkoušku z řečtiny v rozsahu požadavku gymnaziálního učebního plánu, byli připuštěni ke studiu na světských fakultách univerzity s tím, že se nemohli hlásit na klasickou filologii a klasickou archeologii, kde požadavky na znalost latinského jazyka byly požadovány ve větším rozsahu, než jaký jim výuka tohoto jazyka na reálném gymnasiu mohla poskytnout. *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien, Abteil Erlaesse und Verordnungen* LIX. Jhg., 1908, s. 1037, LX. Jhg., 1909, s. 561–562. Zkušenosti z praxe však ukázaly, že o takové dodatečné zkoušky a přestupy ze strany absolventů reálných gymnasií příliš velký zájem nebyl. Na https://cs.wikipedia.org/wiki/realne_gymnazium je jako první reálné gymnázium u nás uvedeno reálné gymnázium v Táboře (1862).

11 HULÍK, Vojtěch: *Naše nová reálná gymnasia*. VČP 16, 1909, s. 1–10; POLÍVKA, František: *O vyučování latině a řečtině na reálkách*. VČP 12, 1905, s. 204–208; bez autora: *Moderní řeči na gymnasiu. (Statistický příspěvek k obsazování míst moderněfilologických.)* VČP 20, 1913, s. 270–276; HRUŠA, Josef: *Poznámka k článku „Moderní řeči na gymnasiu"*. VČP 20, 1913, s. 296; ŘÍHA, Jindřich: *Nové proudy v opravných snahách studií humanitních*. VČP 15, 1908, s. 8–15. Nově v historickém přehledu ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina: *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867-1918*. Praha 2007. Shrnuto nově v článku VYMĚTALOVÁ, Karla: *Více nebo méně latiny? Peripetie odborných diskusí na stránkách odborného tisku o způsobu a obsahu výuky latiny na středních školách rakouské monarchie na přelomu 19. a 20. století*. Historica Olomucensia 47, 2014, s. 117–145. Za první republiky již debaty nebyly tak časté, poněvadž převaha reálných, případně reformně reálných gymnázií nad těmi klasickými byla více než zřejmá (existovalo celkem 33 klasických, 144 reálných a 59 reformně reálných gymnázií). NEUHÖFER, R.: *Střední školství v Československu*. Praha 1931, s. 3.

12 Tabulka se srovnáním učebních osnov nových středoškolských ústavů s typy dosavadními (viz HULÍK: *Naše reálná gymnasia*, s. 3) udává tato čísla: na klasickém gymnáziu se latině věnovalo celkem 50, řečtině 28, vyučovacímu jazyku 24 hodin týdně. Staré reálné gymnázium mělo na latinu vyhrazeno 48 hodin, na řečtinu 27 a na jazyk vyučovací 22 hodin. V protikladu k tomu nové reálné gymnazium snížilo počet hodin věnovaných latině na 45, řečtina zcela jako povinný předmět odpadla, vyučovacímu jazyku bylo přiděleno 26 hodin. Reformní reálné gymnázium mělo ještě o 15 hodin latiny méně, tj. celkem 30, řečtina nebyla mezi povinné předměty zařazena

omezila či vyloučila ze středoškolských osnov výuku řečtiny (zavedenou teprve po roce 1848) a dala větší prostor přírodovědným předmětům a živým jazykům. Zejména francouzština byla vnímána jako jakýsi pomyslný most spojující klasickou latinu s moderní jazykovou výbavou.[13] I proto je po roce 1910 vidět změna ve volbě aprobace studentů a absolventů pražských filosofických fakult, kdy dřívější „klasická" aprobace latina – řečtina coby hlavní předměty, s češtinou, němčinou nebo těsnopisem jako předměty vedlejšími, je často nahrazována kombinací latina – čeština nebo latina – francouzština. Tento trend lze sledovat i v profesorském sboru hlučínského reálného gymnázia, který se postupně od roku, kdy byla škola založena, s navyšujícími se ročníky i rostoucím zájmem ze strany studentů[14] rozšiřoval. Během let 1920–1938 na škole učilo patnáct pedagogických sil, jejichž aprobace souvisela s klasickými jazyky, ale jen šest z nich mělo státní zkoušky opravňující k výuce daného předmětu jak z latiny, tak i z řečtiny.[15]

Nově založené gymnázium v Hlučíně, jež v letech 1920–1922 vedl jako zatímní správce významný pedagog a kulturně osvětový činovník Jan Zacpálek,[16] se potýkalo s mnoha problémy jak praktického, tak i personálního charakteru. Zprvu bylo umístěno provizorně do budovy bývalého Rotschildova sirotčince, zvané Charlottenstift, dnes přestavěné na Dům dětí a mládeže, jež ale od počátku cílům výuky a rostoucímu počtu studentů nevyhovovala.[17] Debaty, vedené již od samotného založení ústavu, nakonec vyústily v realizaci novostavby (od roku 1922). Nová, několikapatrová klasicistní budova stojící na Nádražní ul. (dnes ulice Dr. E. Beneše), využívaná doposud k témuž účelu, byla pro první studenty otevřena na začátku školního roku 1924/25 (kolaudace proběhla až 17. února 1927). Chyběly však pomůcky, knihy pro učitelskou i žákovskou

a vyučovací jazyk měl k dispozici 28 hodin. (Na některých školách se řečtina mohla vyučovat jako nepovinný předmět.) Viz také NEUHÖFER: *Střední školství v Československu*, s. 3 (zde uvedeno pro 30. léta minulého století osm typů středních škol i s hodinovými dotacemi latinského, případně řeckého jazyka).

13 Mj. DVOŘÁK, František: *Máme učiti franštině na základě latiny?* Střední škola, Ped. část. VČP 37, 1925, s. 169–171; RAK, Bohumil: *Latina na základě franštiny ve školské praxi*. VČP, Ped. část 33, 1926, s. 150–154. Výuka francouzského jazyka byla dávána s latinou do úzké souvislosti vzhledem k příbuzné slovní zásobě i gramatice. Dokonce zazněly i hlasy, že by latinu mohl učit franštinář, a to i bez aprobace pro daný předmět. POLÍVKA: *O vyučování latině a řečtině na reálkách,* s. 205–208.

14 V prvních dvou letech do lavic usedaly především děti z obcí za řekou Opavicí, tj. nepocházející z vlastního Hlučínska (těch v prvním školním roce z 50 zapsaných bylo jen sedm). O pět let později již bylo zapsáno celkem 185 žáků, z toho 110 z Hlučínska, přičemž se sem nezapočítávaly děti rodičů, kteří se do regionu přistěhovali po roce 1920. MORIC: *Pět roků práce*, s. 6. Sociální status žáků charakterizoval ředitel Josef Moric v tomtéž článku na s. 7 slovy: „*Z uvedeného jest patrno, že ústav tento umožňuje přístup k vyššímu vzdělání žákům z vrstev, kterým vyšší vzdělání bylo by zůstalo navždy uzavřeno.*"

15 Byli to Antonín Koc (latina, řečtina, čeština), Josef Korejs (latina, řečtina, čeština), Alois Mlčoch (latina, řečtina, čeština), Josef Moric (latina, řečtina), Josef Staněk (latina, řečtina) a Antonín Hartmann (latina, řečtina).

16 Na léta strávená na hlučínském gymnáziu krátce vzpomněl v příspěvku *Vzpomínka na léta 1920–1922*. 8. výroční zpráva st. reálného gymnasia v Hlučíně za rok 1927/28, s. 14–15.

17 Například tělesná výchova probíhala v létě na zahradě, v zimě po dva roky v sále hotelu National. MORIC: *Pět roků práce*, s. 8.

knihovnu. Ty byly částečně převzaty ze zrušeného německého gymnázia v Kroměříži, částečně dokupovány – ve větší míře ale až v nové budově, kde na ně bylo místo.

Učitelé klasických jazyků se řídili novými osnovami, které v době První republiky obsahovaly „nejen obecně platné pedagogické a didaktické zásady se zřetelem ke klasickým jazykům, nýbrž i podrobnější metodické pokyny po jednotlivé oddíly klasického učiva a zejména pro četbu autorů. Tak se zdůrazňuje, že základním požadavkem správné výchovy je, aby se veškeré vyučování opíralo o zájem žáků, založený na touze mládeže po uplatnění vlastní osobnosti a po vlastní činnosti.“[18]

Při výuce gramatických jevů, jež začínala již v primě, byly používány osvědčené, v mnoha vydáních obnovované učebnice autorů Františka Hrbka, Jana Šafránka a Petra Hrubého,[19] které od tercie byly doplněny čítankou sestavenou z úryvků děl vybraných latinských autorů od Františka Heřmanského.[20] U všech výše zmíněných autorů šlo vždy o středoškolské profesory s dlouholetou pedagogickou praxí, často odborně působící i v jiných oblastech.[21] Čítanky, zejména v počátcích četby latinských autorů, tj. v tercii a kvartě, nahradily souvislé texty, jež měli dříve za úkol překládat studenti rakousko-uherských gymnázií (např. v tercii *Životopisy Cornelia Nepota*, v kvartě *Zápisky o válce galské C. I. Caesara*). Čítanky i menší výbory děl, jež překládali studenti vyšších ročníků gymnázií, reálných a reformních reálných gymnázií,[22] byly opatřovány úvody o době, v níž autor díla žil, o dalších dílech, jež sepsal. Mnohdy k nim byly ve zvláštním svazku vydávány poznámky/slovníčky obsahující nejen vysvětlení obtížných míst v textu, ale i rozbor věcný – reálie, odborné termíny k textu se vztahující. I v řečtině, která byla na hlučínském gymnáziu vyučována od kvinty, se dospělo k četbě řecky píšících autorů, jako byli Homér, Démosthenés či Xenofón.

Palčivým problémem, s kterým se hlučínské gymnázium, a nejen ono, potýkalo, byl nedostatek kvalifikovaných pedagogických sil, zejména těch, které díky svým

18 BARTONĚK, Antonín – HARTMANN, Antonín: *Klasická studia na našem gymnáziu*. In: Od klasického gymnasia k matematickému. Brno 1994, s. 78–83 (zde s. 80).

19 HRBEK, František*: Cvičebná kniha jazyka latinského pro 1. třídu reálných gymnasií*. 4. vyd. Praha 1919; Dotisk nového otisku 9. vyd. dle nových předpisů upr. Petr Hrubý. Praha 1920; TÝŽ: *Cvičebná kniha jazyka latinského. Díl 4. pro 4. třídu gymnasií a reálných gymnasií*. 3. vyd. upr. Petr Hrubý. Nový otisk. Praha 1920; TÝŽ: *Cvičebná kniha jazyka latinského pro osmitřídní reálná gymnasia*. 3. vyd. dle nových předpisů upr. Petr Hrubý. Praha 1914; TÝŽ: *Cvičebná kniha jazyka latinského pro 2. třídu reálného gymnasia*. Nový otisk 2. vyd. dle nových předpisů upr. Petr Hrubý Praha 1920; 6. vyd., nový otisk. dle nových předpisů upr. Petr Hrubý. Praha 1921; TÝŽ: *Cvičebná kniha jazyka latinského*. Pro 3. třídu gymnasií a reálných gymnasií. 5. vyd. Praha 1921; 6. vyd. zprac. Jan Šafránek. Praha 1924; TÝŽ: *Cvičebná kniha jazyka latinského pro 4. třídu gymnasií a reálných gymnasií*. Praha 1926.

20 Mj. HEŘMANSKÝ, František: *Latinská čítanka pro 3. a 4. (6. ref.) třídu. Část I. Text*. Praha 1920. 2. vyd. Praha 1926; TÝŽ*: Latinská čítanka pro 3. a 4. třídu středních škol. Část II. Slovník*. Praha 1922; TÝŽ – STIEBITZ, Ferdinand: *Latinská čítanka pro 6. a 7. třídu gymnasií a reálných gymnasií. Část B. (Pro sedmou třídu). Díl I. Text*. Praha 1936.

21 Jan Šafránek (1852–1924) kupř. publikoval i články a práce zaměřené na dějiny českého školství, František Heřmanský (1887–1966) překládal z latiny a slovenštiny, editoval středověké texty psané latinsky, Petr Hrubý (1858–1918) psal články a recenze do Listů filologických.

22 V kvartě až oktávě to byli: C. Sallustius Crispus (Bellum Iugurthinum), výbor z P. Vergilia Marona či řečí M. Tullia Cicerona; vybrané básně Q. Horatia Flacca, výbor z listů Plinia Mladšího. Zdrojem výroční zprávy st. reálného gymnasia v Hlučíně.

dlouholetým zkušenostem mohly být oporou učitelského sboru. Těm Hlučín ležící v pohraničí, bez tradice českého školství, ale i bez přiměřeného bytového zázemí toho nemohl příliš nabídnout. Byli sem tedy často posíláni svobodní, začínající, nepříliš zkušení učitelé, kteří po jednom až třech letech odcházeli na jiná jim určená místa.[23] Nedostatek aprobovaných sil se řešil nutností učit i neaprobované předměty, na výpomoc byli bráni i učitelé místní městské a obecné školy (pro výtvarnou výchovu, zpěv, tělesnou výchovu a ruční práce).[24]

Relativní krátkost pobytu na škole můžeme sledovat i u učitelů latinského jazyka, kteří na škole působili. Od založení ústavu zde učil latinu a češtinu jeho prozatímní správce **Jan Zacpálek** (1883–1963), který předtím působil na českém reálném gymnáziu v Opavě, a po dvou letech v Hlučíně odešel na gymnázium na Královských Vinohradech. Byl nejen pedagogem, ale i kulturně osvětovým pracovníkem (mj. osvětovým referentem zemské slezské vlády pro Hlučínsko) a soukromým vydavatelem, který se významně zasloužil o kulturní rozvoj regionu Hlučínska.[25]

O rok později přišel na ústav jako profesor ad personam **Rudolf Píro** (1882–1937), který byl už zkušeným pedagogem, který již prošel gymnázii v Roudnici nad Labem a v Ústí nad Labem (jeho učitelská dráha byla přerušena nasazením v první světové válce a italským zajetím). V Hlučíně učil latinu, češtinu a němčinu pouze jeden školní rok (1921/22), od 1. září 1922 přešel na gymnázium do Strakonic, které teprve krátce předtím bylo postátněno. Působil na něm nejprve jako pedagog, ve školním roce 1927/28 byl zatímním správcem ústavu.[26]

Po odchodu Jana Zacpálka přišel na gymnázium jako náhrada další klasický filolog – **Josef Moric** (1887–1974), který – z titulu zatímního správce, později ředitele – vyučoval latinu a řečtinu. Před Hlučínem byly jeho zastávkami na pedagogické dráze gymnázia v Praze, Žitné ulici, v Prostějově, Uherském Hradišti a opět v Prostějově. Na hlučínském ústavu byl jedním z nejdéle působících pedagogů (1922–1938). Teprve zábor pohraničí německými jednotkami ukončil jeho zdejší činnost. V době války

23 Josef Moric ve výše zmíněném článku (pozn. 16, s. 8) konstatuje, že během prvního pětiletí existence ústavu zde působilo 19 profesorů, pět výpomocných a pět vedlejších učitelů, což celkem činí 29 pedagogů. Z hlediska jeho velikosti bylo na ústavu devět profesorských míst, ale sedm z nich bylo pro nedostatek uchazečů volných. Obdobnou statistiku uvádí tentýž autor v dalším článku vztahujícím se k dějinám gymnázia – MORIC, Josef: *Dějiny ústavu za první desetiletí republiky a prvních osm let ústavu*. 8. výroční zpráva státního reálného gymnasia v Hlučíně na rok 1927/28, s. 10–11. Z definitivních profesorů zde bylo:

1 rok	19
2 roky	8
3 roky	2
4 roky	2
5 let	2
více	1

Ve šk. r. 1927/28 bylo na škole systemizováno 13 profesorských míst, z toho obsazena byla jen tři.

24 Viz kapitolu Stav profesorského sboru za jednotlivé roky ve výročních zprávách st. reálného gymnasia v Hlučíně za roky 1921–1938, 1947, 1948.

25 *Biografický slovník širšího Ostravska*, díl 5. Ficek Viktor (ed.), Ostrava 1983; materiál autorky příspěvku v připravovaném Biograficko-bibliografickému slovníku učitelů klasických jazyků v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1848–1939.

26 Materiál autorky – viz pozn. 25; VČP 45, 1937–1938 (Š&K).

(1938–1942) a krátce po ní (1945–1948) byl pedagogem a pak i ředitelem reformního reálného gymnázia v Ostravě. Svými kolegy v Hlučíně byl vnímán jako přirozená autorita, o čemž svědčí slova jeho podřízeného, klasického filologa - profesora Antonína Hartmanna, o němž bude ještě pojednáno: „… *hovořím o autoritě, která se neopírá o úřední postavení, nýbrž spíše o úctu a vážnost, kterou osobě dodávaly odborné vědomosti, kulturní rozhled, rozvážnost, pedagogická zkušenost, znalost lidí a schopnost jejich moudrého a taktního vedení*".[27]

Ve dvacátých letech minulého století do profesorského sboru vstoupili další učitelé latiny. Prvním z nich byl **Antonín Koc** (nar. 1891), pro kterého Hlučín v letech 1923/24–1935/36 znamenal určitou mezistanici mezi gymnázii ve Vysokém Mýtě, Benešově, Čáslavi a Brně a reálným gymnáziem v Praze, Žitné ulici, aby následně, od 1. 10. 1936, byl zařazen mezi profesory bez trvalého působiště.[28]

Na čtyři roky se hlučínské gymnázium stalo domovem **Františku Karasovi** (1925/26–1929/30) s aprobací latina – čeština. Ten v osmé výroční zprávě gymnázia také publikoval článek věnující se činnosti podporovacího spolku.[29] O rok později (1926/27) nastoupil **Josef Frydrych**, který zde – s ročním přerušením vojenské služby v Chustu – učil latinu, češtinu a němčinu až do konce školního roku 1934/35.[30] Na gymnáziu krátce pobyl i latinář **Jan Neckář**, který předtím působil jako zatímní profesor na gymnáziu v Místku (1921/22–1922/23) a Hustopečích (1923/24). Do Hlučína se na tři roky (1932/33–1934/35) dostal **Josef Korejs** (nar. 1904) s aprobací latina, řečtina, čeština, který předtím učil na gymnáziích v Hustopečích (1928/29–1930/31) a v Kyjově (1931/32), aby po hlučínské epizodě odešel na reálné gymnázium v Mostě.[31] Ve školním roce 1935/36 se členy profesorského sboru stali **Václav Lyko** a **Alois Mlčoch**. Václav Lyko měl kvalifikaci pro latinu a francouzštinu, Alois Mlčoch pro latinu, řečtinu a češtinu. Zatímco posledně jmenovaný byl v Hlučíně pouze jeden rok a pak zamířil do Kroměříže, jeho kolega se po třech letech v Hlučíně vrátil ve školním roce 1938/39 do Brna na reálné gymnázium v části Žabovřesky.[32] Suplující profesorkou byla pět let (1927/28–1931/32) na zdejším ústavu také **Eliška Svobodová-Mikesková** s aprobací latina – čeština, která následně, pravděpodobně z rodinných důvodů, ze školské služby odešla. V druhé polovině 30. let se na škole potkali profesoři **Josef Staněk**, vyučující latinu a řečtinu (1936/37–1937/38), a **Václav Vrzal** (1936/37), který poté odešel na reálné gymnázium v Moravských Budějovicích.

Vedle výše jmenovaných učitelů je třeba zmínit ještě dva, jejichž další osudy se však poněkud vymykaly obvyklé pedagogické dráze středoškolského učitele, a to zejména po roce 1945, které je ale třeba uvést menším historickým exkursem.

27 Z příspěvku *100 let od narození prvního ředitele gymnázia Hlučín* Josefa Morice. https://jiri.barta.estranky.cz [posl. přístup 5. 6. 2020]

28 Materiál autorky příspěvku – viz pozn. 25.

29 Materiál autorky příspěvku – viz pozn. 25. KARÁSEK, František: *Podporovací spolek zdejšího reálného gymnasia za osm let práce*. 8. výroční zpráva st. reálného gymnasia v Hlučíně na rok 1927/28, s. 18–19.

30 Materiál autorky příspěvku – viz pozn. 25.

31 Materiál autorky příspěvku – viz pozn. 25. Podařilo se k němu dohledat jeden jím psaný článek: *Studium klasických jazyků a idea jednotné školy*. Střední škola, Ped. část VČP 15, 1934, s. 209–212.

32 Před nástupem do Hlučína působil ještě na gymnáziu v Brně – Králově Poli (1930/31), pak byl poslán na reálné gymnázium do Mukačeva. Materiál autorky příspěvku – viz pozn. 25.

Středoškolští učitelé po reformách roku 1848 byli již za svého studia na univerzitě vedeni nejen k pedagogické práci, ale předpokládalo se, že se ve svém oboru budou průběžně dále rozvíjet a výsledky svého bádání předkládat formou knih, učebnic, článků (ve výročních zprávách škol, v odborných i širší veřejnosti určených časopisech). Velmi často tomu tak bylo, a platilo to zejména pro učitele klasických jazyků, kteří tvořili (často v kombinaci s třetím předmětem) až dvě třetiny profesorského sboru. Tito autoři, překladatelé a editoři v jedné osobě, byli přirozenou odbornou líhní potencionálních vědeckých sil (soukromí docenti, mimořádní a řádní profesoři) působících na české a německé univerzitě v Praze. Velmi často však svou vysokoškolskou dráhu spojovali na dlouhé roky se souběžným působením na střední škole, poněvadž jako soukromí docenti nepobírali pravidelný plat a byli odkázáni především na svůj středoškolský příjem. Odhlédneme-li však od finanční stránky věci, toto propojení středního a vysokého školství mělo velká pozitiva, odrážející se jak v úrovni výuky na gymnáziích, tak i v míře požadavků, jež byly na studenty na střední škole i univerzitě kladeny. Tento možný kvalifikační postup lze, i když v menší míře, sledovat i za První republiky, tj. po roce 1918. Po roce 1945, a zejména únoru 1948, je již málo obvyklý, poněvadž byl vázán ne na odborné znalosti daného adepta, ale na jeho třídní původ, smýšlení, politickou angažovanost, stranickou příslušnost apod.

Prvním z profesorů je **PhDr. Ludvík Svoboda, DrSc.** (1903–1977),[33] který započal svou učitelskou dráhu na hlučínském gymnáziu ve stejném školním roce jako Josef Frydrych. Na Karlově univerzitě v Praze vystudoval latinu, filosofii a sociologii – odborně se však věnoval především dvěma posledně zmíněným oborům. První pedagogické zkušenosti získal na gymnáziu v Hlučíně (1926/27–1934/35), pak přešel na Matiční gymnázium do Moravské Ostravy (1936/37–1938/39) a za války do Prahy. Ve výroční zprávě hlučínského gymnázia uveřejnil článek k Platónovi,[34] ale už ve 30. letech publikoval zejména k současné filosofii, kdy kniha *Filosofie v SSSR*, jež vyšla v roce 1936, a další marxisticky orientované práce i překlady děl[35] mu po válce otevřely cestu na akademickou dráhu na Karlově univerzitě, na níž od roku 1946 přednášel na pedagogické a v letech 1948–1972 na filosofické fakultě, kde byl i vedoucím katedry filosofie.

33 K němu mj. POPELOVÁ, Jiřina: *Životní výročí filosofa Ludvíka Svobody*. Filosofický časopis (dále jen FČ) 21, 1973, č. 3, s. 278n.; TÁŽ: *Za filosofem Ludvíkem Svobodou*. FČ 26, 1978, s. 182; TÁŽ: *Filosof a antika*. Zprávy Jednoty klasických filologů 15, 1973, s. 45–46; MACHOVEC, Dušan: *K úmrtí prof. Ludvíka Svobody, DrSc*. SPFFBU 1979–1980, řada B, č. 26–27; KLAPUCH, J.: *Prof. dr. Ludvík Svoboda, filosof a pedagog*. Praha 1982; *Sborník k 60. narozeninám Ludvíka Svobody*. Praha 1963; TRETERA, Ivo: *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a život vůbec*. Praha 2011, s. 205–211.

34 SVOBODA, Ludvík: *Význam Platónova Menóna pro vyučování filosofické propedeutice*. 11. výroční zpráva státního reálného gymnasia v Hlučíně na rok 1930/31, s. 3–6. K publikační činnosti vztahující se ke klasické filologii lze přiřadit jeho recensi disertace E. Bornemanna (LF 1924), zprávu o latinské čítance „Vox Latina" v LF 1925, recenzi sborníku *Řečtí filosofové a mystici* (LF 1927). Napsal také předmluvu ke knize *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha 1962 a ke 4. dílu Platóna profesora Františka Novotného (NOVOTNÝ, František: *O Platonovi IV. Druhý život*. Ed. pref. Ludvík Svoboda. Praha 1970). Byl také hlavním redaktorem kolektivního naučného slovníku o antice, pro který napsal řadu hesel (*Encyklopedie antiky*. Praha 1974).

35 PLECHANOV, Georgij Valentinovič: *O W. F. Hegelovi*. Přel. L. Svoboda. Praha 1932; LENIN, V. I.: *Materialismus a empiriokriticismus*. Přel. L. Svoboda. Praha 1933.

Klasické filologii celý život zasvětil profesor **PhDr. Antonín Hartmann, CSc.** (1910–2001),[36] který byl absolventem hlučínského gymnázia. Maturoval ve školním roce 1928/29,[37] a na škole také v letech 1936–1938 jako zatímní profesor působil. S Hlučínskem byl spjat i místem narození, které původně spadalo do německé říše (jeho rodné Nebuštice se po záboru Hlučínska v roce 1920 přejmenovaly na Hněvošice). Klasická studia absolvoval na filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, kde se setkal s vynikajícími osobnostmi, jež se posléze měly stát i jeho kolegy, profesory Františkem Novotným, Ferdinandem Stiebitzem a Karlem Svobodou. Na svůj pobyt na hlučínském gymnáziu zavzpomínal v rozhovoru uveřejněném v brněnských Univerzitních novinách. „*Od začátku jsem se cítil mezi žáky, většinou „Moravci", jedním z nich. Snažil jsem se každého co nejlépe poznat, sbližování bylo nasnadě, vždyť jsem učil v každé třídě po šesti týdenních hodinách. Nepotřeboval jsem notes*[38] *a ani později nikdy žádný žák mne neuviděl s notesem. Prospěch jsem neklasifikoval jako aritmetický průměr daných známek. Důkladná znalost vylučovala nebezpečí subjektivity při klasifikaci. To předpokládalo znalost psychologie, individuální přístup k žákům a spolupráci s rodiči. Zkušenost mne poučila, že problémové případy byly vyřešeny bez psychologa a bez rozruch působící aféry. Přesvědčil jsem se, že když se učitel a žák, examinátor a zkoušenec* [sic]*, častěji dívají vzájemně do tváře, má to účinnější výchovný význam. Žáci ani posluchači na to nezapomínají a v dospělosti promíjejí učitelovy nedostatky a křivdy.*"[39] O tom, že vztah ke gymnáziu, na němž začínal, si uchoval po celý život, svědčí i přání, které zaslal ředitelství gymnázia při příležitosti oslav 80 let trvání školy v roce 2000, tedy rok před svou smrtí.[40]

Na poněkud na danou dobu nezvyklé způsoby jednání pana profesora se studenty zavzpomínal i profesor Masarykovy univerzity v Brně Antonín Bartoněk, jeho pozdější kolega: „*Jinak se metodický přístup profesora Hartmanna dal charakterizovat jako přímý tah na branku zkoušeného objektu. Rychlé, přímé a jasné otázky, jednoduchá škála jasných pedagogických hodnocení od stručného a vysoce pozitivního „dobře" přes středně negativní „chytráku", respektující sice lidská práva třináctiletého studenta, ale naznačující jeho víceméně bludnou cestu k správnému postižení příslušné gramatické reality, až k brachiálnímu, tj. ručnímu vyjádření učitelova*

36 K osobě A. Hartmanna, dostupné na http://www.databaze.obecprekladatelu.cz/databaze/H/HartmannAntonin.htm, cit. 15. 5. 2020; ČUPR, Karel: *Antonín Hartmann pětašedesátníkem*. ZJKF 17, č. 1, 1975, s. 1–2; TÝŽ: *Antonín Hartmann osmdesátníkem*. Listy filologické 112, 1989, s. 230; NECHUTOVÁ, Jana – BARTONĚK, Antonín: *Rozhovor s PhDr. Antonínem Hartmannem u příležitosti 90. narozenin*. Univerzitní noviny 7, 2000, č. 3, s. 62–64; BARTONĚK, Antonín: *Antonín Hartmann*. Universitas 43, 2010, č. 1, s. 60–62; TÝŽ: *Antonín Hartmann*. Universitas 8, 1975, č. 1, s. 102–103; TÝŽ: *Antonín Hartmann*. In: Sborník gymnázia Kapitána Jaroše v Brně. Brno 2001, s. 224–227; *Gnóthi seauton, Sto let klasických studií v Brně*. Brno 2019, s. 56–58.

37 Předcházejících sedm ročníků gymnázia studoval na arcibiskupském gymnáziu v Kroměříži.

38 Tato poznámka o absenci učitelského zápisníku je poněkud v rozporu s níže publikovanou vzpomínkou prof. Nechutové. Je možné, že prof. Hartmann časem svůj způsob zaznamenávání výsledků svých studentů změnil.

39 NECHUTOVÁ – BARTONĚK: *Rozhovor s PhDr. Antonínem Hartmannem*, s. 63.

40 „*Tibi et collegis salutem corporis optimam ac tranquilitatem animi necnon successus iuvenum erudientorum atque educandorum plurimos exoptat.*" (Tobě a kolegům co nejlepší zdraví těla, pokoj duše a také co nejvíce zdaru při vzdělávání mladých upřímně přeje.)

nesouhlasu s názorem zkoušeného na gramatické otázky intenzivním šroubovitým povytahováním žákových (méně často žákyniných) příušních kotlet až do povstání na špičky nohou nebo ještě výše.“[41]

Když došlo k záboru československého pohraničí hitlerovským Německem, profesoři byli nuceni z Hlučína odejít a gymnázium se přeměnilo v německou Ostlandschule, později Oberschule für Jungen, na níž dle pamětníků zůstala asi jen čtvrtina dosavadních studentů.[42] Antonín Hartmann našel útočiště v Olomouci, kde učil od listopadu 1938 do začátku září 1939 na Slovanském gymnáziu, které spolu s gymnáziem v Brně drželo primát první české střední školy založené na Moravě. V říjnu 1939 přešel na klasické gymnázium do Brna (na ulici V Aleji, po válce ulice kapitána Jaroše), kde působil i po jeho přeměně v jednotnou střední školu až do roku 1961.[43] Zde se také setkal s výše zmíněným prof. A. Bartoňkem jako svým žákem a navázal na tradici významných kolegů – klasických filologů, kteří před ním na tomto gymnáziu učili. Když v první polovině padesátých let byla na školách zrušena výuka řečtiny (1952) a o rok později latiny, profesor Hartmann si doplnil aprobaci o matematiku pro druhý stupeň, kterou pak na Jedenáctileté střední škole dr. Zdeňka Nejedlého na třídě kpt. Jaroše vyučoval, vedl i hodiny hospodaření na školním pozemku.

Latiny se však i za zhoršujících se podmínek nevzdal. Od osmačtyřicátého roku pracoval v zájmovém kroužku učitelů latinského jazyka při KPS v Brně, kde přednášel o metodických otázkách vztahujících se k výuce latiny i o nové literatuře a od října 1949 byl externím lektorem latiny pro studující lékařství na brněnské univerzitě, k čemuž v roce 1950 přistoupil lektorát metodiky latinského jazyka na fakultě filosofické.[44] V lednu roku 1962 se zúčastnil konkurzu na místo odborného asistenta na katedře starověké kultury na filosofické fakultě v Brně. Ze dvou kandidátů byla dána přednost jemu, což členové komise odůvodnili takto: „*Po stránce pedagogické se s[oudruh – pozn. aut.]. Hartmann osvědčuje jak na střední škole, kde působí, tak jako lektor na filosofické fakultě v Brně. Jeho poměr k žákům je kladný, má velmi dobré pedagogické výsledky, některým žákům se věnuje také individuálně. Má značné vědomosti odborné, zejména se zabývá klasickou terminologií. Je vyspělý i po stránce metodické. Mimo vynikající znalost řečtiny a latiny zná plynně německy.*“[45]

Jeho kolegy se tak stali profesoři, s nimiž se setkal během svých studií (Ferdinand Stiebitz, František Novotný), ale také jeho bývalý student z brněnského gymnázia Antonín Bartoněk, o něco později i studentka brněnské klasické filologie, dnes prof. Jana Nechutová. Vzhledem ke svým zkušenostem s prací se studenty je učil především latinskou gramatiku[46] „*s metodologickým přístupem sice poněkud umírněnějším proti létům třicátým, avšak s pedagogickým tlakem i účinkem snad ještě prohloubenějším. Ke své vlastní prohloubené jazykové praxi*

41 BARTOŇĚK: *Antonín Hartmann*, Universitas 43, 2010, č. 1, s. 60–62 (zde s. 60).

42 ROSTEK, Martin: *Z historie školy*. In: Jubilejní zpráva k 90. výročí založení školy 1920 – 2010. Hlučín 2010, s. 7.

43 S výjimkou šk. r. 1948/49, kdy učil na dívčím gymnáziu v Hybešově ul. v Brně.

44 Curriculum vitae, Brno 18. 6. 1966. Archiv Masarykovy univerzity, fond A1 Rektorát II, osobní spis A. Hartmann, kart. 276, č. 10.

45 Zápis z jednání ve věci konkursu na místo odb. asistenta na katedře starověké kultury, Brno 12. ledna 1962. Archiv Masarykovy univerzity, fond A1 Rektorát II, osobní spis A. Hartmann, kart. 276, č. 10.

46 „*A. H. si osvojuje teoretické vědomosti studiem literatury, vždy se zřetelem k tomu, aby jich mohl na fakultě prakticky využívat. Pedagogicky působí nejvíce v prvních dvou ročnících a svými znalostmi i upravdě otcovským vztahem ke svým žákům se mu daří udržovat výuku i samostatnou přípravu studentů na vysoké úrovni.*“ Komplexní hodnocení. Archiv Masarykovy univerzity, fond A2, Filosofická fakulta II, osobní spis A. Hartmann, kart. 40, č. 5.

přidával nyní i teoretické výsledky nejnovějších didaktických zkušeností soustavně publikovaných v odborných časopisech vycházejících zejména v německy mluvících krajinách a v Itálii.“[47]

V rigorózní práci nazvané *De Roberti Novak arte critica* rozvinul příspěvek, který v závěru svých filologických studií předložil státní zkušební komisi a jenž byl již tehdy profesorem Františkem Novotným kladně přijat. I hodnocení rigorózní komise ve složení Jaroslav Ludvíkovský, Antonín Bartoněk a J. Cvetl o mnoho let později bylo příznivé.[48] Několik let před odchodem do důchodu, v roce 1972, předložil i svou kandidátskou práci *Sémantický rozbor právnických termínů v kodexu Theodosiově*, jejímž cílem bylo podat sémantický rozbor úředních termínů z Theodosiova kodexu vztahujících se k panovníkovi, k císařově zákonodárné pravomoci a k organizaci a správě říše. Oponenty byla víceméně přijata s uznáním i konstatováním, že se jedná o téma natolik široké, že by potřebovalo možná poněkud jiné členění, zejména pokud by práce vyšla tiskem.[49]

Významným těžištěm Hartmannovy odborné práce byly překlady děl latinsky, ale i řecky píšících autorů, jež byly také pozitivně ohodnoceny ve stanovisku komise k jeho žádosti o připuštění k rigorózu.[50] Pro nakladatelství Odeon, jež vydalo v roce 1967 ve dvou svazcích Plútarchovy *Životopisy slavných Řeků a Římanů*, přeložil deset z nich (Aristeidés – Cato Starší, Fókión – Cato Mladší, Pelopidás – Marcellus, Sertorius – Eumenés, Artaxerxés – Arátos).[51] Spolu s Josefem Češkou, kolegou na fakultě, pak přeložil

47 BARTONĚK: *Antonín Hartmann*. Universitas 43, 2010, č. 1, s. 60–62 (zde s. 61).

48 „*Autor se v ní pokusil vystopovat textově kritické metody kritické činnosti vynikajícího českého klasického filologa R. Nováka, vyzvednuv po právu její pozitivní stránky a zároveň spravedlivě vytknuv i její nedostatky. … Výsledkem Hartmannovy práce je dílo ucelené, vědecky dobře fundované a vhodně vyplňující jedno z bílých míst v dějinách české klasické filologie.*“ Posudek o rigorosní práci Antonína Hartmanna. Archiv Masarykovy univerzity, fond A2, Filozofická fakulta II, rigoróza, A. Hartmann, kart. 17, č. 23.

49 Posudek práce dr. A. Hartmanna Sémantický rozbor právnických termínů v kodexu Theodosiově od prof. A. Bartoňka. Archiv Masarykovy univerzity, fond A2 Filozofická fakulta II, kandidatury, A. Hartmann, kart. 11, č. 2. „*Ze set latinských citátů, které Hartmann interpretuje, je vidět, jak se do tohoto obtížného díla vcítil. Říkám „vcítil“, protože tu nejde jen o přesný odstín významu, nýbrž o celé dobové pozadí, jež lze z textu rekonstruovat a ke kterému má vhodné kritické poznámky. Dostává se tedy přirozenou cestou od slov k věcem.*“ Oponentský posudek kandidátské disertační práce PhDr. A. Hartmanna Sémantický rozbor právnických termínů v kodexu Theodosiově (s. 1 strojopisu). Archiv Masarykovy univerzity, fond A2 Filozofická fakulta II, kandidatury, A. Hartmann, kart. 11, č. 2. „*Hartmannova kandidátská práce je výsledkem pilného studia pramenů a svědčí o solidních vědomostech i způsobilosti k náročným úkolům vědecké práce.*“ Oponentský posudek kandidátské disertace, kterou na filosofické fakultě UJEP předložil PhDr. A. Hartmann o názvu „Sémantický rozbor právnických termínů v kodexu Theodosiově“ (s. 4 strojopisu). Archiv Masarykovy univerzity, fond A2 Filozofická fakulta II, kandidatury, A. Hartmann, kart. 11, č. 2.

50 „*Jeho překlady vynikají přesností i pěkným českým slohem, což nejlépe svědčí o filologově odborné zdatnosti.*“ Posudek o rigorosní práci Antonína Hartmanna. Archiv Masarykovy univerzity, fond A2, Filozofická fakulta II, rigoróza, A. Hartmann, kart. 17, č. 23.

51 PLUTARCHOS: *Životopisy slavných Řeků a Římanů*. 2 sv. Praha, Odeon 1967. Dalšími překladateli byli Ferdinand Stiebitz, Rudolf Mertlík (za pomoci Václava Bahníka), Edita Svobodová; předmluvu a poznámky napsal Josef Češka.

Zósimovy *Stesky posledního Římana*[52] a s Květou Rubešovou *Válku s Peršany a Vandaly* Prokopia z Kaisareie.[53] Z latinských autorů se věnoval Publiu Corneliu Tacitovi.[54]

Podílel se i na zpracování 230[55] hesel do *Encyklopedie antiky*, jejímž hlavním redaktorem byl výše zmíněný Ludvík Svoboda, taktéž bývalý profesor hlučínského gymnázia. Hartmannův přínos byl posouzen v posudku k jeho habilitační práci: „*Ostatně i ve vypracování mnoha drobných hesel z řeckých dějin pro Encyklopedii antiky se náležitě uplatnila Hartmannova jak sčetlost v antické literatuře, tak dovednost orientovat se ve vědecké literatuře i v oblastech mimo speciální rámec latinského a řeckého jazyka.*“[56] I když doktor Hartmann v roce 1975 dosáhl důchodového věku, nepřestal na fakultě učit.[57] Dál předával své zkušenosti jak zájemcům o studium klasických jazyků, tak svým mladším kolegům.[58]

Vrátíme-li se k osudům státního reálného gymnázia v Hlučíně a jeho profesorů klasických jazyků v období První republiky, nezbývá než konstatovat, že, ačkoliv se nově zřízený ústav musel potýkat s mnohými těžkostmi, dokázal být i místem, kde své pedagogické zkušenosti získávali a ty odborné si potvrzovali či rozšiřovali učitelé, kteří během svého pozdějšího curriculum vitae dokázali překročit úzký rámec regionálního školství a zapsali se do dějin oborů, jež vystudovali a učili. Mohli a měli by tak být inspirací i pro generace svých následovníků…

52 ZÓSIMOS: *Stesky posledního Římana*. Přel. A. Hartmann, doslov J. Češka. Praha, Odeon 1983.

53 PROKOPIOS z Kaisareie: *Válka s Peršany a Vandaly*. Přel. A. Hartmann a K. Rubešová. Praha, Odeon 1985.

54 TACITUS: *Letopisy*. Přel. A. Hartmann. 3. přepr. vyd. Praha, Svoboda 1975; TÝŽ: *Dějiny*. In: Z dějin císařského Říma. Přel. Antonín Minařík, zrevidoval A. Hartmann. Praha, Svoboda 1976; TÝŽ: *Rozprava o řečnících*. In: Z dějin císařského Říma. Přel. Antonín Minařík, zrevidoval A. Hartmann. Praha, Svoboda 1976; TÝŽ: *Život Julia Agricoly*. In: Z dějin císařského Říma. Přel. Antonín Minařík, zrevidoval A. Hartmann. Praha, Svoboda 1976.

55 V pamětním spisku Masarykovy univezity je uvedeno číslo 250 WEISSAR, Tomáš – MODLÍKOVÁ, Klára – NECHUTOVÁ, Jana (edd.): *Gnóthi seauton: sto let klasických studií v Brně v osobních vzpomínkách i úřední korespondenci*. Brno 2019.

56 Posudek o rigorosní práci Antonína Hartmanna Archiv Masarykovy univerzity, fond A2 Filozofická fakulta II, rigoróza, A. Hartmann, kart. 11, č. 2.

57 Žádost prof. dr. J. Češky o uzavření pracovní smlouvy s A. Hartmannem. Brno 19. 2. 1975 a Pracovní smlouva. Brno 12. 3. 1976. Archiv Masarykovy univerzity, fond A2 Filozofická fakulta II, osobní spis A. Hartmann, kart. 29, č. 7.

58 Využila jsem vzácné možnosti a požádala paní prof. Janu Nechutovou, jednu z posledních pamětnic činnosti doktora Hartmanna na univerzitě v Brně, zda by byla tak laskavá a nenapsala pár slov k němu. Její osobní vzpomínka je otištěna jako příloha tohoto příspěvku. Dovoluji si tímto za její pomoc a vstřícnost poděkovat.

PŘÍLOHA:

Dr. Antonín Hartmann (osobní vzpomínka prof. Jany Nechutové)[59]

Má středoškolská léta byla poznamenána školskou reformou Zdeňka Nejedlého – a přece jsem stihla aspoň jeden rok dnes bychom řekli „čtyřletého gymnázia" (osmiletá stejně nebyla, jejich zrušení zařídilo ministerstvo školství už o něco dřív). Latina byla povinná a měla čtyřhodinovou týdenní dotaci. Měli jsme vynikající učitele, gymnaziální profesory ještě stále toho bezmála prvorepublikového druhu, a pan profesor Hartmann byl mezi nimi jeden z nejvýraznějších, padesátník (psal se školní rok 1952/53), muž v nejlepších letech. Měl tehdy šedivějící tuhou kštici a nosíval modrošedý pracovní plášť, vyznačoval se obávaným tlustým zápisníkem, do nějž zapisoval zejména svá zjištění o našich znalostech těsnopisem – už ten těsnopis byl předmětem našeho respektu. Specifické byly také jeho vyučovací metody, dnes by neobstály před současným vševládným zřetelem k důstojnosti žákovy osobnosti; vím zcela jistě, že páně profesorova oslovení „popleto" nebo „chytráku" a jeho úchopy kratičkých vlasů za žákovýma ušima se ničí důstojnosti a lidských práv nedotýkaly a že se na ně dodnes rádo a s láskou vzpomíná. A také mnozí z nás při setkávání v našich pokročilých letech vděčně často připomenou, že nás pan profesor za ten jediný rok naučil neuvěřitelně mnoho. A byl to také rozhodující rok pro mou celoživotní profesi: pan profesor mi dal solidní základy a ukázal mi, jak se s latinou zachází a jaké jsou její možnosti, přičemž moje maminka pokládala klasickou filologii za královnu humanitních věd a můj zájem o latinu mocně podporovala. Tak se stalo, že jsem se po maturitě ucházela o přijetí na filozofickou fakultu ke studiu oboru latina – klasická řečtina.

Gymnázium na dnešní a už i tehdejší třídě Kapitána Jaroše (dříve ulici Legionářské), na němž jsem prožila ten rok latiny u pana profesora Hartmanna, bylo prvním českým gymnáziem v Brně a profilovalo se jako „klasické gymnasium", absolvovaly ho na konci 19. a v první polovině 20. století významné osobnosti českého kulturního, literárního a vědeckého života. Dnes je to opět gymnázium, včetně osmiletého studijního programu, a je zaměřeno k matematice, za mých studií to bylo „Gymnázium dr. Zdeňka Nejedlého" a po realizaci oné neblahé reformy „Jedenáctiletá střední škola dr. Zdeňka Nejedlého". Na jedenáctiletce se ovšem latina neučila, a tu se ukázalo, že dobrý klasický filolog se uplatní nejen v úzkém prostoru vlastního předmětu. Dr. Hartmann si aprobaci rozšířil o matematiku, na svém gymnáziu se stal jejím učitelem a byl ve svém novém předmětu zjevně stejně úspěšný jako před nedávnem v latině. Potkávali jsme jej na chodbách školy stále v témže šedomodrém plášti, ovšem s rýsovacími potřebami – s příložníkem a s obřím dřevěným kružítkem pod paží. Vedl také hodiny hospodaření na školním pozemku, a o tom nám v jednom rozhovoru řekl („*K naplnění úvazku ale matematika sama nestačila, a tak jsem pro svůj venkovský původ dobře hospodařil na školním pozemku, o „výrobě" vajec, mléka aj. jsem přednášel jako absolvent zemědělské školy, i zacházení*

59 Prof. PhDr. Jana Nechutová, CSc. vystudovala latinu a řečtinu na brněnské univerzitě, na které také od roku 1961 působí. Specializuje se na latinskou patristickou literaturu, traktátovou literaturu české reformace, překládá. V letech 1993–1995 byla vedoucí Ústavu klasických studií na FF MU v Brně, následně do roku 1998 děkankou téže fakulty.

s nebezpečnými nástroji se obešlo bez úrazu. I taková činnost přispěla k obohacení mých pedagogických zkušeností.“)[60]

Již od roku 1951 externě přednášel metodiku vyučování latiny na tehdejší Katedře starověké kultury (dnes Ústav klasických studií) na Filozofické fakultě brněnské univerzity – Masarykovo jméno tehdy nosit nesměla. Od roku 1962 zde pak pan doktor působil především učitelsky ve funkci odborného asistenta, a od té doby jsme byli vlastně kolegy; ovšem vždy jsem jej vnímala jako svého učitele a hluboce jsem si jej vážila, vždyť za svou latinu jsem vděčila a dodnes vděčím hlavně jemu. Na fakultě mne už neučil, končila jsem studium v roce 1961, byl ale oponentem mé diplomové práce o církevním otci Cyprianovi, a jeho posudek byl velmi důkladný a trochu mne zaskočil svou náročností. Ač byl dr. Hartmann uznávaným odborníkem, působil na katedře po celou dobu ve funkci odborného asistenta, neboť rozhodně neodpovídal kádrovým požadavkům pro habilitaci a pro pozici docenta. Pracoval jako filolog zejména překladatelsky, a vyučoval trpělivě a mnohdy se skvělými výsledky základům latiny vysokoškoláky, kteří často přicházeli ze střední školy naprosto nepřipraveni, neboť v některých obdobích se s latinou mohli setkat pouze jako s nepovinným a zcela na okraj odsunutým předmětem. Studentům poskytoval nejen výuku latinské gramatiky, tedy morfologie a syntaxe, ale také s nimi v proseminářích a semináři četl latinské autory a přiváděl je k porozumění a interpretaci klasické římské literatury. V tomto smyslu jsou jeho žáky a žačkami mnozí brněnští absolventi latiny, dnešní známí odborníci a odbornice na univerzitních a akademických filologických ústavech.

Summary

Antonín Hartmann et alii (Latinat the grammar school in Hlučín during the First Republic)

Karla Vymětalová

The new grammar school in Hlučín, established after 1920, was to create suitable conditions for high school students, especially of Czech nationality, in an area which, after Prussian occupation in the mid-18th century, had been part of the German state for many decades. Students and teachers initially faced considerable material and organizational problems, which caused frequent fluctuation of the teaching staff. The article presents, among other things, the individual Latin teachers who worked at the grammar school until the outbreak of the World War II, of which Antonín Hartmann stands out due to his erudition and career as a university teacher. After the World War II, he taught at a high school in Brno for several years, but mainly lectured, until the early 1970s, at the Faculty of Arts of the University of J. E. Purkyně in Brno. The article is supplemented by the personal memories of professor Jana Nechutová of the Brno University on professor Hartmann and by a list of works he published.

60 Gnóthi seauton, Sto let klasických studií v Brně, s. 57.

Varia

Významní lékaři v dánsko-německé válce roku 1864[1]

Vojtěch Szajkó

Abstract:

The study presents the German-Danish War (1864) from the viewpoint of military health care. It combines military, political and diplomatic history of the 19th century with history of medicine, science and technology of the same period; at the same time, the article combines biographical information with excerpts from written treatises by three significant physicians.

Keywords:

German-Danish War – military health care – Bernhard von Langenbeck – Friedrich von Esmarch – Ignaz Neudörfer

Před více než 150 lety došlo k vojenskému střetnutí Pruska a Rakouska s Dánskem usilujícím o pevnější začlenění zálabských vévodství (Šlesvicka, Holštýnska a Lauenburska) do svého státu. O průběhu vojenských operací na Jutském poloostrově a v jeho okolí roku 1864 bylo již v 19. století napsáno mnoho.[2] Historiografie vojenství ale věnovala minimální pozornost zdravotním a humanitárním aspektům této války, odehrávající se na pozadí vzniku Mezinárodního Červeného kříže.[3] V roce 1864 poprvé v dějinách dohlíželi na dodržování zásad humani-

1 Tento článek vznikl v rámci projektu *Vojenské zdravotnictví v habsburské monarchii v letech 1848–1914* (registrační č.: MSM300151901), jehož nositelem je Historický ústav Akademie věd České republiky v Praze v rámci Programu na podporu mezinárodní spolupráce začínajících výzkumných pracovníků.

2 Přehled starších prací k danému tématu v německém jazyce podává např. BUDDECKE, Albert: *Bibliographie der neueren deutschen Kriegsgeschichte. Teil I. Die Literatur über den Feldzug 1864*. Berlin 1915.

3 Mezinárodní Červený kříž byl ustanoven spolu s Mezinárodním výborem pro pomoc raněným vojákům na konferenci v Ženevě v říjnu 1863. Přijatá rezoluce zavazovala jednotlivé státy k tomu, aby v mírových dobách zřizovaly pomocné společnosti pro ošetřování raněných, dnešní národní společnosti Červeného kříže. Dne 22. srpna 1864 byla podepsána Ženevská úmluva o zlepšení osudu raněných a nemocných v polních armádách. Tato smlouva vešla do dějin jako První Ženevská úmluva a stala se základem humanitárního práva. ŠVEJNOHA, Josef: *Historie Mezinárodního Červeného kříže*. Praha 2008, s. 39–40.

tárního práva delegáti Mezinárodního Červeného kříže dr. Louis Appia a Charles van de Velde. I když se tyto zásady staly závaznými až po ratifikaci První Ženevské úmluvy v srpnu 1864, lze válku, jíž se dostalo přívlastků dánsko-německá či druhá šlesvická,[4] považovat za určitý mezník v dějinách vojenského zdravotnictví.[5]

Článek si klade za cíl představit tento válečný konflikt novodobých evropských dějin z poněkud jiného úhlu. Kombinuje životopisné údaje a úryvky z písemných pojednání tří významných lékařů (Bernharda von Langenbecka, Friedricha von Esmarcha a Ignaze Neudörfera) coby přímých účastníků. Jejich díla jsou jedinečným svědectvím o úrovni vojenského zdravotnictví v 19. století. Výklad spojuje vojenské, politické a diplomatické dějiny 19. století s dějinami medicíny, vědy a techniky téhož období.

Průběh války

Příčina války spočívala ve složitosti tzv. šlesvicko-holštýnské otázky týkající se dynastického a státoprávního vývoje Šlesvicka, Holštýnska a Lauenburska. Tato území byla spojena s Dánskem formou personální unie. Na konci roku 1863 zvítězila v Dánsku politická koncepce liberálů, jež předpokládala vytvoření jednotného dánského státu až po řeku Eider. Šlesvické vévodství mělo splynout s Dánským královstvím při odloučení Holštýnska a Lauenburska. Záměr byl vtělen do nové ústavy, podepsané králem Kristiánem IX. z rodu Glücksburků a přijaté parlamentem (Riksdag) v listopadu 1863. Ústavu odmítla zálabská vévodství následovaná státy Německého spolku v čele s Pruskem a Rakouskem. Nesouhlas vyjádřily též evropské velmoci (Spojené království Velké Británie a Irska, Francie, Rusko). V situaci se nejlépe zorientoval pruský ministerský předseda Otto von Bismarck, jenž neutralizoval největšího rivala, Rakousko, nabídkou společného postupu proti dánským aspiracím a pak spustil válečné provokace vůči Dánsku.[6]

Po smrti Frederika VII. v polovině listopadu 1863 se stal dánským králem Kristián IX. z rodu Glücksburků, jenž vyjádřil podporu „Eiderpolitik". Krátce nato zasedl spolkový sněm ve Frankfurtu nad Mohanem a nařídil spolkovou exekuci v Holštýnsku a Lauenbursku, kterou realizovalo asi 13 000 vojáků ze Saska a Hannoverska. Dne 16. ledna 1864 předaly Prusko a Rakousko kodaňské vládě ultimátum obsahující požadavek odvolání ústavy z listopadu 1863. Poté, co Kodaň prosbu odmítla, Prusko a Rakousko vyhlásily Dánsku válku. Jejich vojska vstoupila nejprve do Holštýnska a 1. února překročila řeku Eider, jižní hranici Šlesvického vévodství.[7]

4 První šlesvickou válkou byl konflikt mezi Pruskem a Dánskem v letech 1848–1851. Jednalo se o první konflikt, jenž pramenil ze složitosti tzv. šlesvicko-holštýnské otázky. Válka skončila vítězstvím Dánska.

5 TAMTÉŽ.

6 HELMERT, Heinz – USCZEK, Hansjürgen: *Preußischdeutsche Kriege von 1864 bis 1871*. Berlin 1984, s. 43–82.

7 Pruské síly představoval kombinovaný armádní sbor (45 136 mužů) pod velením prince Friedricha Karla von Hohenzollern v hodnosti generála jezdectva. Rakouské síly zastupoval 6. armádní sbor (27 050 mužů) pod velením polního podmaršálka Ludwiga von Gablenz. Počet pruských vojáků se zvýšil asi na 63 500 mužů. Vrchním velitelem spojeneckých vojsk se stal generál-polní maršál pruské armády Friedrich von Wrangel. Dánská armáda dosáhla 1. února 1864 stavu

Plán tažení, který vypracoval náčelník pruského generálního štábu Helmuth von Moltke starší, počítal s rychlým obchvatem a rozdrcením nepřátelských sil jedním úderem. Po bitvě u Oversø, kde 6. února 1864 zvítězili Rakušané, opustila dánská armáda starobylý systém opevnění Dannevirke a stáhla se k pevnosti Dybbøl a městu Fredericia. Rakušané triumfovali také 8. března u Vejle, obsadili zbytek Šlesvicka a téměř celý Jutský poloostrov. Prusové dobyli 18. dubna Dybbøl, a přiměli tak dánskou armádu k ústupu na ostrov Als. Dánsku nepomohl ani statečný boj jeho flotily s prusko-rakouskou eskadrou u Helgolandu 9. května. Jakmile vypršelo příměří trvající od 12. května do 26. června, provedli Prusové 29. června vyloďovací operaci, jíž opanovali Als. Dánové si uvědomili, že nemá smysl prodlužovat boje. Definitivní mírová smlouva, uzavřená 30. října ve Vídni, nařídila Dánsku odstoupit Šlesvicko, Holštýnsko a Lauenbursko ve prospěch Pruska a Rakouska. Bližší podmínky společné správy určila gastýnská smlouva, ratifikovaná 19. srpna 1865. Prusko v ní získalo kromě Šlesvicka a Lauenburska ještě námořní přístav Kiel, rakouská přítomnost se omezila na Holštýnsko.[8]

Dánsko-německá válka v roce 1864 nebyla konfliktem, jenž by se vymykal dobovému průměru počtem padlých a intenzitou. Rakouský 6. armádní sbor zaznamenal přibližně 200 padlých, 718 raněných a 70 nezvěstných, pruský kombinovaný armádní sbor 738 padlých, 2 021 raněných a neurčitý počet nezvěstných. Asi třináctkrát větší počet pruských vojáků (26 717) onemocněl infekčními chorobami, jimž podlehlo 280 mužů (1,1 %). Příčinou úmrtí byl zejména břišní tyfus, který ale nedosáhl stavu epidemie. Další infekční onemocnění plynula z nedostatečného ošacení a špatné hygieny. Břišní tyfus zasáhl rovněž rakouské a dánské jednotky. Dánská armáda utrpěla nejvyšší ztráty (1 446 padlých, 3 987 raněných a 1 822 nezvěstných). Počet nemocných dánských vojáků se pohyboval kolem 32 000.[9]

Bernhard von Langenbeck (1810–1887)

Profesor Langenbeck, jeden z nejvýznamnějších chirurgů 19. století, vystudoval medicínu v Göttingenu, kde se později stal soukromým docentem fyziologie a patologické anatomie (1838) a mimořádným profesorem (1841). V roce 1842 byl povolán na univerzitu v Kielu jako ordinář chirurgie, ve stejném roce se stal řádným profesorem chirurgie. V letech 1848–1882 řídil chirurgickou kliniku lékařské fakulty a nemocnice Charité berlínské univerzity. Zde vytvořil jedno z hlavních center evropské chirurgie, v akademickém roce 1866/67 byl dokonce rektorem. V Prusku a posléze Německu spoluzakládal odborné lékařské společnosti (Německou společnost pro chirurgii, Berlínskou lékařskou

52 774 mužů, později dokonce 65 800 mužů pod velením generálporučíka Christiana de Meza. Poměr sil a prostředků svědčil ve prospěch spojenců. Složení námořních sil, které se střetly u Helgolandu, nechávám stranou, jelikož o výsledku války rozhodly především pozemní operace. UHLÍŘ, Richard: *Cestou k šedesátému šestému. Druhé dějství: dánská válka 1864*. Bellum 1866. Časopis Komitétu pro udržování památek z války roku 1866, roč. 17 (19), 2008, č. 1, s. 104–119.

8 TAMTÉŽ.

9 Všechny číselné údaje se vztahují k období od 1. února do 31. října 1864. DÖHLER, Rüdiger – KOLMSEE, Peter: *Preußens Sanitätsdienst in den Einigungskriegen*. Wehrmedizinische Monatsschrift, Nummer (dále jen Nr.) 8, 2016, s. 254–258.

společnost) a časopisy (např. *Archiv für klinische Chirurgie*, jenž vychází dodnes v angličtině pod názvem *Langenbeck's Archives of Surgery*). Jako sanitní důstojník pruské armády se zúčastnil všech válek za sjednocení Německa od roku 1848 do roku 1871. Dosáhl hodnosti generálního štábního lékaře, roku 1872 byl povýšen na generálporučíka sanitního sboru a jmenován tajným radou. Vynalezl několik chirurgických nástrojů, které nesou jeho jméno, např. hák k rozevření rány při drobných hlubších operacích, amputační nůž, jehelec. K jeho nejvýznamnějším žákům patřili Friedrich von Esmarch a Theodor Billroth.[10]

Během dánsko-německé války se osvědčil na postu generálního štábního lékaře a konzultačního chirurga v hlavním stanu pruské armády. Do obou funkcí byl jmenován výnosem pruského ministerstva války ze dne 4. dubna 1864. Langenbeckovo působení ve válce nelze z dostupných zdrojů popsat detailně, existuje však písemná podoba řeči, kterou asi šest měsíců po jeho smrti přednesl na slavnosti pořádané Německou společností pro chirurgii a Berlínskou lékařskou společností jiný skvělý chirurg, Ernst von Bergmann (1836–1907).[11] Ten uvedl, že profesor Langenbeck byl při tom, když *„stateční bojovníci, neoslabeni padesátiletým mírem, vystoupali na návrší vzdor zničující střelbě z děl a vztyčili na šancích černo-bílý prapor poté, co v přítmí severské letní noci jednotky Fridricha Karla překonaly moře v křehké loďce a zasypaly je kulky z nepřátelského břehu a dánské válečné lodi.“*[12] V citovaném úryvku E. von Bergmann popsal vyloďovací operaci, při které pruská armáda dobyla ostrov Als. Významný lékař údajně spatřil i scénu, kdy *„po tomto boji* [pruský] *král Vilém přistoupil k raněnému a umírajícímu, jehož trpící oči se při pohledu královského vojevůdce znovu rozzářily a pálení ran přestalo, jakmile král pochválil své vojáky“*.[13] Ač tato slova znějí nadneseně, Langenbeck v těžkých válečných podmínkách nepochybně obstál, neboť 9. července 1864 byl pruským králem Vilémem I. povýšen do dědičného šlechtického stavu.[14] Z pozice profesora berlínské univerzity výrazně podporoval úsilí Mezinárodního Červeného kříže. V době, kdy zastával pozici rektora, promluvil u příležitosti králových narozenin v dubnu 1866 poněkud vizionářsky: *„Kéž by se v budoucích válkách stal červený kříž na bílém poli, symbol dohodnutý v Ženevě, znamením nové epochy lidskosti a civilizace a kéž by se o totéž zasloužili také ti, kteří jsou povoláni péčí o osoby zasažené válečnou fúrií.“*[15]

Friedrich von Esmarch (1823–1908)

Mnohem lépe v rámci dánsko-německé války dokážeme vylíčit působení Langenbeckova žáka, profesora Friedricha von Esmarcha. Ten vystudoval medicínu na univerzitách v Kielu a Göttingenu. Na klinice v Kielu se stal asistentem. Habilitoval

10 MICHLER, Markwart: *Langenbeck, Bernhard von*. In: Neue Deutsche Biographie (dále jen NDB), Band (dále jen Bd.) 13. Berlin 1982, s. 580–582.

11 Ernst von Bergmann byl Langebeckovým nástupcem na chirurgické klinice v Berlíně. Patřil k průkopníkům asepse a neurochirurgie. Jako válečný chirurg se proslavil až v roce 1866. SCHMID, Magnus: *Bergmann, Ernst von*. In: Neue Deutsche Biographie (dále jen NDB), Bd. 2. Berlin 1955, s. 88.

12 BERGMANN, Ernst von: *Zur Erinnerung an Bernhard von Langenbeck*. Berlin 1888, s. 30–31.

13 TAMTÉŽ.

14 MICHLER: *Langenbeck*, tamtéž.

15 LANGENBECK, Bernhard von: *Festrede an dem Geburtstage Sr. Majestät des Königs am 22. März 1866 auf der Universität zu Berlin*. Berlin 1866, s. 22.

se v oboru chirurgie (1849) a byl jmenován řádným profesorem chirurgie a očního lékařství (1857). Těžiště jeho odborného zájmu představovala válečná chirurgie a první pomoc. Oběma disciplínám se věnoval v pojednáních *Der erste Verband auf dem Schlachtfelde* (První obvaz na bojišti, 1869) a *Handbuch der kriegschirurgischen Technik* (Příručka válečně-chirurgické techniky, 1877). Zavedl lékárničky, trojcípý šátek, dlahy a rozvinul metody, které dodnes nesou jeho jméno (např. Esmarchův hmat, používaný k uvolnění dýchacích cest). Získal mnoho zkušeností ve všech válkách za sjednocení Německa jako poručík, vrchní lékař II. třídy a rezervní generální lékař pruské armády. V letech 1854–1898 vedl chirurgickou kliniku univerzity v Kielu. Byl jedním z nejpopulárnějších lékařů 19. století. Stál u zrodu civilního samaritánství a záchranné služby v Německu. Roku 1887 byl povýšen do dědičného šlechtického stavu.[16]

Roku 1864 profesor Esmarch působil v pruských a rakouských polních nemocnicích a lazaretech ve Flensburgu, Kielu, Rendsburgu, Sundewittu a Šlesviku.[17] V souboru přednášek pod názvem *Verbandplatz und Feldlazareth. Vorlesungen für angehende Militairärzte* (Obvaziště a polní lazaret. Přednášky pro budoucí vojenské lékaře, 1868) poskytl jedinečné informace o vojenském zdravotnictví v 19. století a zároveň vyjádřil názor na organizaci Mezinárodního Červeného kříže. Vše doplnil vlastními praktickými zkušenostmi z dánsko-německé války. Takto například charakterizoval léčbu pomocí kataplasmy:[18] *„Ještě více nebezpečné je nerozumné ošetřování veškerých ran horkými kataplasmatickými obklady. Ve všech důsledcích jsem viděl to, co jinak platilo pouze v dánských nemocnicích. V jedné z nich, kterou jsem navštívil během války roku 1864, jsem nalezl všechny zraněné končetiny bez rozdílu zabaleny do teplé kaše. Celý lazaret zapáchal kyselou kaší, ošetřovatelé stále přinášeli horkou kataplasmu z velkého kotle v kuchyni, ve kterém se vařila, nebo byla ohřívána všechna kaše a znovu přinášena k lůžkům pacientů. Činnost lékařů se v podstatě omezila jen na to, energicky odstranit jednou denně z každé rány hnis stlačením a smáznutím. Kůže na takto ošetřovaných končetinách pak byla následkem dlouhé kataplasmy pokryta ekzémem, který však unikal zraku pod nánosem hnisu a staré kaše a který se objevil až po seškrábnutí tohoto nánosu špachtlí. Poranění kostí nebo kloubů neznamenalo žádný rozdíl ve způsobu ošetřování. V tomto lazaretu jsme našli čtyři roztříštěné lokty a dva ramenní klouby skryté pod kataplasmou, a tudíž nerozpoznané.“*[19]

Zajímavě vyznívají Esmarchovy postřehy týkající se ošetřování vojáků v rakouském lazaretu na zámku Gottorf ve Šlesviku poté, co skončila bitva u Oversø: *„Bylo to po bitvě u Oversø v roce 1864, když jsem přijel se svým přítelem Völckersem do Šlesviku, abychom pečovali o raněné. Dolní místnosti zámku Gottorf byly plné raněných a počet lékařů byl tak nízký, že dokázali poskytnout odbornou pomoc jen jednotlivcům a po částech. Mnozí z nich ještě leželi bez řádného ošetření na kvapně přichystaných pytlech slámy a dožadovali se pomoci. Občané města se kolem nás shromažďovali ve velkém počtu, jakmile jsme vstoupili do místností, a ptali se nás, zda mohou být nějakým způsobem užiteční. Na ulici ležel sníh do výšky chodidel, proto jsem je vybídl*

16 BÖTTGER, Herbert: *Esmarch, Friedrich von*. In: NDB, Bd. 4. Berlin 1959, s. 654.

17 TAMTÉŽ.

18 Kataplasma je obklad, jehož základ tvoří kašovitá hmota (zpravidla drcená bylina nebo rostlinný extrakt), která se v horké podobě nanáší na odřeniny nebo zanícenou kůži a překrývá obvazem. *Kataplasma*. In: Velký lékařský slovník, dostupné na http://lekarske.slovniky.cz/pojem/kataplasma, cit. 22. 6. 2020.

19 ESMARCH, Friedrich von: *Verbandplatz und Feldlazareth. Vorlesungen für angehende Militairärzte*. Berlin 1868, s. 55–56.

k tomu, aby u řezníků ve městě co nejrychleji opatřili tolik zvířecích kůží, kolik jen lze, naplnili je sněhem a dali každému raněnému, jenž naříká na bolesti v ráně. Oba mladí rakouští lékaři, kteří se účastnili obvazování raněných, zaujali k nařízení velmi pochybný postoj a byli názoru, že tato léčba by mohla být nebezpečná, zvláště pak tehdy, když už začalo hnisání. Podařilo se mi ale uklidnit jejich svědomí a příznivé účinky tohoto postupu se brzy projevily v tom, že většina raněných se méně trápila bolestí a byla klidnější…"[20]

Esmarch vyjádřil podporu První Ženevské úmluvě slovy: *„Doufejme, že tato úmluva se brzy rozvine do té míry, že bude obecně pokládána za životaschopného potomka 19. století."*[21] Vylíčil také zkušenosti svých kolegů, kteří se setkali s projevy nenávisti ze strany dánských lékařů, údajně ovlivněných politickým fanatismem, zatímco vojenská místa se chovala přívětivě a zdravotníky nepřítele pokládala za neutrální, což velitelé spojeneckých sil opláceli stejným způsobem: *„…určitý počet dánských lékařů, kteří zůstali v lazaretech po bitvě u Šlesviku, byl naším velícím generálem považován za neutrální a poté, co jejich pomoc již nebyla nutná, byli posláni domů. Rovněž Dánové změnili svůj názor a poslali naše zajaté lékaře zpět do Šlesvicka a Holštýnska."* [22]

Profesora z Kielu oslavoval německojazyčný tisk ve všech státech Německého spolku. Deník *Salzburger Zeitung* v květnu 1864 přinesl zprávu, že vynikající chirurg profesor Esmarch, který v posledních měsících působil v Rendsburgu, Šlesviku a Flensburgu, se vrací do Kielu, aby na zdejší univerzitě obnovil své přednášky v rámci letního semestru. Dále mu bylo vysloveno poděkování za to, že téměř čtvrt roku vedl po odborné stránce lehké i těžké polní lazarety pruské armády. Deník poukazoval na hbitost, s níž přispěchal na pomoc po střetu Rakušanů s Dány při dobývání Dannevirke, a zároveň mu připsal velký podíl na zřízení prvních polních nemocnic c. k. armády a proškolení rakouských vojenských lékařů.[23]

Tisk v Innsbrucku informoval o Esmarchových zásluhách při následné péči o vojáky, jimž musely být kvůli infekci nebo destruujícím poraněním amputovány končetiny: *„Při návštěvě profesora Esmarcha z Kielu na vrchním velitelství spojeneckých armád bylo rozhodnuto, že všichni vojáci, kterým byla provedena amputace, odcestují do Kielu a zde pod dohledem zmíněného lékaře obdrží vhodné protézy. Profesor Esmarch za tímto účelem již kontaktoval zahraniční mistry, kteří přijeli do Kielu. Ti, kterým byla amputována noha, dostanou nastavitelné protézy pro větší zátěž a umělé dolní končetiny, které jsou vzhledem pohybem nerozeznatelné od přírodních, kvůli složité konstrukci však nesnesou pravidelné užívání. Ti, kterým byla amputována paže nebo ruka, dostanou kvalitní umělé náhrady dobře využitelné pro lehčí práci a silné aparáty klešťovitého typu, díky nimž budou moci vykonávat například práci na poli. Do tohoto dobrodiní budou zahrnuti rovněž Dánové."*[24]

Víkendové periodikum *Illustrierte Zeitung*, které vycházelo v Lipsku, přineslo v červenci 1864 obecné zprávy o činnosti kielského profesora a jeho žáků: *„V lazaretech spojeneckých armád ve Šlesviku se dostává největší pocty profesoru Esmarchovi z Kielu, jemuž se vyslovují ta nejvřelejší poděkování. Protože od začátku tažení tento výborný chirurg se svými pomocníky (mladšími lékaři z fakultní kliniky v Kielu) spěchal do města Šlesvik, kde nebylo nic připraveno,*

20 TAMTÉŽ, s. 74–75.
21 TAMTÉŽ, s. 88–89.
22 TAMTÉŽ.
23 Salzburger Zeitung, 11. Mai 1864, Nr. 106.
24 Innsbrucker Nachrichten, 21. Juni 1864, No. 139, s. 1261.

a již několik dnů po bitvě u Oversø zde pomohl se zařízením lazaretů, lékařskou praxí a zajištěním všeho materiálu, zaujalo jeho jméno v dějinách zimního holštýnsko-šlesvického tažení v roce 1864 čestné místo. K účinnému fungování lazaretů Esmarch přispěl vším, co je nutné: odborností a zkušenostmi, které získal jednak během první šlesvicko-holštýnské války v letech 1848–1850, jednak v akademické sféře během služby v různých univerzitních nemocnicích. Ve Flensburgu vedl těžký polní lazaret pruské armády."[25] Další informace už se týkaly nejen Esmarchovy práce, ale i jejího ocenění: *„Tyto akademické prázdniny zasvětil péči o raněné vojáky v lazaretech ve Šlesviku, kam dorazil bezprostředně po dobytí Dannevirke. Zůstal tady nepřetržitě čtyři dny a pak, s výjimkou krátkého pobytu v Kielu, ještě další týden, než se odebral 13. března do Flensburgu. Odtud se vrátil až 1. května zpět do Kielu. Během večírku na rozloučenou, který sám připravil, mu jeho lékařští kolegové z flensburského lazaretu vyslovili úctu a sympatie. Dostal ocenění z vyšších míst. Rakouský císař František Josef I. mu propůjčil Řád železné koruny…"*[26]

Ignaz Neudörfer (1825–1898)

Rodák z Hliníku nad Váhom (dnes na Slovensku) vystudoval medicínu na univerzitě ve Vídni. Doktorem medicíny byl promován roku 1856. Pak se stal sekundářem ve Vídeňské všeobecné nemocnici a suplentem na Medicínsko-chirurgickém ústavu v Olomouci. V roce 1858 vstoupil do rakouské armády jako vojenský lékař. Během války v severní Itálii roku 1859 řídil chirurgické oddělení posádkové nemocnice ve Veroně. Jeho zásluhy byly oceněny propůjčením zlatého Záslužného kříže. V roce 1860 povýšil na plukovního lékaře II. třídy u posádkové nemocnice č. 1 (později 11) v Praze. [27]

Na počátku dánsko-německé války sloužil v rakouské polní nemocnici č. 16. Devátého února 1864 byl na základě rozkazu z velení 6. armádního sboru převelen do Šlesviku, aby do příjezdu polní nemocnic č. 12 vedl provizorně tamější vojenské špitály po lékařské stránce, zatímco administrativními záležitostmi byl pověřen hejtman Attems. Když polní nemocnice č. 12 dorazila do Šlesviku, přešly do její správy objekty s celkovou kapacitou více než 600 lůžek. V nich se pak odehrávala rozsáhlá chirurgická operativa, jejíž výsledky byly probírány na pravidelných večerních poradách, při kterých zejména Neudörfer a profesor Esmarch referovali o svých operacích. Zařízení ošetřovala rakouské a dánské vojáky, kteří utrpěli zranění v bitvách u Oversø, Ober-Selku a Jagelu.[28]

Neudörfer popsal své lékařské zkušenosti z války roku 1864 v již zmíněném odborném periodiku *Archiv für klinische Chirurgie*, vydávaném Bernhardem von Langenbeckem. Nejprve věnoval pozornost konkrétním pozoruhodným případům: *„Ve jmenovaných bojích byla většina zranění způsobena střelbou z malých zbraní. Co se týká účinku bajonetu, spatřil jsem jen 4 případy, z nichž jeden byl pozoruhodný tím, že bodnutí na pravém stehně proniklo do blízkosti stehenní tepny a vyústilo v oblasti levé hýždě. Přesto mělo šťastný konec, neboť během*

25 Illustrierte Zeitung, 11. Juli 1864, XLII. Bd., Nr. 1093, s. 396–397.
26 TAMTÉŽ.
27 KIRCHENBERGER, Salomon: *Lebensbilder hervorragender österreichisch-ungarischer Militär- und Marineärzte*. Wien – Leipzig 1913, s. 142.
28 FISCHER, Friedrich von: *Der Krieg in Schleswig und Jütland im Jahre 1864. Nach authentischen Quellen bearbeitet im k. k. Generalstabs-Bureau für Kriegsgeschichte*. Wien 1870, s. 45–46.

léčby – i přes zasažení chirurgicky nebezpečné oblasti peritonea[29] *– nenastaly vážné komplikace.“*[30] V dalším výkladu dr. Neudörfer spekuloval o příčinách malého počtu zranění způsobených bajonetem: „*Nedokážu říct, zda malý počet zranění bajonetem, jež byla ošetřena v našich špitálech, možno připsat okolnosti, že takto ranění zemřeli již na bojišti, že uvedená bodná zbraň nebyla použita, nebo že bajonetem napadení vojáci nedokázali takovému útoku čelit a ustoupili… Obzvláště musím zmínit, že i Dánové, kteří byli zasaženi a pronásledováni a kteří podle tabulek tvořili docela významný počet našich pacientů, měli stejně málo bodných poranění jako naši rakouští vojáci.*“[31] Uvedená tvrzení jsou pozoruhodná i vzhledem k tomu, že taktika rakouské infanterie se zakládala na boji masových divizních linií pomocí bajonetu.[32]

Rakouští vojáci byli vyzbrojeni tzv. předovkami (puškami nabíjenými v přední části hlavně) systému Lorenz, pruští vojáci tzv. zadovkami nebo též jehlovkami (puškami nabíjenými v zadní části hlavně).[33] Dánská armáda byla vyzbrojena předovkami, z nichž střílela výjimečně velkými, přes 50 g vážícími cylindro-kónickými dutými projektily. Tyto střely se po zásahu často roztříštily, čímž vážně poškozovaly například klouby.[34] Neudörfer si všiml účinků rakouských střelných zbraní, jež považoval za méně nebezpečné než dánské: *„Naše střelné zbraně dokázaly, že svůj úkol (tj. učinit protivníka neschopným boje) plní dokonale, a jsou přitom k přeživším šetrnější než dánské projektily. Věříme, že v tomto ohledu se jejich kalibr ještě sníží, a stanou se tedy ještě šetrnějšími, aniž by ztratily přesnost a užitečnost. Při duchu humanity, jenž zavál naším stoletím a jenž nachází uplatnění s podporou četných pomocných spolků, řádů a společností, nesmíme ztratit naději, že stejný duch se konečně zmocní též vojenských vynálezců a techniků, kteří jím budou uneseni a podníceni k tomu, aby i ve výrobě válečných zbraní byly vynalezeny metody, které umožní zasahovat nepřítele pokud možno šetrně… “*[35]

Rodák ze Slovenska prosazoval při ošetřování střelných zlomenin na místech pomoci[36] a obvazištích[37] užívání zjednodušeného obvazu ze sádrové kataplasmy s vložkou

29 Peritoneum neboli pobřišnice je tenká, lesklá a průsvitná blána, jež vystýlá dutinu břišní a část dutiny pánevní. Obaluje většinu zde uložených orgánů. *Peritoneum*. In: Velký lékařský slovník: Dostupné na http://lekarske.slovniky.cz/lexikon-pojem/peritoneum-3, cit. 22. 6. 2020.

30 NEUDÖRFER, Ignaz: *Aus dem feldärztlichen Berichte über die Verwundeten in Schleswig*. In: Langenbecks Archiv für klinische Chirurgie, VI. Bd. Berlin 1864, s. 496–497.

31 TAMTÉŽ.

32 PERNES, Jiří – FUČÍK, Josef – HAVEL, Pavel a kol.: *Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526–1918*. Praha 2003, s. 326.

33 Nabíjení pruských jehlovek probíhalo asi čtyřikrát rychleji než nabíjení rakouských předovek, což mělo zničující účinky pro jednotky c. k. Severní armády během prusko-rakouské války roku 1866. Podrobněji k této problematice např.: BENEŠ, Ctirad: *Pruská jehlovka*, Praha 1998; TÝŽ: *Palné zbraně systému Lorenz*, Praha 1999.

34 MYRDACZ, Paul: *Sanitäts-Geschichte der Feldzüge 1864 und 1866 in Dänemark, Böhmen und Italien. Mit Benützung der Acten des k. und k. Kriegsarchivs*. In: Handbuch für k. und k. Militärärzte, Bd. I/X. Paul Myrdacz (ed.), Wien 1897, s. 16.

35 NEUDÖRFER: *Aus dem feldärztlichen Berichte*, s. 499–500.

36 Místa pomoci (*Hilfsplätze*) vznikala na úrovni brigády pro první pomoc raněným, kteří byli vyhledáváni a transportováni mužstvem sanitního oddělení. Péči zajišťovali přidělení lékaři jednotek a část sanitní roty. WAGNER, Walter: *Die K. (u.) K. Armee – Gliederung und Aufgabenstellung*. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1914, Bd. 5, Die bewaffnete Macht. Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (edd.) Wien 1987, s. 264.

37 Obvaziště (*Verbandsplatz*) vznikalo na úrovni armádního sboru, přibližně 3 000 – 5000 kroků od bojiště, mimo dosah dělostřelecké palby. Poskytovalo základní lékařské ošetření pod vedením

vyplněnou hoblinkami, překližkami a mosazným pletivem. Přednosti sádrového obvazu charakterizoval Neudörfer slovy: *„V běžné chirurgii zaujímá sádrový obvaz již dlouhou dobu pevné místo, a zatlačuje tak jiné obvazové metody. Ve válečné chirurgii však má stále ještě mnoho odpůrců a pochybovačů, především na místech pomoci a obvazištích. S výjimkou pisatele těchto řádků neznám žádného dalšího přítele a zapáleného obhájce sádrového obvazu, jenž nachází na místech pomoci a na obvazištích prosperující a užitečný okruh působnosti, protože s nárůstem počtu dřívějších a současných sádrových obvazů (již provedených na místě pomoci) odpadá nutnost operačních zákroků všeho druhu. Právě proto bych si dovolil věnovat této okolnosti několik osvětlujících poznámek, ve kterých pouze načrtnu zkušenosti z praxe válečného chirurga a vytyčím okruh své působnosti, aniž by byly blíže vyvráceny předsudky vůči sádrovému obvazu, které zmizí samy, jakmile k tomu bude dáno požehnání z příslušných míst. Běžná chirurgie nerozlišuje, podle jaké metody se sádrový obvaz realizuje. Jiná je situace ve válečné chirurgii, kde každý rozumný vojenský lékař klade následující požadavky na sádrový obvaz: 1) Aby byl přiložen a upevněn tak rychle, jak to jen lze; 2) Aby mohl být kompenzován a byl tak pevný, jak to jen lze; 3) Aby nevyžadoval žádnou přípravnou práci, dal se snadno otevřít i sejmout a na jeho výrobu se nespotřebovalo příliš mnoho materiálu.“*[38]

Nadaný chirurg ze Slovenska propagoval i jiné novinky, které uplatnil během dánsko-německé války roku 1864 nebo již předtím. Pokud při střelném poranění došlo k roztříštění kloubu, prováděl jeho resekci (odstranění). Varoval před přikládáním nečisté cupaniny na rány, místo toho prosazoval – jakožto stoupenec antisepse – suché dezinfikující obvazy se salicylem nebo chininem v prášku.[39]

Vzhledem k tomu, na jak malém území a v jak malém rozsahu válka probíhala, neovlivnila její výsledek železnice, byť při transportu raněných a nemocných vojáků našla uplatnění. Rakušané v prosinci 1863 transportovali Gondrecourtovu brigádu, která tvořila součást Gablenzova VI. armádního sboru, osmi vlakovými soupravami z Prahy přes Drážďany do Hamburku.[40] Prusové v lednu 1864 přepravili pomocí železnice 15 000 mužů a 4 600 koní (tj. asi třetinu všech sil, které nasadili do boje) z Mindenu v Severním Porýní-Vestfálsku do Hamburku, po trati z Hamburku na sever potom přesunuli značné množství materiálu. Dánové až na výjimky při evakuaci raněných neprojevili pro vojensko-strategický význam železniční dopravy pochopení, ačkoliv při ústupu z Dannevirke se jim nabízela k použití jednokolejná trať do Flensburgu.[41] O využití železniční dopravy k transportu raněných dr. Neudörfer napsal: *„Musím zde přidat také několik slov o transportu těžce raněných na železnici. Člověk si jejich přepravu představuje velmi snadno a jednoduše. Severská válka poskytla o těchto záležitostech cenné informace. Pro všechny raněné, kteří musejí být transportováni vleže (a většina z nich může být přepravena jedině tímto způsobem),*

šéflékaře sboru, jenž měl po boku plukovního lékaře sanitní roty a přidělené lékaře jednotek. Sloužila zde většina příslušníků sanitní roty. TAMTÉŽ.

38 NEUDÖRFER: *Aus dem feldärztlichen Berichte*, s. 508–509.

39 První operaci pod antisepsí údajně provedl v roce 1865 anglický lékař Joseph Lister (1827–1912), jenž antiseptických účinků docílil pomocí obvazu nasáklého kyselinou karbolovou neboli fenolem. JANTSCH, Marlene: *Neudörfer, Ignaz Josef.* In: Österreichisches Biographisches Lexikon (dále jen ÖBL) 1815–1950, Bd. 7, Lieferung (dále jen Lfg.) 31. Graz – Köln 1976, s. 83.

40 Gondrecourtova brigáda odcestovala 2. prosince 1864 jako součást prvosledových exekučních jednotek, zbylá část 6. armádního sboru ji následovala 19. a 20. ledna.

41 WOLMAR, Christian: *Engines of War. How Wars Were Won & Lost on the Railways*. London 2010, s. 64–65.

se hodí osobní vozy různých tříd, i když (odhlédneme-li od překážek daných příčkami sedadel) dveře a vstupy do vozů všech tříd jsou příliš úzké, aby jimi těžce ranění mohli být přeneseni na matraci nebo na rukách bezpečně dovnitř. Pro uvedený druh transportu pak zůstávají vhodné jedině nákladní vozy. U nich jsou dostatečně široké vstupy, proto byl mnohokrát učiněn pokus s přepravou těžce raněných vojáků ležících na matraci. Zkušenost ale ukázala, že takový způsob transportu vydrží jen někteří."[42]

Řád johanitů, jenž v dánsko-německé válce poskytoval dobrovolnou zdravotnickou pomoc, využíval pojízdná nosítka, zkonstruovaná podle Neudörferova návrhu. Konstruktér vystihl jejich praktické uplatnění takto: *„Ve své příručce jsem jasně prokázal, že transport pomocí našich nosítek, sanitních vozů a rekvírovaných povozů není pro větší bitvy dostačující a navrhl jsem používat dostatečný počet nosítek spočívajících na dvou kolech. Musím tento návrh ještě jednou zdůraznit, neboť počty raněných jak v bojích u Ober-Selku a Oversø, tak při dobývání Dybbølských šancí s ohledem na tehdejší postavení jednotek a sanitních zařízení i s ohledem na terénní podmínky ukázaly, že naše dopravní prostředky nejsou schopny podat očekávaný výkon. Na druhé straně jsem měl příležitost vyzkoušet svůj návrh v praxi. Mou ideu jako první realizoval pruský Řád johanitů. Nechal vyrobit větší počet pojízdných nosítek a předal je k užívání královské pruské armádě, a třebaže tato kárka ještě neodpovídala požadavkům, které jsem stanovil, našla hojné upotřebení a Prusové dobývající Dybbøl si ji pochvalovali… Ujistil jsem se v přesvědčení, že pro valnou část těžce raněných pacientů se střelnými frakturami se transport v prvních 48 – 60 hodinách po zranění už nejeví nevhodně.*"[43]

Neudörferovy výkony v dánsko-německé válce roku 1864 byly oceněny propůjčením rytířského kříže Řádu Františka Josefa. Ještě téhož roku odjel do Mexika jako šéflékař dobrovolnické armády habsbursko-lotrinského arcivévody Maxmiliána, který přijal mexickou korunu a stal se císařem Maxmiliánem I. Pod dohledem nového panovníka se vytvářela i sanitní služba mexické armády, k čemuž výrazně přispěl dr. Neudörfer. Vojenští lékaři jeho zásluhou získali čestné postavení. Neudörfer dosáhl hodnosti podplukovníka-štábního lékaře a obdržel důstojnický kříž mexického Císařského řádu Guadalupe.[44]

Na podzim 1866 se vrátil do služeb rakouského vojenského zdravotnictví (plukovní lékař II. třídy v pražské posádkové nemocnici). V letech 1867–1879 šéfoval chirurgickému oddělení posádkové nemocnice č. 1 ve Vídni. Byl povolán roku 1868 na říšské ministerstvo války, aby reformoval vojenské zdravotnictví v Rakousku-Uhersku. Roku 1869 se Neudörfer habilitoval v oboru válečná chirurgie na Vídeňské univerzitě. V sedmdesátých letech 19. století se stal řádným členem Vojenského sanitního výboru (*Militärsanitätskomitee*), nejvyšší instance vojenského zdravotnictví na říšském ministerstvu války. Na světové výstavě ve Vídni roku 1873 představil pojízdná nosítka a hodnotil vystavené sanitní exponáty. Ve Vojensko-lékařském kurzu (*Militärärtztlicher Kurs*), který připravoval lékaře pro c. a k. armádu po zrušení Medicínsko-chirurgické Josefovy akademie ve Vídni, přednášel v letech 1875–1877 válečnou chirurgii a válečnou medicínu. Zároveň byl několikrát povýšen (1870 plukovní lékař I. třídy, 1874 štábní lékař, 1878 vrchní štábní lékař II. třídy, 1880 vrchní štábní lékař I. třídy). V letech 1879–1886 byl postupně: vedoucím posádkových nemocnic, posléze sanitním šéfem 9. armádního

42 NEUDÖRFER: *Aus dem feldärztlichen Berichte*, s. 506.
43 TAMTÉŽ, s. 502–504.
44 KIRCHENBERGER: *Lebensbilder*, s. 143.

sboru v Josefově a 5. armádního sboru v Prešpurku (dnes Bratislavě). Když roku 1887 odcházel do výslužby, byla mu propůjčena hodnost generálního štábního lékaře. Několik let ještě pracoval jako přednosta chirurgického oddělení vídeňské polikliniky.[45]

Neudörfer byl nejen vynikajícím válečným chirurgem, ale i plodným autorem odborných pojednání, ve kterých se věnoval moderní chirurgii, budoucnosti antisepse a jejímu poměru k bakteriologii. Klinicky se zabýval též krevní transfuzí a chloroformovou narkózou. Mezi léty 1864–1867 napsal třísvazkové dílo *Handbuch der Kriegschirurgie und Operationslehre* (Příručka válečné chirurgie a operační nauky). Jeho pověst v lékařských kruzích utrpěla v sedmdesátých letech 19. století tím, že spolupracoval se šarlatánkou.[46]

Závěr

Politické a územně-správní důsledky dánsko-německé války v roce 1864 byly již zpracovány mnoha historiky, ovšem zdravotnické a humanitární pozadí až na výjimky stálo stranou. Přitom v řadách pruského i rakouského sanitního sboru sloužilo několik předních osobností lékařské vědy německy mluvícího světa. Nacházely se na vrcholu kariéry a jejich specializací byla zejména chirurgie. Pruští vojenští lékaři Bernhard von Langenbeck a Friedrich von Esmarch a rakouský vojenský lékař Ignaz Neudörfer vynikli úctyhodnými operačními výkony. Zároveň byli schopni uplatňovat tehdy aktuální léčebné metody či dokonce rozvíjet nové. Ve svých odborných spisech zanechali originální svědectví o fungování vojenského zdravotnictví v 19. století. Nejvíce informací poskytují Esmarchovy a Neudörferovy práce. Prvního z nich učinila válka roku 1864 známou osobností, kterou oslavoval tisk, druhého nasměřovala k dlouhé a úspěšné kariéře v rakouské, později rakousko-uherské armádě. Zatím, co na pomezí dnešního Dánska a Německa zuřily boje, v Ženevě již několik měsíců existoval Mezinárodní Červený kříž. Jeho zásady byly poprvé v dějinách uplatňovány na bitevním poli, ačkoliv závaznými se staly až po ratifikaci První Ženevské úmluvy v srpnu 1864.

45 JANTSCH: *Neudörfer*, s. 83.
46 KIRCHENBERGER: *Lebensbilder*, s. 143–144.

Summary

Significant Physicians in the German-Danish War of 1864

Vojtěch Szajkó

The study presents the German-Danish War (1864) from the viewpoint of military health care. It combines military, political and diplomatic history of the 19th century with history of medicine, science and technology of the same period; at the same time, the article combines biographical information with excerpts from written treatises by three significant physicians: Bernhard von Langenbeck, Friedrich von Esmarch, and Ignaz Neudörfer. All of these physicians specialized mainly in surgery, whereas, at that time, they were at the peak of their careers. They applied current treatment methods in health facilities of the Prussian and Austrian armies, and even developed new ones. Through their own writings, they left original evidence of the functioning of the 19th-century military health care. The greatest amount of information is provided by Esmarch's and Neudörfer's treatises. The war of 1864 made Esmarch a well-known figure celebrated by the press and, at the same time, it directed Neudörfer towards a long and successful career in the Austrian, later Austro-Hungarian, army. In the article, the careers of all three surgeons are described in detail; the most of the space is devoted to the Austrian military doctor Ignaz Neudörfer. During the German-Danish War, delegates of the International Red Cross supervised the principles of humanitarian law for the first time, thus the war can be considered a milestone in the development of military health care. The study also scrutinizes the penetration of these noble ideas into the military physicians' thought.

Jizvy na duši i na těle. Trauma a násilí v rodinné výchově v českých zemích 50. a 60. let 20. století[1]

Martin Franc

Abstract:
The study addresses the issue of child trauma during the 1950s and 1960s, with a special focus on the role of violence from the perspective of society and political power. Both psychical and physical sources of trauma within family education are monitored, including corporal punishment, which have caused considerable controversy then and today.

Keywords:
family – children – corporal punishment – traumas – violence – 1950–1970

Tato studie se zabývá traumaty dětí v padesátých a šedesátých letech 20. století se zvláštním zaměřením na roli násilí všeho druhu, používaného v rámci rodin proti dětem a mladším dospívajícím. Na jedné straně se na tomto tématu ukazuje, jak se tehdejší veřejnost stavěla k novým výzvám, které přinesla měnící se pozice dětí a teenagerů v druhé polovině „století dítěte". Na druhou stranu se nabízí otázka, jak společnost v této éře v českých zemích pracovala s fenoménem násilí a nakolik se i ona připojila k postupujícímu evropskému trendu redukce bezprostřední fyzické agresivity v rodinných vztazích, který samozřejmě nabyl na intenzitě zejména v závěru sledovaného období, především po velkých bouřích se silným generačním aspektem v roce 1968. A v neposlední řadě se také snažím řešit, jak k problému násilí v rodinách přistupovala, jak v ideové, tak v praktické rovině tehdejší politická moc ztělesňovaná zejména komunistickou stranou. Tak jako v jiných otázkách spojených s mladou generací přitom hypoteticky předpokládám, že existoval značný rozdíl mezi teoriemi hlásanými oficiálně uznávanými odborníky a praktickou politikou, která vycházela vstříc skupinám obyvatelstva, jejichž podporu si politické vedení chtělo zajistit.[2] Samozřejmě je také na místě

1 Studie vznikla za podpory GA ČR v rámci projektu GA19-10233S Pionýrská organizace a proměny socialistického dětského kolektivu v českých zemích (1949–1968).

2 Ilustrativní je v tomto ohledu např. reakce pracovníka ministerstva školství Rudolfa Řasy na dopis uveřejněný v listu Svět práce, který se týkal žákyně, která ne zcela oprávněně dostala pětku

otázka, zda lze v případě Československa, případně dalších států sovětského bloku, najít určité specifické rysy ve vztahu k rodinnému násilí, které by bezprostředně souvisely s politickým uspořádáním.

K roli násilí

V posledních letech se v naší historiografii roli násilí, zejména toho fyzického, v životě společnosti věnuje stále větší pozornost. Zájem se však koncentruje především na dění ve veřejném prostoru, které lze zmapovat i pomocí archivních pramenů všeho druhu mnohem snadněji než procesy v uzavřeném rodinném prostředí, kde je často třeba sáhnout k různým ego-dokumentům, jejichž zobecnění bývá značně problematické. Situaci navíc komplikuje zásadní změna citlivosti k násilí vůči dětem v průběhu doby – to, co je dnes považováno ve vztahu mezi rodiči a dětmi za naprosto nepřípustné, patřilo v padesátých a šedesátých letech k natolik běžné rutině, že jen velmi omezený počet lidí podobné jevy jakkoliv reflektoval.

Násilí vůči dětem v rodině se jen obtížně spojuje bezprostředně s politickými poměry, i když např. někteří literáti se snaží brutalitu v éře normalizace vysvětlit pocitem frustrace otců (a někdy i matek) z celkové společenské situace. Zároveň lze usuzovat, že stažení do rodinné ulity mohlo skutečně, vzhledem k časté interakci mezi dospělými a dětmi, vést snadno k napětí a výbuchům násilí. Navíc zborcené pracovní kariéry po brutálních čistkách na počátku normalizace výrazně zvýšily pravděpodobnost, že rodiče budou do dětí projektovat své neuskutečněné tužby a klást na ně často nepřiměřené nároky. Komunistická strana Československa se po krátkém koketování s revolučními a výchovně alternativními myšlenkami ještě v první polovině padesátých let přiklonila ke krajně konzervativní vizi společnosti, spojené mj. s podporou značně autoritativní výchovy nevylučující ani používání poměrně výrazného psychického nebo fyzického násilí vůči dětem, přestože to bylo v rozporu s propagovanými pedagogickými teoriemi a jednalo se zřejmě o víceméně účelový příklon k přístupu rozšířenému ve skupinách vnímaných jako hlavní opěrné sloupy režimu, tedy zejména mezi industriálním dělnictvem, a to včetně vysoce kvalifikovaných dělníků.[3]

Ke konzervativnímu obratu patřila i nepřiznaná, ale tím ne méně výrazná změna vztahu k rodině jako takové. Rodina hrála v životě českých dětí i dospívajících v letech 1948-1970 klíčovou úlohu a její uznání za nukleární složku společnosti[4] mělo nepochybně zásadní význam s dalekosáhlým společenským dopadem. Německá historička Martina Winklerová uvádí, že základním prvkem socialistických plánů zůstával trvale důraz na přenesení zodpovědnosti za výchovu na společnost. Naopak odmítány byly „buržoazní" tradice výchovy v rodinách. Nicméně po 2. světové válce se v SSSR

ve škole a byla za to otcem brutálně tělesně potrestána: „*tělesných trestů by mělo být i v rodině užíváno co nejhospodárněji (teoreticky vůbec ne, a v praxi určitě ne za špatné známky)*…" ŘASA, Rudolf: *Odpověď z ministerstva školství*. Svět práce 3, 1970, č. 49, s. 6.

3 K postojům dělnictva srov. HOLUBEC, Stanislav: *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Plzeň 2010.

4 Nedošlo k němu pouze v Československu, ale i v některých dalších zemích sovětského bloku, např. v Německé demokratické republice.

i v zemích východního bloku jen zřídka vyskytovaly útoky na samotnou instituci rodiny a spíše se zdůrazňovala harmonická a produktivní spolupráce rodiny a společnosti při výchově.[5] V pedagogické teorii zkrátka k žádnému rozporu mezi těmito dvěma faktory nedocházelo, protože vychovatelské cíle školy a rodiny v socialistické společnosti byly podle ní totožné.[6]

Samozřejmě přenesení výchovy dětí na stát (nebo spíše eufemisticky řečeno na „společnost") představovalo velmi svůdnou myšlenku, která se periodicky vracela s vlnami snah o maximální ovládnutí společnosti a její rozhodné nasměrování k socialismu, respektive ke komunismu. Snad nejvýrazněji se tyto myšlenky ozývaly v chruščovovských plánech na počátku šedesátých let, které však v českém a slovenském prostředí vzbudily větší pozornost jen u skupinky komunistických intelektuálů toužících po reálném, specificky socialistickém životním stylu.

Jako určitý předobraz přitom vedle sovětských vzorů mohly u nás fungovat Baťovy školy práce, kterými prošlo nemálo pozdějších komunistických funkcionářů, např. včetně generálního tajemníka KSČ v letech 1987-1989 Miloše Jakeše či Jozefa Lenárta, v letech 1963-1968 ministerského předsedy.[7] Realizace smělých ideologických vizí však prakticky okamžitě narážela na obrovské finanční náklady spojené s všeobecnou realizací podobného projektu a také na odpor velké části rodičů, včetně rodičů z řad jinak loajálních straníků.

Podle německých autorů prošla výchova dětí ve středoevropských rodinách v 50. a v 60. letech nepříliš nápadnou, ale proto ne nedůležitou změnou. I když si zachovávala rysy přísnosti a autoritativního přístupu, zároveň se začaly brát ohledy na mínění dítěte[8] a používání násilí se přece jen ve srovnání s předválečnými poměry omezilo. Stále více se násilí přesouvalo do roviny hrozby, byť podle pamětníků zesílené některými vizuálními znaky, jako byl řemen visící vedle dveří.[9] Je samozřejmě otázkou, nakolik lze tento aspekt pozorovat i v československé společnosti, kde zájem o děti (a mládež obecně) výrazně zvětšil již pocit národního ohrožení v období nacistické okupace, kdy se navíc společnost pod tlakem nacistického režimu rozpadala na jednotlivé rodiny a pocit bezpečí cítili mnozí jen v čistě privátním, rodinném prostředí.

5 Srov. WINKLER, Martina: *Kindheitsgeschichte. Eine Einführung*. Göttingen – Bristol 2017, s. 133.

6 Nicméně někteří teoretici považovali rodiče pouze za jeden element výchovného systému, který neměl být jakkoliv privilegován. Srov. např. ŠULC, Ludvík: *O výchově dětí v rodině a ve škole se zřetelem ke spolupráci rodiny a školy*. Praha 1954.

7 Oba jmenovaní přitom byli na své školení u firmy Baťa do konce svého života náležitě hrdí a doporučovali využití zkušeností i v nových společenských podmínkách. Srov. JAKEŠ, Miloš: *Dva roky generálním tajemníkem*. Praha 1996, s. 11–15; PILNÝ, Pavel – JAKEŠ, Miloš: *Příběh komunisty*. Praha 2019, s. 27–29; STÍSKAL, Ladislav: *Veci a vecičky Jozefa Lenárta*. Bratislava 2003, s. 12–13.

8 Zároveň začali být děti a především dospívající vnímáni čím dál více jako samostatní spotřebitelé, i když tento proces v Československu a obecně v sovětském bloku probíhal podstatně pomaleji než v západní Evropě a zejména USA. Srov. HENGST, Heinz: *Von der pädagogischen zur kommerziellen Verwertung kindlicher Autonomie*. In: Jahrbuch für Pädagogik 1999. Karl-Christoph, Lingelbach – Hasko, Zimmer (edd.), Frankfurt am Main 2000, s. 83–101.

9 BUCHNER-FUHS, Jutta (ed.): *Zeitreise in die Kindheit. Erinnerungen an die Fünfziger- und Sechzigerjahre aus Thüringen. Ein Ausstellungsprojekt von Studierenden aus Jena. Thüringer Hefte für Volkskunde Bd. 18*. Jena – Erfurt 2010, s. 48.

Zároveň boj proti nacistickým okupantům byl vnímán optikou záchrany národa jako takového, což samozřejmě znamenalo mimořádný důraz na péči o nastupující generaci.

Pozitivní roli při změně vztahů dospělých k dětem mohly v tomto kontextu hrát i pedagogické teorie Antona Semjonoviče Makarenka, přestože jeho ideje byly často zjednodušovány, vulgarizovány a zároveň i vysmívány. Nicméně důraz, který ikona sovětské pedagogiky kladla na důležitost rodinné výchovy se zapojením obou rodičů, i snaha omezit brutální vynucování autority násilím znamenaly krok pozitivním směrem, i přes některé silně kontroverzní, ideologicky podbarvené prvky a celkovou preferenci převzetí alespoň části výchovy společností.

Nicméně klíčovou roli nadále hrály domácí tradice - můžeme konstatovat, že v průběhu padesátých let se postupně prosazoval jako dominantní model středostavovské výchovy, který začal vytlačovat jak tradiční agrární, tak i dělnický industriální model rodiny. V druhé polovině 50. let se však konkrétně v případě mezigeneračních vztahů politické a společenské elity dávno vrátily k tradičním, nebo možná dokonce konzervativním tendencím fixujícím jasnou nadřazenost dospělých, starších a zkušených. To odpovídalo realitě vcelku stabilní společnosti, diktátorsky vedené muži vyššího až vysloveně seniorského věku. Nový socialistický člověk už natolik garantoval obecnou humanitu, že mohl přebírat konvence vázané na předchozí buržoazní kulturu a zajistit jejich přeměnu ve vyhovujícím ideologickém modu.[10]

V českých podmínkách se ve srovnání s jinými zeměmi střední Evropy (např. s oběma německými státy) vyskytoval v období druhé světové války jen velmi omezený počet rodin, kde dospívající vzhledem k nepřítomnosti otce přejímali vůdčí roli v rodinách.[11] Daleko častěji se objevuje reflexe situace, kdy dospívající dívky přebírají po předčasné smrti nebo nucené nepřítomnosti matky její roli (dlouhodobá nemoc, věznění apod.). Vysoce traumatizující případy, kdy fungovaly jako náhrada matky i v sexuální oblasti, se zřejmě naštěstí vyskytovaly jen velmi zřídka. Daleko častěji fungovaly dívky jako hospodyně – předobrazem byla zejména hlavní hrdinka populární knihy Marie Majerové Robinsonka, vydané poprvé ještě v období Protektorátu v roce 1940 a v roce 1956 poprvé zfilmované.[12]

Na rozdíl od západních společností v Československu ani v druhé polovině 60. let nedošlo k propuknutí nějakého otevřeného generačního konfliktu. Jak jsem již uvedl, podle některých pamětníků to bylo dáno především pocitem, že ve skutečnosti se cítili se svými rodiči i učiteli „na stejné straně barikády", přičemž tu druhou stranu

10 Srov. v tomto kontextu MACURA, Vladimír: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Praha 2008, s. 169–170.

11 K této problematice srov. SEEGERS, Lu: *„Vati blieb im Krieg". Vaterlosigkeit als generationelle Erfahrung im 20. Jahrhundert – Deutschland und Polen*. Göttingen 2013. Autor zde připomíná i druhou vlnu nepřítomnosti otců v domácnosti – v období budování německého hospodářského zázraku byli příliš pohlceni prací. K tomu srov. MITSCHERLICH, Alexander: *Auf dem Weg zur vaterlosen Gesellschaft. Ideen zur Sozialpsychologie*. München: R. Piper & Co. Verlag, 1963. V tomto případě však vedení rodiny obvykle dospívající nepřebírali, spíše jen mohli těžit z méně represivního výchovného stylu mnoha matek. Matky navíc jen obtížně mohly dospívající tělesně trestat.

12 MAJEROVÁ, Marie: *Robinsonka*. Praha 1940; *Robinsonka* (1956, rež. Jaromír Pleskot). Již na počátku roku 1956 vznikla *Robinsonka* i jako živě natáčená televizní inscenace (1956, rež. Milan Vošmik). Šlo o jeden z prvních televizních pořadů pro děti a mládež, který se však bohužel nedochoval.

představovali reprezentanti vládnoucích mocenských elit nebo alespoň jejich dogmatická část. Na druhé straně ale Prchalem zaznamenaná svědectví dokládají, že potenciál generačního konfliktu uvnitř českých domácností nebyl nijak zanedbatelný, a zaznamenáváme zde prakticky stejné třecí plochy jako v západní Evropě – tedy moderní taneční hudbu, odívání,[13] ale i rodičovské moralizování i tvrdého zachovávání tradičního hierarchického uspořádání v rodině. Jestliže např. ve Spolkové republice Německo se velkým tématem stala zodpovědnost rodičovské generace za 2. světovou válku a hrůzné zločiny spojené s nacistickou érou, v českých zemích se otázka podílu starší generace na brutálních činech spojených s érou stalinismu příliš neřešila. Mladí u nás vnímali své rodiče ve vztahu ke stalinské éře více jako oběti, spíše svedené než provinilé. Přitom velká skupina rodičů se skutečně jednoznačnou obětí stalinské éry i následujícího období stala. K jejich zlomení někdy výrazně přispěl právě ohled na děti, což vytvářelo ve vzájemných vztazích často temná traumata, která se mohla zejména v období dospívání potomků velice vyhrotit.

Dynamiku reflexe výrazně narušila okupace v srpnu 1968, která z mnoha spoluodpovědných za dění v 50. letech učinila opět oběti. V řadě případů tak vznikly velmi houževnaté rodinné legendy o politicky podmíněném utrpení, úporně hájené několika generacemi, které v nich našly klíčové pojítko pomáhající překonat vzájemné spory.

Jen minimálně se reflektovalo velmi bolestivé a traumatizující téma podílu občanů na projevech násilí všeho druhu těsně po skončení 2. světové válce, zejména vůči Němcům a (někdy jen domnělým) kolaborantům, přestože tato zkušenost mohla v kombinaci s naopak velmi detailně probíranými brutálními zločiny nacistů a jejich pomahačů ovlivnit míru citlivosti vůči násilí i míru jeho akceptace jako způsobu řešení společenských konfliktů včetně těch mezigeneračních.

Otázka neexistence otevřeného mezigeneračního konfliktu, která se netýká jenom Československa, ale např. i NDR, si však žádá ještě detailnější zkoumání.

Jizvy na duši

Zřejmě nejbolestivější a nejhlubší jizvy na duši vznikaly v souvislosti s neúplnými rodinami, jejichž počet ve sledovaném období narůstal. Ještě v 60. letech byl problém neúplných rodin vnímán jako relativně méně naléhavý, což je dáno nejen menšími dopady války na populaci, ale hlavně nižší mírou rozvodovosti ve srovnání s pozdější érou. Čísla v tomto ohledu však již tehdy výrazně deformovaly údaje ze Slovenska. Počet rozvodů v českých zemích se již v průběhu prvních let po roce 1945 ve srovnání s meziválečnou érou prakticky zdvojnásobil a dosahoval 11,5 rozvodu na 100 sňatků,[14] na Slovensku k podobnému zlomu došlo až na počátku padesátých let a i poté

13 Srov. v tomto kontextu např. televizní seriál *Píseň pro Rudolfa III.*, 3. epizodu *Miss Diorling* (1967; rež. Jaromír Vašta, scénář Jaroslav Dietl).

14 Samotný A. S. Makarenko patřil mezi velké odpůrce rozvodů a popisoval jejich zhoubný vliv na výchovu dětí. Srov. např. MAKARENKO, Anton Semjonovič: *Kniha pro rodiče*, In: Spisy 4. Anton Semjonovič, Makarenko, Praha 1953, s. 90–118. Na druhé straně ideologicky motivované jednoznačné odmítnutí církevních sňatků vedlo jednoznačně k zvyšování rozvodovosti se všemi jejími negativními dopady.

dosahoval sotva poloviční úrovně čísel co v západní části země. Trend se přitom prohluboval až do osmdesátých let. Plné dvě třetiny rozvodů se týkaly manželství s nezletilými dětmi (vcelku pochopitelně ovšem spíše manželství s 1–2 dětmi).[15] Podle sčítání lidu z roku 1961 tvořily neúplné rodiny 6,7 % z celkového počtu rodin. Rozvod a s ním většinou spojený odchod otce od rodiny pochopitelně děti často silně traumatizoval. Jedním z nejdůležitějších důvodů rozvodu byly opakované nevěry a promiskuita nezřídka pokračovala i po rozvodu. Častá výměna „náhradních tatínků" (do péče otců byly v padesátých a šedesátých letech děti svěřovány jen naprosto výjimečně) navíc mohla násobit utrpení a zároveň pocit studu za rodiče, který se nedokázal začlenit do běžných společenských podmínek a i vlastní potomky vytlačoval na okraj společnosti. Nevlastní rodiče se pak často k dětem nechovali nejlépe a nezřídka i vlastní rodič mohl ve svých dětech vidět překážku pro svůj svobodný život. Mimořádně negativní dopady měly také často velmi úporné a v mnoha ohledech nechutné konflikty mezi rodiči se zapojením dalších rodinných příslušníků, doprovázené často velmi hrubými slovními výměnami či fyzickým násilím.[16] Jednalo se přitom o relativně nový typ traumatu, jehož význam však stále narůstal. To samozřejmě intenzivně reflektovala i dobová tvorba pro děti a mládež. Ze všech děl zmiňme jako ilustraci alespoň rodinnou komedii *Naše bláznivá rodina* z roku 1968 (rež. Jan Valášek st. a Karel Kachyňa), kde dvanáctiletá dívka propadá obrovským obavám, že rodiče se chtějí rozvést. Ve skutečnosti však očekávají dalšího potomka. Jen s mírnou nadsázkou lze říci, že zejména v šedesátých letech v mnoha dětských myslích obavy z rozvodu rodičů (především jako čistě emotivní problém) nahradily do té doby dominující strach z vypuknutí nového globálního válečného konfliktu. Neúplné rodiny zápolily s mnoha problémy, což silně ohrožovalo bezproblémovou výchovu dětí. Nelze se divit, že pachatelé trestných činů z řad dospívajících pocházeli z velké části právě z rozvrácených a neúplných rodin.[17]

Dysfunkční rodiny představovaly mimořádně závažný problém a lze je považovat za hlavní semeniště projevů nejbrutálnějšího fyzického (i psychického) násilí vůči dětem a mladším dospívajícím. Jako nejobvyklejší spouštěč fungoval alkoholismus, který zůstával dlouhodobě velkým problémem zejména v některých regionech s vysokou koncentrací průmyslu, především těžkého a těžebního, tedy např. v severních Čechách a na Ostravsku. Alkohol a vysedávání jednoho z rodičů (případně obou partnerů) v hostincích vyvolávaly verbální i fyzické formy agrese v rodině a vedly i ke kriminálnímu jednání (např. krádežím, výtržnictví apod.). Často se jednalo o začarovaný kruh – ostatně ne náhodou ukázaly výzkumy v druhé polovině šedesátých let, že mladiství

15 *Statistická ročenka Československé socialistické republiky 1967*. Praha 1967, s. 80–81 a 86–87; *Statistická ročenka České a slovenské federativní republiky 1992*. Praha 1992, s. 102–103. Pro srovnání – v první polovině sedmdesátých let v NDR vyrůstala v neúplných rodinách pětina všech dětí. Míra rozvodovosti v NDR a v českých zemích byla na srovnatelné úrovni. Srov. GRIES, Sabine: *Misslungene Kindheiten. Zum unsozialistischen Aufwachsen von Kindern in der DDR. Studien zur DDR-Gesellschaft Bd. 1*. Münster – Hamburg 1994, s. 94.

16 Srov. např. OSMANČÍK, Otakar – ŠVANCAR, Zdeněk: *Kriminalita mládeže. Studie o mladistvých delikventech*. Praha 1968, s. 76.

17 Srov. ROZMARIN, Leopold: *Závadové skupiny mládeže a boj proti nim*. Kriminalistický sborník VIII/13, 1964, č. 8, s. 434–442 a Národní archiv, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 12, a. j. 13/3.

delikventi byli mnohem častěji vystaveni tělesnému násilí ze strany rodičů, než dospívající bez konfliktů se zákonem.[18]

Psychiku dětí výrazně poškozovalo nucené odloučení od otce (či případně i od matky) z důvodu jeho uvěznění nebo dokonce popravy – represi v podobě vykonstruovaných politických procesů a justičních vražd zejména v první polovině padesátých let provázela řada nesmírně krutých příběhů dětí a dalších nejbližších příbuzných „nepřátel státu" vůči nimž bylo postupováno s dnes až neuvěřitelnou brutalitou a nenávistí.[19] Přitom řada z nich (zejména pokud se jednalo o děti komunistických funkcionářů) byla natolik zmanipulována, že uvěřila ve vinu svého rodiče, jak dokládají např. příběhy potomků národohospodáře Ludvíka Frejka, odsouzeného v procesu s Rudolfem Slánským v roce 1952.[20] Naopak děti nekomunistických politických vězňů a popravených zažívaly obvykle strach, nekonečnou frustraci, pocit bezmoci a často i nenávist.[21]

Ve srovnání s oběma částmi rozděleného Německa, s Polskem nebo Sovětským svazem se však v Československu padesátých let i přes značný počet politických vězňů zejména před amnestií v roce 1960 nedá hovořit obecně o společnosti bez otců, a ani v pozdějších letech se příliš nerozšířila migrace otců na delší dobu do zahraničí, jak můžeme pozorovat např. u občanů Jugoslávie, kteří hledali zaměstnání ve Spolkové republice Německo. I u nás se však zejména v padesátých letech, ale nezřídka i v pozdějších dekádách docházelo k odloučení otců, kteří ať již nuceně nebo ve snaze zvýšit životní standard rodiny (např. díky práci v dolech nebo v rozvojových zemích), pracovali desítky či stovky kilometrů od svého bydliště a domů přijížděli v ideálním případě jen na neděli. I v Československu se objevovaly případy druhé vlny dětí bez otců – tedy případy, kdy se otcové kvůli svému pracovnímu vytížení s dětmi fakticky nestýkali. Samozřejmě nepřítomnost otců z důvodu jejich práce mimo bydliště nebo kvůli vysokému pracovnímu vytížení nepřinášela sociální problémy (naopak, někdy je spíše pomáhala řešit), ale negativní vliv na psychiku dětí a dospívajících mohl být i tak velmi silný. A v mnoha případech nezůstával bez vlivu na jejich socializaci – i v Československu existoval zejména v šedesátých letech fenomén tzv. zlaté mládeže, složené z potomků vysokých funkcionářů se sklonem k různému delikventnímu chování.[22]

18 OSMANČÍK – ŠVANCAR: *Kriminalita mládeže*, s. 80.

19 Rodiny popravených nebo odsouzených k věznění byly mj. často vystěhovávány daleko od svého bydliště a podrobovány nejrůznější další perzekuci. Dětem politických vězňů (nebo popravených) bylo znemožňováno studium na střední a samozřejmě i vysoké škole. Situace se poněkud zmírnila až na počátku šedesátých let. Rozsah perzekuce se až překvapivě výrazně lišil podle postojů místních představitelů moci.

20 Srov. vzpomínky jeho dcery FREJKOVÁ, Hana: *Divný kořeny*. Praha 2007. Brutálně se s otcem vypořádal její nevlastní bratr, dvacetiletý (a tedy tehdy ještě nezletilý) Tomáš Frejka, který se otce v dopise, o němž informovala i oficiální média, velice drsným způsobem zřekl. K jeho kauze srov. např. KOUROVÁ, Pavlína: *Propagandistické kampaně v Československu v letech 1948–1953*. Disertační práce PedF UK v Praze 2013, s. 284–285.

21 Srov. např. VITTVAROVÁ, Zuzana (ed.): *Osudová kaňka. Příběhy dcer politických vězňů Československa*. Červený Kostelec 2011 nebo ROUBÍKOVÁ-ŠVEHLOVÁ, Jana: *Dcery nepřátel státu. Psychologický obraz*. Praha 2011.

22 Většinu známých případů probíraných v médiích v roce 1968 tvořili ovšem již dávno zletilí synové nejvyšších stranických a státních funkcionářů jako byl např. syn 1. tajemníka ÚV KSČ

Zejména chlapci mohli citově strádat kvůli oslabování mužských vzorů. Patriarchální autoritu narušilo významně už dění kolem Mnichovské dohody[23] a eroze pokračovala i v období Protektorátu, kdy většina otců ve snaze uchování života i zaměstnání zvolila spíše oportunní modely chování. Oportunismus rodičům, zejména otcům, však především dospívající v řadě případů vyčítali i v následujících desetiletích a zejména v šedesátých letech se jednalo o jeden z nejčastějších zdrojů mezigeneračního napětí. Většina dětí a dospívajících si však dříve či později uvědomila reálnou pozici rodičů a pro jejich postoje projevovala pochopení. Mohlo tak dokonce vznikat mezigenerační sepětí, které blokovalo vznik mohutného generačního konfliktu, s nímž zápasily západní společnosti na konci šedesátých let.[24] Jak již bylo zmíněno, pohled na bezmocnost a zoufalství bezprostřední autority mohl být pro děti zásadním traumatizujícím zážitkem.

Ignorování existujících rozporů a problémů stále více prolínalo do všech oblastí života společnosti. Moc se ve stále větší míře uspokojovala pouze s formálním a víceméně verbálním přihlášením se k doporučovaným modelům a hodnotám, aniž by sama věřila na upřímnost těchto výpovědí. V obecně etické rovině koncept „jednotného výchovného působení" spíše vedl k hluboce zakořeněné neupřímnosti a formálnosti, kdy se mnohé děti již od útlého věku učily veřejně prezentovat pouze oficiální mocí požadované postoje. Socializace tak často připomínala spíše osvojování si několika různých rolí zároveň a hlavně schopnost hladce přecházet z jedné úlohy do druhé, a to zejména v rétorické rovině. Přitom předstírání fungovalo často na obou stranách interakce. V NDR byl tento fenomén obzvlášť výrazný v otázce sledování televizního vysílání SRN, kdy učitelé a žáci navzájem předstírali, že „západní" relace nesledují.[25] Výchova k rozdílnému chování doma a na veřejnosti se rozšířila zejména v éře normalizace, ale nelze podceňovat její fungování již v předchozích desetiletích, zejména pak v šedesátých letech po opadnutí budovatelského nadšení: mnoho rodičů zastávalo různé veřejné funkce a jako členové komunistické strany a dalších organizací se na schůzích halasně přihlašovali k oficiální politice, aniž by se skutečně identifikovali s hodnotami socialistické společnosti, jak je formulovali ideologové.[26]

A podobné mechanismy se přenášely i do výchovy dětí, které se obdobně stávaly členy Pionýrské organizace ČSM a později ČSM, bez jakéhokoliv spojení s programovými východisky těchto institucí. Zejména členství v ČSM bylo vnímáno čistě účelově jako nutná podmínka pro úspěšný postup ve škole – proto také v ČSM klesal podíl mladých dělníků a naopak narůstalo procento členů z řad středoškolských

a prezidenta republiky Antonín Novotný ml., který se narodil už v roce 1930 a výstřelků se měl dopouštět až kolem třicítky.

23 V tomto kontextu srov. šokující a traumatizující vzpomínky na plačící vojáky opouštějící své pozice při demobilizaci. Srov. např. McINTOSH, Jethro Spencer: *Z Holešova do Hollywoodu*. Praha 1992, s. 18.

24 Srov. v tomto ohledu např. KOHNOVÁ, Jana: *Die Studentenbewegung der sechziger Jahre in der ČSSR als Erfahrung einer Generation*. In: Jugend in der Tschechoslowakei. Konzepte und Lebenswelten (1918–1989). Brenner, Christianne – Braun, Karl – Kasper, Tomáš (edd.), Göttingen – Bristol 2016, s. 335–357.

25 Srov. např. NIEHUSS, Merith: *Zwischen Seifenkiste und Playmobil. Illustrierte Kindheitsgeschichte des 20. Jhdts*. Darmstadt 2007, s. 141.

26 Srov. KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin a kol.: *Mezi pionýrským šátkem a mopedem. Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948–1970*. Praha 2018, s. 108.

a vysokoškolských studentů. Velmi brzy přitom došlo k opuštění vize dětských a mládežnických organizací jako přísně výběrových a jejich úspěšnost byla poměřována čistě počtem získaných členů.[27] Tyto rychle rozpoznané rozpory v očích dětí hluboce devalvovaly rodičovské vzory, z nichž se stával návod k oportunistickému životu v dospělosti. Rozsah tohoto jevu lze samozřejmě jen těžko určit, nicméně stranické materiály z poloviny šedesátých let zmiňují mnohé aspekty s ním spojené jako značně, zejména mezi středoškoláky rozšířenou praxi. Zároveň se jen těžko odhaduje, zda základní motivací byl strach z případných represí vůči rodině, či spíše vypočítavost a touha po kariéře a hmotném zajištění. I zde musíme počítat s určitými posuny v souvislosti s měnícími se podmínkami – zatímco na počátku padesátých let se jeví obavy z možných postihů za jakýkoliv projev odchylných názorů jako dominantní, v průběhu šedesátých let nabývaly na váze jiné motivy. Nicméně pro žádné období nelze tvrdit, že by tento model výchovy byl jediným nebo úplně dominujícím a málokdy se vyskytoval v krystalicky čisté podobě. Také se lišila míra, v jaké zasahoval jednotlivé sociální skupiny a vrstvy.

Formálnost a neupřímnost při prosazování konceptu socialistické výchovy a souladu rodičů a školy zejména v šedesátých letech zobrazovala různá umělecká díla (zejména hrané a dokumentární filmy), jež odhalovaly obrysy reálného stavu. Tato díla ovšem pro svoji kritičnost často narážela na tvrdý odpor (nejenom ze strany oficiální cenzury, ale i některých rodičů, které kritický osten zasáhl), který mohl vyústit až v jejich administrativní vytlačení z veřejného prostoru. Za všechny uveďme alespoň hraný film režiséra Ladislava Helgeho Škola otců již z druhé poloviny 50. let nebo pozdější dokumentární snímky Jindřicha Fairaizla Malované děti a Inzerát. Většina tvůrců, k nimž se zejména od poloviny 60. let 20. století připojovali i někteří publicisté a výzkumníci působící spíše na řadových pozicích, nebyla přitom motivována nějakými „protisocialistickými" tendencemi, i když se často podobného obvinění dočkali. Naopak se otevřeným vylíčením skutečného stavu mnozí snažili zajistit návrat ke skutečným ideálům, které se podle nich měly prosazovat i v každodenní praxi. Často přitom spojovali negativní jevy s přežitky kapitalistické minulosti a maloměšťáctvím. Ovšem při normalizačních čistkách naprostá většina nadšenců (např. Jindřich Fairaizl, Vašek Káňa nebo mikrobiolog Ivan Málek zabývající se problematikou rozvoje dětských talentů) usilujících o nastolení souladu mezi ideály a vychovatelskou praxí byla zbavena členství v komunistické straně a přišla obvykle o možnost jakkoliv ovlivňovat veřejné dění.

Jizvy na těle

Jen částečně je historiky zpracováno důležité téma týrání dětí vlastními rodiči především neúměrnými tělesnými tresty, kterými si někteří dospělí léčili různé vlastní frustrace nebo si jimi navraceli sebevědomí. Hlavní společenský problém nepředstavovaly patologické případy, které znamenaly vážné ohrožení života a zdraví dětí a o nichž jako o kriminálních kauzách referoval odborný tisk, např. časopis Kriminalistický sborník. Jejich počet se nijak nelišil od průměrů v jiných dobách a jiných národních společnostech.

27 Srov. FRANC, Martin: *Od ČSM k SSM přes SODM . Vývoj mládežnických organizací v českých zemích v druhé polovině šedesátých let 20. století.* Paginae historiae. Sborník Národního archivu 25, 2017, č. 2, s. 59–78.

Problém spíš představovala značně rozšířená společenská tolerance vůči i velmi tvrdému, až brutálnímu pravidelnému tělesnému trestání, k němuž docházelo v relativně velkém množství domácností.[28] Nezřídka se objevovalo např. i bití elektrickým kabelem od žehličky,[29] gumovou hadicí od plynu[30] či jinými předměty. Asi nejpregnantněji situaci vyjádřil v jednom ze svých vzpomínkových textů na dětství v 50. letech publicista Ondřej Neff: „*Nás bili jako žito. Dostával jsem na prdel a spolu se mnou i všichni moji spolužáci. Dostat na prdel, to byl normální průvodní jev dětství. Někteří rodiče to samozřejmě přeháněli, měl jsem spolužáka, který dostal nakládačku šlauchem od plynu vždycky, když se jeho fotr ožral a to bylo tak ob den.*“[31] K tomu dodejme, že otcem O. Neffa byl úspěšný spisovatel Vladimír Neff. Přestože V. Neff působil v rámci oficiálních struktur, rozhodně se nejednalo o nějakého propagandistu a zapřisáhlého stoupence komunistické strany. Obecně lze říct, že v názoru na používání tělesných trestů v rodině zřejmě neexistovaly větší rozdíly, které by souvisely s politickou orientací.

A reálnou existenci tohoto problému dokládají i dobové diskuse z konce 60. let. Srov. např. výzkumy podob rodinné výchovy Josefa Prchala.[32] Mnohé napovídají také projevy občanů, doporučující řešit různé výchovné problémy za použití hrubého násilí. Spisovatel Ivan Klíma v tomto kontextu použil velmi výstižný termín „bodrý konzervativismus“.[33] Je jasné, že vřelé přijímání agresivní rétoriky širokou veřejností[34] nepředstavovalo nějaké národní specifikum a v mnoha případech se jednalo o pouhou rétorickou pózu neodrážející plně osobní názory. Někdy se zejména u mužů jednalo o způsob, jak dokazovat svou rozhodnost a chlapství a koneckonců se tak vyhnout přímému provádění fyzických trestů, které se jim třeba ve skutečnosti silně protivilo.[35] Nicméně i tak zarazí brutalita a snad až sadistický slovník.

28 Například František Výborný ve své knize z konce padesátých let *O výchově dětí ke kázni* tvrdil, že podle průzkumu výchovy 468 desetiletých pražských dětí byly 2/3 z nich trestány tělesně s tím, že „[n]*ěkteré byly takto trestány takřka denně, a to často i velmi citelným bitím, klečením na hrachu, odepřením jídla“.* Bohužel podíl těchto dětí neuvádí. VÝBORNÝ, František: *O výchově dětí ke kázni. Kapitoly pro rodiče*. Praha 1968, s. 67.

29 Tento způsob trestání je výrazně reflektován např. v retro filmu situovaném na Žižkov na počátku padesátých let *Vracenky* (1990, rež. Jan Schmidt). Ve snímku se ovšem ukazují i jiné nástroje trestání jako např. plácačka na koberce.

30 Hyena - blog Ondřeje Neffa, NEFF, Ondřej: *Zlatá padesátá. Vzpomínání na dětská léta - Slapy, Dobříš, Žižkov, jak se to uchovalo v mlze paměti. 100 Šlauch od plynu*, dostupné na http://hyena.cz/cteni/zlata/zlata100.html, cit. 8. 8. 2020. Srov. i např. ŠTĚPANÍK, Jaroslav – NOVÁK, Tomáš: *Škola rodičů 13*. Zápisník 14, 1970, č. 25, s. 45–47.

31 Hyena - blog Ondřeje Neffa, NEFF, Ondřej: *Zlatá padesátá. Vzpomínání na dětská léta - Slapy, Dobříš, Žižkov, jak se to uchovalo v mlze paměti. 55 Tělesné tresty,* dostupné na http://hyena.cz/cteni/zlata/zlata55.html, cit. 8. 8. 2020.

32 PRCHAL, Josef: *Konflikty dospívajících dětí s rodiči*. Praha 1970.

33 „*Bodrý konzervativismus, jemuž je vše jasno a který to, čím si lámou hlavy tisíce pedagogů, sociologů a filosofů, vyřeší snadno a rychle několikerým mávnutím rákosky či pendreku…*“ KLÍMA, Ivan: *O mládeži*. Literární noviny 13, 1964, č. 26, s. 7.

34 V diskusích v médiích (Literární noviny, Československý rozhlas) však podobné názory představovaly výraznou menšinu, což ovšem je dáno odlišnými rovinami diskurzu o pedagogice. „Bodří konzervativci“ se do podobných diskusí nezapojovali, protože je považovali většinou za zcela zbytečné.

35 Klasickým příkladem tohoto přístupu byl zřejmě otec spisovatele Franze Kafky, který sice svého syna ve skutečnosti nikdy nebil, ale opakovaně tím vyhrožoval, což na citlivého chlapce působilo ještě drtivěji. Srov. KAFKA, Franz: *Dopis otci/Brief an den Vater*. Praha 2015.

Existenci problému tělesných trestů dokládá podle mého názoru i drobná anketa, uskutečněná při přípravě knihy Mezi pionýrským šátkem a mopedem.[36] Kvůli možné citlivosti tohoto tématu jsme ovšem výchozí otázku formulovali raději neosobně – požadovali jsme, aby respondenti uvedli, zda „v dětství znali někoho, kdo byl doma často tělesně trestán". Tento přístup pomohl vymezit okruh jen na častěji tělesně trestané, u nichž častější a pravděpodobně také intenzivnější tělesné trestání bylo známé v okruhu ostatních dětí. To také předpokládalo, že se ukáže alespoň zhruba rozsah případů i tehdy vnímaných jako nadstandardní. Zároveň došlo k oddělení od osobní zkušenosti. Ke kladné odpovědi ovšem stačilo, když se v okruhu dětských přátel a známých vyskytl i jediný postižený „výchovou" spojenou s pravidelnými a citelnými tělesnými tresty. Zhruba třetinu kladných odpovědí lze interpretovat jako doklad faktu, že tělesné trestání v rodinách představovalo reálný problém, i když samozřejmě respondenti na tento fenomén nahlížejí pod prizmatem dnešní, od dobových zvyklostí značně se odlišující optiky.

Výše zmíněný Prchalův text pak možná trochu překvapivě dokládá, že se tvrdé tělesné tresty netýkaly pouze předškoláků a dětí na základní škole, ale jednalo se o relativně častý jev i mezi dospívajícími.[37] Tento rys tehdejší rodinné výchovy, jenž se odrážel částečně i v provozu škol a dalších institucí zapojených do výchovy, měl pravděpodobně hluboké kořeny sahající až do 19. století či ještě hlouběji. Postavení dospívajících žijících v rodině a dosud bez plnohodnotného příjmu se nijak výrazně nelišilo od postavení dětí školního věku. Z tohoto hlediska paradoxně nejpomaleji dospívali mladí lidé s vyšším vzděláním.

Tělesné tresty se tradičně spojují spíše s výchovou chlapců, často s odůvodněním, že méně reagují na jiné způsoby napomínání či trestání. V Prchalově knize však dominují výpovědi tělesně trestaných dívek. Ty ukazují, že i proti nim někdy rodiče postupovali s až překvapující surovostí. Například posluchačka dálkového studia střední školy sociálně právní uvedla: „*Vždyť' dostat výprask řemenicí od pračky nebo hadicí na zalévání (mám od toho dodnes jizvy) není žádná legrace. Po jednom takovém výprasku jsem utekla z domova, ale vrátila jsem se, protože se mi otec přišel omluvit, a to jsem jako šestnáctiletá přijala s povděkem.*"[38] Právě ve skupině dospívajících mezi takto tělesně trestanými pravděpodobně dívky převažovaly, protože v tom věku již chlapci bývají fyzicky silnější než jejich rodiče a bylo možno tak u řady z nich očekávat při agresi aktivní odpor.[39] Navíc mnoho rodičů přísněji dohlíželo na dospívající dívky, mj. kvůli možnému nežádoucímu otěhotnění. Kromě toho mnohé jednání, které se u teenagerů mužského pohlaví jevilo jako přijatelné, bylo u dívek razantně zavrhováno (např. i chození na tramp apod.).

36 KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin a kol.: *Mezi pionýrským šátkem a mopedem. Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948–1970*. Praha 2018, s. 603–635. Kapitolu „Jaké bylo vaše dětství?" 50. a 60. léta ve vzpomínkách mužů a žen, kteří tehdy byli dětmi, zpracovala Lenka Krátká.

37 Srov. i výzkum z druhé poloviny šedesátých let, který ukazoval, že alespoň občas byla tělesně trestána skoro čtvrtina nedelikventních mladistvých. U mladistvých, kteří se dostali do konfliktu se zákonem, se ovšem jednalo o více než 40 %. OSMANČÍK – ŠVANCAR: *Kriminalita mládeže*, s. 80.

38 PRCHAL: *Konflikty dospívajících dětí s rodiči*, s. 47–48.

39 Srov. ŠTĚPANÍK, Jaroslav – NOVÁK, Tomáš: *Škola rodičů 2*. Zápisník 14, 1970, č. 14, s. 42–44 nebo PRCHAL, Josef: *Lze vychovávat fackami?* Květy 18, 1968, č. 2, s. 22.

Prchalův průzkum (byť na malém vzorku) i naše dotazníková akce shodně naznačují, že postupně docházelo k určitému zmírňování výchovných prostředků a rodiče stále více upouštěli zejména od těch nejbrutálnějších metod, způsobujících dětem či teenagerům rozsáhlá a hlavně viditelná zranění. Přestože druhá polovina 60. let na rozdíl od řady západních států nepřinesla do rodin a rodinné výchovy zcela zásadní změnu, určitý pokrok zde můžeme pozorovat.

I když se míra používání tvrdých tělesných trestů od padesátých let patrně poněkud snižovala, stále byly respektovány naprostou většinou společnosti jako obvyklá a v řadě případů zcela adekvátní výchovná praktika.[40] Nic na tom neměnila skutečnost, že dominující pedagogické teorie tělesné tresty, zejména v excesivnější podobě explicitně zavrhovaly.[41] K naprosto jednoznačným odpůrcům tělesných trestů patřil i zmiňovaný Anton Semjonovič Makarenko.[42]

Podobně jako v případě výzkumu zdravé, racionální výživy i u pedagogiky vládnoucí politická moc sice formálně podporovala některé vědecké závěry i s jejich praktickými dopady na každodenní život společnosti, ale zároveň jí jejich zpochybňování a zesměšňování sloužilo jako vítaný ventil.[43]

40 Rozhlasová přednáška na téma tělesného trestání dětí v druhé polovině padesátých let vyznívala ovšem jednoznačně proti této výchovné metodě a argumentovalo se zde především reakcemi samotných posluchačů (respektive spíše posluchaček). Výběr citátů však vyhlíží jako silně manipulativní a zřejmě neodpovídal většinovému názoru. Srov. *Po dobrém nebo po zlém*. In: Hovoříme s rodiči. Sborník rozhlasových přednášek a besed o výchově dětí. Praha 1957, s. 65–70. Nicméně stoupenci masivního používání tělesných trestů pravděpodobně necítili potřebu poslouchat rozhlasové přednášky o správné výchově a reagovat na ně dopisy. Pokud tak již učinili, tak spíše anonymně. Srov. SMRČKA, Ferdinand: *Rozhovory s rodiči. Úvahy nad dopisy posluchačů rozhlasového cyklu Hovoříme s rodiči*. Praha 1966, s. 110.

41 Např. Jozef Kuric v polovině šedesátých let tvrdil, že tělesné tresty „*naše socialistická pedagogika zavrhla jako nedůstojné člověka*". KURIC, Jozef: *Poznejte své dítě*. Praha 1965, s. 141. Podobně rezolutně prohlásil již v první polovině šedesátých let Miloslav Mečíř, že „*Tělesné tresty nepatří do výchovy dětí.*" MEČÍŘ, Miloslav: *Aby zdravě rostly*. Praha 1962, s. 166. Jiné texty, zejména příručky pro širokou veřejnost, však mírnější tělesné trestání zejména menších dětí připouštěly, i když preferovaly jiné druhy trestů. Srov. např. vlivnou a autoritativní příručku BEDNÁŘOVÁ, Helena – SMRČKA, Ferdinand: *ABC rodinné výchovy. 1. Dítě předškolního věku*. Praha 1969, s. 121; VÝBORNÝ, František: *O výchově dětí ke kázni. Kapitoly pro rodiče*. Praha 1958, s. 67–70 nebo HAJNÝ, Jan: *Jak trestat lež (rozhovor s Hanou Boháčovou)*. Rudé právo 7. 6. 1967, s. 2. Zajímavý byl argument, že používání tělesných trestů při výchově v rodině zásadně komplikuje výchovnou práci školy, kde jsou podobné praktiky zakázány. MAREŠ, Karel – NOVOSÁD, Antonín: *Sdružení rodičů a přátel školy. Organizace a činnost na základních devítiletých školách*. Praha 1967, s. 70.

42 „*Jsem odpůrce metody tělesného nátlaku. Také dříve jsem byl jejím odpůrcem. Vůbec tělesný trest jako metodu nepřipouštím. Nepoznal jsem ani jednu rodinu, kde by tělesné tresty byly na prospěch.*" MAKARENKO, Anton Semjonovič: *O výchově dětí v rodině*. Praha 1962, s. 145.

43 Jako příklad ironizování odsudků tělesných trestů z ideologických pozic uveďme citát z literárního dílka Jana Zábrany *Táňa a dva pistolníci*: [Táňa] „*vysvětlila Máně…že sotva přijdou do hotelu, přehne Vasju přes koleno a naseká mu, co se do něho vejde, i když ona, jako uvědomělá pionýrka ví, že tělesné tresty jsou vlastně přežitkem minulosti. Jenomže patří k těm přežitkům, které se přece jen sem tam hodí…*" ZÁBRANA, Jan: *Táňa a dva pistolníci*. Praha 1965, s. 154. Ostatně výraz „makarenko" používali mnozí jako synonymum nebo spíše eufemismus pro tělesný trest. Srov. např. LACINA, Václav: *Pedagogická minipoéma*. Rudé právo, příloha Haló sobota, 2. 11. 1968, s. 9.

Schopnost těchto teorií ovlivnit ve větší míře veřejné mínění se tak ukazovala jako naprosto nedostatečná. Ani stát se nijak intenzivně nezapojoval do snah o potlačení tvrdých tělesných trestů. I když fungovaly mechanismy, které byly schopné projevy nepřiměřených tělesných trestů přerůstajících v týrání dětí odhalit, zodpovědné úřady (zejména odbory sociální péče národních výborů) zasahovaly jen v nedostatečné míře a výrazně upřednostňovaly dohodu s rodiči. Souviselo to i s tehdejší rodinnou politikou, která byla založena na výrazném omezení intervencí států do fungování rodin. V praxi to znamenalo, že stát reagoval na týrání dětí prakticky pouze v případě, že došlo k přímému a vážnému ohrožení života či zdraví dítěte. Psychické týrání zůstávalo většinou zcela nepostiženo.

Při celkovém hodnocení v rámci naší dotazníkové akce největší procento (více než třetina) označilo své rodiče za „přísné, ale spravedlivé", přičemž nejen nebyly zaznamenány výraznější rozdíly mezi otci a matkami, ani mezi regiony. Druhou nejčastější charakteristikou byla „shovívavost", která vystihovala základní výchovný princip u 30 % matek a zhruba čtvrtiny otců. Naopak otcové byli častěji charakterizováni jako „moc přísní", ale ani u nich nedosahoval podíl této kategorie víc než 15 % (u matek se výsledek pohyboval kolem 10 %), Lenka Krátká ve své analýze zdůraznila dopad velkého časového odstupu i jeho vázanost na hodnocení současné, výrazně méně autoritativní výchovy. To platí ovšem jen v rámci historické dynamiky. V mezinárodním kontextu je naopak Česká republika v současnosti jakousi oázou přísné výchovy. Patří mimo jiné mezi hrstku členských zemí Evropské unie, kde nebyl uzákoněn absolutní zákaz tělesných trestů v rodinách a pokus o prosazení této normy skončil před několika lety naprostým neúspěchem.[44]

Závěr

Relativně stručná studie samozřejmě nemůže postihnout všechny varianty reálných podob výchovy v rodinách, daných existujícími kulturními, regionálními i sociálními rozdíly. Přesto se můžeme pokusit o jistá zobecnění a závěry zaměřené zejména na roli panující politické moci a vztah k původním ideologickým představám. Podobně jako u jiných otázek dotýkajících se životního stylu společnosti se postoje komunistické strany a jejího vedení zásadně změnily krátce po jejím uchopení moci. V praktické politice můžeme pozorovat postupující rezignaci na emancipační roli předpokládanou ideologickými východisky. Daleko výhodnější se politické moci jevilo přejímání konzervativních východisek a zachování rodinných vztahů v dosavadní podobě. Bylo to daleko snazší a z hlediska uchování si podpory vybraných skupin obyvatelstva (především dělníků) než oponování projevům „bodrého konzervativismu" s jeho často silně násilnickou rétorikou. Emancipační prvky se týkaly spíše výchovy sociálně slabších, romských nebo tělesně či duševně postižených dětí. I zde však původní elán rychle mizel.

44 Srov. v tomto ohledu průzkum názorů veřejnosti na zákaz tělesných trestů prostřednictvím zákona. KUBÁLKOVÁ, Pavla – DRCHAL, Václav: *Češi pro tělesné tresty dětí.* Lidovky.cz 8. 4. 2008, dostupné na https://www.lidovky.cz/noviny/cesi-pro-telesne-tresty-deti.A080408_000005_ln_noviny_sko, cit. 1. 10. 2020.

Původní koncept však zůstal zachován v ideologickém diskursu a rozvíjel se zejména v oficiální pedagogické vědě. Dvě vlny zpochybnění stávajícího uspořádání vztahů v rodině a obecněji instituce rodiny jako celku – na konci 40. a na počátku let 50. a na přelomu 50. a 60. let - rezonovaly jen v omezeném okruhu především komunistickou ideologií silně ovlivněných intelektuálů. Jakékoliv závažnější narušení tradičních konzervativních rodinných vztahů politická moc fakticky svými kroky spíše sabotovala a intenzivně z tohoto postoje těžila. Ostatně na skutečné přetrhání kulturních tradic komunistická strana a její ideologové neměli dostatek sil, což se ukazovalo i u mnohem marginálnějších témat, jako bylo dodržování některých vánočních zvyklostí a slavení Vánoc (v příkrém rozporu se sovětským vzorem) vůbec. Razantní změna modelů rodinné výchovy nebo výrazné oslabení moci rodičů se navíc nejevily jako vhodná cesta z hlediska každodenního výkonu moci. Společnost plná Pavlíků Morozovů by se řídila nesmírně obtížně a rozhodně to nebyl svět, v němž by chtěli žít nejvyšší straničtí a státní funkcionáři či příslušníci skupin, o něž se režim dlouhodobě opíral (tedy dělníci, loajální část administrativy na všech stupních a represivní aparát).

V průběhu 50. a 60. let se i v českých rodinách setkáváme s trendy obvyklými v jiných zemích střední Evropy – tzn. s poklesem počtu dětí, se zvyšováním procenta neúplných rodin následkem vysoké rozvodovosti a s určitou liberalizací výchovy, byť autoritativní rysy i s výskytem tělesných trestů nadále přetrvávaly. Vyskytovaly se i určité odlišnosti, spočívající např. ve výrazně nižším počtu rodin bez otce v českých zemích ve srovnání s jinými středoevropskými státy a z toho vyplývající deformace rodinných vztahů. Rozdíly bylo možno najít i v oblasti pedagogické teorie, i když tam pozorujeme ambivalentní vývoj – na jedné straně Makarenkova pedagogika přímé násilí zavrhovala mnohem razantněji než tehdy dominující pedagogické teorie na Západě, na straně druhé sovětský blok velmi rychle a razantně likvidoval jednotlivé proudy alternativní, antiautoritativní, obvykle výrazně proti jakémukoliv násilí na dětech se stavící pedagogické směry, přestože jejich protagonisté se často orientovali výrazně levicově již v meziválečném období.[45] Společným rysem Východu i Západu zůstávala převaha silně restriktivní a autoritativní výchovy, založené mimo jiné na přítomnosti motivu násilí (alespoň v podobě hrozby) jak v rodinách, tak pedagogických institucích, a tolerance či dokonce spíše aktivní podpora tohoto modelu státem a politickou sférou bez ohledu na teoretický diskurz.

Stejně jako např. v SRN pozorujeme v Československu na konci 60. let diskuse o přiměřenosti autoritativních výchovných postupů, které však v českém případě nevyústily na rozdíl od SRN v razantnější obrat. To se jeví jako zcela evidentní po roce 1968, kdy se výchovné praktiky v obou blocích výrazně rozcházejí. Konec šedesátých let navíc ukázal, že západní demokracie jsou schopny se pružněji vyrovnat s některými krizovými a potenciálně traumatizujícími faktory ve výchově, především s problémem neupřímnosti a hlásání jiných názorů v rodině a na veřejnosti. Zároveň dokázaly

45 V tomto ohledu byl následován stalinský sovětský vzor nejen v Československu, ale např. i v NDR. Srov. FÜSSL, Karl-Heinz: *Die Umerziehung der Deutschen. Jugend und Schule unter den Siegermächten des Zweiten Weltkriegs*. Paderborn 1994, s. 346–347 a PEHNKE, Andreas: *Mechanismen ostdeutscher Reformpädagogik-Ausgrenzung*. In: Kindheit – Schule – Erziehungswissenschaft in Mitteleuropa 1948-2008. Johanna, Hopfner – Andreás, Németh – Éva, Szabolcs (edd.), Frankfurt am Main 2009, s. 165–174.

mnohem účinněji zapracovat do svého systému změnu základních modelů výchovy v rodině, aniž by to vedlo k nějakému fatálnímu rozvratu ve společnosti. Naopak nová vládnoucí mocenská skupina v Československu se opírala o vysoce konzervativní složky ve společnosti. Jejich požadavkům vzhledem ke svým osobním zkušenostem byla nejlépe schopna porozumět, ale také je splnit. To ovšem mimo jiné znamenalo rezignovat prakticky na všechny zásadnější inovace životního stylu, včetně koncepce rodiny a rodinné výchovy, což ovšem pro nejvyšší představitele komunistické strany a státní správy nepředstavovalo žádný výraznější problém.

Zejména koncem osmdesátých let pak komunistická strana odhodila veškeré zbytky svého sebepojímání jako strany mládí a prezentovala se jako hlavní záchrana před mladistvými barbary z řad dospívající generace tzv. Husákových dětí. Společenská smlouva, spočívající v neformálním závazku státu zredukovat zásahy do rodinné výchovy na naprosté minimum, sice pomohla stabilizovat společnost, ale nakonec se komunistické straně vymstila. Tvrdý policejní zásah proti demonstrantům 17. listopadu 1989 byl vnímán jako brutální porušení závazku státu zříci se násilí vůči mladé generaci a nechat tento prostředek výhradně v rukou rodičů, což dokládají mj. často velmi emotivní reakce generace rodičů na záběry ze zásahu na Národní třídě. V tomto případě se navíc jednalo o mládež vnímanou jako bezproblémovou, plně socializovanou, nikoliv o nějaké rodiči nezvládnutelné výtržníky.

Summary

The Scars on the Soul and Body. Trauma and Violence in Family Education in the Czech Lands during the 1950s and 60s

Martin Franc

Family education in the Czech Lands during the 1950s and 1960s was a source of various child traumas, whether caused by psychical or physical stimuli. Of course, social development and also the politics of the ruling Communist Party played an important role in this process. The issue of violence and the relationship of society and political power to violence as an element of family education seems to be crucial. Research to date has shown significant differences between official pedagogical discourse and real political and social attitudes. Although pedagogical experts, with reference to the key Soviet expert A. S. Makarenko, opposed corporal punishment as well as other forms of violence and political power formally accepted their arguments, the actual political steps suggest a different approach to the problem. After a brief flirtation with revolutionary and alternative educational concepts, the Communist Party of Czechoslovakia in the first half of the 1950s leaned towards an extremely conservative vision of a society connected, among other things, with support for highly authoritarian education that did not preclude the use of relatively significant psychical or physical violence against children. It was probably a more or less purposeful inclination to the approach practiced by the groups which were considered the main pillars of the regime. The conservative turnaround also included a change in the view of the family as such. The family was recognized as a nuclear component of society, and this fact had, undoubtedly, a far-reaching social impact.

Part of the unofficial social contract was the minimization of state intervention in education and family events in general. During the 1950s, the model of middle-class education gradually prevailed and began to displace the traditional agrarian model of the family as well as the industrial working-class model. In the second half of the 1950s, however, political and social elites returned to traditional, or perhaps even conservative, tendencies (particularly in the case of intergenerational relations), fixing a clear superiority of adults, older and experienced; this corresponded to the reality of a fairly stable society dictatorially led by men of older or senior age. The main psychical sources of child traumas resulting from family education included an incomplete or dysfunctional family, as a result of the forced separation of one or both parents, divorce or socially inappropriate behaviour of a parent or parents. The atmosphere of deep-rooted insincerity and formality, in which many children learned, from an early age to present only the attitudes required by official power, also left strong negative traces. In the area of physical sources of trauma, often disproportionately strong physical punishments clearly dominated. Repressive education in the Czech Lands did not differ from contemporary practices in neighboring Western countries. However, the turning point came in 1968: in Czechoslovakia, unlike in Western countries, there was no fundamental change in educational values, despite some public debate. In Czechoslovakia, as in other Soviet bloc countries, there was no major intergenerational conflict in the late 1960s, although the repressive style of education, which also involved adolescents, contributed to intergenerational tensions. However, most adolescents did not consider their parents or teachers to be the culprits of the dark sides of the past, but rather their victims. In the late 1980s, the Communist Party completely stopped presenting itself as a youth party and began to fully present itself as the main salvation from the teenage barbarians of the early 1970s baby-boom-generation. The social contract, consisting in the informal commitment of the state to reduce interventions in family education to an absolute minimum, helped to stabilize society, in the end, however, it did not pay off for the Communist Party. The harsh police crackdown on demonstrators on 17 November 1989 violated the informal commitment by the state to renounce massive violence against socially unproblematic members of the younger generation.

Acta Historica

Universitatis Silesianae Opaviensis

MATERIÁLY

Materiálové studie

Nerealizované návrhy dostavby výstavní budovy Slezského zemského muzea z let 1923–1924

Tomáš Krömer – Zdeněk Jirásek

Abstract:

The study deals with the unrealized completion of the Silesian Museum building in 1923 and 1924 in the context of its transfer to the state administration, its subsequent Bohemization, its program changes, and the ambitions of politics. At the same time, an attention is also paid to the requirements of museum staff, which were in conflict with the real financial possibilities of the provincial and state apparatus.

Keywords:

museums in Opava – Czechoslovakian Silesia – 1920s – collections and expositions – Silesian Museum in Opava

Slezské zemské muzeum (SZM) prošlo za období své více než stotřicetileté existence mnoha proměnami a zvraty. Jeho funkce a úkoly se měnily v toku času a v souladu s požadavky a vývojem společnosti. Mnohé tyto proměny byly též spojeny s vizemi a představami, které však z různých důvodů nemohly být naplněny. A právě meziválečné období let 1918–1938, specifické především úsilím o programovou transformaci muzea, je na tyto nenaplněné vize, ideály a snahy velmi bohaté. Jejich neuskutečnitelnost v kontrastu s nároky kulturních a mocenských elit odráží především ekonomické a politické možnosti doby. Proto si ve zkratce připomeňme důležité momenty v životě muzea před rokem 1918, které podmínily jeho další směřování.[1]

V 80. letech 19. století byla Opava významným správním, kulturním a obchodním centrem Slezska s převahou německého obyvatelstva. Svoji image opírala i o statut zemského hlavního města tehdejšího rakouského Slezska. V Opavě rovněž sídlila Obchodní a živnostenská Komora, která vedle hospodářské činnosti též figurovala jako poradní orgán státní správy v oblasti živností a obchodů a všestranné podpory podnikání, zejména prostřednictvím různých výstav a veletrhů, což nakonec vyústilo v založení

1 Tato studie byla vypracována v rámci Studentského grantového systému Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě SGS/7/2019, svým zaměřením rozšiřuje publikaci vydanou v tomtéž projektu – KRÖMER, Tomáš: *Slezské zemské muzeum / Zemské muzeum v Opavě a jeho výstavní činnost (1918–1938)*. Opava 2019.

Uměleckoprůmyslového muzea v roce 1883. Správou muzea bylo pověřeno kuratorium, v němž zasedali zástupci Komory. Muzeum zpočátku sídlilo v prvním poschodí městské hlásky, kde se nacházely i kanceláře Komory. Roku 1895 muzeum přesídlilo do nově postavené budovy. Sbírky muzea byly instalovány v přízemí, kanceláře Obchodní a živnostenské komory se nacházely v prvním poschodí. Po příchodu Edmunda Wilhelma Brauna v roce 1897 do Opavy zaznamenáváme vzestup činnosti muzea, což se projevovalo zejména pořádáním výstav různého charakteru, počínaje ukázkami soudobého výtvarného umění, přehlídkami výrobků uměleckého řemesla (ze dřeva, skla, železa, textilu), historických artefaktů, a výrobky regionálních firem a řemeslníků konče.[2]

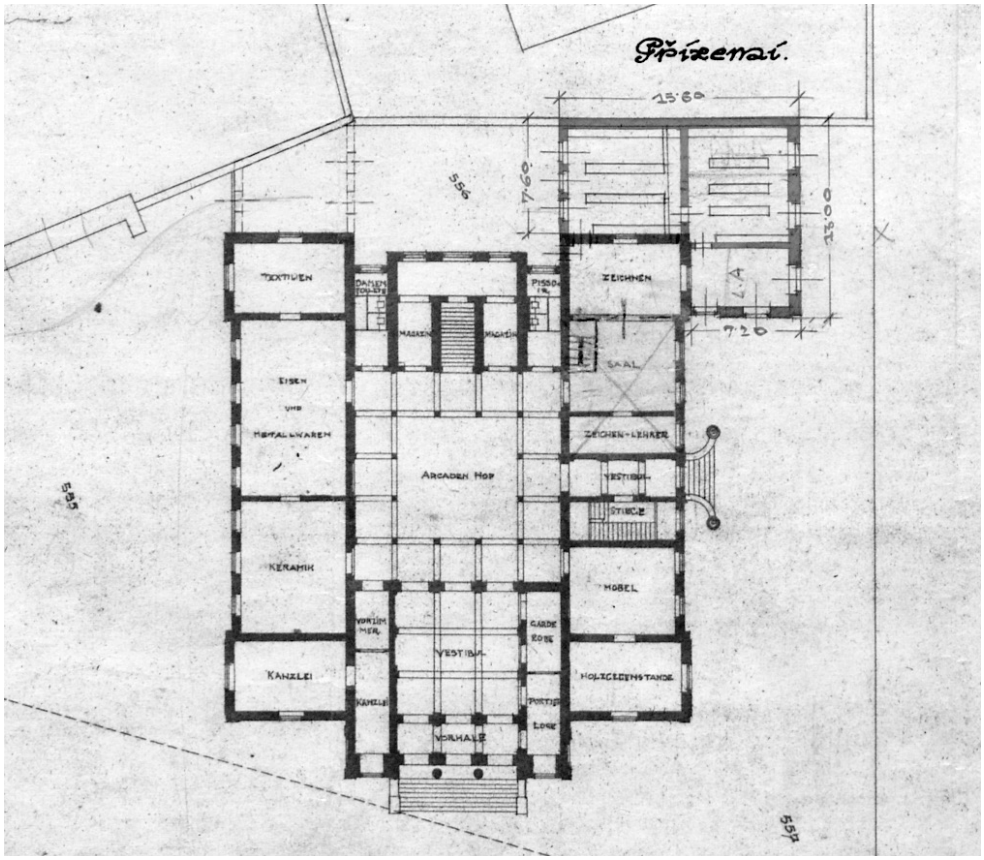

■ *Výřez z plánové dokumentace s přízemím přístavby nového traktu plánovaného v roce 1923 Karlem Schmelzerem a Jaroslavem Volencem, měřítko 1:400. Zdroj: MZAB, ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 252.*

2 Dějinami Uměleckoprůmyslového muzea a Slezského zemského muzea/Zemského muzea v Opavě (SZM/ZM) v letech 1883–1938 se zabývalo již několik autorů. O meziválečném vývoji muzea v souvislosti s výstavní činností – TAMTÉŽ. Komplexní pohled na problematiku v kontextu vývoje opavského muzejnictví – ŠOPÁK, Pavel: *Město muzeí (Opava 1914–1985)*. Opava 2016, s. 49–89. Zajímavý pohled na vývoj muzea, interpretovaný prostřednictvím příběhů

Souběžně s tím narůstaly i muzejní sbírky. V této situaci se nacházela i další opavská muzea, zejména Gymnazijní muzeum. Opava však v regionu jako zemské město měla výsadní postavení a byl zde čilý kulturní život, což vybízelo místní elity k tomu, aby poměry v opavském muzejnictví začaly řešit.

Čtrnáctého srpna 1903 představil prezident kuratoria Anton Carl Lemach na schůzi správního sboru ambiciózní návrh na rozhojnění činnosti muzea a podstatné rozšíření výstavních prostor. Hlavním záměrem bylo spojit stávající Uměleckoprůmyslové muzeum s Gymnazijním muzeem včetně jeho knihovny. Měla tak vzniknout velká muzejní instituce, která by uskutečňovala vlastivědný program zaměřený na bádání v oblasti historie, umění a přírodních věd, jehož výsledky by prezentovala široké veřejnosti. Záhy v návaznosti na tento záměr byla vyhlášena soutěž na architektonický návrh dostavby muzejní budovy. Jejím vítězem se stal Oskar Fangel (1876–1957). Dle jeho projektu měl být ústředním motivem zamýšlené přístavby středový trakt, navazující na západní stěnu muzea. Exteriér středového traktu měl být pojat ve stylu vídeňské moderny, výrazný oproti celku především vysokými úzkými štíhlými okny, zakončený monumentální kopulí. V jeho interiéru měla být situována knihovna pro více než 100 tisíc svazků a výstavní prostor. Na prostřední trakt mělo navazovat další křídlo budovy, objemově a dekoračně zcela shodné s původní budovou muzea. Interiér tohoto traktu byl určen pro přírodovědné oddělení muzea. K realizaci tohoto plánu, patrně pro výši požadovaných nákladů, nakonec nedošlo. Uměleckoprůmyslové muzeum muselo dále setrvávat v provizoriu.[3]

O tři léta později, roku 1906, byl změněn statut Uměleckoprůmyslového muzea, kterým byl spolek řídící muzeum transformován na Nadaci Muzea Františka Josefa pro umění a průmysl. V tomto novém kuratoriu získal zemský sněm tři zástupce. Toto „pozemštění" též stvrdila úprava názvu – nově se označovalo jako Muzeum Františka Josefa pro umění a průmysl (Slezské zemské muzeum). V roce 1910 se přestěhovala Obchodní a živnostenská komora do nového sídla, díky čemuž získalo muzeum celé první podlaží. V reakci na to byla provedena reinstalace expozic, přičemž uplatněný koncept slohově pojatých instalací představoval v rakouských zemích novum.[4] Ač bylo muzeum orientováno na umělecký průmysl většinou středoevropské provenience, postupem doby inklinovalo k vlastivědnému pojetí muzejní práce. V období první světové

jednotlivých sbírkových předmětů ze sbírek SZM, zprostředkovává publikace/katalog výstavy, vydaný jeho pracovníky u příležitosti konání stejnojmenné výstavy v roce 2014 – ŠÍL, Jiří a kol.: *Země a její muzeum: Slezské zemské muzeum a muzejní tradice českého Slezska.* Opava 2014, 485 s. O životě a činnosti ředitele muzea E. W. Brauna – ŠOPÁK, Pavel: *E. W. Braun.* Opava 2008. Základní vhled do činnosti SZM/ZM – ŠEFČÍK, Erich: *Přehled vývoje opavských muzeí v letech 1814 – 1938*. Časopis Slezského muzea (dále ČSM) B 33, 1984, č. 1, s. 1–43. Nejpodrobněji o činnosti Uměleckoprůmyslového muzea před rokem 1918 – KLIMEŠOVÁ, Eva: *Vznik a počáteční vývoj Uměleckoprůmyslového muzea v Opavě (1883–1918).* ČSM B 32, 1983, č. 1, s. 1–23. Součástí SZM se po roce 1928 stalo i Legionářské muzeum – HANIČÁK, Ondřej: *Opavské Legionářské muzeum. Několik poznámek k jeho historii a dalšímu osudu sbírkového fondu.* In: Dokumentácia „osmičkových" výročí v slovenských a českých múzeách. Rok 1918 a tie ostatné. Hupko, Daniel – Beneš Luděk (edd.), Banská Bystrica 2018, s. 144–184.

3 ŠOPÁK, Pavel: *Návrh dostavby výstavby budovy Slezského zemského muzea v Opavě roku 1903*. Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy 22, 1996, č. 2, s. 33–34.

4 KLIMEŠOVÁ: *Vznik a počáteční vývoj Uměleckoprůmyslového muzea*, s. 11–13.

války se tyto tendence ještě více umocnily okolnostmi, jelikož muzeum bylo donuceno *„omezit svoji badatelskou činnost na starou domácí kulturu a umění“*, neboť *„rozmanitost získaných předmětů nutila již dříve (…), aby se obíralo různým odvětvím starého slezského života“*.[5] Muzeum sice bylo do roku 1916 uzavřeno, ale jeho vědecké a výzkumné aktivity nadále pokračovaly.

V kontextu regionu byla věnována pozornost sfragistice a mincovnictví, dokumentaci funerální (náhrobní kameny, kříže aj.), sakrální (kostely a jejich interiéry a exteriéry) a profánní architektury (měšťanské domy a fortifikační objekty). Mezi nejvýznamnější počiny patří přestěhování interiéru dřevěného kostelíku z Tošovic a jeho následné instalace a prezentace v expozici muzea v roce 1916. Nelze též opomenout snahy o soupisy památek nebo archeologické průzkumy v regionu. Toto zaměření se koneckonců odrazilo i v akviziční politice muzea. Byly tak položeny základy pro další činnost muzea v poválečném období.[6]

Po vzniku Československé republiky, vyhlášení Sudetenlandu a jeho následné porážce v prosinci 1918 byla zhruba o rok později, v září 1919, zahájena jednání o převzetí Muzea Františka Josefa pro umění a průmysl do správy Země slezské.[7] Vyjednávání vedla Zemská správní komise pro Slezsko a kuratorium muzea zastupující Nadaci.[8] Důvodů pro převzetí muzea bylo hned několik. Velký problém představovala insolventnost Nadace, jejíž dluhy dosahovaly výše téměř 127 tisíc tehdejších korun. Šlo nejen o dluhy za nákup sbírkových předmětů, ale i o neuhrazené provozní náklady jako otop, osvětlení, vodné apod.[9] Představitelé Zemské správní komise pro Slezsko se obávali, že sbírky muzea by mohly být odprodány do ciziny. V neposlední řadě politická reprezentace získala etablovanou kulturní instituci, která mohla důstojně prezentovat její kulturní aspirace.[10] Výsledkem těchto jednání bylo zrušení Nadace a definitivní pře-

5 Cit. dle ANONYM: *Zpráva o činnosti zemské samosprávy slezské za léta 1922–1925*. Opava 1926, s. 135.

6 TAMTÉŽ, s. 133–135.

7 Tyto jednání osvětluje pouze protokol z 8. dubna 1920, v němž se uvádí: *„Kuratorium slezského musea pro umění a průmysl v Opavě zažádalo zemskou správní komisi na základě usnesení z 11. září 1919, aby tato ráčila se rozhodnouti o otázce uvedené v nadační listině, týkající se převzetí celého ústavu do slezské zemské správy. Tento krok kuratoria přivodil další vyjednávání, v jejichž průběhu byly ve shodě stanoveny podmínky převzetí“*, písemnost uložena v Zemském archivu v Opavě (dále ZAO), fond Zemský výbor slezský (dále ZVS), kart. 1868, inv. č. 462, sign. 13/KM.

8 Podmínky převzetí muzea vymezila Zemská správní komise pro Slezsko svým usnesením č. j. 12013 již 3. května 1920, za těchto podmínek podalo kuratorium muzea žádost o převzetí do správy dne 16. prosince 1920 č. j. 1318, adresovanou Zemské správní komisi. Akta zachycující celý průběh jednání se dochovala v podobě konceptů protokolu přiloženého k přípisu z 18. prosince 1920 č. j. 32908/20. Dokumenty jsou uloženy v ZAO, f. ZVS, kart. 1868, inv. č. 462, sign. 13/KM.

9 Protokol z 8. dubna 1921 nám poskytuje určitou představu o stavu muzejních financí, neboť v něm jsou podrobně rozebrána aktiva a pasiva muzejního jmění, přičemž celková aktiva muzea mimo nemovitý majetek a vnitřní zařízení představovala 29 565 korun, zatímco pasiva, která zahrnovala dluhy hypoteční a nezajištěné, činila 126 550 korun. Dle soupisu Slezské zemské účtárny z 13. října 1922 č. j. 2174 činila odhadní cena budovy 1 850 000 korun a vnitřního zařízení 300 000 korun, písemnosti jsou uloženy v ZAO, f. ZVS, kart. 1868, inv. č. 462, sign. 13/KM.

10 Přípis Zemské správní komise pro Slezsko z 3. října 1920 č. j. 28028, adresovaný Ministerstvu vnitra, písemnost uložena v ZAO, f. ZVS, kart. 1868, inv. č. 462, sign. 13/KM.

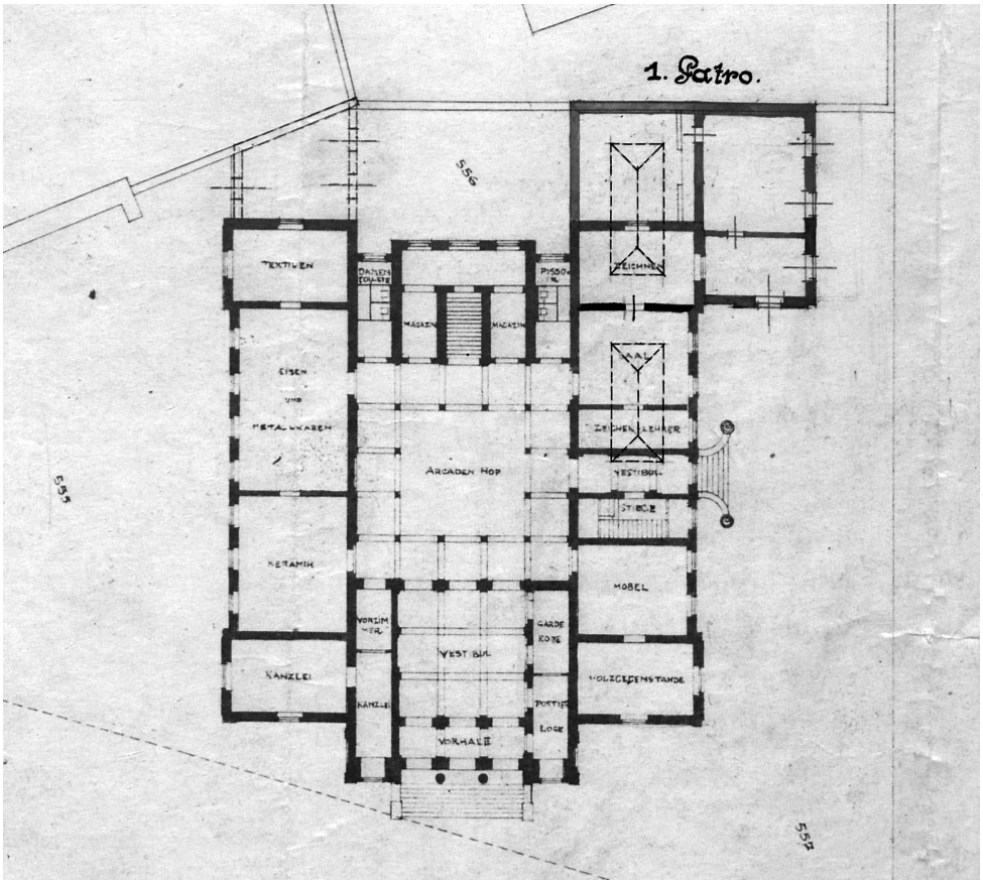

■ *Výřez z plánové dokumentace zachycující první patro přístavby nového traktu plánovaného v roce 1923 Karlem Schmelzerem a Jaroslavem Volencem, měřítko 1:400. Zdroj: MZAB, ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 253.*

vzetí muzea Zemí slezskou k 1. lednu 1921. Od té doby bylo označováno jako Slezské zemské muzeum.[11]

Mezi hlavními principy bylo ujednáno, že Zemská správní komise pro Slezsko převezme mimo majetek (budova, sbírky) též všechna pasiva a závazky Nadace. Muzeum dále mělo zůstat bez ohledu na změnu politických poměrů v Opavě a jeho činnost (výzkumná, akviziční apod.) bude vymezena regionem Slezska. O akvizicích, odpisu či prodeji sbírek měla rozhodovat výhradně Země slezská. Materiální a finanční zajištění muzea bylo sice garantováno, ale specifický problém, který musely správní orgány řešit,

11 Protokol ze zasedání likvidačního výboru dne 21. prosince 1922 a usnesení Zemské správní komise pro Slezsko z téhož dne č. j. 11.844, písemnosti uloženy v ZAO, f. ZVS, kart. 3597, inv. č. 1943, sign. V/43/III/K-9. Dodejme, že od roku 1930 bylo SZM oficiálně označováno jako „Zemské muzeum v Opavě", viz KRÖMER: *Slezské zemské muzeum,* s. 31.

byl personální aspekt. Všichni zaměstnanci muzea totiž ovládali pouze německý jazyk. Přesto bylo ujednáno, že všichni zaměstnanci včetně E. W. Brauna budou převzati do zemských služeb, až na Viktora Kargera, který musel muzeum v roce 1922 opustit.[12] Ke změně výlučně německého charakteru muzea a jeho „bohemizaci" měl dopomoci příchod Václava Karla Vendla (1892–1957), jenž byl jmenován do nově zřízené funkce místoředitele.[13] Brzy nato nastoupil do muzea jako odborný asistent Karel Černohorský (1896–1982).

Muzeum se nacházelo v hledáčku protagonistů české kulturní politiky, jejíž představitele ve specifickém prostředí Slezska tvořily místní politické a kulturní elity, jež v muzeu shodně viděly nástroj na prosazování kulturních snah nově vzniklého státu. Nepřekvapí, že přímý dohled nad činností muzea vykonávala Zemská správní komise pro Slezsko prostřednictvím muzejního referenta Jaroslava Kováře. Muzeum bylo podřízeno správním orgánům Země slezské a stalo se tak jednou z dalších zemských institucí. Tomu odpovídalo i byrokratické pojetí muzejní práce – všichni pracovníci muzea byli zároveň zemskými úředníky nebo podúředníky. Těmito kroky zemská vláda direktivně posílila český vliv v jinak německé instituci.[14]

S procesem převzetí vyvstaly nové nároky na muzeum. V dubnu 1921 byl vytyčen nový program muzea, který výrazně determinoval jeho činnost a úkoly po dvě desetiletí. Právě ten býval vedle aktuálních potřeb zpravidla tím hlavním podnětem a argumentem, od něhož se odvíjely návrhy na zintenzivnění vědeckých a výzkumných aktivit, ale i na rozšíření muzejní budovy. Autorem této koncepce byl Eugen Dostál (1889–1943), který se zároveň podílel na inventarizaci a kontrole muzea před jeho převzetím Zemskou správní komisí pro Slezsko.[15]

Dostál ocenil skladbu expozic, stav sbírek a dosavadní aktivity muzea. Přitom podotkl, že „*novému slezskému muzeu nastaly nové a vážné úkoly*". Z toho vyvstalo i jeho doporučení: „*program nynějšího muzea* [je nutné] *poněkud omezit, za druhé také po několika stránkách rozšířit* (…) *muzeum má již jistou základnu pro takovéto rozšíření nynějšího programu* (…) *Sbírka slezských mincí, slezských předhistorických nálezů a slezských krojů predestinuje opavské muzeum k tomu, aby se stalo pro Slezsko muzeem vlastivědným.*"[16]

12 Viz protokol Zemské správní komise pro Slezsko z 8. dubna 1920 č. j. 32908/20. Písemnosti uloženy v ZAO, f. ZVS, kart. 1868, inv. č. 462, sign. 13/KM.

13 Vendlova žádost a životopis, včetně ustanovení a specifikace jeho pracovního zařazení a další dokumenty včetně usnesení z 16. října 1920 č. j. 32909 o jeho přijetí do pozice místoředitele SZM. Písemnosti uloženy v ZAO, f. ZVS, kart. 1868, inv. č. 462, sign. 13/KM. Vendlův nástup do pozice místoředitele reflektoval také opavský tisk – ANONYM: *Osobní*, Bezručův Kraj 4, 7. února 1922, č. 14, s. 2. Podrobněji k jeho osobě ŠOPÁK, Pavel: *Václav Karel Vendl jako historik umění.* Časopis Slezského zemského muzea B 5, 2001, č. 2, s. 184–192.

14 Paragraf 4 ozřejmoval podrobnosti administrativní správy SZM. V podstatě jasně deklaroval ony byrokratizující tendence, o kterých již bylo hovořeno: *„Odbornou správu sbírek vykonávají vědečtí úředníci zemského muzea, kteří jsou úředníky zemskými se všemi povinnostmi a právy zemských úředníků."* cit. dle *Stanov pro Zemské museum* z 5. února 1923, uloženo v ZAO, f. ZVS, kart. 1867, inv. č. 462, sign. 13-KM.

15 Přípis Zemské správní komise pro Slezsko z 21. července 1920 č. j. 18326, adresovaný E. Dostálovi s žádostí o provedení inventarizace muzea a určení termínu jeho příchodu, uloženo v ZAO, f. ZVS, kart. 1868, inv. č. 462, sign. 13-KM.

16 Cit. dále ze *Zprávy* E. Dostála – ZAO, f. ZVS, kart. 1868, inv. č. 462, sign. 13/KM.

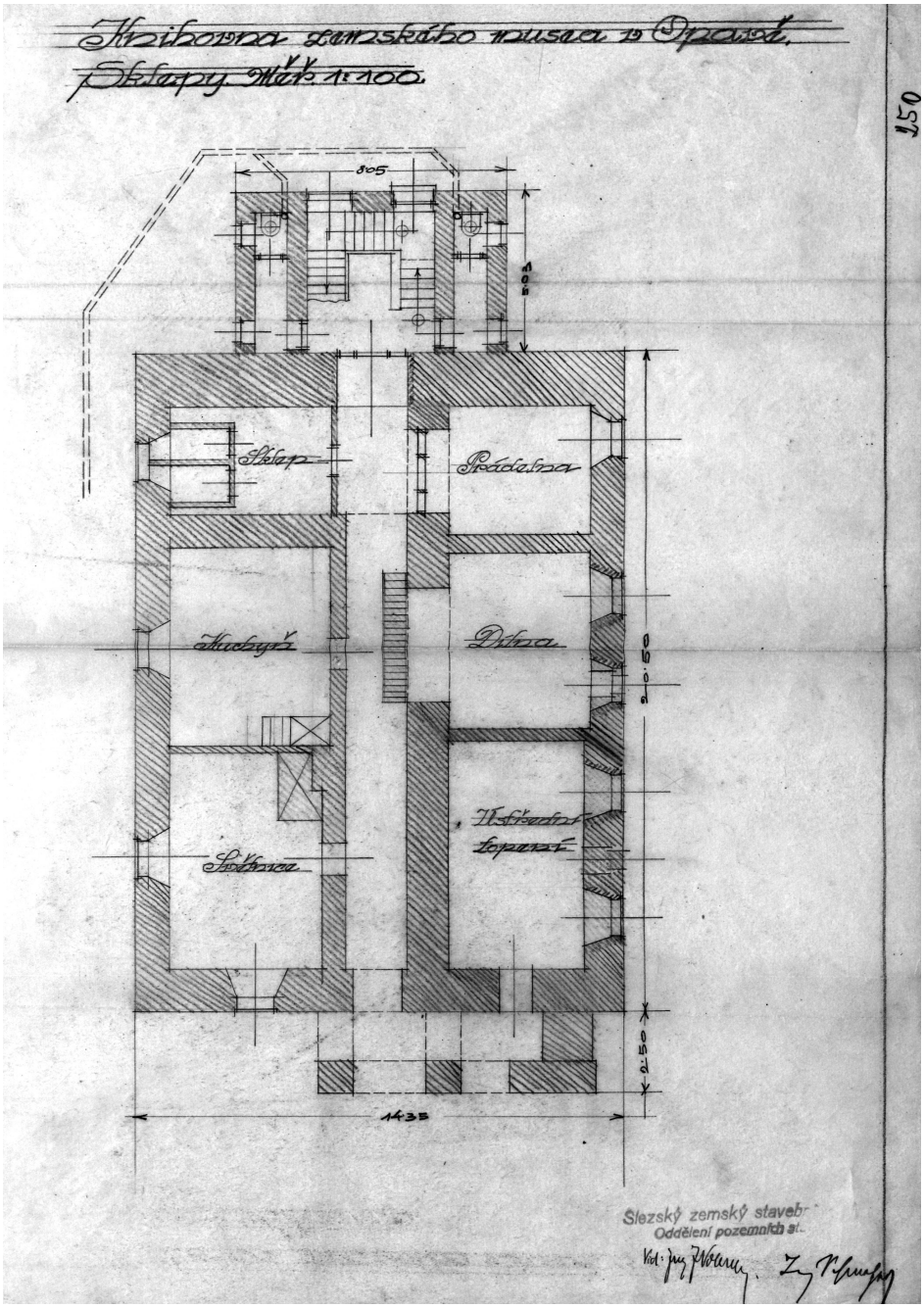

■ *Plánová dokumentace projektu adaptace Müllerova domu vyhotovená Karlem Schmelzerem a Jaroslavem Volencem v roce 1924 pro potřeby muzejní knihovny zachycující sklepení, měřítko 1:100. Zdroj: MZAB, ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 250.*

Primárním cílem tedy mělo být především rozšiřování národopisných a archeologických sbírek a jejich prezentace. Muzeum mělo být vlastivědným vědeckým ústavem, sledujícím svůj výzkumný program s přesně vymezeným regionem působnosti a plnící osvětové a vzdělávací poslání vůči veřejnosti. Tato koncepce vycházela především z tehdejšího dobového pojetí standardizace muzejní práce.[17]

E. Dostál v nastíněné koncepci též navrhoval sloučení Slezského zemského muzea s Muzeem Matice opavské a Gymnazijním muzeem,[18] aby bylo „*možno vybudovat ústav, jenž by měl úctyhodný stav slezských památek. Výhodnou organizací bylo by možno pak doplnit tyto sbírky tak, že by poskytovaly úplný přehled uměleckých a kulturních dějin lidu slezského*“[19] Tato představa ovšem byla veskrze naivní. SZM nedisponovalo dostatkem prostoru, aby zastřešilo všechna opavská muzea a už vůbec nebylo personálně připraveno, aby prezentovalo poznatky z výzkumu Slezska s ohledem na umělecké, kulturní, historické, přírodopisné a národopisné hledisko v počtu pouhých dvou odborných vědeckých pracovníků. Přesto z části došlo k naplnění tohoto záměru – v červenci a srpnu roku 1921 SZM převzalo sbírky Muzea Matice opavské, sestávající z předmětů národopisného charakteru.[20] Vedle historických předmětů byly sbírky SZM též rozhojňovány četnými akvizicemi soudobého výtvarného umění, většinou od regionálních umělců (českých a německých), z nichž mnozí v muzeu též vystavovali. Zejména v letech 1921 – 1928 do těchto akvizic zasahovala Zemská správní komise prostřednictvím muzejního referenta Jaroslava Kováře. Muzeum se stalo nejen místem kulturní reprezentace Země slezské, tedy „zemskou obrazárnou“, ale i institucí naplňující kulturní aspirace politických představitelů a veřejnosti a v neposlední řadě též nástrojem podpory umělců a uměleckých spolků.[21] I na tyto aktivity ovšem bylo potřeba více prostoru.[22]

17 Požadavek standardizace muzejní práce definoval Svaz československých muzeí, který vznikl již v září 1919 z podnětu Ministerstva školství a národní osvěty. Zdůrazňoval především potřebu vymezit rozsah a obvod sběratelských aktivit každé muzejní instituce v závislosti na jednotné síti muzeí, zavedení jednotného a závazného způsobu inventarizace a zapojení muzeí do osvětových a edukačních aktivit – ŠPÉT, Jiří: *Vznik svazu československých muzeí.* Muzejní a vlastivědná práce 9, 1971, č. 2, s. 90–102.

18 Dochované zmínky naznačují, že tento záměr, sjednotit SZM s Gymnazijním muzeem, byl skutečně sledován: *„Tentokráte se opět vynořila myšlenka velkého ústředního vlastivědného muzea pro celou oblast bývalého Slezska s nově připojeným Hlučínskem. Mělo se k němu dospěti tím, že by se provedlo sloučení Gymnaziálního muzea a muzejních sbírek matičních se „Slezským zemským museem" jak byl nově převzatý ústav nyní pojmenován. Ještě dnes je třeba litovat, že k realizaci těchto plánů tenkráte pro různé překážky nedošlo, tak zvláště pro obtíže, které působil nadační charakter Gymnaziálního muzea a jeho velké studijní knihovny."* Viz ČERNOHORSKÝ, Karel: *K dnešní situaci Zemského musea v Opavě.* In: Dvacet let československého Opavska: 1918–1938. Opava 1938, s. 22–23.

19 Cit. dále ze *Zprávy* E. Dostála. Písemnost uložena v ZAO, f. ZVS, kart. 1868, inv. č. 462, sign. 13-KM.

20 Podrobně o charakteru sbírek referoval ČERNOHORSKÝ, Karel: *Museum Matice Opavské a jeho sbírky.* Opava 1927.

21 Nejen zemská administrativa uplatňovala v muzeu své nároky, ale též samotní umělci a umělecké spolky, prosazující zájmy svých členů. Vypovídající je v tomto směru žádost Moravsko-Slezského sdružení výtvarných umělců z Moravské Ostravy č. j. 36 z 26. února 1928, v níž je požadováno, aby byla muzejní prezentace rozhojňována o další nová díla slezských umělců a dosud zakoupená byla reprezentativně vystavena. Uloženo v ZAO, f. ZVS, kart. 1868, inv. č. 462, sign. 13/KM.

22 Jeden menší expoziční prostor získalo muzeum teprve v roce 1936 po menší úpravě sbírek, provedené z iniciativy K. Černohorského. Viz KRÖMER: *Slezské zemské muzeum,* s. 207 a 213.

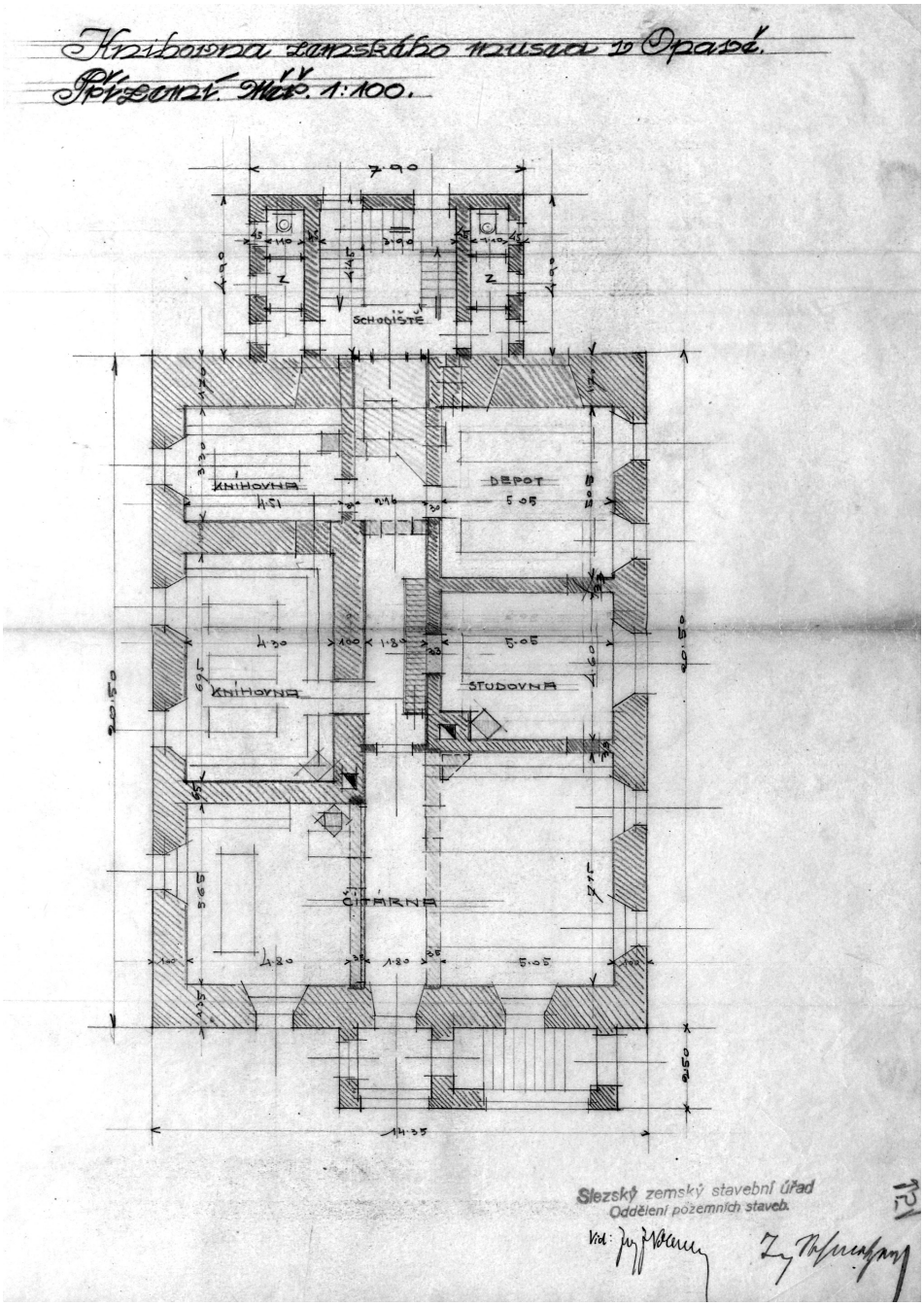

■ *Plánová dokumentace projektu adaptace Müllerova domu vyhotovená Karlem Schmelzerem a Jaroslavem Volencem v roce 1924 pro potřeby muzejní knihovny zachycující přízemí, měřítko 1 : 100. Zdroj: MZAB, ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 251.*

Ačkoli se SZM ve své činnosti zaměřovalo vlastivědně, programová ambivalence zůstala zřejmá. Uměleckoprůmyslová koncepce dožívala jen v podobě expozičních slohových celků, složených zpravidla z předmětů středoevropské provenience získaných v předchozí dekádě. Tyto byly doplňovány novými akvizicemi uměleckých a historických předmětů, ovšem regionální provenience, čímž vznikla unikátní komparace úrovně těchto produkcí. Nicméně na prezentaci národopisných a archeologických sbírek nezbýval dostatek prostoru. Malé množství odborného personálu zase bránilo provádění širší výzkumné činnosti zaměřené na region. Společným jmenovatelem těchto problémů byl nedostatek financí.[23]

A právě nedostatek prostoru, který bránil muzeu plnit jeho vlastivědný program a osvětové poslání, byl nejčastějším argumentem muzejní správy k rozšíření muzejní budovy. Od počátku až do konce 20. let však mělo muzeum k dispozici relativně dostatek finančních prostředků ze zemského rozpočtu a od ministerstva školství a národní osvěty, a to nejen na akviziční činnost, ale i rozšíření budovy muzea.

To se pochopitelně odrazilo i v ambicích muzejní správy na prosazování vlastních vizí rozvoje muzea. V tomto ohledu je nutné připomenout i sebevědomý návrh E. W. Brauna na rozšíření vědecké a výzkumné práce, vycházející z nového vlastivědného programu muzea. Na konci roku, 15. prosince 1924, předložil ambiciózní plán, jenž měl postihnout celou oblast Slezska a zahrnout sledovaná období od pravěku až po dobu nejnovější: *„1. Registraci všech nálezů diluviálních kostí v oblasti řeky Olše a Odry; 2. Registraci všech nálezů kamenných sekyrek v téže oblasti (s ohledem na zodpovězení otázek jejich dovozu); 3. Topografický soupis a systematický průzkum historických sídlišť v těchto místech – a). Hrad Landek, b). Hrad Hochwald* [Helfštýn] *u Frýdku, c). „Na zámku" u Paskova, d). „Obora" u Těšína, e). Grodek u Těšína, e). „Náves" u Jablunkova, f). Pohřebiště u Karviné; 4. Registraci všech nálezů římských mincí v oblasti řeky Olše; 5. Vědecké uspořádání a soupis prehistorických sbírek v Moravské a Slezské Ostravě a Orlové; 6. Folkloristické prozkoumání Jazingů, Lachů a Goralů; 7. Prozkoumání a soupis všech názvů míst, řek a hor, jakož i soupis názvů tratí; 8. Podrobný vědecký soupis starých dřevěných staveb, zvláště dřevěných kostelů; 9. Katalogizaci starých náboženských tisků; 10. Soupis všech vynikajících děl malířství, sochařství a uměl. průmyslu; 11. Soupis a vědecké zhodnocení národních krojů; 12. Prozkoumání starého zámku ve Slezské Ostravě; 13. Pořízení soupisu a popisu všech předmětů pocházejících z území starého knížectví Těšínského, pokud se nyní nacházejí v zemském či diecézním muzeu v Polském Těšíně."* Braun též navrhoval navazovat styky s místními politickými, kulturními a osvětovými činiteli a snažit se je získat pro tyto projektované záměry. Vedle toho chtěl též provádět informační a studijní cesty po východním Slezsku. Pro tento plán činnosti Braun požadoval od Zemské správní komise obnos 20 tisíc korun. Tyto prostředky chtěl získat převedením financí z rozpočtu pro následující rok. Čerpání těchto prostředků mělo být pod kontrolou komise sestávající z muzejního referenta pro Zemskou správní komisi Jaroslava Kováře, starosty Českého Těšína a pracovníka Zemské správní komise pro Slezsko Josefa Koždoně (1873–1949) a ředitele SZM Brauna. Tato komise měla dle Braunova návrhu Zemské správní komisi

23 To při všech příležitostech připomínal nejen E. W. Braun, ale i K. Černohorský. Viz dopis K. Černohorského adresovaný Zemskému úřadu v Brně z 9. září 1935 č. j. 950, uloženo v Moravském zemském archivu v Brně (dále MZAB), fond Zemský úřad Brno II. manipulace, kart. 4414, fol. 22–23. ČERNOHORSKÝ: *K dnešní situaci Zemského musea v Opavě*, s. 22. Dále též TÝŽ: *50 let Zemského musea v Opavě*, Věstník Matice opavské 38, 1933, č. 1, s. 128.

pololetně předávat zprávu o své činnosti a čerpání prostředků. Tento komplexní plán podchytit a postihnout celý region Slezska a jeho kulturní dědictví však narazil na nepochopení prezidia Zemské správní komise a byl zamítnut.[24] Jak je z návrhu zřejmé, jeho cílem bylo též rozhojnit sbírky o předměty z regionu, zejména národopisného a archeologického charakteru. Není proto překvapující, že tato koncepce vědecké a výzkumné činnosti vznikala souběžně s projekty na přístavbu muzejní budovy.

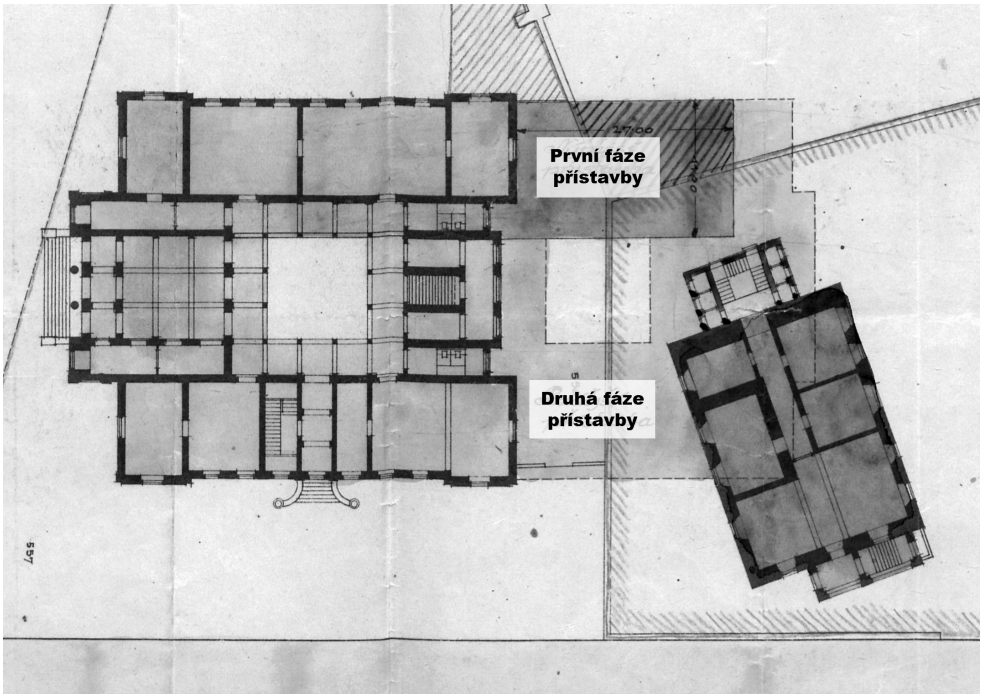

■ *Výřez z plánové dokumentace projektu přístavby z roku 1924 vytvořené Karlem Schmelzerem, měřítko 1:400. Zdroj: MZAB, ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 254.*

Muzeum, čerstvě získané do správy Země slezské, potřebovalo pro plnění svého poslání větší prezentační prostory pro výstavy a expozice, též prostory pro knihovnu a čítárnu a dále také depozitáře a další zázemí. O tom, že tyto požadavky muzejní správy byly myšleny skutečně vážně, vypovídají dva dochované návrhy dostavby výstavní budovy SZM. První z roku 1923 a druhý z roku 1924. Jejich realizaci zabránil jednak nedostatek financí v zemském rozpočtu, ale i okolnosti, které vyvstaly z pozdějšího zakoupení Müllerova domu a přilehlé zahrady v roce 1925.

24 Cit. dle Braunova návrhu z 15. prosince 1924 č. j. 2128. O něm poté jednala na své schůzi Zemská správní komise, zde se usnesla na podpoře návrhu a přípisem z 27. prosince 1924 č. j. 28571/24 jej předala Prezidiu Zemské správní komise, které jej 29. prosince téhož roku zamítlo. Písemnosti uloženy v ZAO, f. ZVS, kart. 1867, inv. č. 462, sign. 13-KM.

Návrh přístavby budovy Slezského zemského muzea z roku 1923

K prvnímu návrhu z roku 1923 se dochoval ideový nástin dle E. W. Brauna, jednoduchá plánová dokumentace a odhadovaný rozpočet stavby. Návrh na dostavbu primárně vycházel z nároků E. W. Brauna na dispozice místností a jejich účel.

Své představy konzultoval s tvůrci projektové dokumentace. Především s hlavním autorem, opavským architektem Karlem Schmelzerem (1878–1927), jenž navrhl ve Slezsku řadu veřejných budov, zejména nemocnic a škol. Schmelzer se rovněž podílel na vyprojektování mnoha obytných domů v Opavě či ve Starém Bohumíně. Kromě toho zasáhl i do úprav městského parku v Opavě. Mimo přednášek také publikoval četné eseje o budovách v Opavě a ve Slezsku na stránkách periodika Deutsche Post.[25] Se Schmelzerem na projektu spolupracoval Jaroslav Volenec (1877–1957), přednosta oddělení pozemních staveb Slezského zemského stavebního úřadu, který stavební dokumentaci následně i schvaloval. Připomeňme, že i on byl významným architektem, o čemž svědčí četné realizace, např. Slezskoostravská radnice či vodárna na Hladnově.[26]

Ideový námět včetně plánové dokumentace posléze Braun představil Zemské správní komisi pro Slezsko. Přístavba měla být orientována do ulice Jana Amose Komenského (směrem k českému reálnému gymnáziu) a zastavěná plocha měla činit 157,44 m^2.[27] Nový trakt měl být podsklepen. Suterén měl být plně využit a opatřen světlíky, neboť zde Braun primárně zamýšlel instalovat prehistorické sbírky. Vedle místnosti s vystavenými sbírkami se též pamatovalo na nový sklepní byt pro ostrahu, který měl sestávat z obývacího pokoje a kuchyně. Stávající byt hlídače ve staré budově měl být totiž zrušen a spojen s částí nového sklepení, aby bylo možné vystavit větší množství již zmiňovaných prehistorických sbírek. Do nového sklepení se mělo sestupovat ze sálu pro národopisné sbírky. V rámci plánu přestavby se předpokládalo, že v přízemí dojde k změně dispozic místností ve staré části budovy, stejně tak i jejich účelu. Stávající kancelář ředitele muzea, situovaná při vestibulu vchodu z ulice Jana Amose Komenského, měla být zrušena a příčka, která ji oddělovala od muzejní knihovny a čítárny, stržena. Knihovna s čítárnou se měla přesunout do nové přístavby. Tím mělo dojít ke sjednocení prostoru, v němž měly být instalovány národopisné sbírky, přičemž do této místnosti měl být umožněn vstup z ústředního arkádového sálu. Z místnosti s národopisnými sbírkami mělo ústit schodiště pro vstup do sklepení. V plánu bylo též vybudování příčky, která měla rozdělit prostor mezi sálem s národopisnými sbírkami

25 Ve Státním okresním archivu v Opavě (dále SOkA) je uložena jeho pozůstalost obsahující rukopisy prací o stavebním rozvoji Slezska a Opavy, novinové výstřižky a tisky o stavebním vývoji Opavy a ochraně přírody, dopisy, pohlednice, fotografie a přehled stanov německé správní akademie, kreslené plány některých částí Opavy – viz SOkA, fond Schmelzer Karel. Podrobněji k jeho osobě – VYBÍRAL, Jindřich: *Opavští stavitelé v letech 1918–1938*. ČSM B 37, 1988, č. 2, s. 259.

26 KNAPÍK, Jiří – ŠOPÁK, Pavel: *Jaroslav Volenec*, in: Myška, Milan a kol., Biografický slovník Slezska a severní Moravy – nová řada, sv. 12 (24), Ostrava 2009, s. 64–65.

27 Dle orientačního nákresu měl půdorys severozápadní fasády nové přístavby dosahovat délky 15,6 m; jihozápadní fasády 7,6 m; severovýchodní fasády 13 m a jihovýchodní 7,2 m. Stropy měly plánovanou výšku 6 m. Plány přístavby nového traktu pro přízemí a první patro podepsané Karlem Schmelzerem a Jaroslavem Volencem jsou uloženy v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 252–253.

a bývalou čítárnou. Tímto měl vzniknout oddělený prostor pro sklad knih, který měl být spojen vchody s dalšími místnostmi. Do dvou sálů nově vystavěného traktu měla být umístěna knihovna Slezského zemského muzea a knihovna Gymnazijního muzea, kterou se chystala správa muzea teprve převzít. V jednom z těchto dvou sálů knihovny měly být uprostřed umístěny stoly pro návštěvníky knihovny a čítárny. Do přilehlého kabinetu měl být přemístěn Zemský archiv a úřadovna Zemského archiváře.

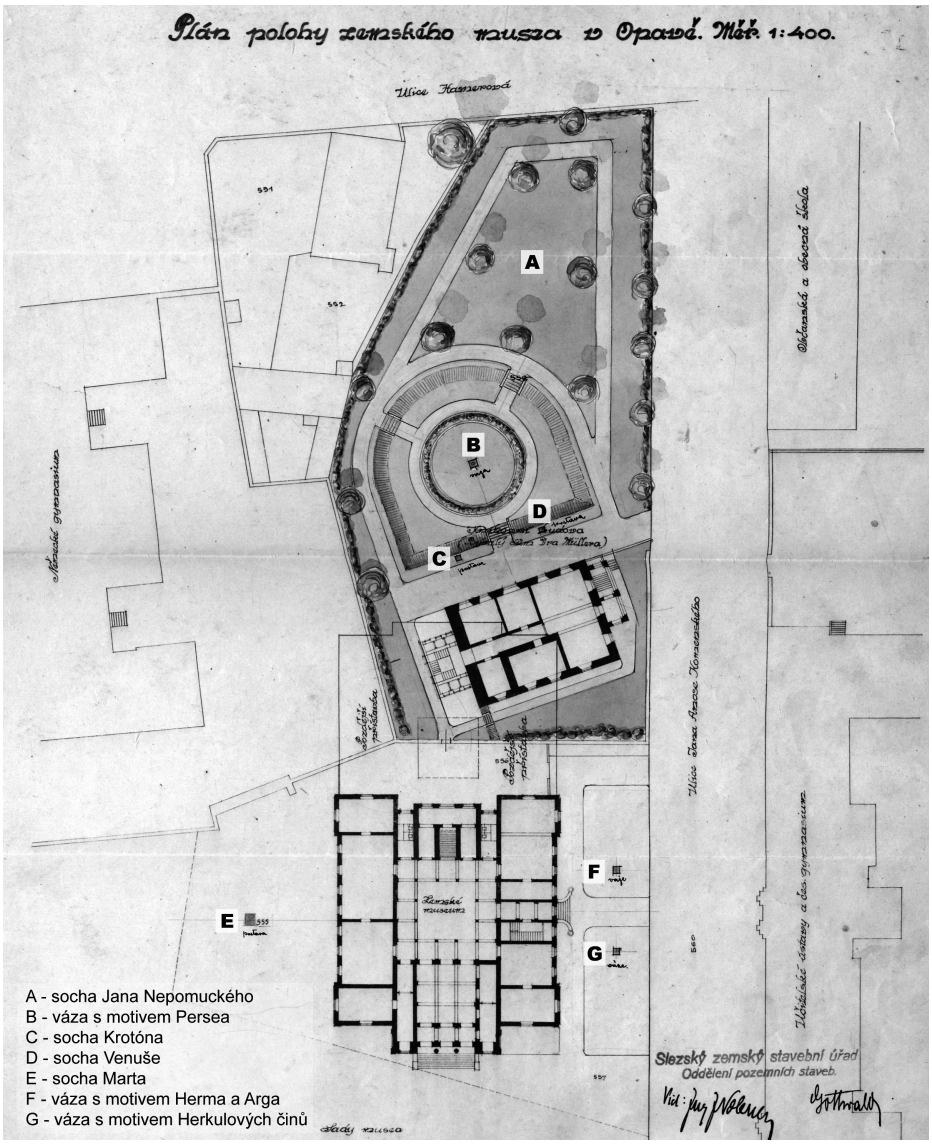

■ *Plánová dokumentace úprav pozemku SZM vyhotovená Karlem Gottwaldem a Jaroslavem Volencem z listopadu 1926 s vyznačením pozic jednotlivých barokních plastik, měřítko 1:400. Zdroj: MZAB, ZÚ Brno II., kart. 4418. fol. 164.*

V přesunu Zemského archivu do Slezského zemského muzea spatřoval Braun dvojí význam: *„předně měl by zemský archivář možnost používat kdykoliv nově vybudované knihovny muzejní, což je obzvláště důležité, neboť zemský archiv nemá dosud knihovny s pomocnými díly k historickému studiu nutně potřebnými. Muzeum mělo by pak po ruce všechen listinný materiál archivu i s pečetěmi, jehož často potřebuje při vědecké práci.“*[28]

Tato myšlenka, sloučit dvě instituce pod jednu střechu, odpovídala předválečným dobovým představám o symbióze institucí ochraňujících a soustřeďujících kulturní hodnoty (muzea, archivy a památková péče) soustavně vyvíjejících komplexně pojatou vlastivědnou a osvětovou činnost. Dodejme, že tyto tendence, prosazované ministerstvem školství a národní osvěty na počátku 20. let 20. století nebyly úspěšné. Zejména archivy, z nichž především ty městské byly s muzei dlouhodobě spjaty, usilovaly spíše o své osamostatnění.[29]

Aby nemuseli čtenáři knihovny, jejíž návštěva byla bezplatná, kupovat vstupenku do muzea a procházet přes celou budovu, navrhoval Braun vytvořit přímý vchod z ulice Jana Amose Komenského. Tento měl být patrně umístěn v jihovýchodní fasádě. V přízemí jihozápadní fasády se měla nacházet tři okna prosvětlující prostor knihovny. Protilehlá severovýchodní fasáda měla mít tři okenní otvory – dva pro sál knihovny a jeden pro pracovnu zemského archiváře. U nejdelší severozápadní fasády nebyla žádná okna plánována, naproti tomu nejmenší jihovýchodní fasáda, měla mít jedno okno a dveře pro vstup do archivu a knihovny z ulice Jana Amose Komenského.

V prvním patře byl prostor přístavby určen k prezentaci výtvarného umění. Přesto mělo dojít k výrazným změnám i ve staré části budovy. Velká obrazárna sice neměla doznat výraznějších prostorových změn, nicméně v jejím stropě byl projektován střešní světlík valbového tvaru k celkovému prosvětlení prostoru. Přilehlá malá obrazárna měla být přístavbou nové stavební hmoty změněna na velký výstavní sál se střešním světlíkem. V druhé polovině nového traktu se měly nacházet dvě vzájemně propojené místnosti, prosvětlené okny po stranách. Tyto prostory by byly využity pro potřeby obrazárny, patrně k menším výstavám. Fasáda v prvním patře odpovídala především užitému záměru projektovaných místností. Jihozápadní a severozápadní část fasády neměla mít žádná okna. Zato severovýchodní část, v níž byly zamýšleny dvě místnosti, měla mít celkem tři okna – dvě pro větší a jedno pro menší místnost. Pro jihovýchodní fasádu bylo projektováno pouze jedno okno.[30]

Z tohoto návrhu dostavby a požadavků E. W. Brauna na dispozice jednotlivých místností je zřejmé, že tímto rozšířením prostor sledoval především záměr uskutečňovat program vytyčený E. Dostálem. Jednak vytvořením podmínek pro vystavení archeologických sbírek, rozsáhlé národopisné expozice a též pro zajištění dostatečného místa pro obsáhlou knihovnu Gymnazijního muzea. Jestliže účel sklepního suterénu a přízemí v nové přístavbě vycházel z požadavků vlastivědné koncepce muzea, pak výstavní prostory k prezentaci soudobé výtvarné kultury v prvním patře měly sloužit zájmům Země slezské jako reprezentativní galerie.

28 Cit. dle dopisu E. W. Brauna ze dne 3. srpna 1923 č. j. 1226 adresovaného Zemské správní komisi pro Slezsko, uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 238.

29 ŠPÉT, Jiří: *Přehled vývoje českého muzejnictví I. (do roku 1945)*. Brno 2003, s. 76; podrobněji též ŠAMBERGER, Zdeněk: *Československé archivnictví po roce 1918: Stav a organizační vývoj*. Sborník archivních prací 18, Praha 1968, s. 46–48.

30 Viz pozn. č. 27.

■ *Fotografie s pohledem na Müllerův dům, v popředí socha Jana Nepomuckého (pozice A), získaná muzeem v roce 1930. Zdroj: Uměleckohistorické pracoviště SZM, Braunův archiv, inv. č. C VIII/2.*

Zamýšlenou reinstalací starších expozic a dalšími přesuny mělo být dosaženo dalších prostor, vhodných např. pro depozitáře. Bohužel o dalších záměrech nemáme žádné zprávy. Nevíme, jak měl být upraven interiér. Předložená koncepce se zabývá spíše základními dispozicemi, účelem místností a hrubou stavbou. S přihlédnutím k vývoji výstavních staveb (např. Dům umění v Ostravě) a s ohledem na úspornost lze předpokládat, že v nově vybudovaných prostorách neměl být interiér tak dekorativní jako ve staré části budovy. Je navíc otázkou, jak by architekt postupoval v úpravě interiérů např. malé obrazárny, která měla být přístavbou značně zvětšena. Další komplikace s úpravou interiéru u obou obrazáren by patrně vznikly při umístění střešních světlíků.

Porovnáme-li tento záměr s realizacemi K. Schmelzera, např. Domy státních zaměstnanců na Kylešovském kopci v Opavě, vidíme, že Schmelzer se snažil spojit užitnost s historismem. Jeho realizace mají klasický ráz, inspirované romantismem a severskou neorenesancí. I když neznáme plány na úpravu exteriéru, především detailů fasády přístavby, lze předpokládat, že by citlivě navázal na historizující fasádu staré budovy SZM. Schmelzer totiž usiloval o jednotu, jeho ideálem byl harmonický celek. Pokud by uplatnil své představy architekta, patrně by se snažil o jemné splynutí nové přístavby s neorenesanční budovou muzea a okolím.[31]

31 Podrobněji k realizacím K. Schmelzera viz ŠOPÁK, Pavel: *Tvořit město. Opava a Moravská Ostrava 1850–1950: architektura a urbanismus.* Opava 2019, s. 224 a 276.

■ *Váza s motivem Persea (Zdroj: BRAUN, E. W: Studie zur Geschichte der Barockplastik, s. 87).*

Projekt primárně vycházel z požadavků muzejní správy, lze tedy předpokládat, že z funkčního hlediska by přímo odrážel prostorové potřeby muzea s ohledem na předpokládané rozvinutí činnosti (expoziční, výstavní). Tato koncepce přístavby však nebyla finální, což nakonec potvrdil i Braun ve své žádosti představitelům Zemské správní komise pro Slezsko, když uvedl: *„dojde-li k provedení přístavby, pak bude ovšem třeba každou jednotlivou místnost se stavebním úřadem přesně a podrobně projednat"*.[32] K návrhu byl vypracován předběžný rozpočet. O nejasnosti celé koncepce vypovídá i odlišný nástin dispozic přízemí, k nimž se uvádí: *„v přízemí 2 knihovnya 1 malou čítárnu k zvětšení bibliotéky. Nynější místnost bibliotéky zůstane nezměněna."* Celková částka na provedení dostavby byla vyčíslena na 500 tisíc korun.[33]

Jak dopadl tento ambiciózní záměr? Zemská správní komise pro Slezsko s návrhem, který obdržela 3. srpna, předběžně souhlasila, ovšem postoupila jej Slezské zemské účtárně k vyjádření ve věci úhrady případných nákladů 500 tisíc korun. Představitelé zemské vlády totiž předpokládali, že s jednotlivými kapitolami rozpočtu určeného na zemskou výstavbu bude možné volně nakládat. Tuto možnost však Slezská zemská účtárna vyloučila, a tak tento záměr upadl v zapomnění.[34]

32 Viz pozn. č. 28.

33 Cena za 1 m^2 stavby byla vyčíslena na 2 tisíce korun. Cena za hrubou stavbu o celkové ploše 154,44 m^2 byla vyčíslena na 314 880 Kč. Kalkulace pro stavební dozor a nepředvídatelné náklady činila 85 120 Kč. Vnitřní zařízení bylo vyčísleno na 100 tisíc Kč. Rozpočet přístavby nového traktu není sice datován, ale uváděná kalkulace odpovídá rozloze uvedené na plánové dokumentaci. Uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 241.

34 Koncept přípisu Slezské zemské účtárny ze dne 11. srpna 1923 č. j. 17687 adresovaný Zemské správní komisi pro Slezsko, uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 238.

Návrh dostavby Slezského zemského muzea z roku 1924

Na přelomu září a října 1924 vytvořil Karl Schmelzer ve spolupráci s Jaroslavem Volencem další předběžný nástin projektu na rozšíření prostor SZM. První možnost počítala s úpravami Müllerova domu a přístavbou na severozápadní fasádě budovy SZM směrem k německému gymnáziu. Celá muzejní knihovna měla být přestěhována do Müllerova domu, který měl projít náležitou adaptací. Tuto variantu si vymínil E. W. Braun, jenž považoval prostor stávající muzejní knihovny za nedostačující. O jejím stavu vypověděl: *„Knihy jsou v řadách často třikrát za sebou stojících a mnoho set svazků je deponováno. Postavení nových steláží není možné, protože není pro ně naprosto žádného místa."* Přitom Braun argumentoval její exkluzivitou: *„naše knihovna je v zemi jedinou, jež má velké množství děl pojednávajících o umění, uměl. průmyslu, kulturních dějinách a dějinách země slezské."* Přestěhováním celé knihovny do Müllerova domu se měla v muzejní budově uvolnit velká knihovní místnost a následně adaptovat k ukládání deponovaných předmětů. Tím mělo dojít i k uvolnění dalších muzejních prostor pro instalaci sbírek, především těch, které nebylo možné z důvodu nedostatku místa dosud prezentovat.[35]

Ve sklepě Müllerova domu byl plánován byt pro správce s přilehlou prádelnou, kuchyní, dílnou a kotelnou ústředního topení. V přízemí domu měla být na cca 290 m2 plochy situována studovna, knihovna, depot a čítárna. Pro potřeby knihovny bylo požadováno prostornější schodiště, které mělo být zbudováno jako zděná přístavba o ploše 40 m^2 k jižní fasádě domu. V domě též chybělo sociální zařízení a toalety, proto bylo zamýšleno jejich zabudování do chystané přístavby. Odhadované náklady na úpravu budovy byly vyčísleny na 140 tisíc Kč.[36]

Součástí této koncepce byl projekt dostavby výstavní budovy. Ta měla proběhnout ve dvou fázích. První fáze dostavby počítala s dostavbou traktu na severozápadní straně fasády výstavní budovy muzea směrem k budově německého gymnázia. Na tu měla v druhé fázi navázat pozdější dostavba, jejíž realizaci však bránil přilehlý Müllerův dům. Tento návrh na rozšíření budovy muzea byl oproti předchozímu plánu z roku 1923 daleko ambicióznější a patrně částečně vycházel ze staršího projektu O. Fangela z roku 1903. Připomeňme, že Fangelův návrh počítal se středovým traktem, na který měl navazovat další trakt, kdežto návrh K. Schmelzera z roku 1924 byl mnohem skromnější a zahrnoval pouze přístavbu navazujícího křídla, prakticky kopírující objemové řešení staré muzejní budovy. Ve středu nové přístavby mělo být navíc situováno menší nádvoří. O dispozicích místností a jejich využití ovšem nemáme žádné jiné zprávy.[37]

S provedením úplné dostavby se však počítalo v daleké budoucnosti - proti uskutečnění tohoto návrhu zřetelně hovořil odhad vysokých nákladů a též skutečnost, že realizace přístavby by v první řadě vyžadovala úplné odstranění Müllerova domu.

35 „Zpráva o přístavbě muzea" E. W. Brauna ze dne 22. listopadu 1924 č. j. 1963 adresovaná Zemské správní komisi pro Slezsko, uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 231.

36 Rozpočet Slezského zemského stavebního úřadu v Opavě k projektu adaptace Müllerova domu na knihovnu SZM ze dne 8. října 1924 č. j. 4819/24 a nákresové plány dispozic a využití místností dle Karla Schmelera a Jaroslava Volence, uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 234 a 250–251.

37 Dochoval se pouze plán areálu muzea se zahradou, Müllerovým domem a s vyznačeným půdorysem plánované první a druhé fáze dostavby. Viz Plánová dokumentace signovaná Karlem Schmelzerem, datovaná k říjnu 1924. Uloženo v MZAB, ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 254.

■ *Socha Krotóna (Zdroj: BRAUN, E. W: Studie zur Geschichte der Barockplastik, s. 84.)*

Že se i s tímto řešením také počítalo, naznačuje i Braun, když připomíná, že hlavní předností nákupu Müllerova domu byla především samotná parcela, která umožňuje rozšířit budovu muzea, neboť, jak sám uvádí, „…*i z vnitřních příčin bylo nevyhnutelně nutné zjednat možnost přístavby,"* avšak s tou se počítalo až v daleké budoucnosti, což vyplývá z Braunova tvrzení, že „*získáním Müllerova domu* […] *bude muzeu každopádně v největších nesnázích na nějaký čas pomoženo.*"[38]

38 Cit. dle „Zprávy o přístavbě muzea" E. W. Brauna ze dne 22. listopadu 1924 č. j. 1963 adresované Zemské správní komisi při Slezsko, uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 231.

Naproti tomu první fáze, jejíž realizace se zdála být reálnou a snadno proveditelnou, předpokládala získání části pozemku přilehlého německého gymnázia. Muzejní správa, resp. E. W. Braun požadoval, aby v přízemí nového traktu byly umístěny tři kanceláře o celkové ploše 75 m^2. Pro kancelář ředitele měl být vyhrazen prostor o rozsahu 30 m^2, pro muzejního asistenta 20 m^2 a pro písárnu a spisovnu 25 m^2. V přízemí se měl dále nacházet sál s národopisnou expozicí o rozloze 100 m^2. Tyto místnosti v novém traktu měly navázat na stávající expoziční sál s gotickým uměním a přilehlou síň s instalovaným interiérem tošovického kostelíka. V prvním patře se počítalo s velkou obrazárnou v rozsahu 100 m^2, na tu měly navazovat další výstavní místnosti o rozloze 75 m^2, vyhrazené pro prezentaci plastik a drobného výtvarného umění. Tyto sály měly navázat na prostory staré budovy, v nichž byla instalována expozice umění biedermeieru a empíru.[39]

Zastavěná plocha každého podlaží nového traktu měla činit 300 m^2, tedy dohromady 600 m^2. Vedle požadovaného užitkového prostoru 175 m^2 byla do celkové plochy každého podlaží též započítána plocha 125 m^2, vyhrazená pro chodby a toalety, včetně dělících příček a zdí. Spolu s touto realizací bylo plánováno provést i adaptace ve staré části budovy muzea, výměnu kotle na vytápění a nespecifikované vnitřní a vnější úpravy. Zamýšlená přístavba včetně dílčích prací měla stát 750 tisíc korun, ovšem tato částka byla pouze orientační. Tvar přístavby byl zároveň navržen tak, aby na něj mohla budoucí velká dostavba plynule bez komplikací navázat.[40] Přesné prostorové členění místností v novém traktu však neznáme.[41] S ohledem na předpokládaný účel plánovaných místností mělo dojít i k razantní reinstalaci expozic v celém muzeu. Přestěhováním administrativních prostor ze severní části staré budovy do nového traktu by se naskytla příležitost k instalaci expozice archeologických sbírek.[42]

Porovnáme-li tento projekt s předchozí Schmelzerovou koncepcí, novou dostavbou, situovanou na severozápadní straně, mělo muzeum získat dvojnásobek prostoru oproti předešlému návrhu. Plány rovněž vycházely ze stejných východisek, tedy požadavku na instalaci národopisných a archeologických sbírek či zvětšení galerijních prostor. Oproti předešlému návrhu se více počítalo se změnami dispozic a účelu místností ve staré budově. Protože se již předpokládalo, že součástí areálu muzea se stane i Müllerův dům, zakomponoval Schmelzer novou přístavbu na rozdíl od předchozího návrhu za něj, tedy směrem k německému gymnáziu. Prostor před muzeem a Müllerovým domem tak měl zůstat volný pro budoucí parkovou úpravu. Knihovna umístěná v domě měla být přístupná z ulice Jana Amose Komenského, obdobně jak se předpokládalo v návrhu z roku 1923. Pořád se ovšem jednalo o pouhý koncept, který nebyl

39 Rozpočet Slezského zemského stavebního úřadu v Opavě k dostavbě Slezského zemského muzea z 8. října 1924 č. j. 4819/24. Uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 234–235.

40 Náklady na 1 m^2 byly vyčísleny na 2 tisíce Kč, obdobně jako v případě prvního zamýšleného projektu přístavby z roku 1923. Odhadované náklady na stavbu přístavby byly vyčísleny na 600 tisíc Kč. Úpravy ve staré části budovy muzea, výměna kotle na vytápění, vnitřní a vnější úpravy, stavební dozor a správa činily dohromady 150 tisíc Kč. Viz pozn. č. 38.

41 Viz pozn. č. 37.

42 Žádost Zemské správní komise pro Slezsko o povolení zakoupení Müllerova domu a provedení adaptačních prací ze dne 3. ledna 1925 č. j. 28.318-24 adresovaná ministerstvu vnitra. Uloženo v MZAB, ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 225.

■ *Socha Venuše (Zdroj: BRAUN, E. W: Studie zur Geschichte der Barockplastik, s. 82.)*

podrobněji zpracován. Některé záležitosti nebyly proto vůbec promyšleny. Například převzetí knihovny Gymnazijního muzea by si vyžádalo více než 300 m^2 prostoru, kterým však Müllerův dům nedisponoval. Jeho prostory by sotva stačily pojmout fond stávající knihovny Slezského zemského muzea.[43]

Na konci roku 1924 stále pokračovala jednání mezi zástupci Zemské správní komise pro Slezsko a dědici Müllerova domu. Až na naléhání majitelů Müllerova domu,

43 Viz pozn. č. 39.

kteří chtěli nemovitost prodat jinému zájemci, došlo ke vzájemné dohodě a Zemská správní komise pro Slezsko se 1. prosince 1924 usnesla tuto nemovitost a přilehlou zahradu o výměře 2843,4 m^2 zakoupit za 210 tisíc Kč a vyčlenit na adaptační práce 140 tisíc Kč. Koupě ovšem byla spojena s rozpočtovými problémy Zemské správní komise pro Slezsko. Její představitelé se museli obrátit na ministerstvo financí, aby schválilo odpovídající rozpočet pro Zemi slezskou na rok 1925 a investiční úvěr na nákup domu a stavební úpravy, dále též na ministerstvo vnitra, aby odsouhlasilo zakoupení zmíněných realit a užití zemských finančních prostředků na tyto účely.[44] Představitelé Zemské správní komise pro Slezsko argumentovali naléhavostí a neutěšenou situací muzejních prostor. Nicméně na počátku roku 1925 se již o přístavbě muzejní budovy evidentně vůbec neuvažovalo, o čemž svědčí i postoj Zemské správní komise pro Slezsko: *„muzejní budova* [je] *stavěna jako v sobě uzavřený celek, renesančního typu architektonického, která nemůže být rozšířena, nehledě ani k tomu, že na jedné straně je uzavřena veřejnou ulicí, na druhých dvou městským parkem. Jediná možnost je tedy zakoupit zmíněnou realitu a adaptovat budovu na něm stojící pro potřeby muzejní.*"[45] V srpnu 1925 byla uzavřena kupní smlouva a následně přešel Müllerův dům na Zemi slezskou.[46] Záhy ovšem bylo zjištěno, že nemovitost je v technicky špatném stavu. Střešní krytina byla za hranicí životnosti, některé trámy střešní konstrukce byly prohnilé. Omítky v interiéru i exteriéru byly poškozené a opadané. Okna byla shnilá a rozbitá. Do domu zatékalo, vlivem čehož též plesnivěly stropy.[47]

V roce 1926 byla přístavba nového traktu muzea definitivně zavrhnuta prostým konstatováním: *„s ohledem na špatný finanční stav země* [se] *nemůže v dohledné době počítat s rozšířením muzea"*. Mělo dojít pouze k adaptaci Müllerova domu dle projektu Karla Schmelzera, tyto práce však měly být z důvodu nedostatku financí prováděny postupně.[48] Adaptační práce probíhaly až do roku 1927. Došlo k výměně střešní krytiny a dožilých trámů v krovech, vyměněna byla všechna okna. Na jižní fasádě byla zbudována přístavba dle návrhu Karla Schmelzera, k jejíž stavbě byl též druhotně použit materiál z odstraněných příček v interiéru. Stávající zděné schodiště na severní straně fasády, orientované do ulice Jana Amose Komenského a uzavřené dveřmi, zakryté pultovou

44 Žádost Zemské správní komise pro Slezsko o povolení investičního úvěru na rok 1925 ze dne 6. března 1925 č. j. 5181 adresovaná Ministerstvu financí, žádost Zemské správní komise pro Slezsko o povolení zakoupení Müllerova domu a provedení adaptačních prací ze dne 3. ledna 1925 č. j. 28.318-24 adresovaná Ministerstvu vnitra, povolení Ministerstva vnitra k zakoupení domu a užití finančních prostředků zemského rozpočtu na tyto účely ze dne 2. července 1925 č. j. 45.743/1925. Uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 210, 220–224, 225.

45 Cit. dle žádosti Zemské správní komise pro Slezsko o povolení investičního úvěru na rok 1925 ze dne 6. března 1925 č. j. 5181 adresovaná Ministerstvu financí. Uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 221.

46 Viz pozn. č. 40 a odvolání Zemské správní komise proti platebnímu rozkazu Berního úřadu Opava-venkov ze dne 18. listopadu 1925 č. j. 23.661 adresovaná Poplatkovému úřadu v Opavě. Uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, f. 189.

47 Zpráva Slezského zemského stavebního úřadu o stavu střešní krytiny Müllerova domu ze dne 24. června 1926 č. j. 3335/26 adresovaná Zemské správní komisi pro Slezsko. Uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 174.

48 Cit. dle zprávy Slezského zemského stavebního úřadu o úpravách Müllerova domu ze dne 23. srpna 1926 č. j. 3535 adresované Zemské správní komisi pro Slezsko. Uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 170.

stříškou a s vyšlapanými stupni, bylo jako pozdější přístavba strženo a zděné stupně schodiště byly nahrazeny žulovými. Také interiéry doznaly četných úprav. Byly opraveny opadané omítky, odbouráním tří příček v přízemí vznikl velký prostor pro muzejní čítárnu a tři menší místnosti sloužící pro uložení knih. Na výměnu dosluhujících dřevěných podlah nebylo v zemském rozpočtu dostatek prostředků. Ve sklepě vznikl byt pro správce, sestávající z jednoho pokoje a kuchyně, dále jedna místnost pro knihařskou dílnu, jedna skladovací místnost, komora na uhlí a dříví a místnost se sociálním zařízením a toaletou. Součástí adaptace byla i úprava přilehlé zahrady.[49]

Obvod zahrady i úroveň terénu byly zcela nesouměrné a neměly estetickou souvislost s budovou. To se mělo změnit, proto zahrada Müllerova domu, rozprostírající se před jeho západní fasádou byla současně s probíhajícími adaptačními pracemi upravena na park. Ještě v listopadu 1926 dle tvrzení Slezského zemského stavebního úřadu „*nečinila nikterak příznivého dojmu*". Podnětem k těmto úpravám byly jednak chystaná První putovní zemědělská, živnostenská a osvětová výstava v srpnu 1927 a umístění expozic do přilehlého Müllerova domu, ale též usazení šesti plastik neznámé provenience – třech soch a tří váz z Brantického panství, které získal E. W. Braun od štědrého mecenáše SZM Jana II. knížete z Lichtenštejna na počátku roku 1926. Dle Pavla Šopáka zde Braun zamýšlel vytvořit „barokní zahradu" upomínající na lichtenštejnský mecenát ale i dřívější zámek, který stál zhruba v místě dnešního areálu výstavní budovy muzea.[50]

Umístění plastik ovšem vyžadovalo zhotovení základů a nosných soklů. Betonové základy zhotovila firma Julius Lundwall. Zhotovení šesti podstavců 1,5 m vysokých, restaurování, očištění plastik a jejich napuštění fluátem obstaral opavský sochař Adolf Köhrer.[51] Předtím však bylo nutné upravit celý parter zahrady. Za tímto účelem vyhotovilo oddělení pozemních staveb Slezského zemského stavebního úřadu prostřednictvím

49 Technická zpráva o provedení adaptací v bývalém domě dr. Müllera ze dne 20. ledna 1928. Uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 110–111.

50 Cit. dle dopisu Slezského zemského stavebního úřadu s harmonogramem a rozpočtem prací č. j. 5777/26 ze dne 19. listopadu 1926 adresovaného Zemské správní komisi pro Slezsko. Uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 163 a 165. Podrobněji k původu soch – OLŠOVSKÝ, Jaromír: *Soubor zahrnující pět mytologických soch (Mars, Venuše s amorem, Milón z Krotónu, Jupiter, Juno), jednu alegorickou (Cholerik) a šest dekorativních váz se scénami z řecké mytologie.* In: Ilona Matejko-Peterka a kol., Země a její pán: struktury vlády a její projevy na území Rakouského Slezska do konce první světové války, Opava 2014, s. 186–189; K získání soch a jejich poválečnému osudu – ŠOPÁK, Pavel: *Sochy ze zámeckého parku v Branticích a Edmund Wilhelm Braun*, In: Niesner, Tomáš a kol., Sborník bruntálského muzea, Bruntál 2001, s. 70–77; Dodejme, že E. W. Braun připisoval autorství těchto plastik Georgu Antonu Heinzovi, což bylo později vyvráceno BRAUN, Edmun Wilhelm: *Studie zur Geschichte der Barockplastik in Böhmen, Mähren und Schlesien. I. Georg Anton Heinz.* In: Jahrbuch des Verbandes der deutschen Museen in der Tschechoslowakischen Republik. Band I. Týž (ed.), Augsburg 1931, s. 80–125.

51 Žádost E. W. Brauna č. j. 937 ze dne 7. srpna 1926 adresovaná Slezskému zemskému stavebnímu úřadu o stanovení rozpočtu na práce související s umístěním soch, rozpočet prací sestavený pracovníky oddělení pozemních staveb Slezského zemského stavebního úřadu ze dne 20. srpna 1926, žádost E. W. Brauna č. j. 1094 ze dne 1. října 1926 adresovaná Zemské správní komisi o úpravě rozpočtu SZM, zpráva Slezského zemského stavebního úřadu č. j. 5474 ze dne 8. listopadu 1926 adresovaná Zemské správní komisi pro Slezsko s rozpočty a plány prací. Písemnosti uloženy v ZAO, f. ZVS, kart. 1867, inv. č. 462, sign. 13-KM.

■*Socha Marta (Zdroj: BRAUN, E. W: Studie zur Geschichte der Barockplastik, s. 83.*

svých architektů Karla Gottwalda a Jaroslava Volence projektovou dokumentaci úprav pozemků SZM s plánem prací.

Přímo pod západní fasádou Müllerova domu na mírném svahu byly umístěny dvě sochy – blíže k ulici Komenského se nacházela plastika Venuše s Amorem, k budově německého gymnázia socha Milóna z Krotónu. Pod těmito plastikami byl záhon půlkruhové dispozice, členěný pěšinkami, do jehož níže položeného kruhového středu vedla souměrně umístěná schodiště. V něm se nacházel kruhový záhon, kterému dominovala váza s motivy hrdiny řecké mytologie Persea. V rámci úprav terénu byly předtím v této níže položené části terénu vykáceny staré a nahnilé stromy, které byly

■ *Váza s motivem Herma a Arga (Zdroj: BRAUN, E. W: Studie zur Geschichte der Barockplastik, s. 86.*

následně využity k vytápění muzejní budovy. Pozůstatky hradního příkopu byly na několika místech zasypány. Celá zahrada pětiúhelného tvaru byla symetricky osázena okrasnými stromy, zejména v místech výše položené části terénu, která tvořila její obvod.

Později byla sochařská výzdoba zahrady Müllerova domu obohacena o sochu Jana Nepomuckého z pískovce, umístěnou na vyvýšeném místě směrem k Hasnerově ulici. Tuto plastiku, opavskou práci z období 1750, muzeu daroval Eugen Fiedler. Socha původně stála v dřevěné kapli na mostě přes Mlýnský příkop na ulici Karlovecká v Opavě, vedle továrny na jutu bratrů Hatschkových. V první polovině roku 1930 byla usazena na nově vytvořený cementový sokl. K jejímu zničení došlo v závěru 2. světové války.[52]

Další změny doznal prostor před výstavní budovou. U severní fasády, orientované do ulice Jana Amose Komenského, byly umístěny dvě vázy, přičemž váza s Hermem a Argem se nacházela blíže k Müllerovu domu a druhá váza s motivy Herkulových činů směrem do parku muzea. V protilehlém prostoru parku, směrem k jihozápadní straně fasády výstavní budovy muzea, byla ustavena socha řeckého boha Marta. Úpravy terénu spojené s instalací soch byly nejspíše dokončeny na jaře roku 1927.[53]

52 Dle Přírůstkové knihy z 1926–1934 uložené na Uměleckohistorickém pracovišti Slezského zemského muzea v Opavě byla socha zapsána do sbírek muzea pod inv. č. 30.55.

53 Harmonogram a rozpočet prací viz pozn. č. 50, v nákresu byla stručně načrtnuta i plánovaná přístavba výstavní budovy muzea, viz projektová dokumentace úprav pozemku SZM z listopadu 1926 podepsaná Jaroslavem Volencem a Karlem Gottwaldem, písemnost uložena v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 164. Zmiňované plastiky jsou dosud uloženy ve sbírkách SZM, viz ŠOPÁK: *Sochy ze zámeckého areálu v Branticích*, s. 74.

V době konání První putovní zemědělské, živnostenské a osvětové výstavy od 6. srpna do 21. srpna 1927 byly v Müllerově domě vystaveny národopisné sbírky Muzea Matice opavské a legionářská výstavka opavské jednoty Československé obce legionářské.[54] Nově nabyté prostory získalo v roce 1928 politicky prosazované legionářské muzeum, a to i přes snahy E. W. Brauna umístit zde národopisné sbírky Muzea Matice opavské. Expozice legionářského muzea se nacházela v místnosti vyhrazené muzejní čítárně. V jednom ze skladišť byly deponovány sbírky Muzea Matice opavské.[55]

Slezské zemské muzeum muselo vystačit se stávajícími prostory a možnostmi. Výtvarné umění proto bylo mnohdy vystavováno i mimo obrazárnu. Národopisná sbírka i přes nepočetné akvizice rozhodně nepředstavovala ucelenou kolekci slezského svérázu a mimo selskou jizbu v přízemí a malou ukázku krojů v prvním patře nebyla vystavena. Nedostatek prostoru v muzejní knihovně byl zase provizorně vyřešen novým uspořádáním knih, neboť k předpokládanému převzetí knihovny a sbírek Gymnazijního

■ *Váza s motivem Herkulových činů (Zdroj: BRAUN, E. W.: Studie zur Geschichte der Barockplastik, s. 87.)*

54 ČERNOHORSKÝ, Karel: *Pro řádnou národopisnou výstavu v Opavě*, Svobodná republika 8, 14. dubna 1927, č. 15, s. 5. Zpráva ředitelství SZM z 4. března 1927 č. j. 216 adresovaná Zemské správní komisi, v níž navrhuje vyhovět žádosti Matice opavské o poskytnutí prostoru v SZM k prezentaci sbírek Muzea Matice opavské v rámci První putovní výstavy zemědělské, živnostenské a osvětové, souhlas Zemské správní komise z 14. března 1927 č. j. 3613 s poskytnutím prostor k prezentaci sbírek Muzea Matice opavské, žádost výstavního výboru První putovní výstavy zemědělské, živnostenské a osvětové z 8. července 1927 č. j. 3205 o upuštění od vybírání vstupného v SZM po dobu konání výstavy adresovaná Zemské správní komisi a její souhlasný rezultát z 16. července 1927 č. j. 12087. Písemnosti uloženy v ZAO, f. ZVS, kart. 1867, inv. č. 462, sign. 13-KM. Stručná zmínka o legionářské výstavě ANONYM: *Ostravská korespondence*, Legionářská stráž 7, 9. září 1927, č. 37, s. 4.

55 KRÖMER, Tomáš: *Legionářské muzeum*, In: Kolář, Ondřej a kol., Slezsko a Ostravsko 1918–1938, Opava 2018, s. 143–145.

muzea nakonec nedošlo.[56] Ba co více, o několik let později se muzeum potýkalo nejen s finančními, ale též s technickými problémy a bylo sotva schopno realizovat pouze nejnutnější opravy výstavní budovy.[57]

Návrhy na rozšíření budovy muzea z let 1923 a 1924 odrážely potřeby vyvstávající z nově přijatého programu muzea orientovaného vlastivědně a v souvztažnosti s ním později též z plánu na rozsáhlé, regionálně podmíněné badatelské a osvětové práce. Ze stejného podnětu vznikaly i plány O. Fangela. Schmelzerovy koncepce přímo vycházely z požadavků s ohledem na funkčnost a užitnost. Lze předpokládat, že při realizaci by zvolil stejně citlivý přístup, jako u jiných budov, které navrhoval. Při porovnání s návrhem O. Fangela se nelze ubránit dojmu, že plán dostavby z roku 1903 rozhodně působí monumentálněji. Tento rozdíl si lze jednoduše vysvětlit tím, že Schmelzer se ve svých návrzích nejspíše řídil též finanční náročností stavby.

Dochované plány jsou nejen dokladem úsilí o zlepšení činnosti a postavení muzeí v meziválečném Československu, ale i nenaplněných snah a vizí muzejníků i politické reprezentace. Představ, které však byly v ostrém kontrastu s tehdejšími finančními možnostmi státní správy.

56 ČERNOHORSKÝ: *K dnešní situaci Zemského musea v Opavě*, s. 22–23. Povolení Zemského úřadu v Brně k nákupu skříní pro muzejní knihovnu ze dne 5. října 1929 č. j. 44281, uloženo v MZAB, f. ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 41.

57 Zpráva Okresního úřadu v Opavě č. 60/3-VII/17b z 18. března 1932 o špatném technickém stavu budovy. Docházelo k odpadávání omítek, říms, omítek tympanonů a atik, komínů. Poškození soch na střeše bylo natolik pokročilé, že bylo dokonce navrhováno jejich odstranění s ohledem na nedostatek prostředků. Uloženo v MZAB, ZÚ II., kart. 4418, fol. 43.

Summary

Unrealized Proposals for the Completion of the Silesian Museum Exhibition Building from the Period 1923–1924

Tomáš Krömer – Zdeněk Jirásek

After the First World War, the interwar Opava continued to maintain the position of the cultural and administrative centre of what was then the Czechoslovak Silesia. The position of local museum institutions also corresponded to this. Among them, the Museum of Decorative Arts had an extraordinary position, in many respects, it laid the foundations for the existence of the Silesian Museum. With the admission of the museum to the provincial administration in 1921, new tasks and challenges arose. The museum was bohemianized and adopted a new, regional program. It became not only a showcase of Czech Silesia, but also a means of the provincial administration to support visual artists. The regional program also included the expansion of scientific and research activities, the expansion of collections with ethnographic and archaeological material or art objects of regional provenance. In connection with these changes, there was also a need to significantly expand the space for museum presentation as well as for depositories. Thanks to the financial possibilities of the state administration – which was in favour of these efforts – in the first half of the 1920s, proposals were made for the completion of the museum building. The study deals in detail with two concepts of construction of museum buildings from 1923 and 1924 by the Opava architect Karel Schmelzer, and by Jaroslav Volence, the head of the Silesian Provincial Building Authority in Opava. The ideas and requirements of the museum director E. W. Braun, in the context of situation and possibilities of the museum, are not forgotten either. Although the exhibition building had not been completed, the lack of museum premises space resulted in their expansion, but in a different way than the museum staff had expected. The acquisition of the adjoining Müller House had been a basic precondition for the future extension of the museum building, which, however, did not take place, and thus became a symbol of the makeshift, in which the museum actually remained throughout the interwar period.

Diskuze

Paměť, oživená minulost a zážitkové eventy. Na okraj interdisciplinarity a specifických informačních zdrojů probíhajícího výzkumu kulinárního dědictví českých zemí s přihlédnutím k Hlučínsku

Radmila Dluhošová – Irena Korbelářová – Rudolf Žáček

Abstract:

The paper presents current methods, partial results and problems of research into the history of diet as well as identification of dishes and drinks that have the potential of being perceived as cultural heritage of a particular region and the Czech Lands. It calls attention to the need of application of not only standard historical but also sociological and other methods, specific information sources including collective discussions, structured interviews, field surveys in the area of tourism events, etc.

Keywords:

Hlučín region – diet – history – sociology – culinary history – cultural heritage

Výzkum kulinární kultury a kulinárního dědictví náleží v českých zemích k poměrně mladým a stále jen okrajově pěstovaným odnožím historiografie každodennosti a konzumu. Na rozdíl od běžně zkoumaných témat z oblasti hmotné a nehmotné kultury, ale také kulturně-sociální historie nemá k dispozici dostatečný objem a hlavně skladbu standardních pramenů písemného a ikonografického charakteru, a to bez ohledu na to, zda se týká předmoderní, anebo moderní doby. Kulinární dějiny ve smyslu mnohovrstevnatého tématu, zahrnujícího prostorové prvky obydlí využívané k přípravě, realizaci, skladování a konzumaci jídla, stejně jako kuchyňské a stolní nádobí a textilie, jsou sice v omezeném množství dochovány v reálné podobě v paměťových institucích či alespoň na dobové ikonografii (resp. pro pokročilejší etapy 20. století příležitostně v multimediální produkci), vlastní jádro kulinárií, tedy strava (pokrmy, nápoje a jejich ingredience), technologie přípravy a zvláště vlastnosti pokrmů (chuť, vůně, konsistence) jsou navzdory materiálnímu základu fakticky přechodné povahy a po jejich zkonzumování, resp. zkáze přestávají takřka beze zbytku existovat (nepočítaje archeologicky dohledatelné a zkoumatelné relikty).

Jídlo bývávalo považováno za tak samozřejmou součást života, že se nestávalo příliš často předmětem dokumentace ani deskripce, a i při etnografických průzkumech

stálo většinou až na posledním místě zájmu badatelů. O stravě si lidé obvykle nevedli záznamy v ich-dokumentech, ani v korespondenci. Jako informačně ne zcela dostatečné se ve vztahu k obvyklému stravování ukazují být z valné většiny i domácí rukopisné receptáře a kuchařské knihy. Obsahují, jak se při zevrubném rozboru a srovnání ukazuje, spíše výjimečnější předpisy zpravidla na sladkosti nebo na nově implementované pokrmy, než recepty na jídla obecně známá a rozšířená.

Uvedené skutečnosti týkající se standardních informačních zdrojů ztěžují poznání kulinární kultury nejen u nás, ale ve středoevropském prostoru vůbec, a nutí nejen k zapojení vysoké míry interdisciplinarity použitých výzkumných metod a postupů, ale rovněž k hledání a nacházení typologicky různorodých nosičů zpráv a dat. Zapotřebí je přitom jak popsat vývoj tradiční (městské, venkovské i sociálně výlučné) kulinární kultury v blízké i vzdálenější minulosti, tak identifikovat její výskyt v současné každodenní praxi, či alespoň v povědomí obyvatel, a podpořit uchování prvků kulinárního dědictví v regionech, subregionech a lokalitách. Nutno podotknout, že při aplikaci v kulturní historii méně obvyklých badatelských postupů a vyhledávání informačních zdrojů je potřeba počítat s jejich potenciálně nižší mírou věrohodnosti a nezbytností realizace zevrubného rozboru a hodnocení všech zjištění a jejich poměrně široké vzájemné komparace.

Mezi informační zdroje, běžné sice v sociologii a také v etnografii či etnologii, stále ale spíše jen okrajové v kulturní historiografii, náleží především orální výpovědi a dotazníková sdělení pamětníků, jejichž obsah je ve vztahu k jídlu a pití ovšem v současnosti, takřka čtvrtstoletí po nástupu nového tisíciletí a ještě delší době pozvolného ústupu dlouhodobých obyčejů, ovlivněn modernizací a globalizací stravovacích zvyklostí zejména střední a mladší generace, i takřka úplný ústup od každodenního stravování v rodině a jeho přesun do prostoru gastronomických nebo školních stravovacích zařízení. Pozornosti by neměli v této souvislosti uniknout kromě místních usedlíků vypovídajících o domácích aspektech problematiky také respondenti různých socioprofesních kategorií, setkávajících se při svém působení aktivně i pasivně s aktuálními projevy kulinární kultury. Jedná se například o stakeholdery z oblasti gastronomie, gastroturismu a obecně cestovního ruchu. Jejich zájmem je zvláště v poslední době oživení takřka jakýchkoli s lokalitou či regionem spojených atraktivit, které by mohly zvýšit zájem potenciálních návštěvníků. Pozornost tak upínají i k prvkům běžné a sváteční každodennosti, které mají někdy folklórní kontext, tedy i k tradičnímu jídlu a pití. Ty se díky zájmu obyvatel o volnočasové aktivity a podpoře cestovního ruchu ze strany státních, regionálních i lokálních subjektů staly v posledních letech stále častěji předmětem prezentace ve veřejném prostoru, ať už při akcích kulinárního charakteru, anebo v celé škále eventů,[1] organizovaných zejména v cestovním ruchu či médiích.

Není bez zajímavosti, že se místně, zvláště v regionech s nižší mírou turistické atraktivity, anebo v uzavřenějších komunitách, množí rovněž akce určené jen pro „sousedy" a obyvatele přilehlých obcí, mikroregionů, případně pro úzký okruh zájemců.

1 Eventem (odvozeně z ang. *Meetings Incentives Conventions Exhibitions, or Events*) je zde označována kulturní, kulturně-historická, turistická, gastronomická či jiná událost, která účastníkům přinese výjimečné a nezapomenutelné prožitky. *Event marketing v cestovním ruchu*. Skripta. Praha, s. d. Dostupné na http://www.mmr.cz/getmedia/133cab11-7169-4170-aaa4-db444f6618f4/GetFile7_4.pdf cit. 13. 06. 2020.

Pořadatelé se často (ne vždy oprávněně) odvolávají na nejrůznější kdysi pěstované zvyky a festivity církevního nebo občanského roku a oživují je v různé míře autenticity. Jiné vznikají zcela uměle, ať už jsou implementovány odjinud, anebo – v lepším případě – pořádány jen v jiném pojetí či v jiné socio-kulturní roli než jejich původní vzory.

Věrohodnost či důvěryhodnost veřejných prezentací prvků (nejen) kulinární kultury je sice někdy do jisté míry diskutabilní, při výzkumu a identifikaci tradičních pokrmů a nápojů, případně s nimi spojených zvyků jsou ale neopominutelnou entitou. Významnou měrou totiž ve svém výsledku ovlivňují vnímání obsahu tradičního stravování regionu či lokality veřejností, usměrňují jeho další vývoj a dokonce mnohdy ve výsledné podobě pokrmy a nápoje zásadně pozměňují. Opírají-li se o reálný základ, zprostředkovaný ve věci orientovanými a důvěryhodnými pamětníky, mohou přispět k přežití a uchování povědomí o minulosti regionů a lokalit i společnosti, která je obývala. Jedná-li se o předávání pokrouceného obrazu minulosti, pak je potřeba jej zachytit, identifikovat a pojmenovat a pokusit se případný nepřesný obraz tradičního stravování napravit alespoň směrem k zájemcům, kteří usilují o autentické uchování minulosti. To je ovšem možné jen tehdy, disponujeme-li dostatkem mnohovrstevnatých informací s určitelnou mírou věrohodnosti, provedeme-li výše zmiňovanou kritiku a komparaci a dobereme se přesvědčivého závěru, a jsou-li následné prezentace a popularizace regionálních a dobových pokrmů připravovány v symbióze historicky, gastronomicky i mediálně orientovaných odborníků a institucí.

* * *

S uvedeným metodickým odhodláním vstoupili do výzkumu kulinárního dědictví řešitelé projektu z programu výzkumu národní a kulturní identity, poskytovaného Ministerstvem kultury ČR, koordinovaného týmem Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě.[2] Rozhodli se vyhledávat, sbírat a dále historickými i jinými vědeckými metodami analyticko-kriticky zkoumat data k vývoji stravování, identifikaci lokálních a regionálních, i všeobecně rozšířených pokrmů a nápojů a na základě výzkumem získaných poznatků se pokusit určit množinu položek, které by bylo možno označit v kontextu kulturně historických souvislostí za kulinární dědictví jednotlivých oblastí českých zemí. A to nejen oblastí tzv. etnografických, které do jisté míry dokumentací a výzkumem uvedených aspektů každodennosti alespoň v omezené míře prošly, ale také regionů a subregionů, na něž z různých důvodů nelze etnografická hlediska v úplnosti, zčásti, ba dokonce vůbec uplatnit.

Dlouhodobou a poměrně složitou se, vzhledem k nepředpokládanému nízkému počtu standardních věrohodných dokladů, ukázala být pro mnohé z územních celků už vstupní heuristika k výzkumu tématu. Jen pro některé z oblastí Čech, Moravy a Slezska totiž disponujeme dostatečným pramenným fondem a tematickou odbornou literaturou, opírající se o dříve provedené kvalitní výzkumy, které postihují a hodnotí alespoň

2 Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu NAKI II, DG18P02OVV067 *Kulinární dědictví českých zemí: paměť, prezentace a edukace.*

základní momenty stravování v minulosti, jeho signifikantní prvky, včetně místního pojmenování a popisu pokrmů a nápojů. Dostačující nejsou ani muzejní sbírky a, s výjimkou významných etnografických oblastí (např. Slovácko, Valašsko, Chodsko a některé další), ani dokumentace prováděná v reálném prostředí odbornými pracovišti zvláště ve druhé polovině 20. století.

V rámci vstupní fáze studia vývoje kulinární kultury bylo proto třeba realizovat již od počátku výzkumy s využitím v kulturní historii méně obvyklých informačních zdrojů, metod a postupů s cílem zjistit stav přežívání tradičních prvků stravování v současnosti, a to na úrovni reálně připravovaných a konzumovaných, anebo jen v individuální či kolektivní paměti přežívajících pokrmů či nápojů, a také pokrmů prezentovaných nejrůznějšími organizátory při lokálních akcích *pro domo* i eventů pořádaných pro širokou veřejnost jako součást nabídky cestovního ruchu či gastroturismu. Třebaže konečný cíl, mnohovrstevnaté hodnocení, dovolující identifikovat v privátní i veřejné sféře doložené a dochované pokrmy ve smyslu jednotlivin či ucelených jídel, pochutin a nápojů, potenciální prvky množiny kulinárního dědictví místa, subregionu či regionu, případně sociální entity, je ještě daleko, přesto je nanejvýš užitečné pokusit se stanovit již v průběhu studií pracovní závěry a teze, které pomohou usměrnit další fáze interdisciplinárních studií.[3] Pokusili jsme se o to nyní, v poločase probíhajících výzkumů, formou mikrosondy na příkladovém slezském subregionu.[4]

V rámci Slezska probíhají aktuálně výzkumné mikrosondy interdisciplinárního charakteru na úrovni heuristiky, analýzy, komparace a kritiky dat ve všech vzájemně se historicky i současnou každodenností od sebe odlišujících subregionech, a to v západní části s výraznou obměnou obyvatelstva (tzv. Jesenicko), na jeho pravém protipólu geografickém i typologickém, navíc se specifikou národnostně smíšené česko-polské oblasti (Těšínsko), a samozřejmě i na asi nejsložitějším teritoriu, na historickém Opavsku a Krnovsku, resp. Bruntálsku, zčásti či zcela zasaženém po roce 1945 výměnou obyvatel.[5] Jedním z pozornosti hodných subregionů posledně jmenované oblasti, s do-

3 Podotýkáme přitom, že zařazení konkrétních pokrmů a nápojů mezi kulinární dědictví je navzdory maximální míře aplikace analyticko-kritického výzkumu ovlivněno do jisté míry vždy subjektivním vnímáním konkréta a jeho souvislostí.

4 S jistým politováním, současně však s vědomím nezvratitelnosti objektivních podmínek, je nutno konstatovat, že výzkum byl zásadním způsobem, přinejmenším pro rok 2020, přerušen obecnou zdravotní a hygienickou situací, způsobenou pandemií nemoci COVID-19 a jejími důsledky, mimo jiné zrušením či minimalizací eventů a dalších veřejných akcí, omezením možnosti institucionálního studia ad.

5 Stranou ponecháváme nazírání etnografické, resp. etnologické, kde v současnosti existuje v kontextu vymezení na příslušné etnografické oblasti a podoblasti několik do jisté míry odlišných, ba protiřečících si názorů. Na jedné straně se uvádí, že na severní Moravě a ve Slezsku nedošlo vzhledem ke komplikovanému jazykovému, náboženskému i politickému vývoji k zformování skutečné národopisné oblasti, snad s výjimkou Gorolů a Jacků na Těšínsku (Pobeskydí). Jiná stanoviska praví, že i na území historického Opavska, jehož součást stojí v centru našeho zájmu, jsou hned tři podoblasti, a sice užší Opavsko, Klimkovicko a právě Hlučínsko. WOITSCH, Jiří – BAHENSKÝ, František: *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV., Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500-1900). Národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny*. Praha 2004, s. 40–41, 60–65; TYLLNER, Lubomír a kol: *Velké dějiny zemí Koruny české*. Tematická řada. Lidová kultura. 2. svazek. Praha – Litomyšl 2014, s. 31–32; *Etnografický subregion Hlučínsko*.

znívajícími znaky specifické lidové kultury, svérázným jazykem, resp. dialektem a přetrvávajícím pocitem odlišných kulturně-společenských kořenů a vazeb, je Hlučínsko. Právě na něm si dovolíme naznačit škálu obvyklých i v kulturní historii spíše nevyužívaných informačních zdrojů a výzkumných postupů, včetně výsledků empirických šetření na úrovni individuálních i skupinových orálních výpovědi respondentů, dotazníkových průzkumů a také méně obvyklých pramenů poznání, jako jsou popularizační prezentace jídla a pití v rámci eventů, volnočasových akcí apod. Příkladově představíme aktuální, byť zatím dílčí zjištění, která z průzkumů provedených s využitím uvedených zdrojů a metod vzešla, ať už se týkají povědomí o prvcích kulinární kultury dané podoblasti mezi jejími obyvateli, jejich přítomnosti v každodenním životě a také v rámci tak zvaného druhého života, tedy v programech již zmíněných eventů a akcí, při nichž již zpravidla vystupují jako typické příklady kulinárních hodnot, resp. dědictví regionu.

Hlučínsko, jeho historie i současnost, je díky v poslední době hojným odborným i populárním prezentacím dostatečně známé. Jedná se o územně původně nevymezený celek,[6] od středověku součást Opavského vévodství, který prošel v posledním více než čtvrt tisíciletí velmi složitým vývojem a představuje v dějinách českých zemí výjimečný fenomén. Po prohrané první slezské válce, vedené habsburskou panovnicí Marií Terezií a pruským králem Fridrichem II. Velikým, se tato oblast na levém břehu řeky Opavy stala roku 1742 spolu s většinou Slezska součástí pruského státu, po roce 1871 Německa. V té době se vytvořily předpoklady pro vnímání jisté kulturní sounáležitosti obyvatel Hlučínska s tímto státním útvarem, který byl nositelem pracovních příležitostí, navzdory jazykově českému charakteru obyvatel (s prvky jedinečného dialektu) a jejich ztotožnění se s Moravci. Roku 1920 bylo území na základě rozhodnutí Versailleské mírové konference přiřčeno nově vzniklému Československu, s nímž se ale obyvatelstvo nesžilo. Hlučínsko – v širším okolí zvané dodnes také *Prajská* a jeho obyvatelé *Prajzáci* (s relativní mírou neutrality či pejorativnosti těchto označení) – zůstalo nadále socio-kulturně specifickým územím, ve smyslu politického a soudního okresu subregionem československého Slezska. Po uzavření mnichovské dohody v roce 1938 byla celá oblast Hlučínska, na rozdíl od zbytku Sudet, připojena přímo k Říši, což přineslo mimo jiné povinnost vojenské služby mužů ve wehrmachtu a v návaznosti na to velké ztráty na životech a zdraví. Po skončení druhé světové války se ekonomicky nijak silné Hlučínsko vrátilo k Československu, přičemž jeho obyvatelé vnímali, a do jisté míry dodnes nadále vnímají, svou jistou výlučnost a v každodennosti se uzavírají do sebe, či alespoň podtrhují svůj specifický charakter.[7] Některé výzkumy se dokonce na základě

In: Folklorní sdružení České republiky. Dostupné na http://archiv.fos.cz/encyklopedie/objekty1.phtml?id=122629, cit. 13. 06. 2020.

6 Označení Hlučínsko se ustálilo po roce 1920 v souvislosti s připojením území k Československu.

7 Podrobněji k dějinám Hlučínska zejména PLAČEK, Vilém: *Prajzáci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*. Hlučín – Kravaře 2000; TÝŽ: *Prajzáci II aneb Hlučínsko ve staronové vlasti 1920–1938*. Hlučín 2002; TÝŽ: *Prajzáci III, aneb, k osudům Hlučínska v době nacistické okupace 1938–1945*. Hlučín 2016; TÝŽ: *Prajzáci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*. Háj ve Slezsku 2007. Srov. NEMINÁŘ, Jiří: *Hlučínsko slaví narozeniny*, Hlučínské noviny, r. 25, č. 2, 2020, s. 3; CHRÁSTECKÝ, Metoděj: *Hlučín, 750 let města*. Hlučín 2006. s. 30; TÝŽ: *Hlučínsko, Valticko, Vitorazsko… podobná minulost: historie, obce, atraktivity*. Hlučín 2008, s. 25.

studia materiálních prvků tradiční kultury, zejména krojů, přiklánějí k závěru, že Hlučínsko je etnografickou oblastí.[8]

Výzkum kulinární kultury, její historie a současnosti Hlučínska se může opřít – na rozdíl od mnoha jiných subregionů českých zemí, včetně Slezska – o stručný, nicméně hutný souhrn vstupních dat, podaný ve fundovaném popise stravování na přelomu 19. a 20. století s přehledem stěžejních pokrmů všedních i svátečních dní v díle Jana Vyhlídala, kněze a vlastivědného pracovníka.[9] Jeho práce, zaměřená nikoli jen na Hlučínsko, ale i na přilehlé části slezského Ratibořska, poskytují nejen celkovou charakteristiku, ale také názvosloví konkrétních jídel ovlivněné česko-německým jazykovým prostředím,[10] které se dílem udrželo v povědomí některých obyvatel, nikoli už v denní praxi, jak se ukazuje, dodnes.

Díky Vyhlídalově sumě informací víme, že běžná strava na Hlučínsku se před první světovou válkou skládala mimo jiné z *voďanky* neboli *brotky* (polévky z chleba spařeného horkou vodou, s přidáním česneku, soli, omastku, někdy brambor), brambor čili *kobzolí / zemáků,* z nichž se dělaly i různé placky, *kelu* čili *zele*, krupičné kaše čili *grysky*, *pospulky* čili krup s hrachem, případně s jinými luštěninami, z ječných i bramborových *haleček* neboli nepravidelných knedlíčků, které se jedly k zelí, ovocným omáčkám i nedělnímu pečenému masu. Jen o zabíjačce, pokud rodina chovala *bravka*, byly různé speciality z masa i vnitřností. Oblíbené byly *ogurkové* i *zelové šalaty*. Vyhlídal se zmiňuje o koláčích pečených ze světlé mouky, které se, stejně jako na Opavsku, připravovaly s bohatou posypkou, okrouhlé a nadívané, anebo, shodně se sousedním Ratibořskem, s nímž tvořilo území jednotný kulturní celek, *na plech* a krájené až po upečení.[11] Ze svátečních pokrmů dominovala na Hlučínsku tehdy vánoční *vilijova mačka* z kořenové zeleniny a rozvařeného sušeného ovoce, případně s přidáním povidel, ochucená trochou perníku a koření. Jedla se samotná, s bílou klobásou, resp. *sagem* (klobásovou nádivkou bez střívka).[12]

V průběhu 20. století samozřejmě doznalo stravování na Hlučínsku jistých proměn, byť materiální zázemí většiny zejména venkovských obyvatel nedovolovalo ještě ani dlouho po druhé světové válce významné zvýšení životní úrovně.

8 KUBÁTOVÁ, Helena: *Proměny způsobu života na Hlučínsku v mezigenerační perspektivě*. Český lid, 101, 2014, s. 210–231; VACHOVÁ, Zdena: *Etnografická oblast Hlučínsko*. In: Lidová kultura na Hlučínsku, Šefčík, Erich (ed.), Bolatice – Kravaře 1999, s. 5–30. Stravování nebylo předmětem podkladových studií pro uvedené příspěvky, resp. není v nich zohledněno.

9 VYHLÍDAL, Jan: *Ze slezské pivnice (sklepu) a kuchyně*. Český lid, č. 4, 1895, s. 445–447, 497–502; TÝŽ: *Kuchyně slezská. Národopisná črta z rakouského a pruského Slezska*. Český lid, č. 8, 1899, s. 54–57; TÝŽ: *Naše Slezsko*. Praha 1900, s. 199–204.

10 Srovnání se sousedním regionem, Opavskem „za řekou" Opavou, zvaným *cisárske*, poskytuje MYSLIVEC, František: *Starý způsob hospodářství na Opavsku: národopisný obraz venkovského hospodářství od druhé polovice 18. století do konce století 19., který dle výpovědí předních hospodářů a bystrých pozorovatelů života na venkově, narozených od roku 1817 do roku 1855 napsal František Myslivec*. Praha 1933.

11 K regionálním koláčům např. LACH, Kornelia: *Kołacz weselny w procesie przemian na pograniczu śląsko-morawskim*. Příspěvek na konferenci Dziedzictwo kulinarne Śląska w nowych kontekstach interpretacyjnych, Opole 2. – 3. 3. 2020 (text monografie v tisku).

12 Podobná omáčka byla charakteristická i pro jiné části pruského, resp. německého Slezska. Dokonce zde existovala tzv. rybí omáčka zcela bez přídavku rybího masa, prostě typická pro Vánoce spojené v křesťanském prostředí s rybím pokrmem.

■ *Vilijová neboli černá mačka, domácí produkce, 2020, archiv autorů.*

Přerušení bezprostředních vazeb na německé prostředí a nedostatek surovin, které nebylo možno zajistit si zvláště od druhé světové války autarkním způsobem a nebyly k dostání na domácím trhu (*knackwurst* neboli bílá klobása, *herynek* neboli solený sleď), vedly k vyřazení či alespoň marginalizaci některých jídel v běžném stravování a ve svém důsledku je vytlačily na práh zániku nejprve v denní praxi a posléze i ve vědomí obyvatel. Logické pronikání okolních vzorů a jejich mísení se staršími místními zvyky vedly k modifikaci některých tradičních kulinárních zvyklostí a novým kombinacím ve skladbě jídel či menu (např. vánoční pokrmy). Tyto momenty potvrdily rozhovory a výsledky dotazníkových šetření, stejně jako zrychlení proměny stravovacích zvyklostí na Hlučínsku po roce 1989 a zvláště pak v posledních dvou desetiletích, kdy povědomí o některých archaických a prostých jídlech mizí ze zkušenosti, někdy i sdílené paměti u mladší a střední generace.

Podobná zkušenost, jakkoli není pojmenována, je zřejmá z jedné z nejvyhledávanějších a samými obyvateli Hlučínska ceněných publikací populárního charakteru dotýkajících se jeho minulosti a současnosti, na jejímž vzniku se podílely místní rodačky, odbornice na gastronomii a znalkyně prostředí. V jejich *Kuchařce z Hlučínska*[13] nejenže najdeme jen zlomek z prokazatelně identifikovaných pokrmů, charakteristických pro místní stravování přinejmenším v posledním století (a dokonce stále zmiňovaných v některých výpovědích současníků), ale potlačena zde byla, zřejmě programově, i lidová pojmenování pokrmů v místním dialektu, zdejším obyvatelům přinejmenším střední a starší generace (podle všeho hlavní cílové skupině odběratelů) dobře známá.[14] Výpovědní hodnota této publikace – a připomeňme, že již takřka patnáct let staré – pro výzkum povědomí o tradičním stravování a také její hodnota pro udržení povědomí o něm, je tím podstatně snížena. Přesto je nepominutelná, neboť, navzdory poměrně četné historické produkci k dějinám Hlučínska ve 2. polovině 19. a ve 20. století, v ní kulinární problematika v zásadě absentuje a tematické odborné práce o ní nemáme k dispozici. Také etnograficky zaměřené práce se soustřeďují jen

13 SCHLOSSARKOVÁ, Jana – WENZLOVÁ, Anna – MENCLOVÁ, Liana: *Kuchařka z Hlučínska. Co se vařilo a vaří*. Kravaře 2006.

14 TAMTÉŽ. Ze starých názvů se zde vyskytují jen *poplamiki, šťírka*, šimlena neboli šivulena, *damfovane zele*.

na výraznější materiální artefakty lidové kultury, zvláště kroj, nikoli na kulturu stravování.[15] *Kuchařka z Hlučínska* je pro poznání pozvolné proměny jídelníčku *Prajské* přesto přínosná. Dosvědčuje totiž nejen pronikání a zdomácňování nových pokrmů do kdysi relativně uzavřené komunity,[16] ale také ztotožňování se s moderními produkty, jsou-li spojeny s místními původci.[17]

Nedostatek standardních písemných pramenů,[18] resp. tematických publikací, ke kulinárním dějinám Hlučínska se projektoví výzkumníci snažili vyrovnávat jinými informačními zdroji. Náležely mezi ně zejména empirické výzkumy založené na skupinových diskusích s komunikačními partnery s prvky dotazníkových šetření. Účastníky byli muži i ženy různých věkových kategorií, těžiště tvořily skupiny v Hlučíně, reprezentující městské prostředí, a v Hati (venkovské prostředí).[19] Pro ilustraci zde prezentujme některé výroky respondentů, vyjadřující povědomí o tradičním stravování a pokrmech na Hlučínsku. Za typický lze podle organizátorů šetření považovat výrok vztahující se k nejznámější a asi nejživotnější specialitě: *„hlučínské koláče – to je hodně nádivky a posypky"*. Za oblíbené jídlo místních obyvatel byl podle účastníků skupinových setkání nejčastěji považován řízek s bramborovým salátem. Pro Hlučínsko jsou v oblasti kulinářství považovány za charakteristické omáčky, jak potvrzuje řada výpovědí: „*Různé omáčky jsou typické pro tuto oblast (okurková, koprová, cibulová, křenová), k tomu brambory, vejce, nebo knedlík. Ty se dělají přes týden.*" „*Okurková: bešamel, kyselé okurky, přisladilo se to podle potřeby, k tomu brambor, vajíčko na tvrdo. Přetrvává to dodnes. Recepty se přenáší po mamince, po tchýni.*" Podobně jako i jinde v českých zemích bylo shledáno, že *„důležitá potravina na Hlučínsku je zelí. Postrouhá se to, natlačí, sůl, kmín. Jak to kvasí, to je úplně nejzdravější, nejchutnější"*, v létě potom „*velké kynuté knedlíky s ovocem*". V neděli, která je považována za slavnostní den, se jedí jídla, „*která se připravují déle*". Modernizace je patrná v konstatování, že v neděli se jedí *„sváteční jídla: knedlo, zelo, ražničí, svíčková, rajská"*. Spíše výjimečně se ve výpovědích

15 VACHOVÁ, Zdeňka: *Lidový kroj*. In: Hlučínsko. Příroda/Lid/Kultura. Ostrava 1958, s. 122–132; *Hlučínský kroj*. In: Hlučínsko. Dějiny, tradice, současnost. Dostupné na http://hlucinsko.pise.cz/14-hlucinsky-kroj.html, cit. 11. 07. 2020.

16 SCHLOSSARKOVÁ – WENZLOVÁ – MENCLOVÁ: *Kuchařka z Hlučínska*, např. s. 20–24, 34, 39, 44, 46–47, 49, 50, 62–64.

17 Máme na mysli zejména pečená masa z hostince U Komárků v Rohově. Podobné platí o produkci sladkostí z Cukrárny Jařabová, s. r. o., Kravaře.

18 Jen pro úplnost poznamenejme, že byl učiněn i průzkum domácích receptářů, laskavě poskytnutých ke studiu respondentkami z Oldřišova a Pustých Jakartovic, dílem prezentovaný v SCHLOSSARKOVÁ – WENZLOVÁ – MENCLOVÁ: *Kuchařka z Hlučínska,* s. 23, 77. Potvrzují obecné závěry, že do nich byly zapisovány recepty na jídla neregionální, s nimiž se dívky a ženy seznamovaly například v hospodyňské škole, při výměně zkušeností s jinými hospodyněmi apod. Jejich výpovědní hodnota směrem k poznání hlučínských tradičních pokrmů je minimální.

19 *Vyhodnocení skupinových diskusí a rozhovorů s komunikačními partnery z regionů Slezsko, Slovácko a Podkrkonoší. Historicko-sociologický výzkum s cílem zjištění povědomí vybraných skupin obyvatel ve vybraných regionech ČR o tradicích kulinární kultury v kontextu regionální a národní identity ve vědomí a paměti současné společnosti jako součást výzkumné etapy Tradiční stravování a pokrmy ve vědomí a paměti současné společnosti, projektu DG18P02OVV067 Kulinární dědictví českých zemí: paměť, prezentace a edukace.* Závěrečná zpráva. AUGUR Consulting, s. r. o., Brno 2018.

respondentů objevovaly vzpomínky na zanikající pokrmy. *„Dřív se hodně jedl zavináč, brambory a zalité mlékem.“*[20]

V rámci skupinových šetření byla kromě rozhovorů realizována i individuální dotazování s využitím karet pokrmů s jejich charakteristikou. Shromážděn tak byl soubor odpovědí 22 osob k celkem 10 pokrmům, resp. nápojům, které úzce či volně souvisí se stravováním na Hlučínsku.[21] Ukázalo se, že většina znala *prdelanku* (22), černou vánoční mačku (21), *halečky* (20) a černé halečky (16), *varmušku* a *vodinku* (shodně po 17),[22] z nápojů *vařonku* (15). Naopak kdysi rozšířenou *bryju* znalo jen 7 osob.[23] Podstatně méně respondentů uvedená jídla vařilo: více než polovina uvedla jako součást domácí kuchyně *halečky* (16), *prdelanku* (13) a *vánoční mačku* (12).[24]

Pozitivnější zjištění ve vztahu k povědomí o některých archaických pokrmech, většinou spojených s domovem, ba dokonce o jejich výskytu v běžném či svátečním jídelníčku v současnosti i blízké minulosti, byla obsažena v dotazníkových šetřeních organizovaných převážně ve venkovských obcích Chlebičov, Chuchelná, Oldřišov a Štěpánkovice, jichž se účastnily ženy střední a starší generace,[25] a dále z dosud provedených individuálních rozhovorů, jejichž aktérkami byly naopak ženy střední a mladší generace.[26] Představme si příklady nejvýznamnějších prvků tradičního stravování přežívajícího v domácí praxi či paměti, jak se ve výpovědích zástupců výhradně ženské části komunity projevily.

Na Vánoce se podle nich v minulých letech připravovala (a mnohde stále připravuje, byť jen z jisté nostalgie) tradiční *mačka*, někdy zvaná černá, častěji stále *vilijová*

20 Pozornost z metodického hlediska, zvláště pak ve vztahu ke stanovení vypovídací hodnoty agenturně organizovaných šetření založených na verbálním dialogu moderátorů s komunikačními partnery, zasluhuje skutečnost, že nejen podle textového přepisu, ale i podle audiovizuálních nahrávek používali členové náhodně sestavených skupin aktérů při rozhovorech takřka výhradně spisovnou češtinu, a to i při pojmenování a popisu prezentovaných jídel a nápojů, nikoli mluvy *po našemu* neboli *prajského* dialektu. Tato skutečnost výrazně umenšuje následnou identifikaci řady konkrétních pokrmů a možnost vyhodnocení povědomí o tradičních prvcích stravování a jejich přetrvávání v současnosti.

21 Z pokrmů byly karty vytvořeny pro pokrmy *bryja*, *chebzinková bryja* (z bezinek, zařazená pro komparaci, původem spíše na Opavsku), *halečky* a černé halečky (ze syrových brambor), *prdelanka* (zabíjačková polévka s krví), *sage*, *vánoční mačka*, *varmuška*, *voděnka*; z nápojů *vařonka* a *žmolkovica* (původem slovácký alkohol, zařazený při agenturním šetření zřejmě pro komparaci povědomí).

22 Ve výpovědích zaznával i variantní název *brotzupa*.

23 Někteří uváděli *bryju* pod názvem *smetanová zoza*, což ale není přesné, neboť se do ní původně mléko ani smetana nedávaly.

24 *Vyhodnocení skupinových diskusí,* příloha: *Karty pokrmů*.

25 Dotazníky byly připraveny autorkami, na sběru dat se podílela Jana Stuchlíková, rovněž členka projektového týmu. Vyhodnoceno bylo dále 33 dotazníků, přičemž 27 vykazovalo alespoň dílčí znalost místních pokrmů a v dětství a mládí se jedly, resp. stále připravují jídla, o nichž lze na základě dosavadních analyticko-kritických studií soudit, že se jedná o položky spojené původem, názvem či obecným rozšířením s Prajskou. Respondentky se narodily v období 1936 až 1986, převážná část z nich byla starší 50 let.

26 Osobní výpovědi se zatím podařilo získat od čtyř respondentek, jimiž jsou Irena Wernerová, roz. Kubná (*1966), Oldřišov; Petra Moravcová, roz. Řehánková (*1973), Bolatice; Markéta Wittková, roz. Hyrlíková (*1983), Malé Hoštice; Lucie Wernerová (*1988), Oldřišov. Rozhovory vedla I. Korbelářová, která tímto aktérkám děkuje za vstřícnou trpělivost.

mačka, tj. hnědá hustá omáčka na základu z kořenové zeleniny, s přidáním sušených švestek, častěji povidel, dochucená strouhaným perníkem, ořechy, rozinkami a dalšími ingrediencemi. Ve vztahu k tomuto kdysi ve Slezsku obecně rozšířenému jídlu je na současném Hlučínsku patrný posun ve vnímání nejen tradičních pokrmů, ale i vývoj verbálních prostředků, potvrzující postupný odklon mladé generace od místního dialektu. Zatímco podstatné části starší a střední generace je vlastní používání pojmenování *vilijová mačka, případně černá mačka* či jen *mačka,* mladí již řeknou *omáčka* na vánoce.[27] Obvykle ale vnímají či si pamatují její lahodnou chuť i skutečnost, že se – na rozdíl od období před druhou světovou válkou – jedla během vánočních dní studená nebo teplá, „*jen tak*“, „*holá*“, „*odpoledne ke kafi*“, „*kdykoli podle chutí*“ apod., nikoli ke štědrovečerní večeři. Ti, v jejichž rodinách se nevaří, na ni vzpomínají, možná si ji i idealizují, a mnozí ji velmi lapidárně charakterizují výrazem „*mňam*“.[28]

Z dalších jídel jsou podle dotazníků a individuálních rozhovorů vedených se současnými obyvateli Hlučínska známé například polévky *brotka* neboli *brotzupa* (lokálně *kraftzupa*, *voděnka, chlebovka*) a *varmuška*, a také omáčky (po staru *mačky*): *kolerybková / kolrybova*, *ogurková*, *křenová*, *zemftova a zec* aj [29] ad. Vaří je ale spíše příslušnice starší generace, zatímco mladší je mají spojeny zejména s dětstvím a stravováním u babiček.[30] Stále živý je *krautsalat* neboli zelný salát na sladkokyselo, který se na *Prajské* podává velmi často k další z oblíbených omáček, ke svíčkové s masem a knedlíkem. Ta je lokálně a hlavně staršími obyvateli nazývána smetanková omáčka, přičemž doplnit ji může nejen na plátky krájené hovězí maso, ale také hovězí roláda, knedlík může být kynutý, bramborový i houskový (karlovarský). Právě v kontextu této kombinace se objevila řada citově podbarvených konstatování respondentek: jedná se o „*nejšpičkovější jídlo na oslavách*“, „*bez krautšalatu není svíčková*“ anebo – vůči skupině, která zelný salát se špekem se svíčkovou omáčkou nekombinuje, ale podává zeleninový pokrm jen nastudeno, například s obloženými mísami – dokonce konstatování „*vy jste divní*“.[31]

Známé a hojně vařívané na Hlučínsku byly a v některých rodinách stále jsou *halečky*,[32] *grys* neboli krupice, resp. krupičná kaše, z moučníků pak *apfflštrudel*, *apfelmus*, *zista* neboli bábovka z třeného těsta,[33] buchta na plech, *kreple* neboli koblihy ad. Naproti

27 Mladou generací máme v kontextu šetření na mysli osoby mladší 40 let, jejichž dospívání a dospělost je spojena s obdobím po završení kulturně společenských změn po roce 1989 a s následnou rychlou proměnou životního stylu.

28 Původně se tato sladká omáčka jedla k bílé, později k běžné uzené klobáse; po druhé světové válce se podávala i večer se smaženou rybou, jak vzpomínají ještě aktérky rozhovorů dokonce ve věku okolo 50 let. Nikdo již ale nepamatuje její podávání s plíčky, jak se zmiňuje v literatuře z konce 19. století (J. Vyhlídal). Černou neboli *vilijovou mačku* znaly skoro všechny relevantní respondentky (26 autorek písemných dotazníků, čtyři aktérky rozhovorů), z toho 17 jich ji stále jednou za rok vaří.

29 Hořčičná omáčka se sázeným vejcem.

30 Omáčku s označením *kelrubková* nebo *kolerybková* znala více než polovina respondentek; stejně jako aktérky ústních rozhovorů. Další se objevují proměnlivě.

31 Podstata posledního citátu byla vyřčena i nepublikovatelnými ekvivalenty.

32 Ve smyslu jakýchkoli knedlíků, bramborových nebo moučných, přílohy ke sladkému i slanému pokrmu.

33 Z německého *Süste*, sladká; rozšířená je třená bábovka, někdy s citronovou příchutí, i na sousedním Ratibořsku a Opolsku. Srov. *Babka zista*. In: Lista produktów regionalnych. Ministerstwo

■ *Šimlena s bramborovými šlížky, domácí produkce, 2020, archiv autorů.*

tomu *šimlena* (mléko s povidly)[34] nebo *punčky* (pečené buchtičky z kynutého těsta namáčené v mléce) či *maltaše* (zavinuté kynuté těsto-šneky) jsou dle respondentek známé, dělají či dělaly je ale opět spíše ti starší a mladší je jedli v dětství anebo o nich slyšeli od rodičů či prarodičů.

Všichni respondenti znali pro region typické *koloče* neboli koláče s nádivkou a bohatou posypkou, většinou dnes chystané nikoli v domácím provedení, ale zakoupené v cukrárnách a pekárnách. Pokud se dříve dělaly doma, pak jen ve fázi polotovaru: okrouhlé plněné koláče se pak na plechu nosily k dokončení do pekárny. Připravovaly se na Velikonoce, odpust a samozřejmě na svatbu.

V paměti současných obyvatel Hlučínska se uchovávají, z každodenní praxe ale prokazatelně vytrácejí, kdysi velmi populární, zpravidla páteční (postní) *prajské* speciality naznačující dřívější kontakty s německým prostředím: *rollmopsy* neboli *zavináče* (řezy

ronictwa i Rozwoju Wsi. Dostupné na https://www.gov.pl/web/rolnictwo/babka-zista, cit. 31. 07. 2020.

34 Podávala se podle respondentek obvykle ke knedlíkům. Kromě ochuceného mléka se uvedeného názvu na Hlučínsku někdy užívá i pro ovocnou omáčku zadělávanou jíškou; podle některých receptů se k šimleně přidávala vaječná smaženice! Srov. SCHLOSSARKOVÁ – WENZLOVÁ – MENCLOVÁ: *Kuchařka z Hlučínska*, s. 57.

ze sledě plněné zeleninou, obvykle zelím či kořenovou zeleninou, ve sladkokyselém nálevu), podávané s vařeným bramborem přelitým lákem (*zosem*), či podobně servírované *bratharynky z bixy* neboli *pečenáče* (pečená či smažená ryba ve sladkokyselém nálevu). Posledně jmenované ryby respondentky příležitostně připomínaly jako součást velikonočního jídelníčku, konkrétně na Zelený čtvrtek. Z povědomí nemizí *herynky* neboli slanečky, jídané dříve na Štědrý den. Na kdysi nevábné solené sledě s hlavou i vnitřnostmi, dnes opracované a vábnější filety ve slaném nálevu, které je opět možno zakoupit v obchodní síti prodejen, vzpomínají spíše starší generace Hlučíňanů.[35] Z některých výpovědí mladších aktérů ale vyplývá, a v osobních rozhovorech to bylo ověřeno, že pojmem *harynky* / *herynky* jsou v současnosti myšleny spíše rybí filety ve sladkokyselém nálevu, adekvátní chutí zaviňáčům, nikoli slanečci.

Pro ověření dlouhodobé paměti mimo region jsme využili možnosti dotázat se na výše uvedené pokrmy ženy pocházející z Hlučínska, po většinu svého života, v podstatě již pět desetiletí žijící mimo tento region. Z pokrmů připomínaných v rozhovorech či dotaznících se současnými Hlučíňany si v povědomí uchovala ze sledovaných pokrmů *voďanku*, *grysku* či vánoční omáčku pod názvem *pečková mačka*. Moučník jinými pojmenovaný *punčky* si pamatovala pod názvem *bobelky*. Z paměti aktérce rozhovoru nevymizel *herynek* s brambory politými mlékem, její oblíbený pokrm, který se, jak zdůraznila, připravoval jen tehdy, když otec byl mimo domov. Z typických rodinných jídel připomněla *svíčkovou* a některé další omáčky. Podobně jako někteří mužští respondenti označila pojem *bryja* (která se u nich doma nevařila) za synonymum nechutného jídla. Všechny uvedené pokrmy si respondentka pamatuje pouze z dětství, sama je nikdy nepřipravovala.[36]

S Hlučínskem je spojována tak zvaná *katarajnská* nebo také *prajská šnycla* (šnycl), smažený řízek v trojobalu s houskovým či bramborovým knedlíkem (*haleč̌ky*) a dušeným zelím.[37] Respondenti na něj sice vzpomínají i ve spojení s prarodiči, u nichž byl velmi oblíbený, běžně se ale podle všeho takto pokrm s řízkem nekombinuje. Na rozdíl od mnoha jiných, dříve jmenovaných jídel však *katarajnská šnycla* překročila práh domácností a většině s tímto jídlem obeznámeným strávníkům je známa z restaurací a jiných pohostinských podniků. Jako jeden z mála pokrmů z Hlučínska neustupuje z obecného povědomí a zapustila v něm dokonce pevné kořeny (třebaže si mnoho stálých příznivců nenachází).

Zdá se přitom, že *katarajnská šnycla* a kynuté nadívané *koláče* s posypkou patří k těm málo pochoutkám, které zastupují hlučínské speciality ve veřejném prostoru, jak alespoň naznačuje prospekce řady volnočasových akcí určených jak členům místních komunit, tak účastníkům akcí cestovního ruchu, které by bylo lze v souladu se současnou praxí označovat jako eventy. Připomeňme si zde alespoň ty nejznámější

35 Z 23 respondentek jich 19 uvedlo, že je zná z domu (tedy z původní rodiny), osm pak si je kupuje stále.

36 Aktérka Marie Mikolášová pochází stejně jako její matka z Hlučína (otec z Pobeskydí), odkud odešla nejprve na studia v Ostravě, poté se přestěhovala do Brna a Prahy. Kontakt s Hlučínskem udržovala do roku 2012 občasnými návštěvami matky.

37 SCHLOSSARKOVÁ – WENZLOVÁ – MENCLOVÁ: *Kuchařka z Hlučínska*, s. 45. Nezvyklá kombinace je známa i z východních Čech (původně česko-německého příhraničí) jako Úpický nebo také *Pavlišovský řízek*. Zelí zde může být i kysané.

■ *Odpust v Malých Hošticích, tradiční regionální koláče soukromé produkce, 2019, foto autorů.*

a nejnavštěvovanější, s poukazem na kulinární složku, kterou bylo možno v rámci uskutečněné terénní dokumentace v jejich rámci vysledovat a která je současně lokálního či (sub)regionálního (tedy *prajského*) původu.

Z tradičních slavností pořádaných nepřerušeně bez ohledu na „státní" příslušnost Hlučínska a panující politické klima je stále živý *odpust*, výroční pouť u příležitosti svátku patrona místního kostela. Každoročně se koná téměř ve všech obcích na Hlučínsku (v Kobeřicích, Kozmicích, Oldřišově, Píšti, Rohově, Sudicích, Velkých Hošticích, Štěpánkovicích, Markvartovicích, Strahovicích ad.), přičemž asi největší a nejnavštěvovanější je v Kravařích. Tamější *odpust* má od prvopočátku obvykle dvě roviny, duchovní a světskou. Přes bohatou nabídku gastronomických produktů na světské části odpustu, zastoupení regionálních pokrmů zde nebylo zjištěno.[38] V jiných obcích na Hlučínsku, ačkoliv je tam *odpust* nepoměrně skromnější (např. v Malých Hošticích), v nabídce laskomin nechybí alespoň *koláče* s bohatou nádivkou a hustou velkou „uždibovanou" posypkou. V některých dalších obcích, například v Bohuslavicích či Dolním Benešově, je světská část *odpustu* minimalizována, či chybí úplně, a festivita je vedle

38 Terénní šetření a fotodokumentace byla prováděna v letech 2018 a 2019. Tak jako i jinde na podobných akcích na Hlučínsku (nejen na *odpustu*, ale i na *dožínkách*, *krmáši*, zabíjačkových akcích apod.) zde byli prodejci nejrůznějšího druhu občerstvení, počínaje *moravskými* či *staročeskými bramboráky*, *valašskými či staročeskými trdelníky*, vepřovými řízky, klobásami na grilu až po gyros, maďarské langoše apod. Nelze samozřejmě vyloučit, že v záplavě výraznějších prodejních stánků zůstaly ty s nabídkou regionálních jídel neidentifikovány. *Sudice: krmáš má zde stoletou tradici*. Dostupné na https://opavsky.denik.cz/zpravy_region/sudice-krmas-ma-zde-stoletou-tradici-20081002.html, cit. 15. 05. 2020.

liturgické složky, spojena zejména s rodinným prostředím. V Bolaticích se *odpust* podle všeho drží spíše v rovině náboženské a poté rodinné události, zatímco jeho význam jakožto lidové veselice je marginální.[39]

Další starobylou událostí je na Hlučínsku *karmaš* (z německého *Kirmas*, posvícení). Svátek původně spíše rodinného charakteru se slaví ve výroční den vysvěcení kostela, kdy se po mši schází rodina ke slavnostnímu obědu. V mnoha domácnostech se stále při této příležitosti smaží *kreple* čili koblihy plněné povidly, marmeládou, někdy mákem.[40] V poslední době má *karmaš* či *krmáš* v některých obcích rovněž světskou část v podobě zábavy (Ludgeřovice, Bolatice) či společenského a kulturního programu (Rohov, Kobeřice, Kravaře, Sudice). Jinde se jej už po zpřetrhání kontinuity často nepodařilo po roce 1989 obnovit.[41] V Hati *odpust* a *krmáš* splynuly v jednu slavnost, protože kostel zasvěcený sv. Matoušovi byl vysvěcen v den jeho svátku. Ve všech obcích, ve kterých jsou v souvislosti s *krmášem* pořádány pro občany společenské akce, jsou součástí nabízeného občerstvení (vedle moderních prvků občerstvení), typické regionální *koláče*.

Největší krmášové oslavy probíhají každoročně v Hlučíně, kde se vzhledem ke spádovosti tohoto nejvýznamnějšího města oblasti transformovaly spíše v akci pro širokou veřejnost. Slavnost je od roku 2016 propagována jako *Hlučínský krmáš* a *Festival ohňostrojů* a světská složka s řadou atrakcí a stánků zde dominuje. Z tradičních pokrmů byly dokumentovány například chléb se škvarkovou pomazánkou, se sádlem, bramborák (obvykle pečený na tuku), dále pečené jelito, zelňačka a opět neodmyslitelné koláče s makovou, tvarohovou a povidlovou nádivkou.[42]

Mezi kdysi běžné slavnosti související se zemědělským rokem náležely *dožínky,* konané u příležitosti konce sklizně jako poděkování za dobrou úrodu. Za minulého režimu byla jejich tradice obvykle přerušena a po společensko-politických změnách se objevily snahy o jejich obnovu. Ne všude se to podařilo. Na Hlučínsku, s hluboce ukotvenou rurální kulturou podpořenou religiozitou obyvatel, se dožínky staly jakožto oživené slavnosti nedílnou součástí života hned několika obcí. V Bolaticích se drží od roku 1999 a každoročně se jich účastní okolo tisíce lidí. Připomínková akce začíná průvodem do vyzdobeného kostela, kde proběhne mše svatá a poděkování za úrodu. Následuje pokračování průvodu vyzdobenými ulicemi na místo konání společenské části programu. Jeho nedílnou složkou, podtrhující sepětí s minulostí a naznačující úctu k předkům, jsou krojovaná vystoupení folklorní skupiny *Seniorky z Bolatic*.[43] V ná-

39 *Starosta obce Bolatice Herbert Pavera: Bál zahrádkářů patřil k nejkrásnějším plesům v obci*, dostupné na https://opavsky.denik.cz/kultura_region/starosta-obce-bolatice-herbert-pavera-bal-zahradka.html, cit. 19. 05. 2020.

40 Z německého *Krapfen*, *Kirmes-* / *Kirchtags-* / *Faschingkreplen* apod. V některých rodinách na Hlučínsku se podle individuálních rozhovorů polévají *kreple* pod vlivem regionálních německých vzorů cukrovou polevou.

41 *Sudice: krmáš má zde stoletou tradici*. Dostupné na https://opavsky.denik.cz/zpravy_region/sudice-krmas-ma-zde-stoletou-tradici-20081002.html, cit. 20. 05. 2020.

42 *Tradiční krmáš se uskuteční o víkendu v Hlučíně*. Dostupné na http://www.hlucin.com/clanek/tradicni-krmas-se-uskutecni-o-vikendu-v-hlucine/4259, cit. 07. 05. 2020].

43 *Starosta obce Bolatice Herbert Pavera: Bál zahrádkářů patřil k nejkrásnějším plesům v obci*. Dostupné na https://opavsky.denik.cz/kultura_region/starosta-obce-bolatice-herbert-pavera-bal-zahradka.html, cit. 19. 05. 2020; SKÁCELOVÁ, Margareta: *Komunitní život na Hlučínsku*, Magisterská diplomová práce, FF Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, s. 53–54; *Seniorky z Bolatic*.

■ *Krmáš v Hlučíně, prodejní stánky, v nabídce chléb s domácími pomazánkami, sádlem a škvarky, 2019, archiv autorů.*

sledujících letech začaly být *dožínky* znovu pořádány ve Velkých Hošticích (2014) či v Rohově (2018), kde se dokonce staly předmětem otevřených diskusí, zda se skutečně jedná o původní slavnost, anebo moderní event.[44] Obnoveny byly i v Kravařích, Hati, Hlučíně, Hněvošicích a jinde. Dožínky jsou příležitostí představit i některé z regionálních pokrmů. Většinou jsou zastoupeny nezbytné *koláče* s obvyklými i výjimečnými nádivkami a máslovou posypkou. V Rohově bylo zdokumentováno sepětí tradice dožínkových koláčů s moderním lokálním produktem, pivem *Rohan* z místního pivovaru U Komárků. Na velkohošťických dožínkách se dále prodávaly *kobzolové placky*.[45]

Na Hlučínsku bylo možno zaznamenat i pokusy o jistou modifikaci reálných obyčejů. Příkladem mohou být programy spojené s masopustním obdobím. Pro Hlučínsko nebyly typické obchůzky, resp. maškarní průvody, přesto se v posledních dvou desetiletích leckde zaváděly. Stalo se tak mimo jiné v Bolaticích (od roku 2003), v Kobeřicích (od roku 2012) a v Hlučíně (od roku 2018).[46] Masopust, ve Slezsku nazývaný *ostatky*, byl kdysi spíše spojen s *pochováním basy*, aktem zakončujícím taneční zábavy v místním hostinci a otevírajícím postní dobu. *Pochování basy* se udrželo například v Darkovicích, Kravařích, Oldřišově, Píšti, Strahovicích a Sudicích; v Bolaticích a Kobeřicích jsou ostatky spojeny s obchůzkou maškar, samotné *pochování basy* se pak koná, stejně jako například v Dolním Benešově, v rámci plesu Svazu dobrovolných hasičů.[47]

Dostupné na http://bolatice.cz/spolkyorganizace/seniorky-z-bolatic/?pageshowing=2; *Seniorky z Bolatic*. Dostupné na https://ostrava.rozhlas.cz/seniorky-z-bolatic-8047478 vše cit. 31. 07. 2020.

44 *Dožínky*. Rohovský zpravodaj, 9, 2018, s. 2, 7.

45 *Dožínky* na Hlučínsku, stejně jako *krmáš*, *ostatky* i jiné eventy, byly dokumentovány v rámci terénních šetření v letech 2018 a 2019; v roce 2020 byla většina akcí v době od března na základě hygienických opatření v důsledku epidemie COVID-19 zrušena či redukována. Poznatky z autopsie byly komparovány s individuálními výpověďmi komunikačních partnerů.

46 *Bolatice – Masopust*, dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=wE6GHLwK2jA; *Kobeřice: masopust*, dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=ThFINdMALFM; *Hlučín – Masopust*, dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=cMcg7TTFyjo; *Masopust v Hlučíně*, dostupné na https://www.hlucin.cz/cs/mesto-hlucin-a-dso/tiskove-zpravy/masopust-v-hlucine-ma-i-vlastniho-medveda-fenomenem-se-stava-komentovana-zabijacka.html, vše cit. 22. 05. 2020.

47 Šoty z akcí z produkce regionální Televize Hlučínsko jsou ke zhlédnutí na YouTube.

Typickou ostatkovou specialitou jsou koblihy nazývané zde *kreple* či *krepliky*, které se kdysi a v některých rodinách ještě i dnes smaží dva až tři dny před Popeleční středou.

Na rozdíl od výše jmenovaných událostí, jejichž součástí byly vždy jisté prvky veřejných oslav a připomínek, jiné počiny spojené s některým z ročních období či etapou domácího hospodářství, bývaly dříve navýsost rodinné. S proměnou životního stylu a zásobování a současně v zájmu jejich zachování a prožitku neopakovatelné atmosféry dochází v posledních letech k transformaci kdysi domácích zvyklostí do veřejných akcí, místně doslova eventů. Jedná se například o *zabíjačky*, původně nutný akt a proces zpracování masa po porážce domácího zvířete, které se dnes již v soukromí obvykle nekonají. Jejich neopakovatelná atmosféra a lahodnost produktů způsobila, že je v některých obcích na Hlučínsku nahradily *obecní zabíjačky*. Jejich tradice byla například v Hněvošicích zahájena v roce 2008, kdy při nich probíhá celý proces od zabití prasete po zpracování jednotlivých výrobků.[48] Ve Služovicích-Vrbce pořádali v jarním termínu zabíjačku pod názvem *josefovské vepřové hody* od roku 2009, o dva roky později už začali dělat jen některé výrobky (cibulák, jelita, jitrnice, gardava).[49] V Oldřišově se koná obecní zabíjačka od roku 2007, prezentovány jsou veškeré zabíjačkové speciality (jitrnice, prejt, *svíčka* neboli sekaná, mozeček, ovar, ad.).[50] Od roku 2011 se pořádá obecní zabíjačka i ve Štěpánkovicích,[51] od roku 2012 v Sudicích.[52] Obecní zabíjačky či zabíjačkové hody se konají, obvykle v režii obce, také v Závadě, Malých Hošticích, Velkých Hošticích, Sudicích, Hněvošicích, Kobeřicích, ve Skanzenu lidových tradic a řemesel v Bolaticích i jinde.[53] Ve většině obcí je prasátko v poslední době dovezeno na místo konání akce již poražené a někdy i vyvržené, prezentuje se ale zpracování prejtů, tlačenek apod. V Hlučíně se obvykle koná komentovaná zabíjačka v rámci *Hlučínského masopustu*. Předvádí se i příprava některých výrobků, produkty nabízené v prodejních stáncích bývají ovšem převážně průmyslové výroby.[54]

Zájem o posílení pospolitosti domácí komunity vedl na Hlučínsku i ke vzniku nových či k implementaci nepůvodních eventů, Náleží mezi ně například regionálně velmi specifické akce, které nezapřou inspiraci v německém prostředí, se kterým byli předci místních obyvatel kdysi kulturně a sociálně spjati a kteří mají dodnes za hranicemi

48 *Obecní zabíjačka v Hněvošicích*, Dostupné na http://www.hlucinsko.tv/311-obecni-zabijacka-v-hnevosicich-2008-11-29.html, cit. 25. 05. 2020.

49 *Služovice: obecní zabíjačka*, Dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=DE3NhOKivEw, cit. 25. 05. 2020.

50 *Oldřišov: zabíjačka*, Dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=7eAcFXDa5fk, cit. 25. 05. 2020.

51 Štěpánkovice: zabíjačkové hody, Dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=UMlkrg-Mptv8, cit. 22. 05. 2020.

52 *Sudice: zabíjačka*, Dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=sPZ7vBya7iY, cit. 24. 05. 2020.

53 Přehled kulturních, společenských a náboženských akci: *Strategie komunitně vedeného místního rozvoje pro území MAS Hlučínsko na období 2014 – 2020*, s. 244–248. Fotodokumentace je přístupná prostřednictvím facebooku, další videa pak prostřednictvím Televizního zpravodajského portálu regionu Hlučínsko. Dostupné na http://www.hlucinsko.tv, cit. 27. 05. 2020.

54 *Masopust se opět vrací na Mírové náměstí*, Dostupné na https://www.hlucin.cz/cs/mesto-hlucin-a-dso/tiskove-zpravy/masopust-se-opet-vraci-na-mirove-namesti-v-hlucine.html, cit. 22. 05. 2020.

■ *Štrasenfest v Chuchelné, improvizovaný stánek s domácími (nikoli však regionálními) jídly, 2019, archiv autorů.*

příbuzné. Mezi nejvýraznější z takových událostí patří bezesporu štrasenfest (něm. *Straßenfest)* neboli slavnost obyvatel konkrétní ulice. Pořádá se koncem léta podle velikosti obce na jedné, případně na několika ulicích (Bolatice) a jedná se v podstatě o sousedská setkávání a posezení u dobrého jídla a pití. Původně byla slavnost určena převážně jen místním, kteří si zde vzájemně ochutnávali domácí výrobky (např. klobásy, guláš, zelňačka, chléb s domácí pomazánkou a pochopitelně koláče a jiné sladkosti). V poslední době, zejména ve větších obcích, kam už zavítají i cizí návštěvníci, kteří se o slavnosti dozvědí, se některé produkty stávají předmětem běžného prodeje. *Štrasenfesty* se začaly pořádat někdy kolem roku 2000 a dnes má svou *uliční slavnost* většina obcí Hlučínska (Dolní Benešov, Bohuslavice, Chuchelná, Kobeřice, Rohov, Strahovice, Darkovice, Šilheřovice, Píšť, Závada, Bolatice, Služovice ad.).[55]

Výrazná pozice, kterou zaujímají mezi kulinárními specialitami na Hlučínsku regionální varianty kynutých okrouhlých koláčů s náplní a velkou posypkou, nemohla ujít pozornosti aktérů usilujících o posílení prezentace hlučínské kultury v rámci gastronomie a cestovního ruchu. Jedná se například o společenské akce s prodejními příležitostmi pro místní výrobce koláčů. Největší, s názvem *Koláčobraní na Hlučínsku*, se koná

55 SKÁCELOVÁ: *Komunitní život na Hlučínsku*, s. 55–56; *Strassenfesty jsou specialitou Hlučínska*, Dostupné na https://opavsky.denik.cz/zpravy_region/strassenfesty02092016.html, cit. 27. 05. 2020.

od roku 2008 v Hlučíně a představeny na ní bývají koláče z Hlučína, Bolatic, Dolního Benešova, Kobeřic, Píště a Petřkovic. Pravidelně se na ní prodá několik tisíc makových, tvarohových, povidlových, jablkových, případně dalších koláčů.[56] Oblíbeným se stalo poněkud skromnější a spíše domácké *Krmášové koláčobraní,* pořádané od roku 2010 u příležitosti vysvěcení kaple Nejsvětější Trojice kulturní komisí obce Markvartovice a HC Lipina, nepřesně v médiích představované jako rozloučení s létem a poděkování za úrodu. Výrobci z Hlučínska, zváni pořadateli, na něm ukazují i méně obvyklé koláče, například pro region netypické velikosti valašských frgálů.[57]

Dalším novým eventem stavícím na místní specialitě je soutěž *O zlatý koláč*. Založena byla roku 2012, je určena pouze pro amatéry,[58] a v jejím pořádání se střídají místní akční skupiny Opavsko a Hlučínsko. První ročník se konal na *cisarské straně* řeky Opavy, v restauraci *U vodníka Slámy* v Háji ve Slezsku, druhý v Bolaticích na *Prajské* v rámci dožínek. Další pak následovaly v Oticích,[59] Velkých Hošticích, Hrabyni, Hlučíně, Budišově nad Budišovkou; zatím poslední ročník se uskutečnil v Kravařích.[60]

V posledních letech se sice na Hlučínsku objevuje snaha připomínat v rámci zážitkového turismu i jiné typické produkty a oživit některá z dalších tradičních jídel, děje se tak ale s proměnlivými úspěchy. Aktivními jsou v tomto směru provozovatelé *Skanzenu lidových tradic a řemesel* v Bolaticích, který již opakovaně, byť nepravidelně, pořádal *Kobzolfest* zaměřený na prezentaci bramborových pokrmů všeho druhu, bez ohledu na jejich regionální relevanci a adekvátní názvosloví.[61] V letošním roce (2020) byl plánován v rámci Zábavného dopoledne ve skanzenu také svátek polévky (*Zupafest*), vzhledem k epidemiologické situaci byl ale zrušen.[62]

56 *Koláčobraní na Hlučínsku*, Dostupné na https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/kolacobrani-na-hlucinsku/687122; *Hlučín: koláčobraní patří mezi tradiční akce*, Dostupné na https://opavsky.denik.cz/zpravy-region/hlucin-kolacobrani-patri-mezi-tradicni-akce.html, vše cit. 22. 05. 2020.

57 *Krmášové koláčobraní*. In: Markvartovice. Zpravodaj obce, 3, 2019, s. 7; srov. např. *Markvartovice – Krmáš a koláčobraní Hlučínsko*, Dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=_azmb14R_-k, vše cit. 31. 07. 2020.

58 Soutěžící týmy o dvou až čtyřech soutěžících si koláče připravují v domácím prostředí a na soutěž si je přivážejí. Musí prezentovat 80 koláčů minimálně ve třech variantách, s různými náplněmi, přičemž maková a tvarohová jsou povinné, třetí je volitelná a může být i slaná; doporučeno je použít co nejvíce regionálních surovin. Hodnotí se vzhled i chuť, do hodnocení jsou zapojeni i návštěvníci.

59 V této jižně od Opavy položené obci proslavené produkcí kysaného zelí se soutěž konala v rámci *Otických zelných slavností*.

60 *V Bolaticích se bude bojovat o nejlepší koláč v okrese*, Dostupné na https://opavsky.denik.cz/zpravy_region/pozvanka-o-zlaty-kolac16082013.html; *Kdo upeče nejlepší koláč?,* Dostupné na https://opavsky.denik.cz/kultura_region/tip-deniku-kdo-upece-nejlepsi-kolac-20190426.html; *Tradiční krmáš se uskuteční o víkendu v Hlučíně*, Dostupné na http://www.hlucin.com/clanek/tradicni-krmas-se-uskutecni-o-vikendu-v-hlucine/4259, vše cit. 07. 05. 2020.

61 K dostání zde byly např. bramborová polévka, bramborák s kyselým zelím, bramborový salát se sekanou, brambor (ve slupce) se sýrem, bramborové spirály, kotlíkový guláš ad. K místním pokrmům měla blízko snad *bramborová buchta* a *selské kobzole* (pečené brambory).

62 Soutěž družstev o nejlepší polévku byla na pořadu programu již v roce 2019, podrobnosti se nepodařilo v otevřených zdrojích dohledat. *Zupafest aneb kdo připraví nejlepší polévku?*, Dostupné na https://opavsky.denik.cz/tipy-archiv/zupafest-aneb-kdo-pripravi-nejlepsi-polevku-366377.html, cit. 31. 07. 2020.

Dílčí závěry, teze pro pokračující výzkum

Dosud provedená šetření týkající se tradičního stravování na Hlučínsku, zvláště s akcentem na přítomnost jeho prvků v současné každodennosti, v paměti místních obyvatel a aplikovaně ve veřejném prostoru poskytla poměrně širokou škálu informací a dat pro další fáze komparativního výzkumu s cílem stanovit pokrmy a nápoje s potenciálem zařadit se do struktury kulinárního dědictví Slezska, včetně verifikace jejich názvosloví, variability a role v proměnách běžného i svátečního života.

Z hlediska metodického považujeme za nezbytné upozornit v zájmu vykreslení věrohodného obrazu kulinární kultury (nejen) Hlučínska na nutnost usilovat o maximálně pestré zastoupení informačních zdrojů a způsobů získávání dat, stejně jako na nezbytnost provádět důkladnou analýzu a vzájemnou komparaci údajů shromážděných zvláště na základě různých forem subjektivních výpovědí respondentů a komunikačních partnerů. Ukázalo se, pro badatelský tým do jisté míry překvapivě, že existují jisté odlišnosti v kvalitě i kvantitě informací získaných od respondentů v závislosti na metodách aplikovaných s ohledem na oborové zaměření dílčích výzkumů a sond.[63]

Nikoli zásadně, ale přesto zřetelně se například liší sdělení dovolující hodnotit povědomí o regionálních pokrmech a informace o jejich zastoupení v současném každodenním životě, získaná v rámci skupinových diskusí realizovaných s využitím sociologických metod aplikovaných agenturními pracovníky, ve srovnání s poznatky shromážděnými na základě podrobných dotazníkových šetření zaměřených hlavně na ženskou populaci a dále z individuálních řízených rozhovorů vedených odborníky poučenými o reáliích regionu z oblasti kulturních a kulinárních dějin. Tento badatelský poznatek potvrzuje potřebu vysoké míry kritického hodnocení dat zjištěných ze specifických informačních zdrojů subjektivního charakteru a okolností jejich získání a ukazuje také na nutnost provedení doplňkových šetření.

Z hlediska obsahového dosud provedené výzkumy na Hlučínsku potvrdily – vzhledem k vysoké míře autochtonní populace a přežívání pocitu její jisté výlučnosti oproti sousedním oblastem, ať už industriálnímu Ostravsku, nebo výměnou obyvatelstva po roce 1945 zasaženému Opavsku – předpokládaný, poměrně velký zájem respondentů o minulost regionu, stejně jako jejich povědomí o osudech a každodennosti předků, včetně stravování.

Méně už se naplnil předpoklad přítomnosti tradičních pokrmů v současné privátní každodennosti, přinejmenším těch, které jsou adaptovatelné na podstatně vyšší životní úroveň společnosti. Zde je zřejmá nikoli jen souvztažnost míry tradičního stravování s místem bydliště respondentů (město x vesnice), ale zdá se – a to by bylo zajímavé pokusit se ještě v dodatečných šetřeních doplnit – i s některými sociokulturními prvky. Okrajová sdělení zejména v individuálních rozhovorech totiž naznačují, že jistou roli při zachovávání byť příležitostných stravovacích zvyklostí mohou hrát

63 Ponecháváme zde hodnocení historické literatury na pomezí odborných materiálových přehledů a výsledků etnografických sběrů Jana Vyhlídala, které jsou přijímány jako zdroje s vysokou mírou hodnověrnosti. Také jsme do srovnávacích studií nezahrnuli tematicky ojedinělou publikaci o hlučínské kuchyni, vykazující jednoznačně znaky popularizační a oddychové četby, jejíž autorky podle všeho ani neměly vyšší ambice, a samozřejmě podobně laděné články a příspěvky v tištěných i internetových médiích.

například programově či mimoděk realizované sňatkové strategie, kdy rodiny s manželskými páry pocházejícími oboustranně z Hlučínska inklinují, snad pod jistým vlivem rodičů a zvláště prarodičů, k vědomému i podvědomému zachovávání tradic a obyčejů.

Podle předpokladu se míra znalostí regionálních pokrmů i udržování stravovacích zvyklostí v rámci běžného i svátečního jídelníčku odvíjela u respondentů od jejich věku, třebaže nikoli bez výjimky. Příslušníci střední a starší generace lépe znali typická jídla svého regionu (třebaže jejich výlučnost ne vždy vnímají) a také dosvědčili, že alespoň část z nich připravují. U některých pokrmů ovšem není vždy jisté, zda se nejedná pouze o aplikaci starých (archaických) názvů na pokrmy odlišného obsahu (*bryja*, *herynek, halečka*). Nižší míru povědomí, alespoň se zdá, mají o tradičních jídlech muži, kteří jsou převážně pasívními strávníky, než ženy, které byly od dětství vedeny k hospodyňské praxi a jídlo si umí uvařit (ať už tak činí či nikoli, a to z nejrůznějších důvodů), případně je připravují jen výjimečně o nedělích, rodinných svátcích apod. Ukazuje se zatím, že muži jsou k některým, hlavně všedním pokrmům z minulosti kritičtější a nepostrádají je (bezmasé pokrmy, jídla a pochutiny z rozvařeného sušeného ovoce apod.). Posledně uvedené teze je třeba ještě ověřit dalšími mikrosondami.

Zvláště u mladší generace se při zjištění jejich informovanosti o tradičních jídlech osvědčila forma individuálních řízených rozhovorů spíše, než dotazníkových šetření, zejména pokud vyžadují aktivní prezentaci znalostí (vyjmenování jídel). Zprvu negativní reakce na znalost vybraných, především dnes už méně obvyklých pokrmů se často obrátila v kontextu reminiscencí na dětství v objevné konstatování, že toto jídlo znají z dob, *dokud oma žila*, že je *vařila babička* apod. Tyto zkušenosti badatelů potvrzují přítomnost zkušeností s tradičním stravováním do podvědomí zasunutých vzpomínek a zkušeností, které lze ovšem získat jen některými z aplikovaných metod. Rovněž byl ověřen potenciál vedení rozhovorů vzájemně známých osob, zejména panuje-li mezi nimi důvěra, než zcela cizích lidí na místě moderátora a aktérů. Tento stav sice nelze vždy namodelovat, poukazuje ale na význam zapojení regionálních spolupracovníků a konzultantů do vedení rozhovorů a konečně i dotazníkových šetření, kteří jsou obeznámeni s místními poměry a specifiky komunity.

Pokud bychom měli shrnout dílčí zjištění týkající se stavu znalostí o regionálních jídlech na Hlučínsku a jejich přítomnosti v denní praxi, pak se zatím na základě individuálních výpovědí a dotazníkových šetření členů projektového týmu jeví, že z kdysi běžných jídel se udrželo jen torzo: nejčastěji omáčky s přidáním smetany, přílohové *halečky* (přičemž často jsou takto označovány běžně knedlíky), *krautšalát*, *grys* / *gryska*, *heryne*k / *zavináč* s bramborem, bramborový *placek* a některé jiné. Mnohé pokrmy se připravují už jen příležitostně, například černá neboli *vilijová mačka* o Vánocích, spíše ze zvyku či sentimentu. Většina vypověděla, že jim chutná, je-li připravena v bohatší úpravě a podávána nikoli k rybě či jinému masitému pokrmu, běžnou součástí svátečního stolu už ale není. Ve veřejném prostoru je s Hlučínskem (někdy také s Opavskem) spojován *katarajnský* neboli *prajský šnycl* / *šnycla*, ve výpovědích se jej ale pro domácí prostředí již nepodařilo v současnosti zatím zachytit. Samozřejmostí je znalost i konzumace typických nadívaných *koloč*ů s posypkou.

Předpoklady o existenci povědomí místních obyvatel o kulinárních tradicích Hlučínska a snad i jejich přetrvání v každodennosti se, jak bylo výše řečeno, do jisté míry naplnily. S poměrně vysokou mírou jistoty členové badatelského týmu paralelně

předpokládali, že se řada jídel přesunula z privátní do veřejné sféry, a tedy do kolektivní paměti, tím spíše, že mnohé ze slavností byly odedávna s výjimečnými (ba rituálními) pokrmy spojeny. Jídlo a vybrané pochutiny jsou navíc, a dá se říci, že už dlouhodobě, prezentovány nejen v českých zemích, ale obecně v evropském prostoru jako regionální hodnoty při veřejných akcích a programech, při eventech cestovního ruchu, gastronomie ad.

Při mapování tradičních slavností církevního a zemědělského roku (*odpust, krmáš, dožínky*, *ostatky* ad.), společenských akcí (štrasenfest*, zabíjačky* neboli *vepřové hody*) i moderních eventů (*koláčobraní*, *kobzolfest*) se ukázalo, že prezentace tradičních pokrmů je na nich minimální. Na velkých akcích s předpokladem vysokého počtu návštěvníků převládá běžná stánkařská produkce, na menších a intimnějších jsou sice i místní produkty, avšak ve velmi omezeném sortimentu. Vše, na základě terénních šetření realizovaných soustředěně během let 2018 a 2019 nasvědčuje tomu, že jediným bez jakýchkoli pochybností přijímaným a ve veřejném prostoru všeobecně prezentovaným kulinárním dědictvím Hlučínska jsou již několikrát zmiňované okrouhlé nadívané *koloče* z kynutého těsta s bohatou posypkou, doložené pod názvem slezské koláče (*Schlesische Kuchen*) již koncem 19. století.[64] Neobejde se bez nich žádná rodinná oslava a žijí také svým *druhým životem* ve veřejném prostoru, ať už jsou nazývány *hlučínské*, *bolatické* či *prajské* (*prajzské*), a produkují je zájmové skupiny anebo pekárny v regionu,[65] jsou pořádány kurzy jejich správného pečení[66] a často jako jediné z tradičních pokrmů kdysi typických pro Hlučínsko jsou prezentovány i na různých specializovaných i široce pojatých eventech.

V kontextu probíhajících výzkumů v rámci projektu zaměřeného na studium národní a kulturní identity a dosažených dílčích závěrů vycházejících z aktuálních šetření méně obvyklých informačních zdrojů je na místě položit si otázku, zda lze kulinární kulturu, či alespoň některé její prvky, považovat za součást socio-kulturní identity současných obyvatel Hlučínska, podobně jako například specifický dialekt, jehož význam pro udržení jisté výlučnosti a vědomí sociální identity je nezpochybnitelný a je tak i vnímán.[67] A zda jídlo a pití (či alespoň některé prvky této obsažné množiny) zde byly či jsou za prvky lokální či regionální kulturně-sociální identity místními obyvateli považovány. Domníváme se, zatím pracovně, na základě probíhajících, avšak nedokončených výzkumů, včetně řízených rozhovorů, že tomu tak není, přinejmenším vědomě

64 VYHLÍDAL, Jan: *Ze slezské „pivnice" (sklepu) a kuchyně*. Český lid, IV. 1895, s. 498; TÝŽ: *Naše Slezsko*. Praha 1900, s. 202; TÝŽ: *Z hlučínského a hlubčického kraje*. Brno 1927, s. 87 („*A když ještě koláče / ženská ruka napeče / a ke kávě přichystá / toť hostina bohatá*"); ADAM, Therese: *Schlesisches Kochbuch. Eine reichhaltige Sammlung erprobter Küchen-Rezepte*. Troppau 1900, s. 246.

65 Produkt pekárny AZPEK s. r. o. tohoto druhu byl zapsán jako certifikovaný regionální produkt. *Svatební bolatický koláč*. Certifikované produkty, Dostupné na http://www.regionalni-znacky.cz/arz/cs/certifikovane-produkty/detail/1283/svatebni-bolaticky-kolac?k=8, cit. 31. 07. 2020.

66 SKÁCELOVÁ: *Komunitní život na Hlučínsku*, s.. 52; *Podívejte se, jak se pečou pravé hlučínské koláče*, Dostupné na https://www.lidovky.cz/relax/dobra-chut/podivejte-se-jak-se-pecou-prave-hlucinske-kolace.A100825_100744_dobra-chut_glu; *Tradiční pečení hlučínských koláčů*, Dostupné na https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/tradicni-peceni-hlucinskych-kolacu/677999; *Hlučínské koláče – fenomén s uzdibovanou posypkou*, Dostupné na https://regiony_rozhlas_cz/hlucinske-kolace-fenomen-s-uzdibovanou-posypkou-7414628, vše cit. 24. 05. 2020.

67 MUCZKOVÁ, Marie: *Die Untersuchung der Hultschiner Mundart und des gesprochenen Deutsch in Deutsch Krawarn aufgrund von rezenten Erhebungen*. Diplomová práce, FF MU Brno, 2014.

a programově.[68] Současně se ale domníváme, a to s vědomím probíhajících výzkumů v řadě českých, moravských a slezských regionů a subregionů, že mnohé z prvků tradičního stravování na Hlučínsku nese prokazatelné hodnoty kulturního dědictví a je na místě usilovat o uchování přinejmenším jejich životaschopné části v kolektivní paměti a podpořit jejich *druhý život* ve veřejném prostoru, nikoli jen akceptovat jejich roli vymírající (či odcházející) součásti privátních zvyklostí a obyčejů, přítomných nanejvýš (pak ale jen po jistou dobu) v individuální nebo rodinné paměti.

68 Srov. MUČKA, Marcel: *Sociální identity autochtonních obyvatel Hlučínska: mezigenerační proměny*. Disertační práce. FSS, MU Brno, 2007, průběžně. O roli stravování a specifických tradičních jídlech či zvyklostech zde není zmínka.

Summary

Memory, revived past, and experiential events: In the margin of interdisciplinarity and specific information sources of the ongoing research on the culinary heritage of Czech Lands and the Hlučín region

Radmila Dluhošová – Irena Korbelářová – Rudolf Žáček

The paper presents methods, partial results of the NAKI II project as well as problems of research into the history of diet and identification of dishes and drinks with the potential of being perceived as cultural heritage of a particular region and the Czech Lands on the example of the Hlučín region. This region is a specific territory that was a part of Prussia / Germany from 1742, has been a part of Czechoslovakia since 1920 and its inhabitants still retain the local dialect in private life and feel their cultural uniqueness. Based on partial conclusions of the research carried out using standard historical and sociological methods (analysis and evaluation of written sources and professional literature, collective discussion, questionnaire surveys) as well as less common methods and information sources (structured interviews, field documentation of cultural programmes and tourism events), the paper presents the sum of knowledge regarding the current state of preserved traditional dishes and drinks in everyday practice and in the individual and collective memory of the given region.

For now, it can be stated that a higher level of knowledge of culinary traditions and dishes has been demonstrated by the middle-aged and older generations of participants and respondents, with even the members of the younger generation showing, during the structured interviews, some awareness of the most widespread family dishes. The dishes that have been identified as still living in everyday private practice include sauces with the addition of cream, side-dish *halečky* (more likely common dumplings), *krautšalát*, *grys* / *gryska*, *herynek* / *rollmop* with potatoes, potato pancakes and some others. Many dishes are prepared only occasionally (*black* or *vilijová mačka* (a kind of sauce) at Christmas) or are known at least from childhood. Although *katarajnský* or *prajský šnycl* / *šnycla* (schnitzel) is associated with the Hlučín region (sometimes also with the Opava region) in the public space, it has already not been detected within the private practice so far. Knowledge and consumption of a typical round filled *koloč* (kolach) with streusel (crumbly topping) is a commonplace. In the course of the field research carried out in 2018 and 2019, dozens of events were investigated: traditional celebrations of the liturgical and agricultural year (*odpust, krmáš, dožínky*, *ostatky*), social events (štrasenfest) as well as modern events (*koláčobraní*, *kobzolfest*). It has turned out that the presentation of traditional dishes and drinks during these events plays only an insignificant role. Usually only typical regional *kolaches* are available and rather exceptionally, according to the type of event, pig-slaughter specialities, potato pancakes, etc. In the context of comparative research in the Czech Lands, it can already be confirmed at this stage of the research that some elements of traditional diet in the Hlučín region carry the value of culinary heritage. In the context of the main aim of the project, a task for further interdisciplinary research was set, i.e. whether traditional diet is perceived in the Hlučín region as an element of the socio-cultural identity of its inhabitants, such as for example the dialect.

Edice

ROZHLASOVÁ HRA ZDEŇKA JERMANA „SLEČNA HROMOSVOD“ (1947) (Studie a edice scénáře)[1]

Jiří Knapík – Lucie Gilarová – Vít Němec

Abstract:

The purpose of this contribution is to introduce the critical edition of the unpublished typescript of the radio drama that was written by Zdeněk Jerman (real name Josef Heller; 1910–1971). The radio drama was broadcasted by Czechoslovak Radio between the years 1947–1948. The radio drama criticised the sharp practices of the American department store in a humorous way and drew some moral consequences. The introductory study describes the radio drama in the years of its origin during post-war Czechoslovakia, mainly the context of Czechoslovak cultural policy and the reception of the radio drama.

Keywords:

Zdeněk Jerman – Josef Heller – cultural policy 1945–48 – radio drama – Czechoslovak Radio

Český kulturní život procházel od roku 1945 zásadními změnami, které souvisely s budováním režimu tzv. lidové demokracie. Kulturní politika stran sdružených v Národní frontě se opírala o bohaté tradice české kultury sahající od dob národního obrození, v němž významnou úlohu hrálo česko-německé soupeření, až po moderní kulturu meziválečného období s výrazným zastoupením levicové umělecké inteligence. Garantem nového pojetí role kultury a umění ve společnosti se stal stát, který posiloval své pozice v klíčových oblastech. Soukromý sektor, tak jako v jiných sférách veřejného života, se stal spíše trpěným až nežádoucím elementem. Koncept tzv. demokratizace kultury, o nějž se poválečná politická reprezentace opírala, hovořil o tom, že kultura musí „*sloužit ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu*“.[2] Zejména komunistická strana, která získala výrazný vliv na realizaci kulturní politiky ještě v předúnorové době, se silně vymezovala proti vlivu soukromého sektoru v kultuře a umění. Minimalizaci všech komerčních hledisek soukromých subjektů

1 Tato práce vznikla jako součást řešení projektu SGS/5/2020 na Slezské univerzitě v Opavě.

2 *Program vlády Národní fronty Čechů a Slováků.* Brno 1945, s. 19–21.

komunisté prohlašovali za základní východisko pro kvalitu nové umělecké tvorby „*v pokrokovém, lidovém a národním duchu*“. Tato kvalita měla být výslednicí plánování kulturní činnosti a posuzovatelských orgánů na všech úrovních a se zastoupením „tvůrčích pracovníků“, nikoli produktem volné soutěže filmových producentů, nakladatelů či divadelních koncesionářů.

Důležitou kulturní instituci reprezentoval v nových poměrech samozřejmě Československý rozhlas. Vzhledem ke značnému rozšíření radiopřijímačů pomáhal státu naplňovat ideu tzv. demokratizace kultury jak z hlediska distribuce, tak podporou „nového umění“.[3] Výrazné místo v programové skladbě rozhlasu si získala rozhlasová hra, která pro svou oblibu u posluchačů vhodně a pohotově napomáhala „úpravě“ národního kulturního dědictví, aktivně též podporovala vznik nových témat, odrážejících reálie a ideové priority poválečné doby. Jako žánr se u nás rozvíjela od poloviny dvacátých let. Rozhlasová hra se stala odpovědí na hledání specifických potřeb rozhlasového vyjadřování, jemuž nepřály pouhé přenosy divadelních představení. Pražská i brněnská stanice začaly adaptovat divadelní hry klasických i soudobých autorů; např. v roce 1927 uvedlo brněnské studio velmi úspěšnou Čapkovu hru „R.U.R.“. Postupně vznikala původní dramatická tvorba, která se stále více odpoutávala od divadelního projevu a získávala rysy svébytného rozhlasového jazyka. Vrcholu v meziválečném období dosáhla hrou Františka Kožíka „Cristobal Colón“ (1934),[4] upozorněme na tomto místě i na dvanáctiminutovou mystifikační hru Jana Grmely „Požár v opeře“ (1930), v níž autoři vytvořili sugestivní iluzi rozhlasové reportáže vysílané v přímém přenosu u nejmenovaného pražského divadla zachváceného mohutným požárem. Československý rozhlas tak tímto počinem o celých osm let předběhl snad nejznámější rozhlasovou hru vůbec – „Válku světů“ Orsona Wellse.[5] Po druhé světové válce vznikl velký hlad po původní rozhlasové hře, což odpovídalo značné „spotřebě“. Například v roce 1946 se odvysílalo zhruba tři sta rozhlasových her (včetně repríz), nejčastěji adaptací starších divadelních her či zahraničních pořadů. Původní hra měla vycházet vstříc kulturně politickým cílům, avšak dlouho se nedařilo probudit zájem spisovatelů, pro které byl tento žánr nezajímavý. Až koncem roku 1946 rozhlas navázal spolupráci se Syndikátem českých spisovatelů.[6]

Další a poměrně účinnou cestou, jak podpořit vznik původního námětu na rozhlasovou hru, se staly soutěže s finanční odměnou. Na podzim 1946 vypsal Československý rozhlas velkou soutěž s tím, že téma hry mělo „*hovořit k dnešku*“.[7] I tak rozhlas

3 Obecně ke vztahům rozhlasu a státního aparátu HOLOMEK, Ondřej: *Rozhlasový odbor ministerstva informací 1945–1953*. Rkp. rigorózní práce 2008 (Uloženo na Fakultě sociálních věd UK).

4 JEŠUTOVÁ, Eva a kol.: *Od mikrofonu k posluchačům: z osmi desetiletí českého rozhlasu*. Praha 2003, s. 71–73, 107–110.

5 K tomu – Požár opery 1930, dostupné na temata.rozhlas.cz/pozar-opery-1930-7984795; Panáček v říši mluveného slova, Požár opery (1930, 1933, 1935), dostupné na http://mluveny.panacek.com/rozhlasove-hry/4456-pozar-v-opere-1935.html, cit. 2. 7. 2020. Doplňme, že v roce 1933 hra vyšla dokonce na gramofonové desce.

6 JEŠUTOVÁ a kol.: *Od mikrofonu k posluchačům: z osmi desetiletí českého rozhlasu*, s. 116–117 a 223–224.

7 Další podobnou soutěž vypsal Československý rozhlas v únoru 1948, konkrétně na námět pro rozhlasovou hru s budovatelskou tematikou. Do soutěže se přihlásilo 670 prací, oceněno bylo 31 z nich. JEŠUTOVÁ a kol.: *Od mikrofonu k posluchačům*, s. 225.

nechával autorům poměrně velký prostor, neboť tato podmínka současně nestanovovala, aby byl děj výslovně zasazen do současnosti. Scénáře her se přijímaly do konce února 1947. Soutěž bezesporu vzbudila zájem autorů, protože do stanovené uzávěrky rozhlas obdržel 690 příspěvků, z toho 35 slovenských.[8] Byl vysloven předpoklad o kvalitě značné části námětů s tím, že mnoho z nich by skutečně mohlo být vysíláno. Autoři se hojně inspirovali okupační problematikou, pokoušeli se zachytit i elán spojený s poválečnou obnovou a budováním nové společnosti, někteří z nich se dokonce uchýlili k vědeckofantastickému žánru. Konečné slovo však měla umělecká porota.[9] V květnu 1947 v anonymní soutěži finančně ocenila 15 scénářů a současně oznámila, že vzhledem ke značnému množství kvalitních námětů „*doporučila ještě několik desítek dalších her k provedení*".[10]

■*Josef Heller (asi 1948) / Rodinný archiv J. Hellera.*

Je velmi pravděpodobné, že právě v této skupině se mohl nacházet scénář rozhlasové hry „Slečna Hromosvod". Napsal ji opavský rodák, spisovatel Josef Heller (1910–1971).[11] Jeho jediná rozhlasová hra je v různých literárních a biografických slovnících pouze citována, neboť autor ji nikdy nepublikoval.[12] Původní rukopis se dnes nachází v Hellerově rodinném archivu v Praze. Náš příspěvek proto společně se studií, která zasazuje vznik rozhlasové hry „Slečna Hromosvod" do dobového kontextu poválečného Československa a všímá si některých kulturně politických souvislostí, přináší kritickou edici tohoto zajímavého díla.

8 k.: *K soutěži na rozhlasové hry*. Náš rozhlas 14,2. 2. 1947, č. 5, s. 4; TAMTÉŽ, 13. 4. 1947, č. 15, s. 2.

9 V porotě zasedli mj. J. Hrbas, J. Malík, V. Müller, J. Träger, za rozhlas pak E. Outratová, šéfrežisér J. Bezdíček, vedoucí literárního a dramatického odboru D. Chalupa ad.

10 ch.: *Výsledek soutěže na rozhlasovou hru*. Náš rozhlas 14, 11. 5. 1947, č. 19, s. 5. Např. vítězné hry O. Horákové „Velká samota" a K. Beníška „Zadívejte se na hvězdy" byly vysílány v září, resp. prosinci 1947. Rudé právo 27, 24. 9. 1947, č. 223, s. 3; TAMTÉŽ, 21. 12. 1947, č. 297, s. 7.

11 Nemáme k dispozici doklady, že se J. Heller do soutěže opravdu přihlásil. Za rešerši v Archivu Českého rozhlasu jsem zavázán vedoucí archivu mgr. Evě Ješutové.

12 Rozhlasovou hru zmiňují biografické slovníky KUNC, Jaroslav: *Slovník českých spisovatelů beletristů 1945–1956*. Praha 1957, s. 167–168; KUNC, Jaroslav: *Česká literární bibliografie 1945–1963*. Praha 1963, s. 382–383; FICEK, Viktor: *Biografický slovník širšího Ostravska*, sv. 5, Opava 1983, s. 62–63; *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, sv. 11. Dokoupil, Lumír – Myška, Milan (edd.), Ostrava 1998, s. 62; FORST, Vladimír a kol.: *Lexikon české literatury*, sv. 2/I (H-J), Praha 1993, s. 503.

Josef Heller se narodil v Opavě v roce 1910. Vystudoval zde reálné gymnázium a po maturitě v roce 1929 začal studovat právnickou fakultu na Univerzitě Karlově. V Praze se postupně usadil. Počátkem třicátých let se však stále angažoval v kulturním životě Opavy, mimo jiné jako předseda akademického spolku Opava (1932–1933). V září 1933 zde také společně se svým přítelem, výtvarníkem Rudolfem Kristianem napsal a uvedl divadelní hru „Kaolin a Majolika“. Hra zasazená do prostředí tehdejší Opavy svébytným způsobem reflektovala poetiku Osvobozeného divadla, v němž Heller koncem roku 1931 krátce komparzoval. V této hře navíc společně s Kristianem sehráli ústřední dvojici komiků.[13] Od poloviny třicátých let Josef Heller působil v Praze jako žurnalista řady listů, zejména v listech koncernu Melantrich (mj. v kulturní rubrice *Českého slova*). V roce 1936 spoluzaložil umělecký kolektiv Scéna Generace a pod pseudonymem Zdeněk Jerman publikoval s řadou mladých literátů v generačním časopise *Tvář*. Od roku 1939 pracoval jako redaktor v nakladatelství dobrodružné literatury Toužimský & Moravec, od roku 1940 v nakladatelství Alois Neubert.

Pod literárním pseudonymem Zdeněk Jerman měl Heller v letech 1946–1947 na „kontě“ již několik knih. Kromě rozsáhlého generačního románu „Ve znamení Panny“, publikovaného necelý rok před koncem války, na sebe upozornil pozoruhodnou novelou „Rezignace“ z podzimu 1945. Poté vyšly ve druhém vydání jeho první knížky s cestopisnou tematikou, „Cesta bez kompasu“ a „Rozmarné putování“, k nimž přibyl ještě útlý, ale dodnes citovaný životopis českého cestovatele Enrique Stanko Vráze, připravený spolu s jeho dcerou Vlastou Vrázovou, tehdy ředitelkou Americké pomoci ČSR. Rozhlasová hra „Slečna Hromosvod“ z této řady publikovaných děl vybočovala. Zřetelněji se v ní projevilo autorovo levicové smýšlení, které nezpůsobilo nějaké náhlé „prozření“, jak bylo v roce 1945 u nás častým jevem, ale ovlivňovalo jeho postoje už od středoškolských let. V roce 1945 ovšem Heller vstoupil do komunistické strany a jako spisovatel se také přiměřeně angažoval v její propagaci; na jaře 1946 se např. stal signatářem známého předvolebního Májového poselství.[14]

Hra vzbuzující zájem už svým nezvyklým názvem navázala na Hellerův vtipný literární projev. Tentokrát však odlehčený styl fabule nebyl cílem, ale naopak funkční přípravou na nečekané až šokující finále. Uplatnil tak – řekněme „jermanovské“ – umění balancovat na rozhraní různých žánrů, uplatněné už v knize „Cesta bez kompasu“, a těžit ze vzniklého kontrastu až napětí.

Komorní a do tří částí rozvržený příběh „Slečny Hromosvod“ je situován do prostředí obchodního domu; posluchač celkem brzy zjišťuje, že nejde o český obchodní dům, ale o velký podnik ve Spojených státech, pravděpodobně v New Yorku. Lze to však usoudit pouze z různých náznaků či okolností (jednající postavy mají anglosaská jména, obchodní dům má minimálně sedmdesát tři pater, dialogy odkazující na senátora a guvernéra, vzdálenost se počítá na míle ad.). Ředitel podniku zde angažuje speciální pracovnici, kterou teprve na místě seznamuje se svým záměrem. Pohledné slečně Helen Tarleové je nabídnuta kuriózní pracovní pozice: předstíraným pláčem má obměkčovat všechny nespokojené zákazníky a brát tak na sebe problémy spojené

13 Podrobněji k osobnosti a dílu Josefa Hellera viz KNAPÍK, Jiří: *Heller & Kristian aneb opavská Vest pocket revue (1933). (Hra „Kaolin a Majolika“ a inspirace Osvobozeným divadlem. Edice pramenů).* Opava 2020.

14 K tomu *Vedoucí síla národa je v komunistické straně.* Rudé právo 26, 25. 5. 1946, č. 122, s. 5.

s prodejem. Před zákazníkem má být na oko kárána a případně i na hodinu propuštěna, pověst obchodního domu ale zůstane nepoškozena. Podnik tedy tímto (slovy ředitele) „psychologickým podvůdkem" získá rafinovanou konkurenční výhodu v „bitvě o zákazníky". V dalším ději pak „slečna Hromosvod" Helen Tarleová bravurně zvládne řadu situací s nespokojenými zákazníky – manželkou senátora, šéfredaktorem „Listů národa" a konfliktní matkou s dcerou; plně přitom vynikne její vynalézavost, pohotovost a vtip. Zdálo by se, že Tarleovou čeká velmi úspěšná kariéra…

Poslední, třetí část hry přináší zásadní zlom. Odehrává se s časovým odstupem několika týdnů. Hlavními aktéry jsou Helen Tarleová a nově příchozí Olga Harrisová. Posluchači, ukolébanému doposud lehce plynoucím a vtipným dějem, jejich dialog odkrývá všechny nuance práce, jež nezasluhuje nic jiného, než jednoznačný morální odsudek („*špinavá práce*"). Dozvídá se, že Tarleová má být po pěti týdnech zahozena jako nepotřebné zboží a nahrazena novou „slečnou Hromosvod" – Olgou Harrisovou. Vývoj událostí ale nakonec neprobíhá podle ředitelova obchodního business plánu. Tarleová, která zprvu k práci přistupovala jako ke sportovní disciplíně, předpokládané nástupkyni objasňuje, jak postupně poznávala morální zhoubnost svého počínání. Obchodní dům proto nakonec z vlastní vůle opouštějí obě „slečny Hromosvod"…

Hra tedy vyznívá jako kritika obchodních praktik (či obecně tržních principů) vyznávajících pouze jedinou hodnotu – zisk. Tohoto cíle přitom mělo být dosaženo téměř za každou cenu (jeden okamžik se zdá, že ředitel by slečnu Tarleovou snad nabídl i zákazníkovi) a s využitím falešné křesťanské morálky (ředitel formuluje úkol „slečny Hromosvod" slovy, že má „*snímat hříchy celého personálu*"). Alarmující je přitom pojetí zaměstnance jako objektu naprosté kontroly a manipulace – ten totiž nenabízí pouze svou pracovní sílu, znalosti a schopnosti, ale zaměstnavatel jde ještě dál a nárokuje si vytěžit také jeho emoce (slovy ředitele: „*organizovaný pláč*"). Lze říci, že v tomto smyslu „Slečna Hromosvod" plnila zadání rozhlasové soutěže – „*hovořit k dnešku*".

„Slečna Hromosvod" sice vznikla na přelomu let 1946 a 1947 z pera angažovaného komunisty, nelze ji však jednoduše označit jako dílo „angažované". Tak jako Heller nezasadil děj do prostředí *českého* obchodního domu, současného ani předválečného,[15] nepadne po celou dobu z úst žádné postavy zmínka o sociální otázce či dokonce slovo „socialismus". Hra je spíše výzvou k nápravě a humanizaci společnosti. Připomene nám spíše ty tóny společenské kritiky, jež v polovině třicátých let geniálně ztvárnil Charles Chaplin v „Moderní době", tedy pojetí člověka jako stroje, lidských rysů zbaveného automatu. Připomeňme také, že těsně po druhé světové válce nebylo ještě ani v Československu slovo „socialismus" synonymem budoucích praktik komunistického režimu. Reprezentovalo obecný směr vývoje společnosti, který s sebou mohl nést jak příslib posilování sociálních práv jedince i různých vrstev, tak riziko jejich samoúčelné adorace a postupného vyprázdnění. Velmi výstižně to na jaře 1946 formuloval liberální novinář Ferdinand Peroutka: „*Naše situace je taková: jen socialismus je možný – ale jak je socialismus možný? Socialismus může lidstvu přinésti netušené obohacení, ale také netušené ochuzení, podle toho, jaké živly v něm nabudou převahy. Může být radostnou*

15 Přesto svým zaměřením můžeme hru „Slečna Hromosvod" chápat i jako přípravu na (poslední Hellerův) román „Odcházím z Oceanie", zasazený do redakce listů koncernu Melantrich třicátých let. Na některých místech bychom našli i zajímavé shody.

■*Miloslav Jareš / Heslo M. Jareš, in Česká divadelní encyklopedie, online, URL: http://www.encyklopedie.idu.cz; fotograf B. Rádl. Originál uložen v knihovně Divadelního ústavu - B. Rádl: Osvobozené divadlo. Dokumentace. I. část: Od počátků do 30. června 1927, strojopis, 1961.*

pobídkou k práci, ale může se i zvrátit v nejprotivnější, vysušující systém zábran, zákazů, nařízení, dozírání, osekávání všeho vyššího, podezřívání, nelibosti… Může vést k vrcholným výkonům, ale může někdy přivodit tupou vládu prostřednosti, kde stanovení úředníci budou dohlížet, zda všechno stojí přesně v řadě a zda někdo o půl hlavy nepřevyšuje ostatní… Nic není vyřízeno, pravíme-li prostě: socialismus. Jako všechna hnutí, také on může vycházet z různé inspirace, vysoké nebo nízké.“[16]

Téma hry „Slečna Hromosvod“ je tedy vlastně nadčasové: nejen že „*hovořilo k dnešku*“ roku 1947, ale může promlouvat i „k dnešku roku 2020“. Stačí jen vnímat stinné stránky liberální (kapitalistické) ekonomiky, jež s sebou nese proces dnešní globalizace: vztah k zaměstnancům v nadnárodních řetězcích, ziskuchtivost přející zákazníkům a bezohledná k životnímu prostředí…

Neznáme bohužel detaily příprav rozhlasové dramatizace. Začaly někdy v létě 1947, přičemž zpracování se ujal zkušený režisér Miloslav Jareš. Byla to šťastná volba, neboť už v prosinci 1946 Jareš získal 1. místo v anketě literárně-dramatického odboru Československého rozhlasu o nejlepší rozhlasovou hru.[17] Miloslav Jareš (1903–1980; vl. jm. Miloslav Josef Cibulka) byl výraznou postavou divadelní a rozhlasové režie už v meziválečném období.[18] V roce 1925 vystudoval pražskou státní konzervatoř. Tehdy už druhým rokem vedl jím založené dětské studio Divadla mládeže v Holešovicích,[19] působil také na různých experimentálních avantgardních scénách. Mezi lety 1926–1933 se herecky uplatnil v Osvobozeném divadle, mimo jiné v roli Cliftona ve hře „Gorila ex machina“.[20] Roku 1933 zahájil dlouholetou spolupráci s rozhlasem a podílel se na rozvoji specifické rozhlasové řeči; jak uvádí režisér a pedagog Jiří Hraše: „*Po zkušenostech hereckých*

16 PEROUTKA, Ferdinand: *Tak nebo tak*. Praha 1947, s. 12–13. Úvodní věta je parafrází výroku amerického levicového novináře Lincolna Steffense (1866–1936).

17 JEŠUTOVÁ a kol.: *Od mikrofonu k posluchačům*, s. 224.

18 Není-li citováno jinak, je využito biografického hesla České divadelní encyklopedie, které zpracovala Ladislava PETIŠKOVÁ, dostupné na encyklopedie.idu.cz, cit. 5. 5. 2020, a práce JEŠUTOVÁ, Eva a kol.: *Od mikrofonu k posluchačům*, s. 99, 108, 111 135, 305 a 382.

19 BRABEC, Jan a kol.: *Dějiny českého divadla IV*. Praha 1983, s. 189.

20 SLUŠNÁ, Oľga – BROŽ, Václav (eds.): *Kdo je kdo v Československu, 1. díl. A-J*. Praha 1969, s. 319.

i režijních v divadle se v rozhlase projevil jako temperamentní a originální režisér, se smyslem pro kontrast barev, pro pointování, schopný i grotesky a karikatury, který mnohou slabší předlohu vyzvedl do přijatelné úrovně. Základním výrazovým prostředkem jeho snímků bylo vždy s péčí připravené slovo, měl smysl pro uplatnění hudby, ve stylově čisté práci vyvažoval intelekt a cit."[21] Jareš v rozhlase pracoval nejprve jako externí režisér (1933–1936), posléze jako stálý pracovník. Externě působil v rozhlase i po odchodu do důchodu v roce 1967. V roce 1937 režíroval svůj jediný film, adaptaci stejnojmenného románu Karoliny Světlé „Kříž u potoka".[22] V rozhlase se často orientoval na zpracování klasického repertoáru; například v únoru 1938 však odvysílal rozhlasovou inscenaci Čapkovy „Bílé nemoci". Během okupace působil v holešovické Uranii (1941–1943). Po válce se stal na několik sezón výrazným režisérem činohry Divadla 5. května, jejíž soubor se zformoval z velké části právě na půdorysu Uranie.[23]

Vraťme se však zpět k přípravě dramatizace hry „Slečna Hromosvod". Oproti původnímu rukopisu Josef Heller svůj text pro nastudování hry v rozhase výrazněji krátil; šlo o pasáže, které ovšem neměnily význam, spíše se projevila snaha nechat volněji plynout dialogy bez nadbytečných odboček. Drobné úpravy pak ještě přidala Jarešova režie.[24] Ten do většiny hlavních rolí obsadil zejména členy činohry pražského Divadla 5. května; ředitele obchodního domu ztvárnil Karel Houska, klíčové role Helen Tarleové se ujala Sylva Langová, „paní senátorovou" hrála Otýlie Beníšková,[25] role šéfredaktora „Listů národa" byla svěřena Karlu Pavlíkovi,[26] „Maman" připadla Emě Hrubé opět z Divadla 5. května.[27] V dalších rolích se uplatnili členové pražského studia Československého rozhlasu. Vdavekchtivou Bellu zahrála Lída Otáhalová,[28] role Olgy Harrisové se zhostila

21 Cit. podle JEŠUTOVÁ a kol.: *Od mikrofonu k posluchačům*, s. 108.

22 Kol.: *Český hraný film II. Sv. 2. 1930–1945*. Praha 1998, s. 164.

23 K tomu BOHÁČ, Ladislav: *Tisíc a jeden život*. Praha 1981, s. 88.

24 Archiv Českého rozhlasu, sign. HA 8376. Scénář ke hře „Slečna Hromosvod".

25 Otýlie Beníšková (1882–1967) působila na řadě scén v Brně, Plzni, Praze a Bratislavě. Během okupace začala spolupracovat s rozhlasem, účinkovala v divadle Urania. Po angažmá v Divadle 5. května (1945–1948) zakotvila v divadle E. F. Buriana. Uplatnila se i ve filmových rolích. V roce 1952 získala titul národní umělkyně. Viz VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla a kol.: *Biografický slovník českých zemí*. IV. sv. Praha 2006, s. 405.

26 Karel Pavlík (1912–1973) po absolvování Státní konzervatoře v Praze (1934) působil v Národním divadle v Bratislavě. V roce 1939 přešel do divadla v Plzni a poté působil v pražských divadlech, mj. Divadle 5. května (1945–1948) a v Městských divadlech pražských (1951–1973). Ztvárnil také mnoho filmových a televizních rolí. Viz FIKEJZ, Miloš: *Český film: herci a herečky*. II. díl. Praha 2010, s. 387–388.

27 Ema Hrubá (1903–1999) zahájila hereckou kariéru v Českých Budějovicích. Poté hrála v pražské Uranii, v Pardubicích i Olomouci. Po válce účinkovala v Divadle 5. května (1945–1948), v Divadle filmového studia (1948–1951) a nakonec v městském divadle v Kladně. FIKEJZ, Miloš: *Český film: herci a herečky*. I. díl. Praha 2006, s. 440–441.

28 Lída (Ludmila) Otáhalová (1904–1980) zahájila kariéru ve dvacátých letech v Národním divadle moravskoslezském v Ostravě jako subreta. Před válkou hrála ještě v Burianově D 34 a v Městských divadlech pražských. Během okupace navázala dlouhodobou spolupráci s pražským rozhlasem, kde později působila s vlastním hereckým souborem. ŠULC, Miroslav: *Česká operetní kronika 1863–1948*. Praha 2002, s. 172–174; SÝKOROVÁ-ČÁPOVÁ, Eva – WEIMANN, Mojmír: *60 let Státního divadla v Ostravě*. Ostrava [asi 1979], s. 96; STRAKOVÁ, Ivana: *Neviditelné herectví*.

Jindra Hollmannová.[29] Zbylé drobné postavy byly přiděleny Václavu Piskáčkovi (vedoucí) a Štěpánce Holečkové („hlas v rozhlase“).[30] Další „hlas v rozhlase“ byl patrně přidělen Antonínu Jedličkovi.[31] Drobnou roli příručího režisér Miloslav Jareš vyškrtnul.

Představitelka titulní role Sylva Langová (1921–2010) byla již zkušenou filmovou herečkou. V prvních rolích se objevila jako velmi mladá v polovině třicátých let, když ještě studovala herectví na pražské státní konzervatoři (1936–1940). Poté působila na scéně divadla v Kladně, pražského Divadla na Vinohradech, po válce hrála krátce v Burianově „Déčku“ a činohře Divadla 5. května (1946–1948). Její rejstřík zahrnoval citlivé i temperamentní dívky – role „slečny Hromosvod“ se tedy zdála jako jí šitá na míru. Z poválečných filmových rolí Langové je třeba uvést její Zuzanku ve snímku „Parohy“ (1947), v němž jí byl partnerem Oldřich Nový. Její uměleckou kariéru v Československu ale na řadu let ukončil její druhý sňatek s britským občanem Davidem Williamsem v roce 1948. I ve Velké Británii, kde poté žila, však hrála v divadlech, ve filmu i televizi. Podporovala rovněž aktivity české exilové kultury. V českém filmu se nicméně objevila ještě na sklonku devadesátých let, konkrétně v tragikomedii „Postel“.[32]

Herec Karel Houska (1916–1987), který se ujal role ředitele obchodního domu, absolvoval státní konzervatoř v roce 1942, ale tou dobou již získal zkušenosti na několika pražských scénách. Před koncem války působil v divadle Urania (1943–1945) a poté byl angažován v Divadle 5. května (1945–1948). Další kariéru už trvale spojil s vinohradským divadlem. Po válce vstoupil také do kinematografie. Hrál v celé řadě snímků až do osmdesátých let, byť byl obsazován pouze do drobných rolí. Poprvé se objevil v okupačním dramatu Miroslava Cikána „Hrdinové mlčí“ (1946), v němž mimo jiné hrála také Sylva Langová. Jeho charakteristický hlas často využíval filmový dabing a rozhlas.[33]

Premiérové vysílání hry „Slečna Hromosvod“ se uskutečnilo v úterý 9. září 1947 na stanici Praha I v čase od 20.50 do 21.35 hod.; program pražského okruhu ovšem přebíraly i některé regionální redakce (mj. Ostrava).[34] Informace o rozhlasovém programu byla samozřejmě běžně a s časovým předstihem dostupná v celostátním či regionálním tisku.[35] Zvukový záznam inscenace se však bohužel nedochoval.

Praha 1988, s. 67; TERLECKÝ, Nikolaj – VLADISLAV, Jan – KOPŘIVOVÁ, Anastasia: *Curriculum vitae*. Praha 1997, s. 165; JEŠUTOVÁ a kol.: *Od mikrofonu k posluchačům*, s. 224.

29 Jindra Hollmannová (?–?) byla ve třicátých letech krátce členkou tzv. Perlíkova divadelního studia, ve čtyřicátých letech působila v hereckém souboru pražského rozhlasu. TVRZNÍK, Jiří – FILIPOVSKÝ, František: *Kamarád dobré nálady: Ze vzpomínek Františka Filipovského*. Praha 1994, s. 60; STRAKOVÁ, Ivana: *Neviditelné herectví*. Praha 1988, s. 67; JEŠUTOVÁ a kol.: *Od mikrofonu k posluchačům*, s. 224.

30 Přidělení rolí všem hercům známe podle scénáře z rodinné pozůstalosti J. Hellera, verze scénáře z Archivu Českého rozhlasu obsahuje pouze seznam rolí.

31 Za informaci děkujeme Mgr. Evě Ješutové.

32 FIKEJZ, Miloš: *Český film: herci a herečky*. II. díl. Praha 2010, s. 35–36; Filmový přehled, Sylva Langová, dostupné na www.filmovyprehled.cz/cs/person/25592/sylva-langova, cit. 4. 5. 2020.

33 FIKEJZ, Miloš: *Český film: herci a herečky*. I. díl. Praha 2006, s. 431–432.

34 Nová svoboda 3, 9. 9. 1947, č. 210, s. 2.

35 Náš rozhlas 14, 7. 9. 1947, č. 36, s. 12; O. S.: *Týden u přijímače*. Práce 3, 7. 9. 1947, č. 209, s. 4; *Z denních pořadů*. Práce 3, 9. 9. 1947, č. 210, s. 4; Lidová demokracie 3, 9. 9. 1947, č. 209, s. 4. Z regionálních listů např. *Co uslyšíme v rozhlase*. Stráž lidu 3, 9. 9. 1947, č. 209, s. 4; Národní obroda 3, 9. 9. 1947, č. 209, s. 5.

■ *Sylva Langová / Obálka časopisu Kino / Kino, roč. 2 (1947), č. 24 – obálka*

Soudě podle ohlasů lze říci, že Jermanova pětačtyřicetiminutová hra kritiky zaujala a výrazněji vybočila z běžné produkce. Jan Linhart si v *Právu lidu* pochvaloval, že „*po déle trvající pustotě*“ se objevila „*konečně hra, jež se jistě líbila*“. Na zajímavosti jí neubral ani komorní formát (ostatně výborně zvládnutý režisérem a herci), neboť její předností se vedle nevšedního námětu stal „*vkus, vtip, švih, sociální přízvuk*“. Linhart přitom vyzdvihl, že se jednalo o Jermanovou rozhlasovou prvotinu a vyslovil proto naději, že „*v Jermanovi by rozhlasu mohl vyrůst skutečný talent*“.[36] Také odborářský deník *Práce* se zmínil o „*vtipně a svižně*“ napsaném díle; recenzent ocenil morální stránku dramatizace a samotný nápad, i když se zdá, že praktiky obchodního domu měl za převzaté z reálného světa: „*Autor ukazuje, jak nemravná je taková služba a můžeme mu přitakat, ačkoli jsme se o ní dověděli po prvé.*“[37] Ocenil rovněž samotnou adaptaci, zejména výborný výkon Sylvy Langové. Podobně *Mladá fronta* zaznamenala, že „*Praha I se blýskla komedií s hlubší sociální myšlenkou*“; vtipný námět ale označila za samoúčelný, neboť kritizoval „*známé methody kapitalismu s jeho neslušným heslem ‚obchod je obchod‘.*“[38] Na odvysílanou dramatizaci díla svého rodáka upozornilo navíc opavské *Slezské slovo*; zdejší národně socialistický list však základní téma „*celkem úspěšné hry*“ vnímal jako „*poplatné době.*“[39]

O pět týdnů později, v neděli 12. října 1947, uvedla stanice Praha I reprízu hry (ve stejném čase).[40] Program pražského okruhu opět přebíraly regionální vysílače (mj. Brno, Ostrava).[41] Naposledy hru „Slečna Hromosvod“ odvysílala slovenská stanice Bratislava, konkrétně v pátek 18. června 1948, a to od 21.00 hod.[42]

Archeografická poznámka

Scénář rozhlasové hry „Slečna Hromosvod“ existuje ve dvou různých strojopisných verzích; autorem obou je přitom Josef Heller (Zdeněk Jerman). Základem pro naši edici je původní strojopis z rodinného archivu J. Hellera, který má celkem 20 stran (z toho 18 číslovaných). Druhý (mladší) exemplář se nachází v Archivu Českého rozhlasu a má 38 stran, přičemž jeho text na řadě míst autor výrazně krátil.[43]

Pro ediční zpracování byly provedeny formální úpravy předlohy (dvojtečky za jednajícími osobami, nadpisy – části hry a výstupy – vyznačeny tučně, režijní pokyny

36 Lin.: *Chvilky u přijímače.* Právo lidu 50, 16. 9. 1947, č. 216, s. 4.
37 O. S.: *Týden u přijímače.* Práce 3, 14. 9. 1947, č. 215, s. 4.
38 Mladá fronta 3, 16. 9. 1947, č. 216.
39 Slezské slovo 2, 13. 9. 1947, č. 42, s. 3.
40 Náš rozhlas 14, 12. 10. 1947, č. 41, s. 8; *Co si dnes poslechneme v rozhlase.* Rudé právo 27, 12. 10. 1947, č. 239, s. 7; Obrana lidu 1, 12. 10. 1947, č. 239, s. 5; Svobodné noviny 3 (55), 12. 10. 1947, č. 239, s. 10; Národní obroda 3, 12. 10. 1947, č. 238, s. 11; Naše pravda (Orgán krajského vedení KSČ), 12. 10. 1947, s 11; Pravda (List Čs. komunistické strany – odbočka Plzeň), 12. 10. 1947, s. 6.
41 *Program brněnského rozhlasu.* Čin, 11. 10. 1947, č. 238, s. 4; Nová svoboda 3, 12. 6. 1947, č. 239, s. 2.
42 *Zapněte si radio*… Obrana lidu 2, 13. 6. 1948, č. 138, s. 5; Slovenský týždenník 46, 13. 6. 1948, č. 24, s. 9; Sloboda 3, 15. 6. 1948, č. 108, s. 6; Práca 3, 18. 6. 1948, č. 162, s. 6; Pravda 5, 18. 6. 1948, č. 140, s. 7.
43 Archiv Českého rozhlasu, sign. HA 8376. Za vyhledání jsem zavázán vedoucí archivu Mgr. Evě Ješutové.

autora psány kurzívou v kulaté závorce apod.). Pravopis zůstal zachován. Poznámkový aparát k edici hry vypracoval Jiří Knapík a je uváděn pod čarou; kromě drobných vysvětlivek jsou vyznačeny zejména odchylky od strojopisu uloženého v Archivu Českého rozhlasu. Jde totiž o úpravy, které souvisí s nastudováním hry a které provedl rukou patrně režisér Miloslav Jareš (krácení textu, úpravy a doplňky textu, režijní pokyny); některé z nich jsou bohužel nečitelné. Tyto úpravy jsou také zahrnuty do přepisu scénáře a nachází se v hranaté závorce. Kromě toho poznámkový aparát upozorňuje na odchylky ve strojopisném textu, tedy provedené autorem Zdeňkem Jermanem. Pasáže vypuštěné autorem ve verzi, která se stala podkladem k rozhlasovému nastudování, uvádíme pro přehlednost pouze v kurzívě (bez závorek a poznámkového aparátu). (J. Knapík)

Poděkování

Děkujeme Ing. Janu Hellerovi (Praha) za zapůjčení původního rukopisu hry „Slečna Hromosvod“ ke studiu a svolení ke zpřístupnění díla v této publikaci.

Zdeněk Jerman

SLEČNA HROMOSVOD

Rozhlasová hra o třech částech

OSOBY
Ředitel obchodního domu – Karel Houska
Helen Tarleová (Slečna Hromosvod) – Sylva Langová
Paní senátorová – Otylie Beníšková
Šéfredaktor „Listů národa“ – Karel Pavlík
Bella, děvče na vdávání – Lída Otáhalová
Maman, její matka – Ema Hrubá
Olga Harrisová, nástupkyně Helen – Jindra Hollmannová
Vedoucí obchodního domu – Václav Piskáček
Hlas v domácím rozhlase – Štěpánka Holečková
Písařka

Režie – Miloslav Jareš

Praha 1947.

REŽIJNÍ PŘIPOMÍNKY.

Jednající osoby:

Ředitel - 50letý, zdatný a obratný rutinér. Zájem podniku nade vše. Zaměstnanec je stroj, lidé jsou placeni a nesmějí se dopouštět chyb. Jeho zásadou je, že zákazník má vždycky pravdu. Žoviální k tomu, koho potřebuje, servilní k mocným tohoto světa.

Helen - 23letá, bývalá herečka, velmi rychle se vžije do své úlohy, inteligentní, má bystrý úsudek, je iniciativní, zkrátka člověk, jehož může závod potřebovat. Má smysl pro humor a nakonec i smysl pro charakter. Nemelancholická herečka, kterou její role zajímá jako sport, ale nakonec udolá.

Paní - Energická 65letá (Adéla Sandrocková), generálský hlas, generálské způsoby. Náhodou je v právu, a přece ustupuje před možností, že by někomu bylo ublíženo.

Šéfredaktor - Letitý donjuan, který by se rozčiloval, kdyby měl jistotu, že to nepraskne. Takhle je raději pro diskretní řešení. Sentimentální, ne zvlášť inteligentní, snad i trochu senilní.

Bella - Fňukna, něco přes dvacet, slepičí mozek, loutka, zcela bezduchá.

Maman - Matka, jež chce dceru provdat, což je totéž jako prodat. Hašteřivá, neurvalá, sprostá, osoba, která nikdy nic nezaviní a všechno způsobí ti druzí.

Olga - Slabší obdoba Helen.

Hlas 1 - Ředitel v domácím rozhlase.

Hlas 2 - Monotonní hlas, který vyvolává domácím rozhlasem jména neobyčejně jednotvárným způsobem. Totéž o hlášeních.

Písařka a vedoucí - Kdokoli.

Odehrává se ve velkém obchodním domě, pravděpodobně v New Yorku, což ovšem nikde není připomenuto a nevyplývá to nijak viditelně z textu.

Část I v ředitelně, v pokojíku pro plačku a v oddělení koberců a záclon.
Část II v ředitelně a v oddělení modelů.
Část III v pokojíku pro plačku.

Uvádím jen nejdůležitější připomínky a zcela opomíjím např. klepání na dveře, gramofonovou hudbu, bouchání do stolu, ruch v odděleních, hlasy kupujících i prodavačů atd. atd. atd. Tyto zvukové kulisy si, myslím, bude umět režie zařídit. Velmi důležitou rekvisitou je pláč sl. Helen, mnohdy už dávno tušený, než se ve skutečnosti ozve.

I. část

1. výstup

Ředitel: …a nemůžeme pro tentokrát, bohužel, Vaši nabídku přijmout. Doufáme však, že v budoucnu navážeme přátelské obchodní spojení, a poznamenáváme si proto Vaši adresu, a tak dále, jak to obyčejně píšeme. Máte to, slečno?

Písařka Prosím, pane řediteli.

Ředitel: Ty adresy samozřejmě vyhoďte, v životě to nebudeme potřebovat. Je něco nového?

Písařka: Čeká tu slečna Helen Tarleová.

Ředitel: Také na ten inserát?

Písařka: Ano.

Ředitel: Blondýna? Je dost vysoká? Pěkná?

Písařka: Myslím, že ano.

Ředitel: Že prosím. Vás už nebudu potřebovat.

2. výstup

Ředitel: Slečna?

Helen: Helen Tarleová. Četla jsem Váš inserát a –

Ředitel: Ano, vím. Posaďte se, prosím. Ještě okamžik, otočte se, ano, hm, můžete se posadit. Měříte?

Helen: Nerozumím.

Ředitel: Kolik měříte?

Helen: Stočtyřiašedesát.

Ředitel: Stáří?

Helen: Třiadvacet.

Ředitel: Dobrá. Říkáte Helen Tarleová – vaše povolání?

Helen: Teď nedělám nic. Hrála jsem v operetě, ale to už jsou dva roky. Manekýnka, dejme tomu.

Ředitel: Hm. To stačí. A teď mi, slečno, povězte – umíte plakat?

Helen: Jak prosím?

Ředitel: Zda umíte plakat. Víte, poručit si a začít plakat. Docela bez lítosti, aniž by to mělo nějakou niternou příčinu. Zkrátka plakat, kdy se vám zachce. Mám na mysli organisovaný pláč.

Helen: Ano, ale –

Ředitel: No prosím –

Helen: Nevím. A pak – zdá se mi, že přece jen dost dobře nechápu, k čemu by to mohlo být dobré.

Ředitel: Plakat? Tím se budete živit. Vydělávat. Slušně vám zaplatíme. Obstojíte-li, budou to lehce vydělané peníze. Nechcete to zkusit?

Helen: Teď hned? Snad musí mít člověk nějaký důvod, nebo vůbec něco, aby mohl plakat.

Ředitel: To dovede, milá slečno, každý. Ale přesto se mi líbíte. Ne, neohražujte se, mám na mysli docela něco jiného, než si třeba myslíte. Líbíte se mi, jak na věc reagujete. Až se dovíte bližší podrobnosti, pak to třeba zkusíte. – Kouříte?

Helen: Ano, ale – –

Ředitel: Poslužte si. Řeknu vám to v krátkosti. Sledujte mě pozorně.

Helen: Pokusím se.

Ředitel: Náš obchodní dům, jak víte, patří k nejlepším a největším. Máme všechno. Toalety, hračky, parfumerii, květiny, textilie, sklo, brilanty, koberce a tak dále a tak dále. Jen prvotřídní zboží. To je vám zajisté známo. Máme však i vynikající zákazníky, bohaté lidi, aristokracii, velké obchodníky, rentiéry, sportovce a hlavně jejich ženy, dcery, matky a – milenky. Máme ovšem i neméně vynikající osazenstvo, personál, prodavačky, vedoucí. Naším heslem je – vždy s úsměvem. Zákazník je v našem domě hostem, ba je víc než hostem, protože se o něho staráme, pipláme se s ním –

Helen: To znám –

Ředitel: – chcete říci, že z reklamy. To souhlasí. Mám však na mysli něco jiného, o čem se v našich reklamách a insertech nedočtete. My to totiž, slečno Tarleová, tajíme. Tu a tam se i v našem podniku přihodí něco, co nevidíme rádi a co bychom chtěli odstranit. Totiž omyly, nedopatření, nedbalost a tak. To všechno vzniká z roztržitosti, z pohodlí, tu a tam i z přepracovanosti. Způsobuje to jednou ten, po druhé onen. Namítnete, že to je náhoda, ano, je to náhoda, ale právě vy se tuto náhodu budete muset pokusit odstranit.

Helen: Pláčem? *[údiv]* [A]

Ředitel: Uhodla jste, pláčem. Jak? Nic snazšího. Abyste dobře rozuměla, omyly a nedopatření nelze odstranit, těm nelze zabránit. Nelze, slečno, marnost nad marnost. Ale jsou-li už tu, musíte je vy vzít na sebe. Váš pláč musí utlumit nelibost a někdy i vztek zákazníka, musí mu nasadit masku lítosti, protože vám ublížil. A my, my, drahá slečno Tarleová, náš podnik, bude jako lilium.

Helen: Chápu, to všechno ta blondýna, ta husa, že ano?

Ředitel: Říkal jsem vám právě před chvílí, že se mi líbíte, teď se jen opravuji a dodávám, vy se mi velmi zamlouváte. Správně jste to vystihla, vezmete všechno na sebe, tak, zcela tak. Vy jste zapomněla, vy jste se zmýlila, vy jste husa, – prosím za prominutí.

Helen: *(směje se pobaveně)*

Ředitel: Já vás pak za to vypeskuji, vynadám vám, vyhodím vás na hodinu, předám vás policii – to ovšem jenom obrazně, protože za chvíli už zase budeme přátelé a půjdeme do další bitvy o zákazníka.

Helen: Pane řediteli, dejme tomu, že bych se o to pokusila – –

Ředitel: – výborně, slečno –

A Režijní poznámka ve strojopise uloženém v Archivu Českého rozhlasu, sign. HA 8376.

Helen: – ale nemohu vám zaručit kladný výsledek. A ještě něco, nezdá se vám, že to je poněkud nemorální, myslím totiž – –

Ředitel: Rozumím. Svědomí, viďte? Milá slečno Helen, tohle se stává všude, víte? Nemorální, hm, to je příliš silné slovo, já bych to nazval psychologickým podvůdkem, jehož se na zákazníku dopouštíme, nic víc. Vy budete snímat hříchy celého personálu, vy se budete za ně kát, a my vám za to budeme platit. Dobře platit. Nuže? – A protože vidím, že se o to chcete opravdu pokusit, dáme se do toho. Tu zkoušku vám odpustím. *(mluví do domácího rozhlasu)* Halo – vedoucí osmnáctého patra, volá osobní ředitelství, přijďte ihned.[A]

Helen: A zklamu-li?

Ředitel: Nebojím se. Jde jen o trochu praxe a to umět vytušit tu nejtenčí strunu lidského nitra. Pravda, setkáte se s lidmi, u nichž se o strunách nedá mluvit. Ti mají místo nich lana, ale i tam se dá leccos podniknout. Však uvidíte, že ulomíme hrot každé lidské zlosti.

Výstup 3.

Vedoucí: Prosím, pane řediteli.

Ředitel: Tohle je slečna Helen Tarleová.

Vedoucí: Dobrý den, slečno.

Helen: Dobrý den.

Ředitel: Bude ve vašem patře, v třiasedmdesátce, víte?

Vedoucí: Ano, pane řediteli.

Ředitel: Zaveďte slečnu nahoru, ukažte jí všechno, vysvětlete některé podrobnosti, a když ji budeme potřebovat, zavoláme si ji dolů. A vy, slečno Helen, nezapomeňte, že jste se dala do školy vysoké psychologie, v které se musíte hodně pilně učit, hodně bystře kolem sebe se rozhlížet a – plakat, plakat, plakat. Zatím na shledanou.

Výstup 4.

Vedoucí: Tohle je tedy váš budoár. Hezký, viďte? Obložené chlebíčky, ovocné šťávy a cigarety máte tam v té světlé komodě. Za gaučem je rozhlas a gramofon, tuhle umyvadlo, u okna knihovna a pohodlné křeslo. Co ještě – Noviny, magaziny na stole.

Helen: [Ale][B] nač ten přepych, nač tolik pohodlí?

Vedoucí: Vždyť tu budete celý den, od devíti do pěti. Nesmíte se odsud hnout, ale v tomto svém království si dělejte, co za dobré uznáte. Ležte, čtěte, kuřte, pijte, poslouchejte rozhlas, spěte, jezte, zahrajte si něco na gramofon nebo se dívejte z okna, jak už jsem řekl – cokoli se vám líbí.

A Ve strojopise uloženém v Archivu ČRo replika končí slovy: „… okamžitě k panu řediteli.“

B Rukopisný doplněk ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.

Helen: Něco na způsob vězení, že ano? Vím, co chcete říci. Pohodlného a příjemného vězení, viďte? A dobře placeného vězení. [No][A] dobrá, a co dál?

Vedoucí: A zde nad hlavou máte domácí rozhlas, tím vás budou volat a informovat, co po vás chtějí. Vy jim můžete zase odpovídat. Budete-li si pro začátek přát, poskytnu vám milerád jakékoli informace, abyste –

Hlas: Halo, slečna Tarleová –

Helen: Ano.

Hlas 1: Vyrušuji vás příliš brzy, viďte? Je to nutné. Přepojím vás na oddělení koberců a záclon. Potřebují vás.

Hlas 2: Slečna Tarleová – slečna Tarleová – slečna Tarleová –

Helen: Ano.

Hlas 2: Přijďte ihned do čtrnáctého poschodí. Koberce a záclony. Starší dáma, choť senátora, koupila před týdnem záclony. Byly drahé. Poslali jsme jí omylem dvě pravé. Měl to být svatební dar. Přijďte okamžitě.

Helen: Co to znamená?

Vedoucí: Zde máte seznam a v tom si najdete, že oddělení koberců a záclon, jak už vám bylo řečeno, je ve čtrnáctém poschodí vpravo. Půjdete tam a pokusíte se tu starou – chci říci paní senátorovou, uklidnit. Dali jí dvě levé –

Helen: – říkali pravé –

Vedoucí: Promiňte, máte pravdu, dvě pravé záclony. Stalo se pravděpodobně strašné neštěstí. Chápete to?

Helen: Myslím, že ano. Ale ještě něco. Můžete mi něco říci?

Vedoucí: Zajisté, slečno Tarleová.

Helen: Nejsem tu přece první.[B] Byly zde již přede mnou takové, hm, plačky či jak tomu vy tady říkáte.

Vedoucí: Byly.

Helen: Odešly?

Vedoucí: Ano, odešly.

Helen: A proč? Vždyť –

Vedoucí: Slečno Tarleová, musíte si pospíšit, čekají na vás. Dnes vás ještě doprovodím, zítra už půjdete sama.

Výstup 5.

Paní: – po kolikáté už vám opakuji, že chci mluvit s tím člověkem, co má tenhle krám na svědomí.

Příručí:[C] Pan ředitel přijde okamžitě.

Paní: To tvrdíte vy, a já ho stále ještě nevidím. Kde je ten člověk? Prahnu po něm, chtěla bych ho –

Ředitel: Jsem k službám.

A Rukopisný doplněk ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.

B Ve strojopise uloženém v Archivu ČRo slovo „první“ ručně podtrženo kvůli důrazu.

C Tato osoba není v seznamu rolí.

Paní: Konečně. To byla ale doba.[A] Vy si říkáte ředitel tohohle krámu?
Ředitel: Ano prosím.
Paní: Tak poslyšte, co vám řeknu. Přišla jsem to sem vypálit, říkám, vypálit, zplenit, zničit, udolat, srovnat se zemí. Mám toho právě tak dost.
Ředitel: Já opravdu nevím –
Paní: – já ano. Napněte uši, podržte se pultu, nebo dělejte, co chcete. Můj muž je senátor, tak. A já, pošetilá, jsem před týdnem vešla do tohohle pochybného podniku v domnění, že jdu do poctivého a slušného obchodu.
Ředitel: Opravdu nechápu, milostivá –
Paní: Nepřerušujte mě. Nechápete, hm, to se lehce řekne, ale co já? Já také nechápu a nepochopím, zato vy pochopíte, pane. Mám neteř, dítě je to krásné. Moje neteř se vdala – [prosím vás, proč tu stojí ti panáci jako garda o přehlídce? To je dost. Tak tedy. Moje neteř se vdala.][B] Koupila jsem jí u vás za hříšné peníze záclony. Obvykle se tomu říká hadr, ale já si dala namluvit, že to je nejlepší tkanina na zeměkouli. To už je tak v mé povaze.
Ředitel: Kvalita našeho zboží je vynikající a je mi záhadou –
Paní: – nechte záhadu záhadou. Smířila jsem se s tím hadrem a teď to přijde. Oni mi poslali dvě pravé záclony. Rozumíte, pane? Dvě pravé a žádnou levou, co byste dělal na mém místě?
Ředitel: To je ovšem trapný omyl, ale –
Paní: – žádné ale. Vy byste nedělal pravděpodobně nic a vaši lidé také nic, zhola nic, ani byste se nezačervenali, ale já, já mohla puknout vzteky, já od té doby žalem schnu. Taková ostuda. Můj manžel je senátor a to vám povídám, že to tak nenechám.
Ředitel: Samozřejmě, že se pokusíme –
Paní: Ha, co to koktáte? Vy že se pokusíte? *Pokusíte, říkáte?* To je dobrý vtip, on se pokusí. Pro pět ran do hlavy, kde to žijeme?
Ředitel: Chtěl jsem říci –
Paní: Co vy jste chtěl říci, je mi naprosto lhostejné. Vy jste mi pravděpodobně chtěl poradit, aby si má ubohá neteř dala zazdít levou půlku okna, to jste chtěl říci, že ano, pane?
Ředitel: Toto nedorozumění musíme vyšetřit a já vám slibuji, že zjednám nápravu. [Kde je slečna Tarleová? Ano, zde přicházíte, slečno.][C]

Výstup 6.

Helen: Přejete si, pane řediteli?
Ředitel: Přeji si vědět, jak se mohlo stát, že jste naší nejlepší zákaznici poslala dvě pravé záclony, rozumíte? Dvě pravé a žádnou levou. Jak se to mohlo stát?
Helen: Promiňte, nerozumím.

A Podle strojopisu z Archivu ČRo měl začínat 5. výstup až slovy „Vy jste ředitel?“; předchozí text rukou škrtnut.
B Ve strojopisu z Archivu ČRo pasáž v závorce rukou škrtnuta.
C Ve strojopisu z Archivu ČRo výstup ukončen takto: „Konečně, slečno. Dále.“; text v závorce přeškrtnut.

Paní: Ona nerozumí.
Ředitel: Paní senátorová koupila u nás před týdnem, není-liž pravda, jako svatební dar pro svou rozkošnou neteř záclony. Drahé a krásné zá –
Paní: – drahé ano, krásné možná, ale už jednou jsem vám říkala, že to je hadr.
Ředitel: Drahé záclony. A vy, vy jste to spletla a poslala jste jí dvě pravé, bez levé. Jak to vysvětlíte?
Paní: Vypněte okamžitě ten svůj krákorající orchestrion, vždyť tu člověk neslyší vlastního slova. – Proč ta káča mlčí?
Ředitel: Proč mlčíte? Co můžete uvést na svou obhajobu?
Helen: Lituji, paní senátorko –
Paní: Ne-ří-kej-te mi senátorko, huso.
Helen: Lituji, že jsem to popletla, ale měla jsem minulý týden hodně starostí a mohlo se to při balení lehce stát.
Ředitel: Nejednou jsem vám říkal, že náš závod žádá naprostou pozornost a péči. Vaše soukromé starosti si nechte až po úředních hodinách, ty nás nezajímají.
Paní: Ona říká, že se to mohlo při balení lehce stát. To je žertovné. A co dál? Co s tím mám já co společného? Co moje blamáž? *[pláč]* [A] Můj muž je senátor a já mám ostudu. Nesmrtelnou ostudu jen proto, že nějaká odbarvená husa si to mohla lehce při balení splést.
Helen: *(vzlykavě)* Snad bych to mohla u vaší neteře napravit, paní, snad –
Paní: Ať mi ten blond rozruch neříká paní.
Ředitel: Slečno, je mi líto, ale vaše nedbalost a vaše chování mě nutí, abych vás okamžitě propustil. *[pláč]* [B] *Jděte, jděte, hned.*
Paní: Počkat, stát, nikam nechodit. Proč to trdlo pláče? Mám ji snad odprosit? Ženská, kde jste nechala hlavu?
Helen: *(s pláčem)* Já nevím.
Paní: Tak aspoň rozbalte ty záclony, ať vidíte, co jste provedla. *[pláč]* [C] No, a nefňukejte už, co bych měla dělat já.
Ředitel: Jestli dovolíte, zařídím sám tu nešťastnou záležitost a dodám záclony přímo paní neteři.
Paní: *Žádný takový.* Načpak mám s sebou šoféra. Chci to vidět. Vy jste všeho schopni a poslali byste jí zase dvě levé. Při balení by se to mohlo lehce stát, *[fňuká]* [D] viďte, vy. A už nekňourejte. Ať se jde umýt. A ne abyste ji vyhodil, pane, to by tak hrálo. *Pro nic za nic.*
Ředitel: Jak si přejete, milostivá. Slečno Tarleová, poděkujte dámě, že nevyvodila z vaší nedbalosti důsledky.
Helen: Dě-ku-ji [Vám]. [E]
Paní: Zabalit a hned si pro to posílám šoféra.
Ředitel: Sám dohlédnu, ať se nic nestane. Spolehněte se.

A Režijní poznámka pro Helen ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.
B Režijní poznámka pro Helen ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.
C Režijní poznámka pro Helen ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.
D Režijní poznámka pro Helen ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.
E Doplněno ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.

Paní: Hm.
Ředitel: Uctivý služebník, milostivá, budeme se těšit na vaši návštěvu.
Paní: Těšte se. Do soudného dne je daleko.

Výstup 7.

Ředitel: [Pojďte se mnou,][A] slečno Tarleová.
Helen: Ano, pane [řediteli].[B]
Ředitel: Tvrdá zkouška hned na poprvé, viďte? Obstála jste skvěle. Pro příště si v podobných případech můžete vypůjčit nějakou nemocnou maminku, umírajícího tatíčka nebo vůbec něco, co drásá nervy. To, dovede zkrotit i běsnící furii.
Helen: Pokusím se.
Ředitel: A ještě něco. Ty řasy si musíte dát obarvit na trvalo. Takhle byste vypadala po každé jako negr.
Helen: Dám.
Ředitel: Samozřejmě na účet firmy. A – slečno Tarleová, neplakala vy jste doopravdy?
Helen: Plakala.
Ředitel: To ale nesmíte, nemůžete. Děvče, co by z vás zbylo. Kdepak, to byste za chvíli vypadala. Domluvili jsme se přece, že to bude jen tak na oko. Začít plakat, kdy je třeba, otočit se a je po všem. Jen v očích musí stát slzy, víc nic.[C] A teď už jděte nahoru a odpočiňte si. Snad už budeme mít pro dnešek pokoj.
Helen: Už jdu, pane řediteli.

II. část

Výstup 1.

Ředitel: Dám ji okamžitě zavolat a musí nám vysvětlit, jak se to mohlo přihodit. Promiňte – slečna Tarleová, na ředitelství. – Prosím, abyste měl chvilku strpení, vážený pane šéfredaktore, bude tu co nevidět.
Šéfredaktor: Je to neobyčejně trapné, víte. Vlastně delikátní, jsem z toho celý zoufalý. Taková věc, oh. Stálo mě to bezesnou noc, dnešní úvodník jsem musel zahodit a ani jsem nesnídal.
Ředitel: Doufám, že se to vysvětlí. [Vstupte!][D]

A Ve strojopise uloženém v Archivu ČRo tato část rukou škrtnuta.
B Doplněno ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.
C Ve strojopise uloženém v Archivu ČRo na místo toho: „…slzy, to stačí.“
D Doplněno ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.

Výstup 2.

Helen: Přál jste si se mnou mluvit, pane řediteli.
Ředitel: Ano. Pan šéfredaktor „Listů národa“ si přišel na vás stěžovat.
Helen: Na mne?
Ředitel: Ano, na vás. Předevčírem si pan šéfredaktor objednal u nás kytici fialek, kterou jsme měli doručit. –
Šéfredaktor: Diskretně, prosím –
Ředitel: Hm, ehm, na jistou adresu a včera v noci –
Šéfredaktor: Diskretně, ano?
Ředitel: Ano, ano – a včera byla na onu adresu zaslána kytice mimosy. Místo fialek mimosa. Nedovedu si vysvětlit, že se to mohlo stát u nás. Jak je to možné, že ta dáma –
Šéfredaktor: Je to, prosím, velmi delikátní a já bych opravdu nerad –
Ředitel: Ehm, že na udanou adresu byla poslána mimosa. Víte o tom něco? Pamatujete se na to?
Helen: Pamatuji.
Ředitel: A vysvětlení?
Šéfredaktor: Pamatuji se, že si ta slečna zapisovala kromě adresy, hm, hm, i fialky. Viděl jsem to, napsáno, a najednou – najednou mimosa.
Ředitel: *Ano.* Nuže, jak to bylo?
Helen: *Vzpomínám si na to.* Předevčírem bylo úterý, ano, úterý, a fialky v úterý – já nevím, pane řediteli, ale cosi se ve mně zlomilo. Ano, přiznávám se. Já jsem to zavinila.
Šéfredaktor: Zlomilo? Co se ve vás mohlo zlomit a k tomu ve spojení s mou kyticí fialek?
Helen: Taková osobní tragedie to byla, *smím-li to tak nazvat.*
Ředitel: Mluvíte snad z cesty, slečno, *nebo si z nás tropíte žerty*. Vysvětlete nám to jasně.
Helen: *Nerada, ale musím-li, pak to tedy řeknu.*
Šéfredaktor: To jsem věru zvědav, *slečno.*
Helen: Je to necelý rok, to jsem ještě nebyla u vás zaměstnána, pane řediteli, *a tu se to stalo.* Měla jsem chlapce, byla to moje první láska. Velká a –
Ředitel: Váš soukromý život nás bude sotva zajímat, není-liž pravda, pane šéfredaktore?
Helen: Ale to s tím souvisí.
Šéfredaktor: Nechte ji, ať mluví.
Helen: *Přišel do našeho města odkudsi zdaleka.* Zamilovali jsme se do sebe na první pohled. Byl *ztepilý* jako Apollo.
Šéfredaktor: Jako kdo?
Ředitel: *Říká jako Apollo, nemýlím-li se.*
Helen: *Ano,* jako Apollo.
Šéfredaktor: *Zajímavé. Oh,* to je zajímavé. Apollo a moje kytice fialek, jak to jde k sobě, ale pokračujte.

Helen: Měli jsme se rádi a nic nás nemohlo rozdvojit. *Nic na tomto světě.* Pak přišla ona. Pihovatá, taková nanicovatá holka. Přijela za ním, že prý se musí s ní vrátit. Byl to můj nejnešťastnější den. I on byl bezradný. Naše láska, naše velká láska ho táhla ke mně a soucit – k ní. Zemřela jí matka. Říkal mi – je tak sama, a i když tě nikdy, nikdy nepřestanu milovat, přece se mi zdá, že bych měl jít s ní. Já nevím, říkal. Nechtěla jsem ho pustit. Nesměl mi přece odejít, byl můj. Přísahala jsem, že ho nedám.

Šéfredaktor: *Co že ho?*

Helen: *Že ho nedám, protože ho miluji jako svůj život a ještě víc.*

Ředitel: K věci, slečno Tarleová.

Helen: *Prosím. Domluvili jsme se.* Slíbil mi, že mi příští den pošle svou odpověď. Buď prý to bude kytice fialek – na hrob, miláčku, řekl mi tehdy, *protože pošlu-li fialky, nevrátím se už.* Kytice mimosy měla být naší zásnubní. Když odcházel, objala jsem ho a prosila ho, aby poslal mimosu, mimosu. Bála jsem se fialek, protože jsem se bála, že to nepřežiji.

Šéfredaktor: A poslal fialky, viďte?

Helen: Ano, pane, fialky. *[pláč]*[A] Bylo to v úterý. Nejčernější a nejsmutnější úterý v mém životě.

Ředitel: A dál?

Šéfredaktor: Ano, dál, slečno. Je to dojemné.

Helen: Předevčírem bylo také úterý. Měla jsem udánu adresu –

Šéfredaktor: Diskretně, prosím.

Helen: Ano, pane. Měla jsem poslat kytici fialek. *Nevěděla jsem vůbec nic ani o dárci, ani o obdarovaném, snad jen to, že šlo o muže a ženu.* Nemohla jsem poslat fialky. Cosi se ve mně zlomilo. Bylo to hrozné. Provedla jsem asi strašnou věc.

Ředitel: Ano, to jste provedla.

Šéfredaktor: Pssst, dál slečno.

Helen: Znovu, téměř po roce jsem si vybavila svůj úterek, svou kytici fialek – ne, nemohla jsem. *Kdož ví, zda to nebylo špatné znamení, ale musela jsem jí ponechat alespoň trochu naději.* Možná, že jsem způsobila něco, co se nedá odčinit, ale nesměla jsem to udělat, i kdybych za to byla měla pykat.

Šéfredaktor: Zajímavé.[B] Až to budu Mignon,[C] *[pláč]*[D] hm, ehm, vyprávět, bude jistě dojata a odpustí. Mignon vám jistě odpustí, doví-li se, jaký osud předcházel mému daru. A ještě něco – tohle je přece dokonalá povídka. Ano, napíšu to a vám, slečno, vám pošlu královský honorář, královský. Nelituji ani, že jsem tak násilně vnikl do vašeho soukromí, ale nemohl jsem tušit – věřím, že se to muselo stát a snad ani já bych –

Ředitel: Hm, jsem opravdu rád, že vás zpověď slečny Tarleové uspokojila, ačkoli pokud jde o mne, musím jí přece jen vyčinit. Její rozmar mohl způsobit nepříjemnost daleko většího dosahu.

Helen: Vím, pane řediteli.

A Režijní poznámka pro Helen ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.

B Ve strojopise uloženém v Archivu ČRo na místo toho: „Neplačte slečno.“

C Mignon – Miláček, zlatíčko (fr.).

D Režijní poznámka pro Helen ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.

Ředitel: Důtklivě a důrazně vás, slečno, upozorňuji a žádám, abyste pro příště plnila své povinnosti do posledního puntíku a tak, jak si to náš zákazník přeje.

Šéfredaktor: Už ji nehubujte, a my, slečno, zůstaneme dobrými přáteli, viďte? Snad si zas někdy přijdu pro dobrý námět na povídku. Honorář, jak už jsem řekl, honorář pošlu královský. Teď ale už opravdu musím běžet. Na shledanou, slečno, sbohem, pane řediteli.

Helen: Dobrý dne, pane.

Ředitel: Klaním se uctivě…

Výstup 3.

Ředitel: To jste provedla chytře. Zase nepořádky v květinářství. Musím si tam na ně posvítit.

Helen: Snad to nebude ani třeba. Napravila jsem to až až.[A]

Ředitel: Div že se vám ten vyloužený dědek neomluvil. A sázím krk na to, že jste si to od a do zet vymyslila.

Helen: Vymyslila. Co mi *ostatně* zbývalo? *Bála jsem se jen, že budete na mne příliš pospíchat, a že si to nebudu moci v hlavě dobře srovnat. Nevěděla jsem, oč jde.*

Ředitel: Báječně provedeno, gratuluji. Ale ještě na něco jsem se vás chtěl zeptat, slečno. Jakpak to dopadlo s tím mladíkem?

Helen: Mladíkem? Nepamatuji se.

Ředitel: Rybářské náčiní, pruty ve velkém a tak. Ještě nic? Či už svítá?

Helen: Ach tak. Špatně. Už nám skoupil půl rybářského oddělení. Musím pokaždé dolů, protože chce, abych mu pomáhala vybírat.

Ředitel: Vím, ale večer, jak to dopadá večer. Obchází kolem, čeká den co den a vy mu po každé utečete.

Helen: Nechci, nelíbí se mi. *Nemám ráda blonďáky. Pokud jde o to, pane řediteli* –

Ředitel: *Vždyť já vím.* Nechci vás ani navádět, ani vám vnucovat dobré rady. Ten mladík je však zámožný, a abych řekl pravdu, je mi ho i líto. Trápí se asi, chudák. *Je zasmušilý jako hrnec brambor a* –

Helen: Nezlobte se, pane řediteli, ale tohle jsme si neujednali. *Prodávám své slzy a je mi při tom leckdy hořko, ale těch čtyřiapadesát kilo živé váhy patří přece jen mně a já nemíním dát komukoli právo, aby o nich rozhodoval.*

Ředitel: Dobrá, dobrá, nemyslil jsem to tak zle. Mínil jsem jen, že – ale je to opravdu vaše věc.

Helen: Děkuji vám.

Ředitel: *Když už o tom tak mluvíme, nezdá se vám, slečno Tarleová, že těch čtyřiapadesát kilo je přesně o krapet víc? Neměla byste dvě kila shodit?*

Helen: *Pane řediteli* –

Ředitel: *Ve va-šem vlast-ním zá-jmu, slečno Tarleová, abychom si dobře rozuměli.*

Helen: *Hm, snad, nevím.*

A Ve strojopise uloženém v Archivu ČRo na místo toho: „Snad to nebude ani třeba, pane řediteli. Napravila jsem to přece."

Výstup 4.

Bella: Maman, nesmíš se dát umluvit, musíš být neoblomná, pamatuj, že Fred – však víš.
Maman: Neboj se, dítě, nic se neboj, Bello, neslevím ani –
Ředitel: Dámy si přály se mnou mluvit?
Maman: Chceme mluvit s ředitelem tohoto obchodního domu.
Ředitel: To jsem já, prosím.
Maman: Přicházíme vám říci, že podáváme na vaši firmu žalobu.
Ředitel: Směl bych prosit dámy do své kanceláře?
Bella: Ano.
Maman: Ne, nikam nepůjdeme, nebudu a nechci se s nikým smlouvat. Co vám chci říci, to vám řeknu zde.
Ředitel: Snad by přece jen bylo –
Maman: Už jsem řekla, že nikam nepůjdu. Opakuji jen, že podáváme na vás žalobu, to je vše.
Ředitel: Smím vědět, co zavdalo k tomu příčinu?
Maman: Byly jsme ošizeny.
Bella: A já jsem – – – Fred teď – – – Ach, maman – – –
Maman: Mlč, Bello, povím to sama. Moje dcera byla zasnoubena, pane. Byla, ale už není, rozumíte?
Ředitel: Rozumím, ale nechápu, jak náš závod –
Maman: Váš závod, jak vy tomu říkáte, je pustý podvod.
Ředitel: Dovolte –
Maman: Milý pane, před soudcem budete mít dost a dost příležitostí, abyste se ohradil. Zatím přísluší toto právo nám. Mám pravdu, Bello?
Bella: Zajisté, maman. Fred byl přece –
Maman: Nepleť sem pořád toho Freda. Aby bylo jasno – prodal jste nám večerní toaletu a tvrdil jste, že je to pařížský model, a zatím jsme tento model měly čest spatřit na jakési tyčkovité osobě. Slyšíte, pane?
Ředitel: Vyloučeno. To je zhola nemožné. Naše modelové oddělení zhotovuje pouze unikáty.
Maman: Ten váš unikát žije jen ve vaší fantasii.
Bella: Ale, maman, té koze stejně neslušel. Vzpomínáš si, jak jí z toho lezly lopatky?
Maman: Nemluv, Bello. Žádný unikát to nebyl, protože jsme našly duplikát.
Ředitel: Lituji –
Maman: – my litujeme, že jsme kdy do tohoto domu vkročily, a vy budete litovat, až vám soudce naparí pěkných pár tisíc pokuty. Jen tak se dá smýt naše potupa. Být pozván ke guvernérovi a tam stát jako solný sloup, protože tam uprostřed sálu hopsal ten váš druhý unikát, ne, pane, taková potupa se smývá –
Ředitel: Okamžik, dámy, dám zavolat slečnu z modelového salonu, která věc zajisté vysvětlí.
Maman: Jaképak vysvětlování?

Ředitel: A přece – Slečno Tarleová, slečno Tarleová, přijďte ihned do devátého patra. Pospěšte si, prosím.
Bella: Kdybychom tam byly alespoň přišly dřív než ona. Musely jsme čekat na –
Maman: – jen to řekni, na Freda jsme musely čekat. Hlupák. Pobryndá si frakovou košili, a než se mu to podaří spravit, je půlhodina pryč a my čekáme, čekáme – ale to na věci nic nemění. I Fred je vinen, jen co je pravda – ale tihle, tihle lidé způsobili celé naše neštěstí.
[Helen: Pane řediteli.][A]
Ředitel: Dobrý den, slečno. Slyším na vás v poslední době již druhou stížnost. Připravte se na to, že jste v tomto podniku posledních deset minut. Za tu dobu se můžete ospravedlnit. Ne-li –
Maman: – správně, poletíte, milá slečno.
Bella: Poletíte, a hned. Ale co bude s námi, maman?
Maman: My? My budeme přece žalovat, drahoušku.
Ředitel: Tyto dámy si, slečno Tarleová, stěžují, že jste jim prodala modelovou večerní toaletu –
Maman: – která nebyla modelem, ale zcela sprostou konfekcí, jakých běhá po tomto světě na tucty.
Helen: *Rozumím-li dobře, pak se tu tvrdí, že jde o dvě naprosto stejné večerní toalety. To je ovšem nemožné.*
Ředitel: *Slečno Tarleová, to jsem namítl i já, ale dámy tvrdí, že je tomu skutečně tak.*
Helen: Nemohu tomu uvěřit. Jsme nejlepší firmou v okruhu dvou set mil a nikdy bychom si nedovolili prodat model ve dvojím provedení. Ne ne.
Maman: Chcete snad říci, vy – vy, že jsme lhářky, že předstíráme něco, co není pravda?
Helen: Jsem jen udivena a nemohu se smířit s myšlenkou, že –
Maman: Myslím, abyste se pomalu začala smiřovat s vyhazovem. To si myslím. Vaše námitka je hloupá, hloupá, rozumíte, tak jako vy. Ten váš originál, a jak vy, pošetile říkáte, model, vzbudil veselost i – muže. Chápete to? I ten pitomoučký Fred –
Bella: Ale, maman –
Maman: – ano, pitomoučký říkám. Fred jako kdokoli jiný. Říkám-li Fred, míním tím každého muže, jen se neošklíbejte, pane řediteli, ano, i ten muž, nevšímavý, ubohý a ke všemu ještě zamilovaný muž –
Bella: Oh, můj –
Maman: – mlč. Tedy tento muž se hlučně rozesmál, když poznal, že moje dcera nosí duplikáty čili, jak se tomu obvykle říká, konfekci.
Helen: Je mi nevýslovně líto, dámy.
Maman: Nemluvte, dokud se vás nikdo neptá. A jeho snoubenka, moje dcera, nosí teď konfekční hadříky. Myslí-li si to muž, ne, to je konec.
Bella: Rozešel se se mnou.
Maman: Najdeme, Belluško, jiného Freda, jen se neboj. Ale že jsme se před guvernérem tak nehorázně blamovaly, že jsme se do smrti zkompromitovaly, to

A Rukopisný doplněk ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.

nám draze zaplatíte. Trvám na tom, aby tohle slaboduché stvoření bylo vyhozeno.

Ředitel: Slečno?

Helen: Ráda bych tu toaletu viděla.

Maman: Tak vy byste ji ráda viděla, hm, jak jste vtipná. A co bude dál, nechcete vidět i tu druhou?

Helen: I na tu bych se chtěla podívat, snad by mi nějaká maličkost věc objasnila.

Maman: Maličkost, říkáte? Vám zřejmě nestačí, že moje dcera přišla o ženicha, o výbornou partii a že vy, vy že jste jí zhatila její životní štěstí? *Není to dost velká maličkost? Ostatně nepřišly jsme se k vám ubavovat. Prodávejte si dál své modely, ale rozbíjet lásku mladých lidí, blátem pokálet horoucně se milující duše, to ne. Přišly jsme vám s Bellou říci své mínění.*[A]

Bella: Já už ty hnusné fialové šaty s [tou pitomou][B] krajkou do smrti nevezmu na sebe.

Maman: A že vás budeme žalovat, na to můžete vzít jed. *Říkává se tomu náhrada škody, nemýlím-li se.*

Helen: Mohu se na něco zeptat?

Maman: Ne a ještě jednou ne. Vy ještě nejste venku? Vy, která jste schválně tohle všechno natropila? *Nic vám nebudu povídat.*

Helen: *Je mi líto, ale musí to být.* Slečna říkala cosi o fialové robě s krajkou. Je tomu tak?

Bella: Ovšem že je, co má být?

Helen: Pane řediteli, stala se pravděpodobně ta nejtragičtější věc. Obávám se, že může způsobit i diplomatické obtíže.

Ředitel: Co to mluvíte? Jak to?

Helen: Nevím, smím-li to říci zde před dámami.

Maman: Týká-li se to naší roby, týká se to i nás a nevím, proč byste měla před námi něco tajit.

Helen: Pane řediteli?

Ředitel: Mluvte.

Helen: Stala se tragedie. Roba, o které se zde mluví a kterou měla slečna Bella v ten nešťastný večer na sobě, byl ukázkový model, který nesměl být prodán. Nesměl být prodán.

Maman: Proč?

Ředitel: Proč?

Helen: Dříve než vám to povím, chtěla bych vědět, zda by dámy byly ochotny robu vrátit. Firma by jim samozřejmě poskytla plnou protihodnotu do posledního haléře.

Maman: Vrátit? Ovšem, vrátíme – vlastně –

Bella: – já nevím, maman.

A Z. Jerman ve strojopise uloženém v Archivu ČRo místo textu v kurzívě píše: „A pokud jde o ty hadry…“

B Text ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.

Maman: Snad. Možná, že vrátíme. Ale nejdřív chci vědět, proč o tu robu tak najednou stojíte?

Helen: Fialová toaleta s krajkou byla prodána za Atlantik jisté hm, hm, rodině. Byl to dar k narozeninám princezně Hedvice, chtěla jsem říci slečně Hedvice, která hm, hm, pochází ze šlechtického rodu a –

Ředitel: Slečno Tarleová, to co tu slyším, je hrozná věc. Nemohu ji vzít na sebe, musím o ní referovat ve správní radě. Tohle je příliš nebezpečné zahrávání s ohněm. Panující rod, ach ne, milá slečno, do toho se nebudu plést.

Bella: Vy jste říkala princezna Hedvika?

Helen: Prosím, je to přísně důvěrné, neměla jsem to prozrazovat, *ale stalo se.*

Bella: Maman!

Maman: Bello!

Helen: Pamatuji se, pane řediteli. Těmto dvěma dámám se roba tak líbila, což ostatně svědčí o neobyčejně dobrém vkusu, takže jim byla omylem, omylem prosím, prodána. Byla bych proto slečně Belle velmi zavázána, kdyby nám mohla robu ještě dnes vrátit. [Jako vedoucí oddělení byla bych jinak plně zodpovědná.][A]

Maman: Zbláznila jste se, ženská? Nejdřív nám natropíte takovou ostudu a teď jste ještě ke všemu drzá. Tohle přesahuje všechny meze. Pojď, Bello, už vidím, že by nás tu ti lidé nejraději svlékli.

Bella: Ano, pojďme odtud, maman.

Ředitel: Na shledanou, dámy, na shledanou. *(směje se)* Hahahaha, princezna Hedvika, panující rod, hahahaha, a to jste tu, slečno Tarleová, právě týden, co si budete vymýšlet za měsíc? Hahahaha, princezna, za Atlantik, haha.

Část III.

Výstup 1.

Helen: Dobré chutnání.

Olga: Děkuji. *(zvýká)* Promiňte, nevěděla jsem.

Helen: Jen se neznepokojujte, jezte klidně dál, pověsím si zatím plášť do – halo, tady je váš kabát.

Olga: Řekli mi, abych si ho tam dávala.

Helen: Až do dneška jsem si ho tam věšela já. Leda – leda, že by –

Olga: Nu?

Helen: Nic. Do dneška jsem ho tam věšela já, a ode dneška ho tam budete věšet vy, to je přece jasné, ne?

Olga: Nerozumím.

Helen: Jednou porozumíte. Za čas, víte? Já jsem to do té chvíle také nechápala, nějak mi to pomalu myslilo, ale už mi svítá. Přišla jste sem přece kvůli tomu inserátu?

A Rukopisný doplněk ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.

Olga: Ovšem, vy také, ne?
Helen: Já také, ano, já také – ale *už* před pěti týdny. Už jste byla na ředitelství?
Olga: Mhm.
Helen: Co vám říkali?
Olga: Ptali se mě –
Helen: Já vím, kolik měříte, jaké bylo vaše povolání, kolik je vám let a zda umíte plakat. [Je tomu tak?][A]
Olga: Doslova.
Helen: Proto *oni* mi nabízeli, abych šla na dovolenou.
Olga: *Nechcete se posadit?*
Helen: *Děkuji, doma si vždycky ráda sednu.*
Olga: *Nechtěla jsem se vás dotknout, ale myslím, že se uklidníte daleko dřív, než kdybyste chodila.*
Helen: *Uklidnit se? Po takové špinavé práci se, myslím, člověk nemůže jen tak lehce uklidnit. Mohu se napít?*
Olga: *Ovšem. Poslyšte,* nezlobte se na mne, že jsem vás připravila o místo, neměla jsem pochopitelně ani tušení.
Helen: Nepřipravila jste mě o ně. *To já jsem jen myslila, že ti tam dole jsou špinavci.* Předešli mě. Já, já jsem chtěla dát výpověď, *já jsem chtěla odejít*, protože toho mám až na vrch hlavy. *Jsou stále a stále obratnější než já. Jako opice.*
Olga: To je nemilé. Mohla bych vám nějak pomoci?
Helen: Myslím, že ne. *Stačím na to sama. Vy byste si leda uškodila, slečno.* Děkuji vám za ochotu, ale nebylo by to k ničemu.
Olga: Nerada se vnucuji. Ale nerozumím dvěma věcem a ty podle mého soudu spolu souvisí. Proč vy chcete odejít a proč oni se snaží vás – víte, co chci říci?
Helen: Vyhodit, viďte. To opravdu spolu souvisí. Chtějí, abych odešla, protože vědí, že já chci odejít.[B]
Olga: Poněkud nesrozumitelné.
Helen: Jen zdánlivě. Proč bych vám to konečně neřekla. Je mi z toho nanic, chci pryč, na čerstvý vzduch, chci dýchat. *Nechci lhát, nechci hrát komedii.* Oni to vědí, a proto se mě snaží odstranit. A také proto, že leccos vím,[C] a není jim to příjemné.
Olga: Nechcete hrát komedii? Dobrá, ale to jste přece, *promiňte mi mou přímost,* věděla hned první den, že právě za to budete placena.
Helen: Správně. *Dobře jste mi to řekla. Trefila jste rovnou do černého, to mám ráda.* Ale poslyšte, slečno, víte vy[D] tak docela určitě, co zde budete dělat? Dovedete si vy [E] představit svou práci, [aniž byste si něco namlouvala]?[F]

A Ve strojopisu z Archivu ČRo pasáž v závorce rukou škrtnuta.
B Ve strojopise uloženém v Archivu ČRo slovo „chci“ ručně podtrženo kvůli důrazu.
C Ve strojopise uloženém v Archivu ČRo slovo „vím“ ručně podtrženo kvůli důrazu.
D Kvůli důrazu podtrhl Z. Jerman ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.
E Kvůli důrazu podtrhl Z. Jerman ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.
F Ve strojopisu z Archivu ČRo pasáž v závorce rukou škrtnuta.

Olga: Mám o tom sice jen docela mlhavé představy, ale smířila jsem se s tím, a couvnu-li, pak určitě ne pozdě.

Helen: To je velké slovo. Víte, když jsem já [A] sem přišla, neseděla zde moje předchůdkyně a všichni mlčeli, *šlo-li o to, aby mi poradili*. Mluvili o všem možném, ale jakmile jsem se na příklad zeptala, proč ta přede mnou odešla, umlkali, posílali mě dolů, začali o weekendu a o dovolené. Jen zvolna jsem se dovídala pravý stav věci a mnoho jsem se musela dovtípit.

Olga: Co na příklad?

Helen: Ale nic.

Olga: Nechcete také mluvit o weekendu nebo o dovolené?

Helen: Ne ne. *(směje se)* U mne je to horší, víte. Cokoli řeknu, budete vážit na vahách mého vyhazovu. Byly by to jen kyselé hrozny a sama jste před chvílí říkala, že jsem všechno věděla hned první den.

Olga: Proč odcházely?

Helen: Pošetilá otázka. Kdysi v začátcích pravděpodobně proto, že je pláč udolal. Firma jim zaplatila měsíc dovolené v nervovém sanatoriu a pak jim oznámila, že lituje, ale že jejich nabídku musí pro tentokrát odmítnout. Později, když už měli zkušenosti, poznali, že se každá musí nutně nejvýš za dva měsíce zhroutit, a proto je posílali dřív. Všechny musely jít, ať chtěly nebo nechtěly. A dnes je řada na mně. Za šest neděl přijdete na řadu vy.

Olga: Snad. Možná, že vydržím déle.

Helen: Hrdinná póza. A pak, všechny musely jít, ať už chtěly nebo nechtěly. I v takovém mamutím podniku se okoukáte, slečno, a budete k ničemu, i kdybyste dovedla se slzami kouzla. Firma vás nebude moci potřebovat. Co kdyby náhodou přišel tentýž zákazník?

Olga: A vy?

Helen: Já už to mám za sebou. Vždyť vám říkám, že moje smůla byla v tom, že mi to nikdo nechtěl říci. *O tom ostatním pomlčím, možná, že byste se dívala na všechno zaujatě.*

Olga: A budu-li spravedlivě objektivní?

Helen: Umíte to vůbec?

Olga: Chci-li, dovedu všechno.

Helen: To vám gratuluji. Co bych vám řekla? Že jsem trpěla docela nepatrnou morální zábranou, že jsem nechtěla podvádět a že jsem nemínila vydělávat takovým způsobem peníze? Kdož ví, zda by to byla tak docela pravda. Byly i doby, kdy jsem v tom viděla sport. Plakat jako tančit. Plakat, kdy se člověku zachce, plakat na rozkaz. Většinou jsem však k slzám byla doháněna lidskou bezohledností, ale to jsem tajila.

Olga: A dál?

Helen: Když jsem tu byla asi tři neděle, rozešla jsem se s milým. Řekl mi, že – – ach, to je už docela nevkusné, ale nevadí – víte, měla jsem často uplakané oči, červené jako králík, a byla jsem trochu nervosní. Sebral se a šel.

Olga: Záležitost srdce, myslím.

A Kvůli důrazu podtrhl Z. Jerman ve strojopise uloženém v Archivu ČRo.

Helen: Ne, má drahá, tak jednoduché to nebylo. Nebyl to ostatně ten pravý *(směje se)* a pak, nejsem nikdy melancholická. Šel. Dívala jsem se klidně za ním a šla sama do biografu. Nepamatuji se už, co hráli, vím jen, že jsem jeho lístek roztrhala na tisíc kousků a ani slzičku jsem pro něho neukápla. Snad jsem si své už odplakala – za peníze.

Olga: A morální zábrany? [A]

Helen: [To bylo ovšem horší.][B] Podvádět pláčem, to je zcela ojedinělý[C] způsob podvodu, ale ti tam dole mi řekli, že jde pouze o psychologický podvůdek[D] a že budu snímat hříchy celého personálu, že se budu za něj kát –

Olga: To mluví proti vám, slečno –

Helen: Mluvilo, má milá, mluvilo, a to do té doby, dokud jsem se nedověděla, že každý a každá z postižených byli vyhozeni. Na dlažbu, rozumíte? Já jsem to odplakala, ale prodavač letěl. Firma byla jako lilium, já jsem byla ta husa a viník byl na hodinu propuštěn.

Olga: Byl-li jeho případ vážný *a trval-li na tom zákazník,* co se dalo dělat? *Nevím.*

Helen: *Především jsem je všechny vždycky svými slzami uprosila, nebo jsem byla na oko vyhozena, takže v očích zákazníkových bylo všechno v nejlepším pořádku. Jen docela mimochodem podotýkám, že* vina nebyla vždycky za pultem, ale mnohdy před ním.

Olga: Obtížná věc.

Helen: Z toho mě už hlava nebude bolet. Já odejdu, víte, odejdu, ne pro nějakého budoucího chlapce, kterému by mohly vadit mé červené oči *a podrážděný tón*, ne pro velká slova o poctivosti a takových věcech a také ne proto, že budu muset jít – ale z vlastního pocitu nutnosti *a potřeby*. Tak jako si někdo v neděli zajede na kraj lesa anebo si sedne k vodě. *Mlčky, bez pathosu, snad plaše.* – A dýchá.

Olga: Rozumím.

Helen: *Tohle vaše útěšné slovo pro mne nic neznamená. Já chci, protože už nemohu žít v tom věčném podvádění, protože už nechci plakat za peníze. Příčí se mi doběhnout paní tuatu nebo slečnu tuatu. Ať to dělá –*

Hlas 2: Slečna Tarleová – slečna Tarleová – slečna Tarleová –

Olga: To jste vy?

Helen: Ano.

Hlas 2: Slečna Tarleová ihned do oddělení skla. Pan plukovník koupil včera večer křišťálovou mísu. Našel na ní kaz. Slečno Tarleová, přijďte ihned do oddělení skla.

Olga: Proč si berete plášť? To děláte vždycky?

Helen: Ano, vždycky, kdykoliv odcházím.

Hlas 2: Slečno Tarleová, halo, slečno Tarleová, halo – tak, slečno Harrisová, slečno Ha-rri-so-vá –

A Z. Jerman ve strojopise uloženém v Archivu ČRo místo toho píše: „A nic jiného vám nevadilo?“

B Z. Jerman ve strojopise uloženém v Archivu ČRo místo toho píše: „Ano, a to bylo horší.“

C Ve strojopise uloženém v Archivu ČRo slovo „ojedinělý“ ručně podtrženo kvůli důrazu.

D Ve strojopise uloženém v Archivu ČRo slovo „psychologický podvůdek“ ručně podtrženo kvůli důrazu.

Helen: To jste vy?
Olga: Ano, já jsem Olga Harrisová.
Helen: *Já jsem Helen.* Proč se neozvete, volají vás.
Olga: Proč jste se neozvala vy?
Helen: Já? Proč já? Já už jsem jenom veteš a nepotřebný brak.

Výstup 2.

Ředitel: Volal jsem vás, slečno Tarleová.
Helen: Slyšela jsem vás, pane řediteli.
Ředitel: Slyšela? Proč jste neodpověděla? Jděte ihned do oddělení skla, pan plukovník –
Helen: – koupil včera večer křišťálovou mísu. Našel na ní kaz. Je to tak?
Ředitel: Samozřejmě, jděte tam už.
Helen: A nepůjdu-li?
Ředitel: Vy odmítáte?
Helen: Ano, odmítám, jednou pro vždy.
Ředitel: Zbláznila jste se?
Helen: Pozor, pane řediteli, jen před zákazníkem můžete se mnou mluvit hrubě a tato slečna je divák, nikoli zákazník.
Ředitel: Dovolte –
Helen: Za chvíli za mnou zapadnou dveře, ale do té doby vám musí Helen Tarleová říci, že už nebude plakat za vaše báječné peníze, že se už nedá opít vašimi psychologickými podvůdky, že chce vydechnout. Chce žít líp, bez báječného platu, ale spokojeněji.
Ředitel: Slova, slova, slova. Romantické blouznění.
Helen: Dobrá, pak tedy realistické činy. První je kabát, ten už mám na sobě a zde ho už nikdy neodložím. Až budu na ulici, bude to druhý čin a věřte mi, pane, že budu sama se sebou spokojena. Ještě stále tomu nechcete věřit a rozumět?
Ředitel: Nutit vás nemohu. Můžete jít. Slečno Harrisová, pojďte, zkusíme, jak vám to na po prvé půjde. – Pročpak si berete plášť, vždyť – –
Olga: Helen, Helen, halo, Helen, počkej na mne, svezu se s tebou!

K o n e c .

Summary

Zdeněk Jerman‘s Radio Drama „Slečna Hromosvod“ (1947)

(The Introductory Study and the Critical Edition of the Script)

Jiří Knapík – Lucie Gilarová – Vít Němec

The aim of this contribution is to present the radio drama „Slečna Hromosvod“ written by Zdeněk Jerman (real name Josef Heller). The radio drama was broadcasted for the first time in autumn 1947 by Czechoslovak Radio and directed by Miloslav Jareš. The contribution is divided into two parts (the study and the critical edition of the script). The introductory study describes the origin of radio drama and its broadcasting that is set in the historical context of post-war Czechoslovakia that underwent a fundamental social and cultural transformation until the 1948 Czechoslovak coup d’état. The study does not only outline the life and work of the author of the radio drama Josef Heller or director Miloslav Jareš, but also the leading actress Sylva Lang, the leading actor Karel Houska and others. Consequently, the information about the broadcast premiere, rebroadcast or the reception of the radio drama in the countrywide daily press or the regional press is discussed. The critical edition of the script of the radio drama draws a comparison between the original typescript of the script deposited in J. Heller’s family archive and the specimen of the script (both typescripts written by Josef Heller) deposited in the Archive of the Czech Radio.

The Czechoslovak Radio after 1945 was one of many tools of the so-called democratization of the culture and also the promoter of the „new art“. The radio drama „Slečna Hromosvod“ attempted to integrate into this framework and was most likely one of the radio dramas that were chosen from the contest of the Czechoslovak Radio held in autumn 1946. This only radio drama written by Josef Heller was never published. The author tried to criticise the sharp practice of the American (capitalistic) department store and the human degradation to a mere universal and easily influenced labour force. The ending of the radio drama gives the impression of an appeal for correction and humanization of the society. The theme of the radio drama „Slečna Hromosvod“ fulfilled not only the instructions of the contest from 1946 „talk to today“, but can also be considered to be timeless.

Translated by Vít Němec

Bibliografie

Bibliografie slovenské hudební muzeologie

Miloš Zapletal

Abstract:
The present bibliographic account of Slovak music museology is based on the conception of music museology as a subdiscipline of general museology. It is divided thematically according to the nature of the works themselves and the corresponding typology of memory institutions.

Keywords:
music museum – music library – music archive – music museology – museology – bibliography

Tradice hudebního muzejnictví i jeho teoretické a historické reflexe na Slovensku je bohatá. Dokladem tohoto tvrzení je i následující bibliografický soupis; jeho cílem je však tuto tradici nejen konzervovat, nýbrž i přispět k tomu, aby se mohla i nadále smysluplně rozvíjet.

Předkládaný soupis vychází z pojetí hudební muzeologie coby subdisciplíny obecné muzeologie, vědy zabývající se projevy muzeality ve sféře hudební kultury. Adekvátně tomu nechápeme hudební muzeologii jen jako reflexi činnosti hudebních muzeí, ale evidujeme i práce věnované jiným typům paměťových a dokumentačních institucí (zejm. různým druhům hudebních knihoven a „hudebních archivů"), jakož i neinstitucionalizovaným projevům hudební muzeality.

Tato bibliografie je výběrová. Především evidujeme publikované texty, které mohou sloužit jako sekundární literatura hudební muzeologie a jako primární literatura k dějinám slovenské hudební muzeologie. To je hlavní kritérium. Z nepublikovaných textů zahrnujeme do tohoto soupisu diplomové a disertační práce. Pouze v malé míře uvádíme popularizační a informativní texty publikované v denním tisku, recenze výstav a publikací, rozhovory, bibliografické medailony, bibliografické soupisy a slovníková hesla. Materiálové studie organologické, hudebně-ikonografické a hudebně-historiografické vztahující se k hudebním sbírkám evidujeme pouze tehdy, je-li v nich přítomna muzeologická reflexe daných artefaktů a sbírek, nebo s ohledem k výše uvedenému kritériu.

Bibliografie je členěna nikoliv na základě některé z možných systematik hudební či obecné muzeologie, nýbrž tematicky dle charakteru samotných prací a jemu odpovídající typologie institucí. Jednotlivá témata se samozřejmě v mnoha textech prostupují; zohledňujeme proto vždy především důležitost jednotlivých textů vzhledem k daným tématům. Vymezení slovenskosti této bibliografie má své limity. V zásadě zde

evidujeme autory, kteří převážně působili v rámci slovenského muzejnictví či knihovnictví a slovenské muzeologie či hudební vědy a jejichž texty se věnují hlavně těmto sférám (takže zde např. až na jednu výjimku neuvádíme práce Alexandera Buchnera), a potom samozřejmě texty odpovídající výše zmíněnému hlavnímu kritériu.

1) Obecné problémy hudební muzeologie

BALLOVÁ, Ľuba: *Výstavy z hľadiska metód hudobnej historiografie.* Múzeum 21, 1976, č. 4, s. 28–31.

BALLOVÁ, Ľuba: *Výsledky riešenia druhej etapy prípravnej fázy čiastkovej úlohy Centrálna evidencia zbierkových predmetov hudobnej povahy č. 534-32-1-11.* In: Hudba a počítač: zborník zo seminára k rezortnej výskumnej úlohe Centrálna evidencia zbierkových predmetov hudobnej povahy v múzeách SSR č. 534-32-1-11. Edd. Edita Bugalová – Marianna Bárdiová. Banská Bystrica 1988, s. 5–26.

BALLOVÁ, Ľuba: *Hudobnovedný výskum v múzeách.* Hudobný život 21, 1989, č. 9, s. 9.

BÁRDIOVÁ, Marianna: *Problematika špecializovaných muzeológií na príklade hudobnej muzeológie.* In: Muzeológia – teória – prax. Ed. Zdena Krišková. Banská Štiavnica 2006, s. 91–107.

BÁRDIOVÁ, Marianna: *Vzťah muzeológie a muzikológie.* Disertační práce. Slovenská akadémia vied, Ústav hudobnej vedy. Bratislava 2006.

BÁRDIOVÁ, Marianna: *Aktuálne otázky múzejnej pedagogiky.* In: Múzeum a muzeológia – ich determinanty a perspektívy v kontexte súčasného sveta. Ed. Zdena Krišková. Banská Bystrica 2008, s. 90–104.

BÁRDIOVÁ, Marianna: *Uplatnenie hudobnej muzeológie pri záchrane, ochrane a sprístupňovaní kultúrneho dedičstva.* In: Hudobné dedičstvo vo fondoch knižníc a múzeí. Ed. Dana Drličková. Bratislava 2009, s. 19–33.

BÁRDIOVÁ, Marianna: *Hudobná muzeológia a jej postavenie v systematike muzeológie a muzikológie.* In: Horizonty umenia. Ed. Mária Strenáčiková. Banská Bystrica 2013 [elektronický sborník na CD].

BERGER, Roman: *Museum and Utopy (An Outline to a Philosophy of Documentation).* In: Contributions to the Study of Traditional Musical Instruments in Museum. Edd. Friedemann Hellwig – Pavel Kurfürst – Ivan Mačák. Bratislava 1987, s. 8–41.

BUCHNER, Alexander: *K problematike hudobného múzea na Slovensku.* Múzeum 1, 1953, č. 4, s. 74–78.

ČÍŽIK, Vladimír: *Dokumentácia súčasného hudobného života v múzeách a iných inštitúciách na Slovensku.* Múzeum 18, 1973, č. 2, s. 96–97.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese (ed.): *Hudobný folklór a jeho sprístupňovanie.* Bratislava 2004.

FOJTÍKOVÁ, Lucia: *Hudobný prameň a múzejný vzdelávací program.* In: Hudobné pramene – kultúrne dedičstvo Slovenska. Ed. Sylvia Urdová. Bratislava 2011, s. 205–213.

HAMAR, Juraj (ed.): *Tradičná a ľudová kultúra v dokumentoch UNSECO.* Bratislava 2007.

HRADSKÁ, Brigita: *K téme ochrany zbierkových fondov.* In: Hudobné pramene – kultúrne dedičstvo Slovenska. Ed. Sylvia Urdová. Bratislava 2011, s. 177–204.

KALINAYOVÁ-BARTOVÁ, Jana: *Úvod do hudobnej muzeológie.* Bratislava 2010.

KRESÁNEK, Jozef: *Úvod do systematiky hudobnej vedy.* Bratislava 1980, zejm. s. 25–40.

LALKOVIČ, Marcel: *Typológia múzeí.* Banská Bystrica 2005.

LALKOVIČ, Marcel: *Hudobné dedičstvo vo fondoch knižníc a múzeí.* In: Hudobné dedičstvo vo fondoch knižníc a múzeí. Ed. Dana Drličková. Bratislava 2009, s. 7–18.
MAČÁK, Ivan: *Prezentácia historických tém a potreby kultúry.* In: Múzejná dokumentácia a prezentácia dejín Slovenska. Edd. Gabriela Podušelová – Elena Kurincová. Bratislava 2000, s. 36–38.
MRUŠKOVIČ, Štefan a kol.: *Etnomuzeológia.* Martin 1993.
POPOVIČ, Anton – ŠKRABÁK, Peter – STRÁNSKÝ, Zbyněk Z.: *Pojmoslovie literárnomúzejnej komunikácie.* Dolný Kubín 1979.
POTÚČEK, Juraj: *K problematike hudobnej dokumentácie na Slovensku.* In: K problematike dokumentácie súčasného hudobného života na Slovensku. Ed. Vladimír Čížik. Bratislava 1986, s. 13–21.
STRÁNSKÝ, Zbyněk Z[byslav]: *Muzeologický prístup k umeleckej skutočnosti.* In: Literárnomúzejný letopis 1–12. Ed. Jozef Beňovský. Martin 1979, s. 104–107.
STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav: *The „Dictionary of Literary Museological Communication". Project of the Hviezdoslav Literary Museum – an outline of its genesis.* ICOM / International Committee for Literary Museums, 1982, č. 6, s. 73–77.
ŠÁŠKY, Ladislav: *Komplexná dokumentácia hudobného života.* In: K problematike dokumentácie súčasného hudobného života na Slovensku. Ed. Vladimír Čížik. Bratislava 1986, s. 5–12.
TAUBEROVÁ, Alexandra: *Dokumentácia pamiatok hudobnej povahy.* Múzeum 36, 1991, č. 4, s. 9–10.
TERRAYOVÁ, Jana: *Metodologické problémy hudobnohistorickej dokumentácie: so zvláštnym zreteľom k výskumu a generálnemu súpisu slovenských hudobných pamiatok.* In: Hudobnovedné štúdie. Ed. Jozef Kresánek. Bratislava 1957, s. 56–105.

2) Dějiny hudebně-muzeologického myšlení

BÁRDIOVÁ, Marianna: *Odraz vzťahu muzeológie a muzikológie v názoroch slovenských a českých teoretikov: príspevok k problematike hudobnej muzeológie.* In: Hudba a počítač. Edd. Marianna Bárdiová – Edita Bugalová. Banská Bystrica 1988, s. 29–38.
BÁRDIOVÁ, Marianna: *Hudobná muzeológia z pohľadu muzikologického diela Jozefa Kresánka.* Musicologica Slovaca 30, 2013, č. 4, s. 224–234.
BÁRDIOVÁ, Marianna: *Hudobné múzejníctvo a hudobná muzeológia na Slovensku v premenách času.* In: Museologica literaria: zborník príspevkov z vedeckej konferencie 15. júna 2017 v Banskej Bystrici. Ed. Soňa Šváčová. Banská Bystrica 2017, s. 1–10.
ČÍŽIK, Vladimír: *Päťdesiatiny PhDr. Ivana Mačáka.* Múzeum 30, 1985, č. 3, s. 90.
ČÍŽIK, Vladimír: *Za hrsť spomienok bývalého múzejníka.* In: Hudobné pramene – kultúrne dedičstvo Slovenska. Ed. Sylvia Urdová. Bratislava 2011, s. 172–174.
KRAJČIOVÁ, Mária: *Poznámky k životu a pôsobeniu Juraja Šimka-Juhása v kontexte jeho prínosu pre slovenské hudobné múzejníctvo.* In: Hudobné pramene – kultúrne dedičstvo Slovenska. Ed. Sylvia Urdová. Bratislava 2011, s. 148–157.
MARCZELLOVÁ, Zuzana: *K päťdesiatinám PhDr. Vladimíra Čížika.* In: Zborník Slovenského národného múzea. História 22, roč. 76. Martin 1982, s. 259–270.
ŠTILICHOVÁ, Danica: *Niekoľko osobných spomienok.* In: Hudobné pramene – kultúrne dedičstvo Slovenska. Ed. Sylvia Urdová. Bratislava 2011, s. 170–171.

3) Muzea a sbírky hudebních nástrojů a jiných trojrozměrných předmětů

JANTOŠČIAK, Peter: *Cesta od katalogizačných kariet k digitálnym záznamom: Digitálne záznamy umeleckých hudobných nástrojov v SNM–Hudobnom múzeu.* In: Hudobné pramene – kultúrne dedičstvo Slovenska. Ed. Sylvia Urdová. Bratislava 2011, s. 268–276.

KALINAYOVÁ-BARTOVÁ, Jana (ed.): *Sprievodca po zbierkovom fonde Hudobného múzea Slovenského národného múzea. II., Zbierky hudobných nástrojov 1965–2002 = Guide to the collections of the Music Museum of the Slovak National Museum. II., Collections of musical instruments.* Bratislava 2003.

KALINAYOVÁ-BARTOVÁ, Jana: *Poznámky k pamiatkam dokumentujúcim vývoj záznamu zvuku vo vybraných múzeách.* Na počiatku (ne)bol fonograf. História záznamu zvuku. Ed. Dana Drličková. Bratislava 2010, s. 36–42.

KALINAYOVÁ-BARTOVÁ, Jana: *K aktuálnemu stavu hudobnoikonografického výskumu.* In: Hudobné pramene – kultúrne dedičstvo Slovenska. Ed. Sylvia Urdová. Bratislava 2011, s. 214–218.

MAČÁK, Ivan: *On the Problem of Complex Documentation of Traditional Musical Instruments.* In: Contributions to the Study of Traditional Musical Instruments in Museum. Edd. Friedemann Hellwig – Pavel Kurfürst – Ivan Mačák. Bratislava 1987, s. 42–53.

MAČÁK, Ivan: *Na margo použitia výpočtovej techniky pri spracovávání zbierok hudobných nástrojov.* In: Hudba a počítač: zborník zo seminára k rezortnej výskumnej úlohe Centrálna evidencia zbierkových predmetov hudobnej povahy v múzeách SSR č. 534-32-1-11. Edd. Edita Bugalová – Marianna Bárdiová. Banská Bystrica 1988, s. 85–87.

MAČÁK, Ivan: *Nové indické hudobné nástroje v zbierkach SNM–Hudobného múzea v Bratislave.* Múzeum 43, 1998, č. 3, s. 10–12.

PETŐCZOVÁ-MATÚŠOVÁ, Janka. *Historické tympany v spišských a šarišských múzeách.* Slovenská hudba 33, 2007, č. 3–4, s. 380–407.

TAUBEROVÁ, Alexandra: *Dokumentácia ikonografických pamiatok a torzovitých častí zbierok hudobných tlačí.* In: Hudba a počítač: zborník zo seminára k rezortnej výskumnej úlohe Centrálna evidencia zbierkových predmetov hudobnej povahy v múzeách SSR č. 534-32-1-11. Edd. Edita Bugalová – Marianna Bárdiová. Banská Bystrica 1988, s. 91–93.

4) Monografická muzea (památníky, pamětní síně) a s nimi související fenomény

BALLOVÁ, Ľuba: *Beethovenovské pamiatky na Slovensku.* Československá Beethoveniána, 1967, č. 4–5, s. 1–8.

BALLOVÁ, Ľuba: *Múzeum Johanna Nepomuka Hummela.* Pamiatky a múzeá 46, 1997, č. 2, s. 67.

BÁRDIOVÁ, Marianna: *Cikkerova pozostalosť z pohľadu hudobnej muzeológie.* Slovenská hudba 38, 2012, č. 1, s. 99–113.

BUGALOVÁ, Edita: *Mikuláš Schneider-Trnavský (1881–1958) v múzeu.* Múzeum 64, 2018, č. 2, s. 28–30.

ČERVENÁ, Ľudmila: *Spracovanie fondu Pavla Tonkoviča v Literárnom a hudobnom múzeu v Banskej Bystrici.* In: Hudba a počítač: zborník zo seminára k rezortnej výskumnej úlohe Centrálna evidencia zbierkových predmetov hudobnej povahy v múzeách SSR č. 534-32-1-11. Edd. Edita Bugalová – Marianna Bárdiová. Banská Bystrica 1988, s. 111–119.

GUTEK, František: *Pozostalosť Bélu Kélera v Šarišskom múzeu v Bardejove.* In: Tvorba bardejovského rodáka Bélu Kélera z pohľadu muzikológov a interpretov 21. storočia. Ed. K. Medňanský. Prešov 2013, s. 49–62.

GUTEK, František: *Hudobná pozostalosť a memorabílie Bélu Kélera.* Múzeum 64, 2018, č. 2, s. 39–42.

V. H. [HELFERT, Vladimír]: *Posmrtná výstava Jana Levoslava Belly v Bratislavě.* Musikologie 1, 1938, s. 151–152.

KRESÁNKOVÁ, Lujza: *Le musée Johann Nepomuk Hummel: Guide de musée.* Bratislava 1972.

MEDŇANSKÁ, Irena: *Skladateľský odkaz Bélu Kélera (1820–1882) v Šarišskom múzeu v Bardejove.* In: Pramene slovenskej hudby. Edd. Martina Božeková – Anna Kucianová. Martin 2012, s. 33–49.

MICHALICOVÁ, Irena: *Múzeum Jána Cikkera, jeho činnosť a perspektívy.* Slovenská hudba 38, 2012, č. 1, s. 100–105.

MICHALICOVÁ, Irena: *Čím žije Múzeum Jána Cikkera.* Múzeum 64, 2018, č. 2, s. 57–61.

SEDLÁKOVÁ, Katarína: *Múzeum Jána Cikkera ako model inovácie hudobného múzea.* Bakalárská práce. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra kulturológie. Nitra 2010.

ŠIMIG, Imrich: *Ján Egry v zbierkovom fonde ŠVK–Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici.* In: Pramene slovenskej hudby. Edd. Martina Božeková – Anna Kucianová. Martin 2012, s. 50–62.

ŠIMIG, Imrich: *Tibor Andrašovan v zbierkovom fonde ŠVK – Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici.* Múzeum 64, 2018, č. 2, s. 31–34.

ŠTILICHOVÁ, Danica: *Spracovanie fondu národného umelca Eugena Suchoňa uloženého v zbierkach Hudobného oddelenia Historického ústavu Slovenského národného múzea v Bratislave.* In: Hudba a počítač: zborník zo seminára k rezortnej výskumnej úlohe Centrálna evidencia zbierkových predmetov hudobnej povahy v múzeách SSR č. 534-32-1-11. Edd. Edita Bugalová – Marianna Bárdiová. Banská Bystrica 1988, s. 103–108.

TERRAYOVÁ, Jana: *Múzeum Mikuláša Schneidra-Trnavského.* Hudební rozhledy 11, 1958, č. 23, s. 986.

5) „Hudební archivy" a jiné sbírky hudebnin a dvojrozměrných materiálů mimo knihovny

BÁRDIOVÁ, Marianna: *Hudobno-múzejný pohľad na zborovú tvorbu Jána Móryho.* Cantus choralis slovaca 1998. Ed. Milan Pazúrik. Banská Bystrica 1999, s. 72–77.

BUGALOVÁ, Edita: *Písomné hudobné pramene 19. storočia v zbierkovom fonde SNM–Hudobného múzea.* In: Pramene slovenskej hudby. Edd. Martina Božeková – Anna Kucianová. Martin 2012, s. 13–20.

ČERNECKÝ, Ladislav: *Libraries and Archives of Music Schools in Czechoslovakia.* Fontes artis musicae 22, 1975, č. 3, s. 112–113.

ČÍŽIK, Vladimír: *Dokumentačné materiály so vzťahom k hudobnej pedagogike v hudobnom oddelení Historického múzea SNM v Bratislave.* In: Aktuálne otázky školského múzejníctva II. Edd. Vladimír Michalička – Eva Plešková – Daniela Vaněková. Bratislava 1990, s. 92–97.

FRANCOVÁ, Zuzana: *Fotografická zbierka Jána Batku (1845–1917) ako hudobný prameň.* Múzeum 64, 2018, č. 2, s. 35–38.

KALINAYOVÁ-BARTOVÁ, Jana et al.: *Sprievodca po zbierkovom fonde Hudobného múzea Slovenského národného múzea = Guide to collections of the Music Museum of the Slovak National Museum. 1, Musical collections of archive type 1965–2000. 1, Hudobné zbierky archívnej povahy 1965–2000.* Bratislava 2001.

MUNTÁG, Emanuel: *The Archive of Music Manuscripts of Matica Slovenská.* Fontes artis musicae 38, 1991, č. 4, s. 293–295.

MUNTÁG, Emanuel: *Archív hudobných rukopisov Matice slovenskej (1954–1993).* Slovenská hudba 25, 1999, č. 4, s. 515–519.

OREL, Dobroslav: *Hudební prameny na Slovensku.* In: Príspevky k praveku, dejinám a národopisu Slovenska. Edd. Jan Eisner – Jan Hofman – Vilém Pražák. Bratislava 1931, s. 59–79.

SEDLÁKOVÁ, Viera: *Hudobné rukopisné zbierky vo fondoch Archívu literatúry a umenia SNK.* In: Hudobné dedičstvo vo fondoch knižníc a múzeí. Ed. Dana Drličková. Bratislava 2009, s. 41–48.

TERRAYOVÁ, Jana: *Súpis archívnych hudobných fondov na Slovensku.* In: Hudobnovedné štúdie. Bratislava 1960, s. 197–328.

6) Hudební knihovny, fonotéky, hudebně-dokumentační/informační centra; dokumentace současného hudebního života

BENÁKOVÁ, Anna: *Aktivity Hudobného oddelenia Knižnice Juraja Fándlyho v Trnave.* In: Hudobné knihovníctvo v jubilejnom roku Eugena Suchoňa. Bratislava 2010, s. 103–105.

BERKA, Miloš: *Systematické triedenie hudobných nahrávok: gramofónové platne.* Bratislava 1966.

BERKA, Miloš: *Systematické triedenie hudobnej literatúry a hudobných nahrávok.* Bratislava 1967.

BERKA, Miloš: *Gramofónová platňa v knižnici.* Čitateľ 17, 1968, č. 2, s. 63–65.

BERKA, Miloš: *Hudba v knižnici.* Slovenská hudba 12, 1968, č. 2, s. 78.

BOŽEKOVÁ, Martina: *Stretnutia hudobných knihovníkov, pracovníkov archívov, múzeí a dokumentačných centier.* Knižnica 14, 2013, č. 1, s. 24–26.

BOŽENEK, Karel: *Dokumentácia súčasného hudobného života.* In: K problematike dokumentácie súčasného hudobného života na Slovensku. Ed. Vladimír Čížik. Bratislava 1986, s. 65–72.

BREZOVSKÁ, Helena: *Aktivity hudobného úseku Krajskej knižnice Karola Kmeťku v Nitre.* In: Hudobné knihovníctvo v jubilejnom roku Eugena Suchoňa. Bratislava 2010, s. 99–100.

ČÍŽIK, Vladimír: *Hudobná dokumentácia súčasnosti v Slovenskom národnom múzeu.* Bulletin Čs. skupiny AIBM, 1977, č. 3, s. 24–31.

ČÍŽIK, Vladimír: *Budovanie databanky informácií o súčasnom slovenskom hudobnom živote ako súčasť dokumentačných úloh na úseku novších dejín v Hudobnom oddelení Historického*

ústavu SNM v Bratislave. In: Hudba a počítač: zborník zo seminára k rezortnej výskumnej úlohe Centrálna evidencia zbierkových predmetov hudobnej povahy v múzeách SSR č. 534-32-1-11. Edd. Edita Bugalová – Marianna Bárdiová. Banská Bystrica 1988, s. 97–100.

DRLIČKOVÁ, Dana: *Požičiavanie zvukových a zvukovo-obrazových dokumentov – súčasná prax v európskych knižniciach*. In: Hudobné knihovníctvo na Slovensku. Ed. Dana Drličková. Bratislava 2007, s. 6–15.

DRLIČKOVÁ, Dana: *Hudobné knihovníctvo na Slovensku – situácia v roku 2007*. In: Hudobné knihovníctvo v jubilejnom roku Eugena Suchoňa. Bratislava 2010, s. 57–63.

DRLIČKOVÁ, Dana: *Situácia hudobného knihovníctva v roku 2008*. Na počiatku (ne)bol fonograf. História záznamu zvuku. Ed. Dana Drličková. Bratislava 2010, s. 67–78.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Dôležitý krok v živote hudobno-dokumentačných inštitúcií*. Hudobný život 6, 1974, č. 22, s. 7.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Vzdelávanie knihovníkov hudobných oddelení*. Čitateľ 28, 1979, č. 10, s. 360.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Hudobný kabinet Univerzitnej knižnice*. In: Univerzitná knižnica v Bratislave 1969–1979. Ed. Kamila Fircáková. Bratislava 1980, s. 149–152.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *O úlohe a poslaní hudobných knižníc*. Čitateľ 30, 1981, č. 7–8, s. 271–273.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese – DVOŘÁK, Vladimír: *Práca s hudobnými fondmi v knižniciach SSR*. In: Knižničný zborník 1983. Martin 1983, s. 120–137.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Charakteristika hudobných dokumentov*. Čitateľ 33, 1984, č. 6, s. 210–212.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Audiovizuálne prostriedky v knižniciach* [bibliografický leták]. Bratislava 1984.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Hudobné stredisko*. In: Univerzitná knižnica v Bratislave 1980–1985. Edd. Kamila Fircáková – Vincent Kútik. Bratislava 1986, s. 80–85.

[DUKA-ZÓLYOMI, Emese?]. *Vybrané kapitoly z hudobného knihovníctva*. Martin 1985.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Miesto hudobných oddelení v estetickej výchove v ľudových knižniciach*. In: Informácie a materiály pre potreby jednotnej sústavy knižníc na Slovensku. Martin 1985, s. 49–56.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Vzťahy hudobného umenia a iných odborov v práci hudobného knihovníctva*. In: Hudba v živote socialistickej spoločnosti. Bratislava 1986, s. 56–72.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese (ed.): *Úloha hudobných oddelení v uchovávaní hudobného dedičstva*. Bratislava 1987.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese (ed.): *Populárna hudba a jej postavenie v socialistickej knižnici*. Bratislava 1988, s. 70–85.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Aktivizácia hudobných knihovníkov vo Zväze slovenských knihovníkov a informatikov*. Zväzový bulletin 20, 1989, č. 2, s. 8–10.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Literatúra o československej produkcii zvukových dokumentov*. In: Československá produkcia zvukových a audiovizuálnych dokumentov v knižničnej praxi. Ed. Emese Duka-Zólyomiová. Bratislava 1989, s. 123–128.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Vývoj zvukových a audiovizuálnych dokumentov (AVD) a ich význam v knižničnej praxi*. In: Československá produkcia zvukových a audiovizuálnych dokumentov v knižničnej praxi. Ed. Emese Duka-Zólyomiová. Bratislava 1989, s. 11–31.

DUKA-ZÓLYOMI, Emese (ed.): *Technické vybavenie hudobných oddelení v knižniciach*. Bratislava 1990.
DUKA-ZÓLYOMIOVÁ, Emese: *Music Librarianship in Slovakia*. Fontes artis musicae 38, 1991, č. 4, s. 287–292.
DUKA-ZÓLYOMI, Emese (ed.): *Hudobné knihovníctvo na Slovensku a skúsenosti partnerských knižníc v Čechách a v zahraničí*. Bratislava 1992.
DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Organizovanosť hudobného knihovníctva na Slovensku*. Knižnice a informácie 27, 1995, č. 5, s. 204–210.
DUKA-ZÓLYOMI, Emese (ed.): *Formy a druhy populárnej hudby a aktuálne otázky hudobného knihovníctva*. Bratislava 1998.
DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Problematika hudobného knihovníctva na Slovensku*. Slovenská hudba 25, 1999, č. 4, s. 531–535.
DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Hudobný kabinet*. In: Univerzitná knižnica v Bratislave 1919–1999: osemdesiat rokov v službách vedy a poznania. Ed. Alojz Androvič. Bratislava 1999, s. 37–38.
DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Hudobný kabinet Univerzitnej knižnice v Bratislave*. In: Hudobný život 32, 2000, č. 10, s. 36–37.
DUKA-ZÓLYOMI, Emese (ed.): *Hudba ako organická zložka umenia*. Bratislava 2001.
DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Úvahy nad dvadsaťročnou činnosťou Komisie pre hudobné knižnice*. In: 55 rokov knihovníckej spolkovej činnosti (1946–2001). Ed. Marta Weissová. Bratislava 2001, s. 56–62.
DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Nestor hudobného knihovníctva na Slovensku Vladimír Dvořák 80-ročný*. Knižnica 4, 2003, č. 10, s. 509–510.
DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Vzdelávanie hudobných knihovníkov na Slovensku*. Knižnica 5, 2004, č. 1– 2, s. 3–5.
DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Dokumenty súčasnej slovenskej liturgickej hudby*. In: 2000 rokov cirkevnej hudby. Ed. Emese Duka-Zólyomiová. Bratislava 2005, s. 52–61.
DUKA-ZÓLYOMI, Emese: *Hudobné pracoviská vo verejných knižniciach na Slovensku*. In: Hudobné knihovníctvo na Slovensku. Ed. Dana Drličková. Bratislava 2007, s. 6–15.
DVOŘÁK, Vladimír: *Gramofónová platňa v knižnici*. In: Knižničný zborník 1959. Martin 1959, s. 77–93.
DVOŘÁK, Vladimír: *Z histórie Čs. skupiny AIBM*. Bulletin Čs. skupiny AIBM, 1973, č. 1, s. 4–5.
DVOŘÁK, Vladimír: *Hudobné knižnice v ČSSR*. Čitateľ 23, 1974, č. 4, s. 136–137.
DVOŘÁK, Vladimír: *Vývoj hudobných knižníc v Bratislave v rokoch 1948–1978*. In: Hudobná kultúra Bratislavy v období 1948–1978. Ed. Katarína Horváthová. Bratislava 1978, s. 93–106.
DVOŘÁK, Vladimír: *Súčasný stav a perspektívy hudobno-dokumentačnej práce v ČSSR*. In: Sympózium predstaviteľov hudobno-dokumentačných inštitúcií zo socialistických krajín 7. – 11. 10. 1974. Martin 1978, s. 17–32.
FIRCÁKOVÁ, Kamila: *Hudobná knihovníčka Emese Duka-Zólyomi* [včetně bibliografie]. Bulletin Univerzitnej knižnice v Bratislave, 2005, č. 2, s. 70–83.

GALLOVÁ, Dana: *Univerzálna dostupnosť zvukových dokumentov.* In: Československá produkcia zvukových a audiovizuálnych dokumentov v knižničnej praxi. Ed. Emese Duka-Zólyomiová. Bratislava 1989, s. 109–122.
GONŠČÁKOVÁ, Silvia: *The Libraries of the Music Schools in Slovakia.* Fontes artis musicae 38, 1991, č. 4, s. 296–301.
HANÁČKOVÁ, Silvia: *Digitalizácia v archíve RTVS – rozhlasové hudobné fondy.* Pramene slovenskej hudby. Edd. Martina Božeková – Anna Kucianová. Martin 2012, s. 139–142.
HORÁKOVÁ, Ľubica: *Audiovizuálne prostriedky v knižniciach.* In: Knižničný zborník 1976. Martin 1977, s. 270–275.
HÝROŠOVÁ, Matilda: *Mapovanie súčasného stavu hudobných oddelení v knižniciach Slovenskej republiky.* Rigorózní práce. Žilinská univerzita, Fakulta humanitných vied. Žilina 2011.
HÝROŠOVÁ, Matilda: *Hudobné knihovníctvo na Slovensku.* Pardubice 2011.
CHUDZIAKOVÁ, Marta: *K novému dokumentu o budovaní hudobných oddelení v knižniciach na Slovensku.* Čitateľ 33, 1984, č. 6, s. 208–209.
KALINOVÁ, Vlasta: *Koncepcia práce s audiovizuálnymi dokumentmi.* In: Československá produkcia zvukových a audiovizuálnych dokumentov v knižničnej praxi. Ed. Emese Duka-Zólyomiová. Bratislava 1989, s. 87–88.
KATOVÁ, Ľudmila: *Sprístupňovanie hudobnín a audiovizuálnych dokumentov.* Knižnica 5, 2004, č. 1–2, s. 10–11.
KATUŠČÁK, Martin: *Projekt digitalizácie hudobných dokumentov.* In: Hudobné dedičstvo vo fondoch knižníc a múzeí. Ed. Dana Drličková. Bratislava 2009, s. 53–61.
KOLIVOŠKOVÁ, Elena: *Hudobné oddelenie v knižnici: odporúčajúca bibliografia.* Košice 1979.
KUCIANOVÁ, Anna: *Práca s hudobnými dokumentami v knižnici.* Čitateľ 35, 1986, č. 9,s. 318–319.
LOBOTKOVÁ, Jana: *Budovanie a využívanie fondov hudobného oddelenia.* Čitateľ 28, 1979, č. 11, s. 414–415.
MARCZELLOVÁ, Zuzana – ČUNDERLÍKOVÁ, Eva: *K problematike dokumentácie súčasnej slovenskej hudobnej tvorby v SHF.* In: K problematike dokumentácie súčasného hudobného života na Slovensku. Ed. Vladimír Čížik. Bratislava 1986, s. 29–34.
MATÚŠ, František: *K problematike inštitucionálneho zabezpečenia dokumentácie súčasného hudobného života na východnom Slovensku.* In: K problematike dokumentácie súčasného hudobného života na Slovensku. Ed. Vladimír Čížik. Bratislava 1986, s. 57–64.
MÉSZÁROSOVÁ, Klára: *Hudobné pramene v rukopisnom fonde Univerzitnej knižnice v Bratislave.* In: Hudobné pramene – kultúrne dedičstvo Slovenska. Ed. Sylvia Urdová. Bratislava 2011, s. 112–118.
MICHALOVÁ, Jana: *Fondy zvukových dokumentov v ľudových knižniciach na Slovensku.* In: Československá produkcia zvukových a audiovizuálnych dokumentov v knižničnej praxi. Ed. Emese Duka-Zólyomiová. Bratislava 1989, s. 97–108.
MUNTÁG, Emanuel: *Vedecká a dokumentačná činnosť hudobnodokumentačných pracovísk v ČSSR.* Bulletin Čs. skupiny AIBM, 1976, č. 2, s. 8–21.
MUNTÁG, Emanuel: *Historický prierez činnosťou hudobného odboru MS a ďalšie aktivity Matice slovenskej v oblasti hudby.* Knižnice a informácie 28, 1996, č. 12, s. 519–527.

NOVÁKOVÁ, Marta: *Zvukový dokument, audiálny dokument, auditívny dokument.* In: Informačná výchova: terminologický a výkladový slovník. Ed. Dušan Katuščák. Bratislava 1998, s. 367.

OREL, Dobroslav: *Hudební památky františkánské knihovny v Bratislavě.* Bratislava 1930.

POLAKOVIČOVÁ, Viera: *The Music Information Centre of the Slovak Music Fund (Slovak MIC): The History of the Slovak Music Fund and its Financial Resources.* Fontes artis musicae 38, 1991, č. 4, s. 308–311.

PRAŽIENKOVÁ, Jana: *Vývoj a perspektívy hudobného knihovníctva na Slovensku.* Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a knihovnictví. Brno 2010.

PRAŽIENKOVÁ, Jana: *Vývoj hudobných oddelení verejných knižníc v číslach.* In: Hudobné knihovníctvo v jubilejnom roku Eugena Suchoňa. Bratislava 2010, s. 63–75.

SEDLICKÝ, Tibor: *K dokumentácii hudobnopedagogickej problematiky.* In: K problematike dokumentácie súčasného hudobného života na Slovensku. Ed. Vladimír Čížik. Bratislava 1986, s. 42–56.

SCHWARZ, M.: *Ako sme budovali hudobné oddelenie.* Čitateľ 15, 1966, č. 1, s. 25–28.

ŠIMIG, Imrich: *Prezentačné aktivity Štátnej vedeckej knižnice a Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici pre znevýhodnených návštevníkov.* In: Hudobné knihovníctvo v jubilejnom roku Eugena Suchoňa. Bratislava 2010, s. 83–96.

TERRAYOVÁ, Jana: *O Čaplovičovej knižnici v Dolnom Kubíne.* Slovenská hudba 10, 1966, č. 3, s. 110–111.

VÉGH, Norbert: *Digitálna knižnica Slovenskej knižnice pro nevidiacich a hudobní knihovníci.* In: Hudobné dedičstvo vo fondoch knižníc a múzeí. Ed. Dana Drličková. Bratislava 2009, s. 61–75.

VOKROJ, Milan: *Audiovizuálne študovne vo verejných knižniciach.* Čitateľ 24, 1975, č. 6, s. 212–214.

7) Komplexní hudební muzea, všeobecná pojednání o vývoji hudebního muzejnictví

[ANONYM]: *Dokumentácia pamiatok hudobnej povahy v Hudobnom oddelení Historického ústavu Slovenského národného múzea v Bratislave* [interní metodický materiál]. Bratislava 1988.

BALLOVÁ, Ľuba: *Budovanie hudobného oddelenia SNM.* Múzeum 12, 1967, č. 3, s. 9–11.

BALLOVÁ, Ľubica – ČÍŽIK, Vladimír – MAČÁK, Ivan et al.: *Hudobné zbierky Slovenského národného múzea = Musiksammlungen des slowakischen Nationalmuseums (1965–1975).* Bratislava 1975.

BÁRDIOVÁ, Marianna: *Hudobnodokumentačná a muzikologická práca v Literárnom a hudobnom múzeu v Banskej Bystrici.* Literárno-hudobné Pohronie, 1983, č. 15, s. 33–38.

BÁRDIOVÁ, Marianna: *Dokumentácia hudobnej tvorby s tematikou SNP v Literárnom a hudobnom múzeu v Banskej Bystrici.* In: Slovenské národné povstanie v hudbe. Ed. Marianna Bárdiová. Banská Bystrica 1985, s. 134–140.

BÁRDIOVÁ, Marianna: *Príspevok k problematike bibliografickej činnosti v Literárnom a hudobnom múzeu v Banskej Bystrici s osobitným zreteľom na oblasť hudby.* In: Informácie

a materiály č. 164.3-4. Zborník zo seminára konaného v dňoch 3. – 4. októbra 1984 v Štiavnických Baniach. Ed. Elena Kukučková. Martin 1985, s. 49–54.
BÁRDIOVÁ, Marianna: *Dokumentácia súčasnej hudobnej kultúry v Literárnom a hudobnom múzeu v Banskej Bystrici.* In: K problematike dokumentácie súčasného hudobného života na Slovensku. Ed. Vladimír Čížik. Bratislava 1986, s. 35–41.
BÁRDIOVÁ, Marianna: *Literárne a hudobné múzeum, 25 rokov.* Banská Bystrica 1994.
BÁRDIOVÁ, Marianna: *Štvrťstoročnica banskobystrického Literárneho a hudobného múzea.* Múzeum 39, 1994, č. 4, s. 12–13.
BÁRDIOVÁ, Marianna: *Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici a umelecká výchova.* In: Ako ďalej v hudobnej výchove? Ed. Eva Langsteinová – Ľudmila Červená. Banská Bystrica 1995, s. 214–221.
BÁRDIOVÁ, Marianna: *Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici, jeho zástoja perspektíva v rozvoji kultúry a umenia mesta a regiónu.* In: Mestská konferencia o kultúre a umení v Banskej Bystrici. Ed. Rudolf Veselovský. Banská Bystrica 1995, s. 19–23.
BÁRDIOVÁ, Marianna: *Jubilejné zamyslenie [k 30. výročiu LHM BB].* Spravodajca Zväzu múzeí na Slovensku 2, 1999, č. 3, s. 3–4.
BÁRDIOVÁ, Marianna: *Zástoj Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici v hudobnej kultúre Slovenska.* Slovenská hudba 25, 1999, č. 4, s. 520–530.
BÁRDIOVÁ, Marianna: *Špecializované vyučovacie hodiny v Literárnom a hudobnom múzeu v Banskej Bystrici – typy, zameranie, obsah.* In: Múzeum školou a hrou. Ed. Marianna Šáškyová. Bratislava 2000, s. 58–63.
BÁRDIOVÁ, Marianna: *Literárne a hudobné múzeum.* In: Knižnica v premenách času, 1926–2001. Ed. Oľga Lauková. Banská Bystrica 2001, s. 67–69.
BÁRDIOVÁ, Marianna – FUDRA, Igor – ŽABKOVÁ, Soňa – TROLIGOVÁ, Zlata – ŠÍPKA, Miloslav (edd.): *Sprievodca po fondoch Literárneho a hudobného múzea.* Banská Bystrica 2001.
BÁRDIOVÁ, Marianna: *Múzeum – domov múz alebo Čo s malým domom, keď je múz veľa?* [O expozicích LHM]. Múzeum 48, 2002, č. 3, s. 18–22.
BORGUĽOVÁ, Jana: *Zamyslenie sa nad dvadsaťročným jubileom Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici.* Múzeum 34, 1989, č. 2, s. 35–37.
BUGALOVÁ, Edita: *Hudobné pramene – kultúrne dedičstvo Slovenska: poznámky k vývoju tezaurácie hudobných prameňov na Slovensku.* In: Hudobné pramene – kultúrne dedičstvo Slovenska. Ed. Sylvia Urdová. Bratislava 2011, s. 5–10.
BUGALOVÁ, Edita: *Hudobné pramene – kultúrne dedičstvo Slovenska.* Pamiatky a múzeá 61, 2012, č. 1, s. 68–69.
BUGALOVÁ, Edita: *Hudobné pramene – kultúrne dedičstvo Slovenska.* Múzeum 58, 2012, č. 2, s. 57–58.
BUGALOVÁ, Edita: *SNM–Hudobné múzeum z pohľadu vybraných súborov zbierkových predmetov.* Múzeum 59, 2013, č. 3, s. 16–19.
BUGALOVÁ, Edita: *Počiatky hudobného múzejníctva na Slovensku.* Múzeum 64, 2018, č. 2, s. 1–2.
ČERVENÁ, Ľudmila: *Idea Slovenského národného povstania v slovenskej a českej hudbe a jej riešenie aplikáciou výpočtovej techniky.* In: Práca literárnych múzeí po XII. zjazde KSČ. Ed. Jozef Beňovský. Martin 1988, s. 122–126.

ČÍŽIK, Vladimír: *Dokumentácia súčasného hudobného života na Hudobnom oddelení SNM v Bratislave.* In: K problematike dokumentácie súčasného hudobného života na Slovensku. Ed. Vladimír Čížik. Bratislava 1986, s. 22–28.

ČÍŽIK, Vladimír: *Tri decéniá Literárno-hudobného múzea v Banskej Bystrici.* Hudobný život 31, 1999, č. 11, s. 4–5.

FOJTÍKOVÁ, Lucia: *Ako prezentujeme hudbu v SNM–Hudobnom múzeu.* Múzeum 64, 2008, č. 2, s. 49–52.

FOJTÍKOVÁ, Lucia: *Museum Pedagogy and Educational Programs in SNM–Music Museum.* Muzeológia a kultúrne dedičstvo 2, 2014, č. 2, s. 66–72.

FOJTÍKOVÁ, Lucia: *Ako ďalej s populárnou hudbou v SNM–Hudobnom múzeu?* Múzeum 64, 2018, č. 2, s. 25–27.

KALINAYOVÁ, Jana: *Koncepcia počítačového spracovania zbierkových predmetov v Hudobnom múzeu SNM.* Múzeum 36, 1991, č. 4, s. 10–16.

KALINAYOVÁ, Jana: *Slovenské národné múzeum – Hudobné múzeum.* Pamiatky a múzeá 46, 1997, č. 2, s. 64–65.

KALINAYOVÁ, Jana: *Hudobné múzeum Slovenského národného múzea – stav, problémy, perspektívy.* Slovenská hudba 25, 1999, č. 4, s. 509–514.

KALINAYOVÁ-BARTOVÁ, Jana: *Klenoty z múzea alebo ako sa zbiera hudba.* Múzeum 64, 2008, č. 2, s. 55–57.

KALINAYOVÁ-BARTOVÁ, Jana: *Poznámky k dokumentu Stratégia a aplikácia na SNM–Hudobné múzeum.* Múzeum 56, 2010, č. 4, s. 11–14.

LAUKOVÁ, Pavlína: *History of Museum Preservation of Musical Items: General and Popular Music Museums in the 20th Century.* Muzeológia a kultúrne dedičstvo 3, 2015, č. 2, s. 105–114.

LEHOTSKÁ, Miriam: *Špecifiká SNM–Hudobného múzea ako ochrancu hudobného dedičstva.* In: Hudobné dedičstvo vo fondoch knižníc a múzeí. Ed. Dana Drličková. Bratislava 2009, s. 34–40.

MAČÁK, Ivan: *Zo zbierok Hudobného múzea.* Pamiatky a múzeá 46, 1997, č. 4, s. 52–55.

PETÁCH, Emil: *Hudobné oddelenie Št. východoslovenského múzea.* Múzeum 1, 1953, č. 1, s. 34–36.

TAUBEROVÁ, Alexandra: *Nahliadnutie do života Hudobného múzea Slovenského národného múzea v rokoch 1975–2000.* In: Hudobné pramene – kultúrne dedičstvo Slovenska. Ed. Sylvia Urdová. Bratislava 2011, s. 175–176.

URDOVÁ, Sylvia: *Odborná dokumentácia zbierkového fondu v SNM–Hudobnom múzeu.* Múzeum 64, 2018, č. 2, s. 8–11.

Summary

Bibliography of Slovak music museology

Miloš Zapletal

The present bibliographic account of Slovak music museology is based on the conception of music museology as a subdiscipline of general museology: a discipline which deals with the manifestations of museality in the field of music culture. Adequately, we do not understand music museology only as reflection of the music museum activities, but we also record works devoted to other types of memory and documentation institutions (especially various types of music libraries and "music archives"), as well as non-institutionalized manifestations of musical museality. This bibliography is a selected one. Above all, we record published texts that can serve as secondary literature for music museology and as sources (primary literature) for the history of Slovak music-museological thought. The bibliography is divided neither on the basis of any possible systematics of music or general museology, nor on the systematics of musicology. It is divided thematically, according to the nature of the works themselves and the corresponding typology of memory institutions as follows: (1) general problems of music museology; (2) history of music-museological thought; (3) museums and collections of musical instruments and other three-dimensional objects; (4) monographic museums (memorials, memorial halls) and related phenomena; (5) "music archives", and other collections of musicalia and two-dimensional materials outside libraries; (6) music libraries, music documentation/information centres; documentation of contemporary musical life; (7) complex music museums; general treatises on the development of music museology.

Acta Historica

Universitatis Silesianae Opaviensis

RECENZE
A ANOTACE

TOMÁŠOVÁ, Veronika: Evangelíci na Těšínsku v tolerančním období (1781–1861).

Český Těšín, Slezská církev evangelická a. v., 2018, 332 s. ISBN 978-80-87340-03-5

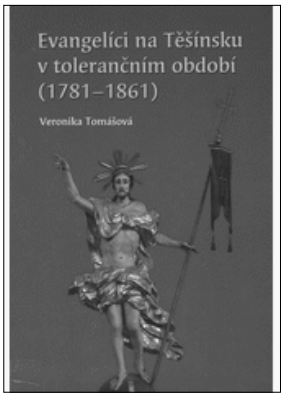

Evangelíci na Těšínsku byli již od počátku 18. století v rámci Předlitavska ve zcela výjimečném postavení. Díky zásahu švédského krále Karla XII. povolil císař Josef I. Habsburský vystavět ve Slezsku šest tzv. milostivých kostelů. Jedním z nich byl také Ježíšův kostel v Těšíně, který zůstal po ztrátě většiny Slezska ve prospěch Pruska jediným na území habsburské monarchie. Těšín se tak stal v 18. století centrem evangelíků nejen z Rakouského Slezska, ale i širšího okolí. S příchodem tolerančního patentu Josefa II. mohli evangelíci zakládat další sbory, modlitebny a školy. Postupně se od těšínského sboru, který byl nazýván mateřským, oddělilo dvanáct nových sborů. Tato situace neměla v Čechách a na Moravě srovnání.

Právě obdobím od vydání tolerančního patentu v roce 1781 do vydání tzv. protestantského patentu císařem Františkem Josefem I. se zabývá monografie historičky Veroniky Tomášové, která je rovněž členkou historické komise Slezské církve evangelické augsburského vyznání. Tato kniha je vůbec prvním česky psaným syntetickým zpracováním dějin evangelíků na Těšínsku v daném období. Autorka využila veškerou dostupnou literaturu, především německou a polskou, kterou doplnila archivním materiálem zejména z těšínských fondů a zemských archivů v Opavě a Brně.

Monografie je rozčleněna do šesti kapitol, které se věnují jednotlivým okruhům vnitřního života evangelíků na Těšínsku s chronologickými i geografickými přesahy. Po úvodní kapitole podrobně rozebírající problematiku tolerančního patentu se Tomášová zabývá nově vzniklou evangelickou církevní správou, evangelickým školstvím a náboženským životem. Zaslouženě je pak pozornost věnována revolučnímu období let 1848–49, kdy evangelíci na Těšínsku sehráli významnou roli a podíleli se na všech zásadních politických událostech regionu. Hodnotná je rovněž závěrečná kapitola zaměřená na otázku evangelictví a počátku národnostních bojů na Těšínsku, která je často v české odborné literatuře opomíjena.

Celá kniha je opatřena bohatým poznámkovým aparátem, soupisem pramenů, literatury, jmenným a místním rejstříkem. Přínosné jsou tabulkové přehledy s počty evangelíků na Těšínsku, evangelických škol nebo předních představitelů evangelické církve v letech 1781–1861. Působivé je rovněž velké množství obrazových příloh, které vhodně doplňují text a čtenáři tak umožňují ucelenější vhled do celé problematiky.

Autorka ve své knize využívá velmi často citace z pramenů, dobového tisku nebo pamětí současníků, jejich délka (i několik stran) však působí mnohdy rušivě a jistě by bylo možné jejich zkrácení. Rovněž by v řadě případů byl žádoucí kritický rozbor, popř. komentář k uvedeným citacím. Lze se rovněž pozastavit nad samotným označením sledovaného období jako tolerančním, neboť v odborné literatuře se za toto období označují zpravidla pouze léta 1781–1849, kdy bylo vydáno císařem Františkem Josefem I. tzv. protestantské provizorium, kterým se evangelíci řídili až do roku 1861. V tomto případě se však jedná spíše o sémantiku.

Celkově lze říci, že tato kniha představuje nejen zásadní příspěvek k dějinám Těšínska konce 18. a první poloviny 19. století, ale také k historii evangelíků v celé habsburské monarchii.

Michal Valeček

GUÉGAN, Stéphane – VIGUIER-DUTHEIL, Florence (edd.): Jean Auguste Dominique Ingres e la vita artistica al tempo di Napoleone.

Venezia, Marsilio Editori, 2019, 239 s. ISBN 978-88-317-8673-7

Výstavní prostory *Palazzo Reale* v centru Milána, metropole Lombardie, hostily od 12. března do 23. června 2019 výjimečný výstavní projekt pod názvem *Jean Auguste Dominique Ingres e la vita artistica al tempo di Napoleone* (v překl. *Jean-Auguste-Dominique Ingres a umělecký život v Napoleonově době*), uspořádaný s podporou

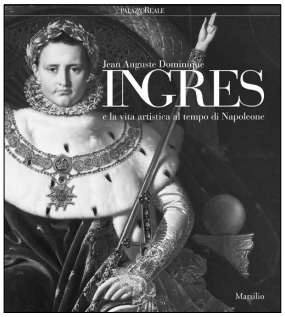

města Milána (*Comune di Milano – Cultura, Palazzo Reale e Civita Mostre e Musei*).[1] Temporální výstava byla doprovázena pečlivě zpracovaným výstavním katalogem, připomínajícím v italském prostředí osobitého francouzského umělce s úzkou vazbou na Itálii a téma, jemuž byla větší pozornost doposud věnována spíše ve Francii, než v samotné Itálii. Osvědčený koncept „umělce a jeho doby", který ze strategických důvodů zvolil autorský kolektiv, napomohl spolehlivě představit oba fenomény výtvarného umění první poloviny 19. století – malíře Ingrese a umělecký mecenát rodiny Bonapartů ve Francii a Itálii – způsobem, který je v románských zemích obvyklý: fundovaně a reprezentativně, přitom moderně, v mezinárodních vazbách a souvislostech, jak si tato problematika vyžaduje.

Divák a čtenář vstupuje na kolbiště Napoleonova uměleckého dvora, na kterém se setkávají různé autorské rukopisy a estetické koncepty, přičemž akcentován je umělec, jenž ve své době nejednou vzbuzoval rozporuplné reakce – jeho prezentace formou velkolepého výstavního projektu a navazujícího katalogu tímto slaví v Itálii svou premiéru, byť byl s italským prostředím výsostně spjat: francouzský malíř Jean-Auguste-Dominique Ingres (1780–1867). Přístup autorského kolektivu však není jednostranný; zaměřuje se i na ty umělce a koncepty, které se vůči oficiálnímu proudu vymezovaly a často s ním byly konfrontovány. Samotný Ingres přitom svou tvorbou reprezentuje obě tyto tendence a zároveň je pojítkem mezi umělci francouzské a italské školy, proto je jeho tvorba v pojetí tohoto projektu představena v souladu s principem exemplárnosti pro celou sledovanou epochu a umělec sám jako autonomní subjekt mezi vůdčími reprezentanty uměleckého života ve Francii a Itálii.

Ingres byl v historiografii dějin umění s ohledem na vývoj a specifika svého rukopisu doposud prezentován jako umělec těžko zařaditelný a odvážný, dědic italského renesančního mistra Raffaela Santi (1483–1520) a předchůdce španělského avantgardního umělce Pabla Picassa (1881–1973); malíř balancující mezi hledáním, definováním a odmítáním formy, „mistr formy" a zároveň „mistr žádné formy". Možná právě proto je dodnes považován za „revolučního" umělce prosazujícího svůj vlastní osobitý rukopis a styl. Jeho výjimečnost pramení především v tom, že jednou se pojí s realistickým pojetím, jindy zase s manýrou, je těžko uchopitelný, staví na vygradovaných emocích, ale i na touze a smyslu pro reálno. Kombinatorika Ingresova výtvarného diskurzu byla na výstavě doložena souborem jeho více než šedesáti maleb a kreseb, prezentovaných v kontextu dalších zhruba devadesáti děl od umělců italské a francouzské školy – maleb, kreseb, rytin, reliéfů a soch, zapůjčených ze státních i soukromých sbírek italských i zahraničních. Z italských paměťových institucí je důležité zmínit zápůjčky zejména z *Pinacoteca di Brera* a *Galleria d'Arte Moderna* v Miláně, *Musei Civici* v Brescii, ze zahraničí především z Francie, Velké Británie a USA, například z *Metropolitan Museum of Art* v New Yorku, *Columbus Museum of Art* v Ohiu, *Victoria and Albert Museum* v Londýně, *Musée du Louvre, Musée d'Orsay, Musée de l'Armée, Petit Palais* a *Musée des Beaux-Arts de la Ville de Paris* v Paříži, *Musée Ingres* v Montauban a dalších. Význam výstavního projektu koncipovaného na bázi internacionality překračující hranice románských zemí umožňoval představit neobyčejný soubor artefaktů dokládajících různé trendy charakterizující evropskou modernitu v době výtvarného neoklasicismu. Této epoše, poznamenané vládou Napoleona Bonaparta (1769–1821) ve Francii a Itálii, dominovala vedle Ingrese v oblasti vizuálního umění trojice vůdčích osobností, prezentovaných na výstavě i v doprovodné knize – Andrea Appiani (1754–1817), Antonio Canova (1757–1822) a Jacques-Louis David (1748–1825).

Ingresova tvorba je z taktických důvodů pojata výběrově, akcentována je především raná etapa autora a umělec je charakterizován jako posel „novosti" překonávající svým „mládím" všechny stereotypy, doktríny a bariéry,

1 Oficiální webové stránky projektu viz JEAN AUGUSTE DOMINIQUE INGRES e la vita artistica ai tempi di Napoleone, dostupné na https://www.palazzorealemilano.it/mostre/e-la-vita-artistica-ai-tempi-di-napoleone, cit. 3. 8. 2020.

které mu doba ať už v jeho profesním či osobním životě kladla do cesty. Není přitom žádnou náhodou, že soubor jeho děl byl po dvou staletích prezentován právě v Miláně – metropoli Lombardie, jež sehrála v Napoleonově době klíčovou roli při reorganizaci politického a uměleckého života na Apeninském poloostrově. Období Napoleonovy vlády znamenalo pro město, metropoli Napoleonova Italského království a sídlo jeho královského dvora, etapu výstavby a prosperity. V pevninské Itálii nebylo ovšem žádnou výjimkou – řada italských státečků a měst procházela v období francouzské nadvlády či okupace – *à l'heure française* – procesem své kulturní, společenské a ekonomické transformace směřující k obrození. Milán získal novou infrastrukturu, zelené plochy a monumenty, urbanismus města byl adaptován s ohledem na přizpůsobení se potřebám nového století. V institucionálním rámci v oblasti výtvarného umění a sběratelství tyto trendy dokládala *Pinacoteca di Brera*, jež se měla stát na Apeninském poloostrově plnohodnotnou protiváhou Napoleonova muzea (*Musée Napoléon*), důmyslně budovaného v pařížském paláci Louvre. Milán se stal podhoubím pro nové umění a umělce, ve kterém se potkávaly koncepce italské a francouzské školy, formující a reagující na poptávku zámožné elity. Italští umělci byli u toho. Z jejich řad zejména Appiani a Canova vstoupili do služeb kulturní politiky Bonapartů a definovali nové trendy a výtvarné diskurzy v uměleckém vývoji své země. Vedle vládních struktur je v tom patronátně podporovali místní vlivní soukromí sběratelé a mecenáši, zejména Giovanni Battista Sommariva (1760/1762–1826). Ingres, elév Davidova ateliéru, byl součástí tohoto vývoje, bez něj by zůstal vývoj evropské moderny, jak úspěšně prokázali autoři na výstavě i v doprovodném katalogu, jen málo pochopitelný. Proto se autorský tým rozhodl odkrýt jeden z podstatných pilířů Ingresovy tvůrčí modernity – „velmi italskou náturu", která z něj učinila klíčovou postavu v uměleckém životě před vyhlášením, v průběhu existence a po pádu prvního císařství ve Francii. Tuto „náturu" si umělec osvojil v průběhu opakovaných několikaletých pobytů v Itálii.

Na realizaci výstavního projektu a doprovodné knihy se podílel autorský kolektiv složený z předních italských a francouzských odborníků pod vedením Stéphana Guégana, historika umění, a Florence Viguier-Dutheil, ředitelky *Musée Ingres* v Montauban, editorů výstavního katalogu. Na přípravě jednotlivých kapitol se kromě nich podílel Philippe Bordes, Adrien Goetz, Michel Hilaire, Sylvie Le Ray-Burimi, Isabella Marelli a Gennaro Toscano. V návaznosti na úvodní kapitolu (Stéphane Guégan – Florence Viguier-Dutheil: *Perché Ingres? Perché Milano?*, v překl. *Proč Ingres? Proč Milán?*) autoři zmapovali v analyticky pojatých kapitolách jednotlivé aspekty doby, v níž Ingres žil a tvořil, jež jej ovlivnily, nebo které sám zachytil či poznamenal – vzestup moci a umělecký mecenát Bonapartů na Apeninském poloostrově, vazby nových elit k Ingresovi a jeho vztah k nim (Adrien Goetz: *Romolo, Augusto, Napoleone. La creazione di una nuova iconografia dell'imperium*, v překl. *Romulus, Augustus, Napoleon. Vytvoření nové ikonografie impéria*; Isabella Marelli: *Le campagne d'Italia*, v překl. *Italské tažení*; Sylvie Le Ray-Burimi: *Due ritratti per un imperatore*, v překl. *Dva portréty pro císaře*; Gennaro Toscano: *Ingres, Carolina e Gioacchino Murat*, v překl. *Ingres, Caroline a Joachim Muratovi*). Analyzována je taktéž role Milána v uměleckém životě Apeninského poloostrova (Isabella Marelli: *Milano capitale delle arti*, v překl. *Milán, hlavní město umění*), jednotlivé etapy a specifika Ingresovy tvorby v kontextu uměleckého vývoje mezi Francií a Itálií v první polovině 19. století, stejně jako vztah umělce k Milánu a jeho tvorba, která zde vznikla (Florence Viguier-Dutheil: *Ingres fra Parigi e Roma*, v překl. *Ingres mezi Paříží a Římem*; od téže autorky též *Ingres dopo la caduta dell'Aquila*, v překl. *Ingres po pádu Orla*) a v neposlední řadě role, význam a umělecký vliv dalších význačných umělců, Ingresových současníků, formujících umělecké *milieu*, v rámci kterého Ingres tvořil a nacházel své inspirace (*David e la sua influenza, ieri e oggi*, v překl. *David a jeho vliv, včera a dnes* – interview Stéphana Guégana s Philippem Bordesem; Michel Hilaire: *Fabre et l'impero*, v překl. *Fabre a císařství*, a dvě studie z pera Stéphana Guégana: *Une modernità paradossale*, v překl. *Paradoxní modernita* a *Della notte e del sogno*, v překl. *V noci a snu*).

Publikace splňuje svým obsahovým zpracováním a kvalitním obrazovým doprovodem charakter odborné knihy. Není klasickým výstavním katalogem – na úvodní pasáže jednotlivých kapitol navazují analyticky zpracované texty, doplněné dobře čitelnými reprodukcemi bohatého obrazového materiálu. Reprodukce prezentovaných děl obsahují úplné popisky; součástí každé kapitoly je též funkční

poznámkový aparát s odkazy na použité prameny a literaturu. Strukturu knihy doplňuje pro přehlednost chronologie sledované epochy a kompletní seznam vystavených artefaktů. I když se všechna díla prezentovaná na výstavě z kapacitních důvodů do knihy nevešla, autoři jejich sofistikovaným výběrem a analytickou komparací zcela naplnili svůj vědecký záměr, a to bez toho, aby výsledné dílo ochudili o vizuální reprezentativnost, srozumitelnost, čitelnost reprodukcí a estetiku grafického zpracování, které zatraktivňuje celkový vizuální účin publikačního výstupu.

Zvolená komparativní metoda umožňuje dostatečně studovat rukopis Ingrese, a to jak v rámci umělecké tvorby sledované epochy, tak v kontextu jeho vlastního tvůrčího vývoje. Záměrem autorů však není komplexní biografie umělce, ani kompletní soupis jeho díla. O to se již pokusili jejich předchůdci.[2] Kniha se svým rozsahem stejně tak nedá srovnávat s katalogem vydaným u příležitosti velkolepé temporální výstavy mapující retrospektivně umělcovo dílo, realizované v pařížském muzeu Louvre v roce 2006.[3] Pojítkem obou výstavních projektů a doprovodných katalogů je ovšem osobnost historika umění Stéphana Guégana. V centru pozornosti milánského výstavního projektu zůstává Ingresova tvorba se vztahem k Itálii, k rodině Bonapartů, jejichž vybraní členové zde rovněž pobývali, a díla, jež Ingres vytvořil v průběhu svých cest a pobytů na Apeninském poloostrově. Přípravné kresby, studie a skici konfrontované s finální podobou děl fázují výtvarné postupy umělce a umožňují definovat jeho specifika, formální i obsahové koncepty, výtvarné kvality, či inspirační zdroje. Výborným příkladem vedle témat proslulých ženských aktů „Spící" (*La dormiente*) nebo „Odalisky" (*Grande odalisca*), ke kterým se Ingres v průběhu své tvorby opakovaně vracel v různých formách a při různých příležitostech,[4] je i dnes již ikonický korunovační portrét Napoleona I. na císařském trůnu (*Napoleone I sul trono imperiale*), který byl příznačně zvolen pro titulní stranu obálky recenzované knihy. Velkoformátové olejomalbě, zapůjčené z *Musée de l'Armée* v Paříži (inv. č. 5420), prezentované v působivém nasvícení, byl ve výstavních prostorách milánského *Palazzo Reale* vyhrazen samostatný sál. Ingresovo pověstné *chef-d'œuvre,* dokončené v roce 1806, leč nedoceněné svým objednavatelem, bylo doplněno a dokumentováno řadou Ingresových přípravných kreseb a obrazových pramenů naznačujících autorovy výtvarné aspirace i inspirační zdroje. Tyto byly zároveň publikovány ve výstavním katalogu.[5] „Ingresovské" pojetí francouzského císaře Napoleona I. napovídá, jak byla osobnost panovníka pojímána oficiálními umělci francouzské a italské školy, reagujícími na objednávky Napoleonova režimu. Zároveň je důkazem, jak těsné vazby panovaly ve světě francouzského a italského umění v období Napoleonovy vlády – vazby, jež se staly předmětem zájmu autorů výstavy a doprovodné knihy, a to symbolicky téměř v předvečer připomínky dvoustého výročí Napoleonova úmrtí (1821/2021).

Autorskému kolektivu se povedlo tímto originálním způsobem – prostřednictvím Ingresovy osobnosti a díla, navíc přímo v srdci a v kontextu Napoleonova někdejšího Italského království, akcentovat to, co nebylo doposud v italské historiografii podrobněji reflektováno: jaký dopad měla Napoleonova kulturní politika a nový umělecký mecenát na svět umění a umělců ve Francii i Itálii, jaké byly jejich vzájemné vazby, jaké byly odezvy mezi umělci a jak blízko k sobě měly italská a francouzská škola pod taktovkou Napoleona

2 Jedním z prvních Ingresových životopisců byl elév jeho ateliéru Amaury-Duval (1808–1885), autor pamětí publikovaných v roce 1878 pod názvem *L'atelier d'Ingres: Souvenirs par Amaury-Duval*, Paris 1878; v reedici: *Amaury-Duval: L'atelier d'Ingres*. Daniel Ternois (ed.), Paris 1993. Z novějších publikací komplexně mapujících život a dílo umělce formou biografického zpracování viz: Susan L. Siegfried, *Ingres. Painting Reimagined*, Yale University Press – New Haven and London 2009.

3 Retrospektivní výstava Ingresových děl se konala v *Musée du Louvre* v Paříži od 24. února do 15. května 2006 a byla podpořena doprovodnou publikací v podobě rozsáhlého výstavního katalogu: *Ingres (1780–1867)*. Vincent Pomarède – Stéphane Guégan – Louis-Antoine Prat – Éric Bertin (edd.), Paris 2006.

4 *Jean Auguste Dominique Ingres e la vita artistica al tempo di Napoleone*, Stéphane Guégan – Florence Viguier-Dutheil (edd.), Venezia 2019, s. 176–197.

5 Tamtéž, s. 148–153.

Bonaparta a členů jeho rodiny. Ingresova tvorba, analyzovaná a prezentovaná touto optikou, poskytla další, doposud nevytěžený potenciál k interpretacím a reinterpretacím, jež přinesly nový zasvěcený pohled na tvorbu umělce i italský kontext, ve kterém jeho díla vznikala.

Marian Hochel

HOCHEL, Marian (ed.): Moderní Evropan první poloviny 19. století. K životnímu jubileu profesora Dušana Uhlíře.

Opava - Praha, Slezská univerzita v Opavě - Nakladatelství Togga, 2019, 332 s.
ISBN 978-80-7476-168-3

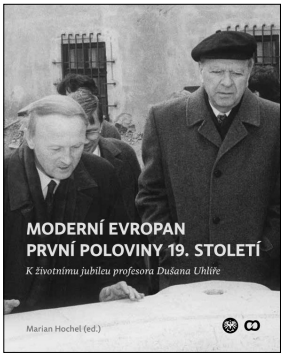

Publikácia *Moderní Evropan první poloviny 19. století* s podtitulom *K životnímu jubileu profesora Dušana Uhlíře* je finálnym výsledkom workshopu viacerých českých a slovenských historikov, ktorí vo svojej vedecko-výskumnej činnosti reflektujú problematiku 19. storočia v medzinárodných, ale aj regionálnych súvislostiach. Kolektívna monografia je zároveň venovaná, tak ako to pri životných jubileách významných osobností na poli domácej historiografickej scény býva zvykom, profesorovi Dušanovi Uhlířovi pri príležitosti jeho 80. narodenín. Cieľom workshopu, ako aj jeho výstupu v podobe recenzovanej publikácie bola najmä analýza napoleonského a ponapoleonského obdobia v dejinách a ich význam a dopad na formovanie modernej európskej spoločnosti. Zároveň sa snaží zodpovedať na viaceré otázky, ktoré v súčasnom európskom historicko-spoločenskom diskurze stále rezonujú v podobe hľadaní odpovede na to, kam až siahajú korene spoločnej európskej integrácie naprieč politickými, sociálnymi, hospodárskymi a kultúrnymi dejinami Európy. Vo výsledku tak monografia prináša desať rôznorodých príspevkov, ktoré sa snažia mapovať vytýčené ciele tak na makrohistorickej, ako aj mikrohistorickej úrovni.

Prvým príspevkom je pomerne obsiahla štúdia od Jiřího Brňovjáka sledujúca vzostup šľachtického rodu Lichnovských z Voštic, časovo autorom ohraničená rozmedzím 18. – 19. storočia. Z pohľadu cieľov publikácie na mňa celkom rušivo pôsobilo komplikované vysvetľovanie rodokmeňa rodiny a postupného rozširovania jej majetku, aj keď je zrejmé, že autor si potreboval vytvoriť širší priestor na manévrovanie s politickou identitou uvedeného rodu. Oceňujem najmä časť venovanú vývoju rodového erbu, ktorú autor veľmi dobre kontextuálne zasadil do „trendy" dobovej pozície postupne sa rodiaceho nemeckého nacionalizmu. S využitím bohatej pramennej základne tak príspevok veľmi dobre korešponduje s ústredným námetom kolektívnej monografie a s presahom až po zánik Rakúsko-Uhorska následne dokladá spletitý vývoj šľachty.

Druhou a rozsahovo oveľa kratšou je štúdia slovenského historika Vladimíra Segeša s názvom *Hlavné črty hnutia uhorských jakobínov*. Z pohľadu historiografie ide o celkom vďačnú, zaujímavú tému, je preto škoda, že autor tak komplexnú problematiku zhutnil len na necelých desiatich stranách. Autor prináša v príspevku mimoriadne zaujímavý dokument s názvom *Návrh novej ústavy Uhorska*. Ako sám spomína, ide stále o opomínaný dokument, preto by veľkou pridanou hodnotou tejto kapitoly bola napríklad jeho analýza, či aspoň bližšie predstavenie jednotlivých bodov, čo však už autor nerealizoval, preto v konečnom dôsledku príspevok prináša známe informácie o činnosti uhorských jakobínov, ktoré však prípadní čitatelia z kruhov najmä laickej verejnosti určite ocenia. Sympatické však je, že autor príspevok využil aj na korekciu jeho predošlých tvrdení, odvolávajúc sa na nové zistenia.

Autorom tretieho príspevku s názvom *Vízie a koncepty zjednotenej Európy v romantickej prvej polovici 19. storočia* je ďalší slovenský historik Dušan Škvarna. Z môjho pohľadu vo veľmi vydarenej štúdií postupne búra zaužívanú predstavu o počiatkoch európskej integrácie ako o fenoméne bezprostredne sa vzťahujúcom na obdobie po druhej svetovej vojne. Autor si z množstva najmä filozofických či politických konceptov vytvoril samostatnú schému piatich rozličných skupín vízií zjednotenej Európy vzťahujúcich sa na obdobie predmetného 19. storočia, pričom predstavuje ich silné, ale najmä slabé stránky a následnú nemožnosť či nepripravenosť ich implementácie do politicko-spoločenských pomerov prvej polovice 19. storočia.

Autorský príspevok predostrel aj samotný zostavovateľ publikácie – Marian Hochel. Otázka vzniku moderného múzejníctva je bezpochyby zaujímavou témou, častokrát však v širších historických kruhoch aj marginalizovanou. Z tejto perspektívy aj z perspektívy cieľov publikácie oceňujem nielen podrobnú analýzu činnosti múzea v príspevku s názvom *Napoleonovo muzeum (Musée Napoléon) v Louvru a počátky moderního evropského muzejnictví*, ale najmä autorovu snahu o neustálu aktualizáciu predkladaných poznatkov a snahu o prepojenie so súčasnosťou. Prostredníctvom pomerne pestrej škály prameňov tak autor podáva skutočne neobyčajný pohľad na kultúrne, ale aj sociálno-politické zmeny na začiatku 19. storočia skrze jednu inštitúciu.

Na trendy v umení na začiatku 19. storočia svojím príspevkom *Cesty za uměním okolo roku 1800: příklon ku klasicizmu* nadviazala aj slovenská historička umenia Marta Herucová. Z pozície historika sa mi pomerne ťažko hodnotí štúdia spadajúca skôr k teórii a dejinám umenia, napriek tomu autorka dokázala doplniť prostredníctvom ňou uvedených príkladov na umelecké diela kolorit tak samotnej publikácie, ako aj predmetného obdobia. Aj preto je škoda, že záver tejto state je relatívne vágny, hoci sa v texte ponúkajú mnohé schodné cesty hlbšej analýzy a následného prepojenia s dobovým historickým kontextom.

Autorkou ďalšej kapitoly s názvom *Moderní Evropan první poloviny 19. století jako člověk cítící a citový: emoce v egodokumentech francouzských vojáků revolučních a napoleonských válek* je česká historička Radmila Švaříčková Slabáková. Z môjho pohľadu ide o veľmi dobre a pútavo spracovaný text, ktorý silným teoreticko-metodologickým úvodom spĺňa parametre modernej vedeckej štúdie. Autorka pomocou analýzy dobových egodokumentov napĺňa svoj cieľ a prináša zaujímavé závery o „zrode citového človeka" a o zmenách vnímania „ja" v dôsledku revolučných a napoleonských vojen.

Pohľad na vojenské dejiny aj keď z úplne inej perspektívy prináša aj štúdia Ladislava Vaverku mapujúca fenomén vzniku „Volkskrieg" v českých krajinách v rokoch 1808–1809. Musím skonštatovať, že autor v texte skvele naráža s dejinnými súvislosťami a celoeurópsky vývoj z konca 18. storočia a začiatku 19. storočia dokáže veľmi dobre aplikovať na regionálny rámec so všetkými paralelami aj rozdielmi.

Vzhľadom na ústredné slovné spojenie kolektívnej monografie – moderný človek, považujem za veľmi prínosnú aj nasledujúcu štúdiu od Františka Stellnera analyzujúcu činnosť ruských dekabristov. Autor prináša pomerne vydarenú systematizáciu transferov myšlienok a ideí o občianskej spoločnosti do vyšších spoločenských kruhov, ktorá je už v úvode autorom ukotvená aj v teoretických rámcoch.

Oblasť hospodárskych dejín reprezentuje príspevok Vojtěcha Szajkóa sledujúci význam železničnej dopravy v Európe v rokoch 1830–1848. Autor v ňom zohľadňuje aj politické a geografické špecifiká vývoja tohto druhu dopravy či počiatočný skepticizmus pri strategickom význame a využití železníc na vojenské účely. Pomocou bohatej pramennej aj literárnej základne tak autor prináša podnetný pohľad na formovanie Európana skrze vedecko-technický pokrok.

Pomyselnú bodku na záver kolektívnej monografie, venujúcu sa zložitej spleti medzinárodnej politiky 19. storočia, ponúka Miroslav Šedivý pomocou analýzy návrhu Ligy pre zachovanie mieru v Európe z roku 1840. Okrem paralel so zmluvou o Severoatlantickej aliancii, ktoré autor v texte uvádza, čitateľa prinúti táto časť publikácie premýšľať aj o presvedčení o „(ne)konečnosti" mieru v Európe.

Na záver musím skonštatovať, že hoci je kvalita jednotlivých textov niekedy rozdielna, v celku ponúka recenzovaná kolektívna monografia pestrú škálu príspevkov snažiacich sa čo najlepšie analyzovať a vykresliť determinanty pôsobiace na dobového človeka prvej polovice 19. storočia. Týmto sa stáva vhodným a cenným zdrojom poznatkov tak pre odbornú, ako aj laickú verejnosť. Za veľké plus považujem aj mimoriadne vydarený formát publikácie. Ten púta nielen zaujímavým dizajnom, ale aj moderným grafickým spracovaním, ktoré dopĺňajú fotografie z pracovného a osobného života profesora Dušana Uhlířa.

Katarína Hromuľáková

GALAŠ, Radek: Československé četnictvo 1918–1929.

Praha, Academia, 2019, 353 s. ISBN 978-80-200-3016-0

Historie bezpečnostních sborů první Československé republiky již delší dobu patří k populárním tématům novodobých dějin. Konkrétně četnictvu byly v posledních dvou dekádách

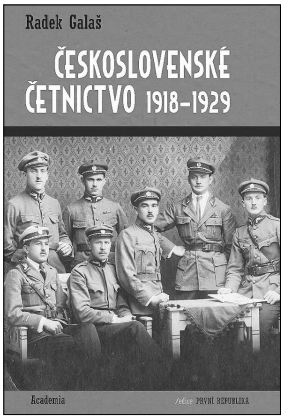

věnovány desítky regionálně-historických i biografických studií. Dále existuje několik monografií zaměřených na organizační vývoj i výstroj tohoto ozbrojeného tělesa.

Pokus o syntetické uchopení problematiky lze však označit za novátorský a průkopnický počin. Tím spíše, že se tohoto nelehkého úkolu ujal nanejvýš povolaný odborník – dlouholetý policista, ředitel Muzea Policie ČR a autor a editor řady odborných statí věnovaných historii české a československé kriminalistiky.

Text se svým pojetím pohybuje na pomezí odborné a populárně-naučné literatury. Autor se z velké části opírá o četnické služební předpisy, mimo to však musel podstoupit důkladnou heuristiku v archivních fondech řady orgánů státní a vojenské správy, stejně jako v dobovém tisku. Při procházení seznamu zdrojů na první pohled zaujme fakt, že Galaš vycházel převážně z materiálů centrálních pražských institucí. Aktový materiál zemských četnických velitelství a zemských úřadů v Brně a Opavě tedy nebyl excerpován. Přesto se autorovi daří podat poměrně plastický a přehledný obraz problematiky.

Galaš sledované období vymezil na jedné straně vznikem ČSR v říjnu 1918 a na straně druhé sérií územně-správních reforem roku 1929, jež citelně zasáhly i do struktury četnictva. Shodou okolností je rok 1929 také koncem pomyslné „zlaté éry", po níž následovala hospodářská krize a vzestup nacismu, což samozřejmě vytvářelo i nové nároky na pořádkový aparát státu. Zvolená periodizace má tedy svou nespornou logiku.

Úvodní část publikace nastiňuje působení bezpečnostního sboru v rakouské a rakousko-uherské éře, přičemž pro českého čtenáře budou novými především poznatky o nasazení četníků v první světové válce. Základ knihy pak tvoří následující dvě kapitoly, z nichž první je vymezena „zakladatelskými" roky 1918–1920, zatímco druhá reflektuje následné, relativně konsolidované období do roku 1929. Zde autor v rámci dílčích tematických podkapitol rozebírá různé aspekty činnosti sboru (ubytování, stravování, kázeňské záležitosti atd.), přičemž vhodně a čtivě kombinuje obecnější teze s ilustrativními příklady. Vyzdvihnout zasluhují nepříliš známé informace o úloze četnictva při obraně Slovenska a Podkarpatské Rusi v bojích s Maďarskem roku 1919. Čtvrtá kapitola se pak věnuje sociálnímu postavení četníků. Zde se Galaš zabývá také případy úmrtí četníků ve službě a s nimi spojenou společenskou debatou o předcházení podobným tragickým jevům. Poslední kapitola se věnuje četnické výstroji a výzbroji a je doplněna 11 barevnými přílohami, zachycujícími insignie sboru v průběhu sledovaného období.

Přehlednost publikace bohužel poněkud komplikuje absence klasického poznámkového aparátu. Cenná je naopak bohatá fotografická příloha, zahrnující i několik raritních snímků. Nepříliš běžné jsou například momentky z kasáren a služeben, jež zajímavě dokumentují každodennost četníků. Absentující poznámkový aparát částečně nahrazují jmenný rejstřík a soupis použitých zdrojů. Seznam sekundární literatury působí vzhledem k rozsáhlosti tématu poněkud skoupě, autor zde odkazuje pouze na vybrané stěžejní tituly, poněkud překvapivě necituje ani četné vlastní práce.

Obecně monografie působí čtivě a přehledně, byť místy se projevují jisté sklony k popisnosti. Některé jevy by zasloužily bližší zařazení do širšího dobového společenského kontextu. Celkově se však kniha jistě stane přínosnou pomůckou pro zájemce o dějiny meziválečného Československa, stejně jako pro příznivce dějin kriminalistiky či pro sběratele a kluby vojenské historie. Nezbývá než doufat, že se autorovi v blízké budoucnosti podaří navázat obdobným monografickým rozborem druhé dekády existence meziválečného československého četnictva.

Ondřej Kolář

KÁBOVÁ, Hana – KOUCKÁ, Ivana a kol:
Josef Dobiáš (1888–1972). Život a dílo.
Praha – Pehřimov, Cevro Institut, 2019, 253 s.
ISBN 978-80-88304-10-4, 978-80-87228-22-7

Rok 2018 se stal kulatým výročím – 130 let od narození – významného rodáka Vysočiny, univerzitního profesora a řádného člena ČSAV

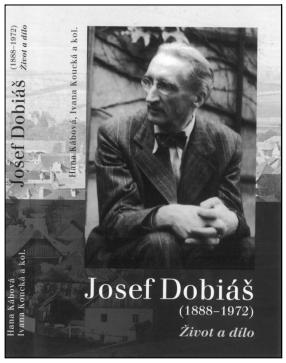

Josefa Dobiáše (1888–1972). Vzhledem k tomu, že tento vystudovaný klasický filolog, široce odborně rozkročený od dějin antiky až k sepsání šestisvazkových Dějin královského města Pelhřimova (B. Jiroušek na s. 145 hovoří o Dobiášově vědecké „dvojkolejnosti"), zanechal výraznou stopu jak v oblasti starověkých dějin a klasické filologie, tak i v regionální historiografii, k oslavě výročí spojili své síly pracovníci Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, Muzea Vysočiny v Pelhřimově i Katedry historie Univerzity Palackého v Olomouci.

Kulaté výročí připomenul také jednodenní odborný seminář v pražské vile Lanna, věnovaný Dobiášově vědecké činnosti i životním osudům, slavnostní večer v pelhřimovském divadle s moderovanou diskusí i příležitostná výstava *Josef Dobiáš (1888–1972). Historik, klasický filolog a pelhřimovský rodák se vrací domů* v Muzeu Vysočiny v Pelhřimově. Pomyslnou, ale významnou „třešničkou na dortu" je zde představovaná publikace, jež vznikla jako hlavní výstup projektu *Josef Dobiáš (1888–1972). Mezinárodně uznávaný historik starověku a regionálních dějin* v programu Regionální spolupráce krajů a ústavů AV ČR.

Jde o první celistvou monografii věnovanou tomuto významnému vědci, jejíž jednotlivé kapitoly, psané dle jejich zaměření různými autory, vycházejí z podrobného studia archivních pramenů, kritické analýzy Dobiášových prací i pečlivého shromáždění veškeré literatury k prof. Dobiášovi a jeho dílu.

Mimo úvod je kniha rozdělena do šesti kapitol, z nichž první, *Životní příběh Josefa Dobiáše* (H. Kábová), i díky studiu jeho korespondence a výpovědím kolegů a přátel čtenáři nabízí vhled nejen do jeho soukromého, ale i duchovního života, čímž se podařilo osobě prof. Dobiáše dát opravdu lidský rozměr. Druhá kapitola *Historik starověku a klasický filolog* je nejobsažnější, poněvadž se věnuje Dobiášově učitelské a vědecké činnosti na Karlově univerzitě v Praze, a to před i po druhé světové válce, v níž spojil své odborné zaměření na antiku se zájmem o české dějiny (s. 31). Autorka kapitoly I. Koucká se v první části zaměřuje na jeho práce o východních oblastech římského impéria, zejména Dějiny římské provincie syrské, poté i na druhý směr Dobiášovy vědecké orientace, a to výzkum k pobytu Římanů na území Československa. Do kapitoly jsou zahrnuty i zahraniční cesty, podnikané jak z vlastního zájmu, tak v souvislosti s účastí na mezinárodních vědeckých kongresech.

Na Dobiáše – historika věnujícího se dějinám starověku navazuje kapitola Dobiáš – numismatik (*Numismatik*, J. Militký) hodnotící přínos prof. Dobiáše spočívající v publikační činnosti, ale i – zejména – ve vlastní sběratelské aktivitě. Dobiáš svou numismatickou sbírku budoval dlouhá léta promyšleně, na vědeckém, jasně definovaném základě a po jeho smrti byla odkázána numismatickému oddělení Národního muzea v Praze.

Druhá část monografie (*Regionální historiografie*, L. Martínková; *Dějiny královského města Pelhřimova - koncepce a realita nedokončeného projektu*, Z. Martínek) se obrací k Dobiášově další lásce, jíž se věnoval zejména v dobách, kdy nemohl na univerzitě učit, či jeho činnost byla omezena, a to regionální historiografii vztahující se zejména k rodné Vysočině a městu Pelhřimovu. Byl autorem četných článků populárně vědeckého i vlastivědného zaměření z oblasti medievistiky, ale i raného novověku, které završily jeho monumentální, do konce života zpracovávané, vydávané a dle jeho záměru nedokončené Dějiny královského města Pelhřimova. Jsou výsledkem bezmála padesátileté vědecké práce, jež z hlediska faktografického má dodnes svou cenu, ale v přístupu k materii již v době vydávání posledních svazků byla poněkud zastaralá. Závěrečná kapitola *Josef Dobiáš v kontextu české a evropské historiografie* (B. Jiroušek) se zamýšlí nad pozicí prof. Dobiáše v obojím výše uváděném kontextu.

Významnou součást publikace tvoří přílohy, v nichž jsou zaznamenány vzpomínky Dobiášových žáků a kolegů, podávající osobní náhled na lidskou i odbornou stránku osoby pana profesora. Následují podrobně zpracované přehledy – Členství ve významných vědeckých institucích a společnostech, Soupis prací akademika Dobiáše, Seznamy přednášek a seminářů na Univerzitě Karlově v Praze; seznam příspěvků přenesených na domácích kongresech či v Instituto di Studi Romani a na závěr seznam použitých pramenů a literatury.

Kolektivní práci věnovanou akademiku Dobiášovi lze hodnotit jako významný počin mající přesah do dějin vysokého školství i regionální historie a vzhledem ke komplexnosti pojetí i stylu, jímž je napsána, ji lze doporučit jak vědecké, tak i širší veřejnosti.

Karla Vyměta lová

ANOTACE

KOLÁŘ, Ondřej – KOLÁŘOVÁ, Ivana: Československé četnictvo a policie ve sporu o Těšínsko 1918–1920.

Praha, Academia, 2020, 200 s.
ISBN 978-80-200-3140-2

Kniha partnerského tandemu odborníků na bezpečnostní sbory Československé republiky je vítaným příspěvkem k dějinám československo-polského sporu o Těšínsko. Lze ji rozdělit na dvě části – monografickou studii a edici vybraných pramenů. Jako celek přináší mimořádně zajímavý vhled do dosud málo probádaného tématu činnosti čs. četnictva a policie na Těšínsku v době sporu o toto pohraniční území mezi Československem a obnoveným Polskem. Autoři čerpají z řady dosud nevyužitých pramenů, z nichž některé vzpomínkové statě významných činitelů, např. budoucího generála četnictva Karla Vyčítala, tvoří druhou část publikace a usnadňují tak budoucím badatelům heuristickou práci.

Kromě kvalitního zpracování a vylíčení těžkostí spojených s přejímáním bezpečnostní služby na Těšínsku a obtíží plynoucích z překotných změn dočasného rozhraničení považujeme za zajímavý postřeh upozorňující na absenci výkonu bezpečnostní služby v neutrálním pásmu po únoru 1919, umožňující koncentraci zločineckých živlů a s tím související nárůst kriminality. Česká historiografie eviduje v tomto období řadu nevyjasněných úmrtí, za všechny zmiňme zavraždění vojína Václava Štancla v noci 30. července 1919 při střežení demarkační linie u Skřečoně, kdy se mohlo jednat o demonstrativní útok na čs. orgán, stejně tak však mohlo jít o střet s pašeráky a podloudníky z nikým nestřeženého území bez politického podtextu, jak naznačují editované Vyčítalovy vzpomínky a některé další prameny.[6]

Pásmo „nikoho" zároveň umožňovalo vytvoření základen (např. skladů zbraní a pozorovacích stanovišť) pro konspirační a diverzní činnost polovojenských uskupení. Ty pak mohly ovlivnit situaci nejen na Těšínsku, ale také v bezprostředně sousedících obcích Horního Slezska,[7] a to především během prvního hornoslezského povstání, které bylo ostatně částečně připravováno na Poláky ovládaném území Těšínska a stalo se jedním z východisek pro útok bojových skupin POW GŚ.[8] V tomto kontextu znovu zaujmou Vyčítalovy vzpomínky, ve kterých líčí poplašné zprávy z léta 1919 o vpádu „Sudetských praporů" na Opavsko, které odrážejí stupňující se neklid v regionu před vypuknutím povstání a upozorňují, že bychom neměli pro toto překotné revoluční období zápasu o podobu středoevropských hranic výzkum geograficky omezovat zavedenými

6 Upozorňujeme zejména na následující prameny: *Předtucha bratra Václava Štancla.* In: Zpravodaj Svazu čs. domobrany z Itálie 3/9, Praha 1937, s. 19–21; Zpravodaj Svazu příslušníků býv. Čsl. domobrany z Itálie 7/4, Praha 1932, s. 65–66.

7 Platilo to zejména o pásmu v bohumínském úseku, nacházejícím se na trojmezí československo-polsko-německých dočasných hranic.

8 Odkazujeme především na schůzku velitelů Polske Organizacje Wojskowe – Górny Śląsk ve Strumeni 11. srpna 1919 a následný výpad z Petrovic na Golkowice a Godów. Historia powstań śląskich - Województwo Śląskie - 100 lecie Powstań Śląskich, dostupné na https://powstania.slaskie.pl/content/historia-powstan-slaskich (cit. 22. 11. 2019). Na okraj uveďme, že řada členů POW v Těšínském Slezsku po hraničním vyřešení konfliktu přešla do služeb POW GŚ a aktivně se zapojila do III. Hornoslezského povstání. Viz DŁUGAJCZYK, Edward: *Polska konspiracja wojskowa na Śląsku Cieszyńskim w latach 1919–1920*. Katowice 2005.

administrativními útvary a zabývat se pouze dílčími územními spory bez širšího regionálního kontextu. Provázanost obou problémů nakonec dokládá také operativní převelení praporu dohodového vojska z Horního Slezska na Těšínsko v roce 1920.

Následná doba příprav na plebiscit patří mezi nejdramatičtější údobí moderních dějin Těšínska. Pumový útok na dům Václava Mezery nebo přepadení četnické stanice v Šumbarku si v ničem nezadá s politickým terorismem praktikovaným Irskou republikánskou armádou během bojů za nezávislost Irska. Pro četnictvo se jednalo o bezprecedentní situaci vyvolávající řadu mimořádných úskalí, které monografie dobře vykresluje. Editované prameny v druhé části jsou pak vítaným doplňkem pro navazující výzkum.

Předkládaná kniha, vykreslující dramatickou epizodu z počátků nesnadné služby bezpečnostních sborů v nejvýchodnější části českých zemí, by neměla chybět v knihovně žádného badatele a zájemce o historii četnictva, policie a dějin Těšínska. Věřím, že v dohledné době knihu doplní také zpracování činnosti polských bezpečnostních sborů na Těšínsku ve sledovaném období.

Tomáš Rusek

KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana – PÁNKOVÁ, Markéta (edd.): „Národní" školství za první Československé republiky.
Praha, Academia, 2018, 356 s.
ISBN 978-80-200-2891-4 (Nakladatelství Academia)
ISBN 978-80-86935-41-6 (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského)

Kniha je v pořadí již devátým svazkem edice První republika, vycházejícím v nakladatelství Academia, jež čtenáři přibližuje problematiku „národního" školství za první Československé republiky. Publikace je dílem týmu autorů složeného z akademických pracovníků Katedry pedagogiky a psychologie na Fakultě přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci, docentů Tomáše Kaspera, Dany Kasperové a ředitelky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského v Praze (dále jen NPMK), doktorky Markéty Pánkové, společně s dalšími kolegy rozsáhlého autorského týmu.

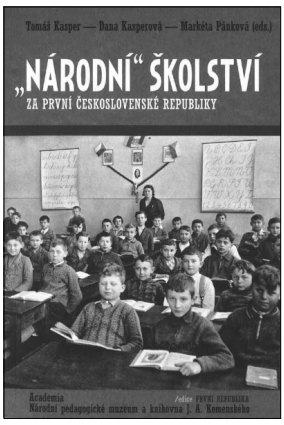

Autoři se zde zhostili nelehkého úkolu – přiblížit čtenářům otázky vývoje, vymezení vzdělávacích cílů a obsahů obecných i měšťanských škol v systému „národního" školství, které se potýkalo s problémy národnostními, politickými, sociálními, výchovnými či vztahem školy a církve v nově vzniklém mnohonárodnostním československém státě. Ačkoliv je kniha zaměřena zejména na stav českého a německého školství v českých zemích, akcentuje taktéž stav školství na území Slovenska či Podkarpatské Rusi.

Publikace je členěna do devatenácti kapitol, přičemž ve svém závěru obsahuje přehled ministrů školství Československé republiky v letech 1918–1938, spolu se zkrácenými životopisy z období jejich působení ve funkci. Text knihy je členěn logicky a přehledně, psán srozumitelným jazykem, a zároveň doplněn značným množstvím dobových fotografií či fotografií sbírkových předmětů, pocházejících zejména ze sbírek NPMK. Taktéž seznam pramenů a literatury je značně rozsáhlý a dává tak čtenáři možnost, v případě dalšího zájmu o specifickou problematiku v knize popisovanou, čerpat další znalosti četbou zmíněných titulů.

V kapitolách se setkáváme s vymezením struktury a správy školství, spolu s ukázkou dobových didaktických pomůcek; s vymezením pojmů národ, škola, občan; vztahem církve a školství; organizací českého a německého učitelstva a jeho organizačně sjednocujících snah; pedagogickými periodiky, jež představovala diskusní platformy učitelů; se založením Pedagogického muzea Komenského nebo institucí Pedagogického ústavu J. A. Komenského. Dále se setkáváme s problematikou vzdělávání dívek-žaček či učitelek; otázkou speciálního školství a jeho vzdělávání; problematikou československých škol v zahraničí a cizojazyčných škol v Československu a v neposlední řadě se školními budovami. Závěrečné kapitoly se poté

zaměřují na problematiku reforem československého školství u českého, slovenského a německého učitelstva; zabývají se i reformními školskými pokusy či představiteli reformního hnutí ve školství.

Ačkoliv se může zdát, že jsou některé kapitoly svým rozsahem vzhledem k ostatním disproporční, není tomu tak. To platí zejména u rozsahu, již zmíněných šesti závěrečných kapitol, zabývajících se tématem reforem školství, přičemž se jedná o značně složitou a obsáhlou problematiku, která byla stejně tak aktuální v období První republiky, jakož je i dnes.

Zmíněný rozsah kapitol lze komentovat již v případě prvních dvou kapitol. V první kapitole nás Magdaléna Šustová spolu s nezbytnou terminologií seznamuje i s problematikou struktury, správy školství či nástinem problematiky menšinového školství. Autorka v tomto případě zmiňuje, že od 1. ledna 1921 ministerstvo školství a národní osvěty začalo přímo řídit správu menšinových škol, přičemž dohledem nad školstvím v českých zemích byla pověřena Zemská školní rada se sídly v Praze, Brně a Opavě. Samotný text kapitoly je přehledný, srozumitelný a rozsah přiměřený, přičemž čtenář není zahlcen přebytečným množstvím údajů.

Druhá kapitola nesoucí název *Národ, škola, občan*, jejímž autorem je Tomáš Kasper, jeden z členů editorského týmu, se poté detailněji zabývá problematikou menšinového školství v ČSR. Kasper nejdříve nastiňuje problematiku zakládání menšinových škol v 60. letech 19. století, spojenou s ukotvením rovnosti národů v otázce vzdělávání, čehož mělo být docíleno zemským zákonem z roku 1866 o rovnosti jazyků a právu vzdělávání v rodném jazyce, prosincovou ústavou z roku 1867 či Hasnerovým školským zákonem z roku 1869. Následně jsme konfrontování se vznikem Německého školního spolku a Ústřední matice školské a, jak autor sám akcentuje, „*bojem o dítě*" a snahu o „*národní záchranu před cíleným odnárodňováním*". Tento stav se přenesl i do nově vzniklé republiky, kdy tzv. Metelkův zákon z dubna 1919, definoval zakládání menšinových škol tak, že nad nimi převzal místo spolků dozor stát. Pro německé obyvatelstvo se stal menšinový školský zákon znepokojivým impulzem, a, jak je v kapitole zmíněno, mnohé další zásahy v otázce školství nebyly učiněny s ohledem na požadavky německého učitelstva. Problematika německých menšinových škol, kde byla dle německého učitelstva nedostatečně akcentována otázka školské autonomie spojené s otázkou jazykovou a národní, se tak stala po vzestupu Henleinovy Sudetoněmecké strany tématem častých diskusí. Je nutno podotknout, že ačkoliv je v kapitole například dále zmiňována problematika vzdělávání učitelstva, detailnější analýza na příkladech menšinového školství v zemích ČSR chybí. Kapitola je tak spíše jen obecným nástinem této problematiky, přestože analýza dané problematiky je komplexní a přehledná.

To lze taktéž říci v případě deváté kapitoly, jež se zabývá problematikou „pomocných" škol v ČSR. Autoři Bartošová, Šustová a Šimek se zde zabývají speciální pedagogikou a detailně popisují instituce s jejich významnými představiteli a analyzují stav, ve kterém se slovy dnešní terminologie speciální vzdělávání v ČSR nacházelo. Je zde poukázáno na to, že problematice vzdělávání tělesně a mentálně handicapovaných dětí či sirotků byla v období První republiky věnována značná pozornost. Vedle pomocných škol existovaly speciální ústavy, při nichž fungovaly školy obecné a pokračovací. V tomto případě autoři věnují pozornost Jedličkově ústavu či Dětskému ústavu pro tělesně vadné v Brně-Králově Poli na Kociánce, zároveň však neopomíjejí instituce na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Je nutno podotknout, že ústavy byly zařízeními soukromými, i když se státní podporou, stále závislými na získaných prostředcích. Pozornosti autorů neuniká ani problematika válečných a legionářských sirotků, kdy na popud Alice Masarykové vznikla v pražských Holešovicích Legie malých na pomoc osiřelých dětí či Domovy legionářských sirotků. Dále je věnována pozornost průkopníku somatopedie Františku Bakulemu, či Augustinu Bartošovi jakožto další významné osobnosti spojené s Jedličkovým ústavem, za jehož působení se stal ústav světoznámým. Zmíněna je taktéž první dětská ozdravovna a škola v přírodě v Československu, jež byla založena v roce 1919 v Černovocích u Tábora, dále sociálně výchovné zařízení pro děti z ulice Milíčův dům, či tradice sbírek na děti u příležitosti vánočních stromů republiky.

Autorská dvojice Dana a Tomáš Kasperovi spolu s doktorkou Pánkovou a dalšími kolegy zprostředkovala nejen odborné pedagogické veřejnosti, ale i dalším čtenářům se zájmem o školství komplexní obraz, ve kterém se československé školství První republiky nalézalo. Předkládaná publikace v dnešní době

představuje jednu z nejucelenějších a nejobsáhlejších prací mapujících tuto problematiku, čehož bylo docíleno dlouhotrvající spoluprací v oblasti dějin a školství mezi Technickou univerzitou v Liberci a NPMK.

Vít Němec

WOITSCHOVÁ, Klára – JŮN, Libor: Národní muzeum v éře Československa.
Praha, Národní muzeum, 2019, 365 s.
ISBN 978-80-7036-595-3

Dějiny českého muzejnictví jako specializovaný tematický okruh i přes svou zdánlivou jednoznačnost umožňují badatelům prakticky neohraničené možnosti studia. V českých zemích je přes 300 muzeí a mnohé z těchto institucí nemají dosud podrobněji zmapován svůj vývoj. To platí i pro muzea významnější, kde badatelé zpravidla narážejí buďto na nedostupnost nebo naopak častěji na rozsáhlost dochovaných pramenů. Zpracování komplexního pohledu na vývoj muzejní instituce, byť jen za určité časové období, se stává obtížným úkolem, který většinou vyžaduje práci několika lidí současně.

Dosud nepopsanou mezeru v historii jednoho z našich hlavních muzeí – Národního muzea v Praze vyplnila autorská dvojice Klára Woitschová a Libor Jůn publikací *Národní muzeum v éře Československa*. Jak již z názvu vyplývá, publikace shrnuje poměrně velký časový úsek, prakticky od vzniku samostatného Československého státu, přes nacistickou okupaci a období komunistického režimu až do rozdělení Československa.

Jedná se prakticky o první počin zpracování dějin Národního muzea v letech 1918 až 1992. Kdo by očekával detailní rozbor činnosti muzea v časové posloupnosti, bude zklamán. Výklad je podán nekonvenčně – ne v chronologickém sledu, ale tematicky. To proto, že dějiny tak velké muzejní instituce, jako je Národní muzeum, jsou komplikované. Jenom historie každého samostatného oddělení muzea ve sledovaném období by vydala za samostatnou publikaci. Přesto autorům nelze upřít smysl pro detail a zároveň snahu o stručný výklad s důrazem na nejpodstatnější události a okolnosti, které do života muzea zasáhly. Dějiny muzea jsou pojaty jako interpretace idejí, zachycující jejich proměnu v čase a v kontextu se všemi vlivy (politickými, státními, kulturními, finančními) a činností nejvýznamnějších aktérů.

Kniha je členěna do devíti kapitol, které na sebe vhodně navazují. Každou kapitolu vždy doplňují čtyři medailony nejvýznamnějších muzejních pracovníků, například Čeňka Zíbrta, Zdeňka Nejedlého, Jiřího Špéta, Václava Pubala, Vladimíra Denksteina, Emanuela Vlčka a mnoho dalších vědců, úředníků, knihovníků či fotografů. První kapitola seznamuje čtenáře s dostupnými prameny a dosud vydanou literaturou. Vedle toho též reflektuje pokusy o sepsání dějin Národního muzea. Stávající stav poznání, stejně tak i zvolený způsob interpretace komparuje s dosud vydanými domácími a zahraničními publikacemi o historickém vývoji jednotlivých muzejních institucí, což je rozhodně přínosné. V druhé kapitole autoři charakterizují vývoj koncepcí muzejní činnosti, její proměny od vzniku Československé republiky až do jejího rozdělení v roce 1992. Připomínají tak, že muzeum není institucí samo pro sebe, ale je neustále závislé na vlivech a podnětech společnosti. Že představy o pojetí muzea a vize mohou být přes všechny těžkosti uskutečňovány, ale stejně tak i velmi rychle zavrženy. Třetí kapitola čtenáři ozřejmuje organizaci muzea a jeho administrativní správu v kontextu s vlivem státu, politických stran a jejich představitelů, ideologických a finančních tlaků. Zevrubně jsou vylíčeny nejpodstatnější proměny související s jeho pozemštěním (1935) a zestátněním (1949). Čtvrtá kapitola pojednává o vědecké činnosti Národního muzea, kontaktech se zahraničím a nejznámějších expedicích. Obdobně jako předchozí kapitoly neopomíjí ani souvislosti a vlivy, např. politické, finanční apod.

Následující pátá a šestá kapitola spolu bezprostředně souvisí. Pojednávají o budování image Národního muzea – ať už prostřednictvím interiérové výzdoby, prostorové situace či vlastní publikační činnosti. Tento pečlivě budovaný obraz autoři komparují s mediální reflexí prostřednictvím tisku, rozhlasu,

televizního vysílání apod. Zajímavým postřehem je i proměna úlohy reprezentativních prostor, například Pantheonu, a jejích využití při různých státně politických aktech. Sedmá kapitola připomíná vedlejší roli, kterou vždy sehrávalo Národní muzeum v důležitých chvílích našich dějin, v roce 1918, 1945 či 1989. Předposlední osmá kapitola se zaměřuje na každodennost a chod muzea v průběhu času. Čtenáři napoví, že muzeum, to nejsou jen expozice a sbírky, ale též starosti s financováním, bezpečností, dostupností, péčí o návštěvníky atd. Poslední devátá kapitola líčí proměny expozic v souvztažnosti s prostorovou a ekonomickou situací a v kontrastu s politickými nároky a zásahy po roce 1939 a 1948. Součástí publikace je i bohatá obrazová příloha čítající na 180 snímků dokumentů, artefaktů a fotografií zachycujících důležité momenty z období 1918 – 1993, bezprostředně souvisejících s Národním muzeem. Bohatý seznam pramenů a literatury poskytuje prostor pro další podněty a bádání. Publikace je jednoznačně cenným příspěvkem pro dějiny českého muzejnictví. Nejen z hlediska faktografie, je ale i vhodným příkladem zdařilé interpretace muzejních dějin. Díky čtivému slohu si jistě najde čtenáře z řad široké veřejnosti.

Tomáš Krömer

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – PAŽOUT, Jaroslav – SEDLÁKOVÁ, Monika: Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé.

Praha, Scriptorium, 2019, 275 s. ISBN 978-80-88013-97-6

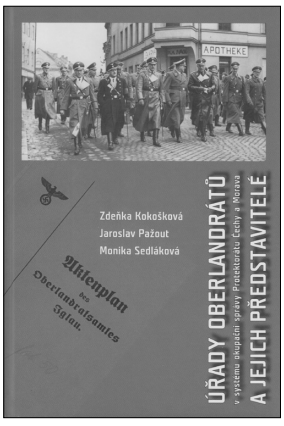

Problematika okupační správy na našem území během druhé světové války v posledních dvou desetiletích vzbuzuje oprávněný zájem českých historiků a archivářů. Může těžit z postupně uspořádávaných a zpřístupňovaných archivních fondů a současně navázat na nemnohé práce vzniklé u nás ještě před listopadem 1989. Připomeňme alespoň z našeho regionu dodnes cennou edici Josefa Orlíka *Opavsko a severní Morava za okupace*, vydanou Slezským ústavem ČSAV už v roce 1961.[9] Zmiňme na tomto místě knihy Pavla Maršálka, zaměřené na správní strukturu protektorátu,[10] práci Evy Janečkové,[11] nebo sborník vzešlý ze 17. celostátní archivní konference v Liberci, na níž byly prezentovány různé aktuální projekty k tomuto obsáhlému tématu.[12]

Anotovaná publikace představuje první výstup projektu Národního archivu, nazvaný Nacistická okupační správa v Protektorátu Čechy a Morava a její představitelé. Autorský tým jí navázal na podobný projekt tohoto archivu, zaměřený na centrální instituce okupační správy (Úřad říšského protektora, bezpečnostní a vojenské orgány) a jejich představitele. Vhodně také doplňuje databázi vydanou Státním oblastním archivem v Litoměřicích.[13]

Publikace Zdeňky Kokoškové, Jaroslava Pažouta a Moniky Sedlákové podává nejprve přehledný a zasvěcený výklad ke vzniku, působnosti a vývoji oberlandrátů (s. 19–40), tedy původně prvoinstančních úřadů, které vůči německým příslušníkům protektorátu reprezentovaly nejnižší správní úřad a pro české protektorátní úřady představovaly řídící a kontrolní autoritu. Studie podrobně sleduje proces ustavování 35 oberlandrátů, jejichž obvod zpravidla sdružoval několik politických okresů, a formování jejich agendy. Zajímavý moment představuje vymezení kompetencí

9 ORLÍK, Josef (ed.): *Opavsko a severní Morava za okupace: z tajných zpráv okupačních úřadů z let 1940-1943*. Ostrava 1961.

10 MARŠÁLEK, Pavel: *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939-1945*. Praha 2002; Tentýž, *Pod ochranou hákového kříže: nacistický okupační režim v českých zemích 1939-1945*. Praha 2012.

11 JANEČKOVÁ, Eva: *Státoprávní uspořádání Protektorátu Čechy a Morava (1939-1945)*. Plzeň 2013.

12 KRAVAR, Zdeněk – POLONCARZ, Marek – ŘEHÁČEK, Karel (edd.): *Německá okupační správa v letech 1938-1945*. Praha 2018.

13 BIMAN, Stanislav (ed.): *Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety: biografická příručka A-Z* [CD-ROM]. Litoměřice 2008.

oberlandrátů vůči strukturám NSDAP. Značnou pozornost pak autoři věnují Heydrichově správní reformě protektorátu z roku 1942, po jejímž zavedení se počet oberlandrátů výrazně snížil a spolu s tím také upravily jejich kompetence. Ve druhé studii (s. 41–51) se autoři zamýšlí nad kariérními profily vedoucích úřadů, jejich postavením v soukolí okupační správy a povahou jejich služby v rámci nacistického režimu.

Jádro práce představuje pět desítek biogramů šéfů oberlandrátů, sestavených podle stejné struktury a zaměřených právě na jejich působení na území Protektorátu Čechy a Morava (s. 57–149). Vedle základních životopisných dat (popř. podobenek) jsou uváděny informace o nejvyšším dosaženém vzdělání, státní službě a kariérním postupu (i mimo území protektorátu), službě v armádě, dosažených služebních stupních a samozřejmě o členství v politických stranách a organizacích. Důležitou složku hesel těch úředníků, kteří se dožili zhroucení nacistického režimu, tvoří informace o jejich dalších osudech, popř. poválečné kariéře. Autorský tým na závěr každého hesla připojil sekci Další informace, v níž uvádí řadu dalších biografických informací, které nebylo možné zařadit do dříve uvedeného schématu. Biogramy jsou výsledkem náročné badatelské práce v řadě tuzemských a zahraničních archivů. Autoři zkoumali fondy Národního archivu, Archivu bezpečnostních složek, oblastních a zemských archivů, z německých archivů zmiňme sbírky a fondy Spolkového archivu v Berlíně, v Ludwigsburgu, Koblenci a Bayreuthu. V omezené míře byly využity tištěné prameny a dokonce paměti (oberlandrát H. Naudé, 1975–1976, či nepublikované paměti G. Krohmera). Seznam zdrojů přitom obsahuje každý biogram.

V publikaci dále najdeme edici pětadvaceti dokumentů (s. 155–207), které přibližují organizační vývoj, systemizaci a kompetence oberlandrátů, jejich postavení ve správní struktuře protektorátu, vztah k bezpečnostním a stranickým složkám. Každý dokument je opatřen regestem a podrobnými edičními poznámkami. Knihu doplňují vhodné obrazové přílohy. Dvě desítky fotografií zachycují různé jmenovací akty, slavnosti, budovy sídel oberlandrátů, faksimile dokumentů, nechybí mapy, jmenný a místní rejstřík.

Jiří Knapík

HERRMANNOVÁ, Eva: Poslední Herrmannovic holka. Cesta do Terezína.
Praha, Euromedia Group, 2020, 192 + 8 stran příloh. ISBN 978-80-242-6715-9

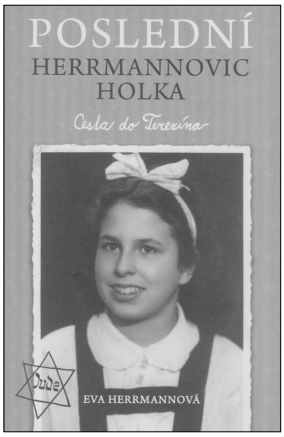

Kniha vzpomínek teatroložky Evy Herrmannové (Vídeň 1929 – Praha 2017) vychází z deníku, který si psala nejen v raném mládí v Opavě, ale též po přesídlení opavské obchodnické rodiny po Mnichovu 1938 do Prostějova. Poté, co byla jako dívka zpoloviny židovského původu nacistickými represivními úřady odeslána ve čtrnácti letech do terezínského ghetta. Její matka, operetní zpěvačka Kathariny „Kitty" Junker, která se odmítla rozvést s obchodníkem Erwinem Herrmannem, četnými intervencemi docílila, že Eva nebyla zařazena do transportu do Osvětimi jako mnohé její kamarádky.

Fakticky se jedná o druhé rozšířené vydání (první v roce 2015 v pouhém nákladu 50 kusů pod názvem „Do Terezína a zpět" darovala rodina autorce k 85. narozeninám) svědectví o životě opavské privilegované rodiny, která v meziválečném období v centru Opavy na Hrnčířské ulici vlastnila nárožní reprezentativní dům, kde bydlela po kavárnické rodině Niedermeyer, včetně prosperujícího obchodního domu. Erwin Herrmann se totiž původně vyučil u starší etablované firmy Weinstein. Německy mluvící rodiče, jen vlažně dodržující náboženské tradice, svému jedinému dítěti opatřili česky hovořící chůvu a, na rozdíl od jejího bratrance Heinze Herrmanna (Opava 1921 – Haifa 1993), ji v období První republiky záměrně, přes protesty rodiny a kolegů, poslali do českých škol. Bystrá dívka v deníku glosuje dění v širší rodině, které vládl patriarcha rodu, dědeček Hugo, jenž do Opavy přibyl z Krnovska a Osoblažska, kde měli Herrmannovi hlubší kořeny. Neušel jí ani skandál: rozvod maminky bratrance Heinze a její následující sňatek s portrétistou a výtvarníkem Leo-Lvem Haasem (Opava 1901 – Berlín 1983).

Po válce se Erwin a Heinz Herrmannovi pokusili o obnovu podnikání v Opavě, nakonec ale po únoru 1948 rezignovali. První se poté odstěhoval do Prahy, druhý nalezl nový domov v Haifě v Izraeli. Eva ještě stačila na opavském gymnáziu odmaturovat. I když si tatínek přál, aby pokračovala v jeho stopách, převládl u ní vztah k umění, a to nejen díky vlivu maminky, ale také v souvislosti s účinkováním v dětském dramatickém kroužku v Terezíně a díky seznámení se s mnohými osobnostmi opery, které se zde věnovaly dětem. Po absolvování AMU dlouhodobě pracovala v Divadelním ústavu v Praze a po listopadu 1989 byla oslovena, aby se ujala řízení opery Národního divadla.

Kniha vypráví o těžkém období postupující společenské ostrakizace, vzdálení se některých členů rodu realitě, odloučení od rodičů, tristních životních podmínkách v Terezíně včetně šokujícího poznání, že zde zahynuli prarodiče. Přesto je kniha „Poslední Herrmannnovic holka" svým vyzněním jednoznačně pozitivní, neboť vážně nemocná Eva se opět 13. května 1945 shledala se svými rodiči.

Eva Herrmanová dříve přeložila z němčiny do češtiny strhující knihu svého bratrance Heinze-Jindřicha Herrmanna „Můj boj proti konečnému řešení. Z Opavy a Prostějova přes Terezín, Osvětim-Birkenau a Dachau do Izraele".[14] V mnohém tyto memoáry její, co se týče opavských reálií, dobovou výpověď doplňují. Vyplnila tak jeho přání, aby se i jeho vzpomínky dostaly do opavského rodiště.

Jaromíra Knapíková

GLONEK, Jiří: Na Jeseníky! O putování jesenickými horami, turistických bedekrech a mapách do roku 1945.
Olomouc, Vědecká knihovna v Olomouci, 2019, 575 s., ISBN 978-80-7053-327-7

Přestože si fenomén turistiky nemůže v posledních letech či desetiletích stěžovat na nedostatek badatelského zájmu, oblast Jeseníků i přes některé dílčí práce dosud na souhrnnější zpracování stále čekala. Tématu se ujal Jiří Glonek, jenž pro tento účel vyhledal, shromáždil a zpracoval nepřeberné množství map, průvodců, bedekrů, snímků a dalšího materiálu, umístěných - vedle jeho domovské organizace (Vědecká knihovna v Olomouci) - rovněž v dalších zhruba třech desítkách paměťových a archivních institucí. Nevšímá si však pouze proměny a vývoje organizované turistiky od jejích počátků, tj. počínaje rokem 1881 v souvislosti se vznikem Moravsko-slezského sudetského horského spolku (*Mährisch-Schlesischer Sudetengebirgsverein*), ale čtenáře úbočími jesenických hor provádí rovněž v obdobích předcházejících, kdy možnost potkat člověka při zdolávání horských hřebenů, byla spíše vzácností.

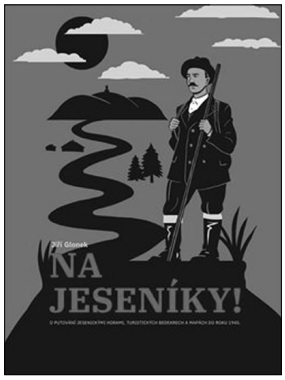

V počáteční kapitole, pregnantně nazvané *Místa svatosti i děsu*, přenáší Glonek čtenáře dokonce ještě hlouběji do minulosti a v zajímavém exkurzu si všímá proměny percepce horské krajiny od antiky až po 18. století, neboť, jak autor na úvod zdůrazňuje, *„musel člověk nejprve nalézt v horách a v potulování se po nich zalíbení"*. Tento oddíl je, ostatně jako celá publikace, protkán vydělenými částmi s množstvím emblematických citací v textu reflektovaných autorů či témat, které již samo o sobě poutavé vyprávění nesmírně umocňují. Následně je již čtenář přenesen do oblasti Jeseníků, rozkládajících se po obou stranách moravsko-slezské hranice a pokrývajících vedle niského knížectví řadu dalších panství, a je mu představena podoba a proměna jesenických hvozdů v rámci středověké kolonizace a následného rozvoje lesního hospodářství. Další kapitoly se již věnují počátkům turistiky, nejprve neorganizované, kdy Glonek představuje průkopníky putování po zdejších horách zejména z řad přírodovědců či vlastivědců. Následný rozvoj turismu je pak dán do souvislosti s místním lázeňským prostředím, především díky Karlově Studánce a Priessnitzovým lázním na Gräfenbergu (v Jeseníku). Odtud již vede cesta k autorovu postihnutí prvních cestovatelských příruček a jejich autorů. Stoupající počet návštěvníků

14 HERRMANN, Heinz J.: *Můj boj proti konečnému řešení: z Opavy a Prostějova přes Terezín, Osvětim-Birkenau a Dachau do Izraele*. Brno 2008.

hor a zejména lázeňských hostů, kteří přirozeně museli být zasaženi malebnými výhledy do jesenické krajiny ze svahů Studničního vrchu, dala nakonec podnět ke vzniku výše zmíněného spolku, jehož činnost popisuje Glonek v podstatné části knihy, zejména v doposud nezachyceném novém fenoménu zimních sportů. V závěrečné části se nejprve textově věnuje turistickým mapám a bedekrům, aby následně podal formou katalogu jejich chronologický soupis, počínaje nejstarší mapou z roku 1881, jejíž objevení a následný pokus o dataci dal autorovi impulz k dlouholetému výzkumu tématu jesenické turistiky, jenž byl zúročen vydáním anotované publikace.

Přestože kniha splňuje všechny atributy odborné vědecké práce, nalezne či již nalezla (nedlouho po vydání došlo k prvnímu dotisku) celou řadu čtenářů také z řad laické veřejnosti. Vedle atraktivního tématu jsou totiž stránky textu nadmíru čtivé, plné přitažlivých citací a parafrází a přirozeně bohaté na rozsáhlý doprovodný obrazový materiál. V neposlední řadě tomu napomáhá nesmírně zdařilá grafická úprava a design z dílny lokálních tvůrců Jaromíra Švejdíka a Filipa Raifa.

Jan Petrásek

KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – RANDÁK, Jan – ŠPRINGL, Jan: Český tramping v časech formování a rozmachu.

Praha, Academia, 2019 (2020), 238 s.
ISBN 978-80-200-2897-6

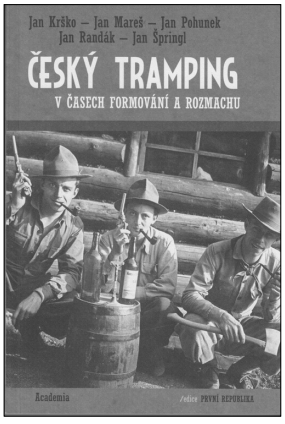

Nakladatelství Academia vydalo v rámci sympatické edice První republika další zajímavý titul, tentokráte z pera pětičlenného autorského kolektivu „pěti Janů“, kteří se pokusili o ucelenější pohled na fenomén českého trampingu v meziválečném období. Navázali tím na několik starších pojednání z řad samotných trampů (Bob Hurikán, Bohuslav Čepelák, Rudan Noha)[15] i historickou sondu Marka Waice a Jiřího Kössla,[16] nicméně jejich přístup se od předešlých zásadně liší: na rozdíl od snah napsat „dějiny trampingu“ zvolili důkladnější sociálně kulturní analýzu tohoto fenoménu. Vzhledem k dosud málo prozkoumanému tématu se zároveň chtěli programově vyvarovat zásadních závěrů. Svou práci s ohledem na zkoumání různých vrstev tohoto fenoménu označili za „archeologickou sondu“.

V úvodu se autoři nejprve věnují podrobnější analýze pojmu „tramping“. Poukazují na to, že už na přelomu 20. a 30. let prodělal tak zásadní změny, že je celkem nesnadné jednoduše stanovit, co tramping byl a kdo všechno se k němu vlastně hlásil. S tímto vědomím se tedy pokouší o formulování souboru definičních znaků českého trampingu, jež jej odlišují od turistiky, skautingu a jiných volnočasových aktivit v přírodě. Vzhledem k tomu, že první trampové (krátce po první světové válce) směřovali v zásadě do stejných lokalit v okolí Prahy a středních Čech jako už před nimi turisté, přičemž termín „tramp“ byl v českém prostředí znám již několik dekád, zdůrazňují autoři právě nové sociální impulsy, které tramping formovaly (s. 24). Všímají si, že první generace trampů dospívala v letech 1914–1918; Velkou válku tedy neprožili v zákopech, ale dobře pocítili hmotný nedostatek válečných roků a počátku 20. let. Upozorňují na význam zkrácení pracovní doby na osm hodin a snahy o únik od autorit pobytem v přírodě během sobotního odpoledne a o nedělích. Trampská mládež se rekrutovala z nižších vrstev, pro něž vznik republiky neznamenal naplnění národních tužeb, ale pouze vystřídání jedné autority druhou; tím se vymezovala zejména vůči silně organizovanému českému skautingu a jeho ideálům. Romantika trampů („divokých skautů“) a trampek se shlížela v americkém westernu či Londonových románech; cesty do přírody (stanování nebo život v osadách) byly výrazem

15 HURIKÁN, Bob: *Dějiny trampingu*. Praha 1940; ČEPELÁK, Bohuslav: *Dvacet roků trampování*. Praha 1941; NOHA, Rudolf: *Odlesky táborových ohňů: vzpomínky na tábornictví, woodcraft, skauting a tramping u nás i ve světě*. Jílové u Prahy 1969.

16 WAIC, Marek – KÖSSL, Jiří: *Český tramping 1918-1945*. Praha 1992.

generační revolty, hledáním vlastního pojetí svobody a volnosti, demonstrací převážně levicové orientace. Rychle se formovaly zvyky, slang, charakteristické odívání a výbava. Motivace k trampingu se ovšem mohly výrazně lišit, jak píší autoři: „*Někdo v něm nacházel smysl života a podstatnou část své identity, pro jiné mohlo jít jen o víkendovou volnočasovou, ba módní aktivitu. Někdo souzněl s přírodou, jiný chtěl v přírodě ‚souznít' se svou ‚ješulí'*" (s. 12).

Publikace dále zachycuje zakládání trampských osad v českých zemích, zejména v centru trampského hnutí ve středních Čechách. Současně líčí úskalí cest do přírody, přičemž nemohla opomenout slavný „Lex Kubát". Ohlasu této vyhlášky pražského zemského prezidenta je věnována samostatná kapitola, přibližující zároveň politické aspekty trampingu. Zde autoři relativizují zažitou tezi dělící tramping na politický (komunistický) a „nepolitický". Podobně se též věnují problematickým vztahům trampingu a skautingu (název příslušné kapitoly hovořící o mimoškolní výchově je přitom poněkud matoucí). Pěkně je zpracována kapitola věnující se odrazu trampingu v populární kultuře; zachycuje postupné osvojování trampské poetiky kulturním průmyslem na počátku 30. let i snahy samotných trampů o umělecké vyjádření jejich životního postoje – napětí mezi oběma póly navíc aktualizovalo dobové úvahy o identitě trampingu. Závěrečná stať o vztahu sportu a trampingu zase přibližuje proměnu relativně úzké subkultury dělnické mládeže ve volnočasovou aktivitu širších vrstev mladé generace.

I když autorský tým deklaroval snahu zachytit existenci trampských osad napříč republikou, je škoda, že v případě českých zemí je Slezsko zastoupeno jen formálně (fakticky se píše o Ostravě a Beskydech!; s. 66); listujeme-li přitom v časopise Tramp, tedy v jednom z profilových dobových periodik, můžeme v něm najít zmínky o osadách ve výrazných centrech Slezska – „Honolulu" z Opavy, dále osadách v Hlučíně či Těšíně.

Záslužná publikace je zdrojem nejen poutavého a lehce populárního čtení, ale také bohatého a cenného obrazového doprovodu. Ten přibližuje různé dobové tiskoviny, fotografie či trampské kroniky, zachycuje i současný stav významných trampských lokalit. Téma trampingu má nesporný potenciál pro další výzkum; autorský tým ostatně připravuje na závěr roku 2020 obsáhlejší pojednání zachycující problematiku v širším časovém rámci let 1918–1989. Zájemce o tuto tematiku odkažme ještě na server Trampský magazín, kde lze volně stáhnout kvalitní skeny všech ročníků časopisu Tramp (1929–1931 a 1938–1939).

Jiří Knapík

TICHÝ, Martin – TOUŠ, Radek (edd.): Fran Směja. Na co jsem nezapomněl.
Opava, Slezská univerzita, 2019, 335 s.
ISBN 978-80-7510-382-6

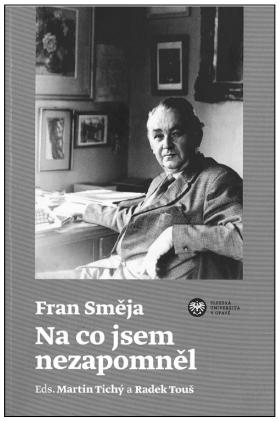

Paměti někdejšího populárního slezského literáta a organizátora poválečného kulturního dění (z pozice osvětového inspektora ostravské expozitury Moravskoslezského zemského národního výboru a poté ředitele Krajského osvětového střediska na zámku v Hradci nad Moravicí) jsou de facto zúčtováním se Směj ovými odpůrci v období takzvané normalizace, kdy v 70. letech minulého století upadl do nemilosti nejen u svých kolegů a známých, ale i oficiálních představitelů opavského okresu. Zde se nabízí srovnání s obdobným existenčním postižením slezského spisovatele žijícího v Praze A. C. Nora, jenž se ve stejném čase, kdy věděl, že jeho texty nebudou vydány, rovněž ponořil do sepisování pamětí. Nutno ovšem dodat, že v Norově případě s větším spisovatelským nadáním a lidským nadhledem.

Nicméně editace Směj ova rukopisu vhodně doplňuje biogramy jeho vrstevníků, které v současnosti vycházejí. Takto můžeme komparovat jednotlivé subjektivní soudy Směji (1904-1986) a žurnalisty, ředitele krajské lidové knihovny Jana Rohla (paměti vycházejí péčí Slezského zemského muzea a editora Ondřeje Koláře v letech 2019–2020), případně se zamyslet nad Směj ovými soudy při posuzování sbírky začínající básnířky Emilie Gudrichové (monografie k této autorce vyjde na sklonku roku 2020 péčí Městského úřadu v Hradci nad Moravicí).

Fran Směja pocházel z generace venkovských učitelů a středoškolských pedagogů (Bohumil Sobotík), kteří po radikální změně společenských poměrů po osvobození (spojených ve Slezsku s masivním odsunem německého obyvatelstva a odchodem elit) dosáhli značného mocenského a společenského vzestupu. A neztratili se ani po únoru 1948, když byl preferován rozvoj (a vědecký výzkum) ostravského regionu na úkor Opavského Slezska. Na druhé straně na centrální úrovni v Praze dokázali Slezsko (a severní Moravu) včetně jejich specifik propagovat a získat prostředky pro vznik prvních českých vědeckých institucí (Slezské studijní knihovny a Slezského studijního ústavu po rozpuštění osvětového spolku Matice opavské). A našli a oslovili pro ně badatele (historika umění Jaroslava Svobodu, literárního historika Viktora Ficka, sběratele hudebního folkloru Ivo Stolaříka).

Pokud se čtenář zajímá o výtvarné umění, zajímavé mohou být Směj ovy glosy o jiných osobnostech a činovnicích regionální kultury – malířích Valentinu Držkovicovi a Josefu Šrámkovi. Přesto se při čtení Směj ovy autobiografie nemůžeme zbavit pocitu jisté malosti a sebepřecenění. Například, když ve svůj prospěch upřesňuje okolnosti založení hrabyňského nakladatelství Iskra. Byl to také on, kdo objevil výtvarný talent Jindřicha Otipky a v luhačovických lázních se „spřátelil" s filmovou divou Adinou Mandlovou. O mnohém také vypovídá to, že Směja své vzpomínky proložil doslovnými citacemi různých dopisů a přípisů, jejichž formálnost nedokázal rozpoznat…

Mladí literární historici Martin Tichý a Radek Touš odvedli jako editoři pečlivou práci. Knihu v závěru doprovodili biogramem Frana Směji, který příznačně nazvali „Uvíznutí na periferii". Nechybí ani ukázka strojopisu editovaných pamětí s rukopisnými vpisky, nyní v péči rodiny a literárního Památníku Petra Bezruče, Směj ovy portrétní fotografie, snímek z pracovny a reprodukce přebalů jeho četných knih. Co ale musíme vytknout, i když současné ediční normy nepodmiňují opatření děl tohoto typu rejstříky, tyto jednoznačně při množství zde uvedených jmen a lokalit čtenáři mohou chybět a nemohou je nahradit ani odkazy ve vysvětlivkách.

Jaromíra Knapíková

KNAPÍK, Jiří:
Heller & Kristian aneb opavská Vest pocket revue (1933). Hra „Kaolin a Majolika" a inspirace Osvobozeným divadlem. Edice pramenů.
Opava, Ústav historických věd, Slezská univerzita v Opavě, 2020, 215 s. ISBN 978-80-7510-414-4.

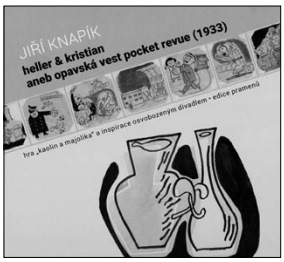

Společenskému a kulturnímu životu meziválečné Opavy a Slezska je věnována v poslední době značná publikační pozornost. Přitom jsou objasňovány i dříve neznámé skutečnosti pozapomenutých kapitol historie. Jedním z těchto průlomových počinů je i edice pramenů *Heller & Kristian aneb opavská Vest pocket revue (1933): Hra „Kaolin a Majolika" a inspirace Osvobozeným divadlem* od Jiřího Knapíka, vydaná v rámci Studentské grantové soutěže Slezské univerzity. Je výsledkem vyčerpávajícího pramenného výzkumu v několika paměťových institucích, rodinných archivů, periodik a publikací. Čtenáři představuje do této doby neznámou kapitolu v historii české kultury meziválečné Opavy a odhaluje okolnosti vzniku jediné dosud známé avantgardní opavské divadelní hry a osudy jejích protagonistů Josefa Hellera a Rudolfa Kristiana, kteří hru společně napsali, zrežírovali a ztvárnili v ní komediální dvojici Aspoň Gips & Sotva Beton. Stejnou pozornost věnuje i jejich spolupracovníkům a společenskému ovzduší, v němž hra vznikala.

Publikace je rozdělena na základní dvě části – studii a edici. Samotná studie, sestávající z devíti kapitol je psána čtivě a začíná úvodem do problematiky, v níž se autor zamýšlí nad dobovou reflexí opavské „porcelánové anekdoty" z pera Karla Černohorského a klade čtenáři otázku, jak bylo její uvedení pro opavskou divadelní kulturu zásadní. Odpověď na tuto otázku nalezneme dále. Čtenář se postupně seznamuje s kulturním životem a českým profesionálním a ochotnickým divadelnictvím, mající v meziválečné Opavě silné zázemí. Přitom však nejsou opomenuti jeho představitelé v kontextu se spřízněností kulturních a vzdělávacích institucí, spolků a osobností. Čímž je téměř až plasticky vylíčeno prostředí, z něhož

vzešli hlavní protagonisté hry. Dále je popsán život a aktivity autorského dua a vlivy, které oba umělce přivedly k samotnému zkomponování hry – nebyla to jenom Opava a gymnazijní prostředí ale i studium na Univerzitě Karlově, tvůrčí činnost publikační, výtvarná aj. Stejnou pozornost věnoval autor i jejich spolupracovníkům a hercům. Čtenáři postupně představí Josefa Molína, Viktora Kristiana a Karla Vlčka, mladé umělce, které spojovalo opavské gymnázium, stejné tvůrčí ambice a vazby k opavským intelektuálním elitám. Dále sedm účinkujících, kteří na rozdíl od tvůrců hry a jejich spolupracovníků netvoří stejnorodou skupinu, ale mnohdy jde o místní ochotníky i o generaci starší.

Autor čtenáře obeznámí s inscenací samotné hry „Kaolin a Majolika", líčí i společenské klima, v němž hra vznikala a průběh premiéry. Zároveň si všímá, odkud dvojice Heller & Kristian čerpala inspiraci pro scény ve hře a její hudební doprovod. Neopomíjí přitom ani souvislosti, odkazující na jejich práci s celým souborem opavských reálií 30. let. Kavárny, obchody a dominanty města totiž netvořily ve hře pouhé kulisy, ale dotvářely příběh a zprostředkovávaly i jedinečnou reflexi města z pohledu mladých Opavanů. Vedle hledání inspirací vidíme i vývoj představ Hellera & Kristiana, kterých si autor všímá v proměnách textu scénáře a taktéž i v dobové reflexi premiéry opavské avantgardní inscenace a její reprízy. Objasněno je i zjevné čerpání podnětů v „porcelánové anekdotě" z prostředí Osvobozeného divadla a tvorby Jiřího Voskovce a Jana Wericha, odtud také pramení autorovo připodobnění ke hře „Vest pocket revue", což dokládá i na užitých tématech a motivech (hudbě, parodii a slovní komice, slangových výrazech aj.). Blízký vztah k tvorbě V+W získali Heller & Kristian za studií v Praze, J. Hellera dokonce přivedl jako jediného Opavana až na prkna Osvobozeného divadla. A právě tato tvorba jej natolik ovlivnila, že se pokusil společně s R. Kristianem o přenesení jeho atmosféry a energie do Opavy, včetně zasazení do místních reálií a reflexi společenských a politických událostí (krize, vzestup fašismu). I přes svoji jedinečnost v rámci nabídky opavských ochotnických souborů nezískala avantgardní hra mladých Opavanů kýžený ohlas veřejnosti, čelící krizi a všudypřítomnému politickému napětí. Život spolupracovníků a autorů hry po inscenaci a dvou reprízách „Kaolina a Majoliky" dokládá, jak problematické 20. století bylo a jakým těžkým osudem někteří protagonisté „porcelánové anekdoty" prošli. Následující edice čtenáře seznamuje se scénářem hry „Kaolin a Majolika", opatřeným kritickým poznámkovým aparátem ozřejmující dobový kontext, užitý slang a opavské reálie, figurující ve hře. Scénář doplňuje šest kolorovaných perokreseb s návrhy kulis od R. Kristiana. Zájemci o historii regionu ocení vtisk genia loci Opavy 30. let optikou mladých umělců, v podobě písně „Kapesní průvodce Opavou" doplněné 15 perokresbami J. Molína s humornými opavskými motivy. Tehdejší dobovou atmosféru dokresluje 19 snímků vybraných autorem publikace, zachycující opavské dominanty, které si odbyly roli v divadelní hře. Edice dále obsahuje literární texty a ilustrace seznamující čtenáře s tvorbou autorů hry z období 30. let – od J. Hellera dvoudílný fejeton „Rači" a ukázky krátké prózy v časopise Tvář; povídku a soubor karikatur R. Kristiana publikovaných ve Studentském časopise a časopise Trn. O přátelských vztazích mezi R. Kristianem a J. Hellerem vypovídá korespondence z let 1935–1936. Vítaným doplňkem je obrazový doprovod publikace čítající 100 fotografií, ilustrací, kreseb, ukázek scénáře, korespondence, výstřižků z novin aj.

Publikace J. Knapíka boří mýtus o Opavě jako o výlučně spícím „městu penzistů". I když uvedení „Kaolina a Majoliky" představovalo pouhou epizodu, která kvůli společenskému klimatu nedostala příležitost k rozvinutí avantgardních tendencí v opavském divadelnictví, je její objev vlastně i důkazem, že Opava a její mladá generace intelektuálů byla schopná rozvíjet vlastní variace na tvorbu Osvobozeného divadla a odpovědi na společenské a regionální podněty. Publikace určitě osloví zájemce o meziválečný společenský život na Opavsku z řad veřejnosti a odborníků. Díky zachování scénáře hry „Kaolin a Majolika" se třeba dočkáme i její reprízy.

Tomáš Krömer

PELC, Martin – PELCOVÁ, Kateřina (edd.): Opavská nej.

Opava, Statutární město Opava, 2019, 71 s.
ISBN 978-80-7572-020-7

Anotovaná publikace vzešla ze stejnojmenné úspěšné exteriérové výstavy, instalované na podzim roku 2016 a 2017 na panelech v Opavany frekventovaném prostředí

městského parku. Přitáhla přitom pozornost i těch občanů, kteří by sami muzeum či jinou paměťovou instituci nenavštívili. Autorský kolektiv, který svou erudicí a organizačním talentem zaštítil historik a pedagog Martin Pelc (Slezská univerzita v Opavě) s tehdejší kurátorkou Opavské kulturní organizace Kateřinou Pelcovou, se přitom inspiroval obdobným projektem uskutečněným v Ústí nad Labem.

Autorem většiny z 33 hesel knihy se stal Martin Pelc. Ovšem jak v předmluvě výstižně poznamenal – uvedený výběr superlativů svázaných s městem Opavou je výběrem subjektivním, který by mohli odborníci jiných než historických disciplín rozporovat. Záměrně hledal srovnání osobností, uměleckých děl, společenských a politických událostí, vědeckých projektů a prvenství na úrovni republiky, případně v rámci monarchie, kdy se Opava stala sídelním městem jedné z habsburských zemí. Někdy se zdařilo, že Opavané za sebou zanechali stopu přímo světovou. Také tento moment, i když někdy na spekulativní úrovni, viz causa „šarlatána", léčitele a média Bardona alias mistra Frabata, krátce nastínili.

Ve slezské metropoli působilo kvalitní klasické gymnázium, jehož pedagogové a zejména absolventi či někdejší studenti (politik Hein, filolog Stowasser, architekt Olbrich, astronom Palisa, lékař Chrobak) dále šířili věhlas Opavy, i když se do místa svého mládí vraceli spíše epizodicky (syn profesora A. Vaška, básník Petr Bezruč). Tímto Martin Pelc navázal na knihu *Opava-Vídeň. Měšťanská kultura 19. století mezi periférií a centrem* již je také spoluautorem.[17]

Opava byla v minulosti sídlem zemské správy a středoškolských ústavů, ale rovněž významným posádkovým městem a obchodní křižovatkou zprostředkovávající novinky mezi Slezskem a Moravou nebo výstižněji, mezi centrem monarchie, Vídní a Rakouským Slezskem, či nověji mezi československým Slezskem a srdcem republiky Prahou. Na tento moment ostatně upozorňují texty archivářů Zdeňka Kravara a Jiřího Peterky. Medailony do knihy rovněž přispěli Jiří Šíl (Zemský archiv) a Ondřej Haničák (Slezské zemské muzeum).

Opavská nej manželé Pelcovi realizovali s příslovečnou pečlivostí. Četné ilustrace, které hesla (podle mého soudu bohužel rozsahem příliš úsporná) doprovázejí, získali mimo jiné ve vídeňských a vratislavských archivech a knihovnách. Oslovili také renomované soukromé sběratele opavských artefaktů (Rudolfa Dybowicze, Františka Šenka) a rodinné příslušníky v knize portrétovaných osobností (vnučku etnoložky Wandy Hanke). Některé z reprodukovaných snímků jsou přitom doslova unikátní; například foto detailu uměleckého díla sochaře Obetha v salonu bytu továrníka Fiedora, které se dříve nepodařilo do monografie o umělci získat.

To vše jsou nepopiratelná pozitiva. Lze něco autorskému kolektivu vytknout? Jistě, z čistě subjektivního hlediska výběr hesel a jejich pojmenování. Nebylo by lepší místo *nejslavnější* uvést *nejznámější* lvice světa? Také propojení několika ojedinělých textů vážících se k nejstarším dějinám Opavy a rychlý přechod k ranému novověku a těžišti knihy – historii Rakouského Slezska se jeví jako příliš volný a účelný. To však nic nemění na skutečnosti, že kniha vydaná v předvánočním čase potěšila mnohé milovníky staré Opavy, což bylo snad i cílem vydavatele – Magistrátu města Opavy.

Jaromíra Knapíková

17 PELC, Martin – ŠOPÁK, Pavel – ŠÚSTKOVÁ, Hana: *Opava – Vídeň: měšťanská kultura 19. století mezi periférií a centrem*. Opava 2011.

Acta Historica

Universitatis Silesianae Opaviensis

KRONIKA

Zprávy z konferencí

Virtual International Medieval Congress Leeds, 6.–10. července 2020

Budeme-li hodnotit dopad koronavirové krize na jednotlivé profese, medievisté, či obecně historici, jistě nebudou těmi prvními, na které přijde řeč. Zcela určitě nebudou ani považováni za ty současnou výjimečnou situací nejvíce postižené. Pravdou ale je, že snad nenajdeme oblast lidské činnosti, která by v současnosti nemusela čelit novým výzvám. Moderní historická věda (podobně jako většina akademických oborů) do značné míry stojí na výměně informací napříč geografickými hranicemi. A jedním ze způsobů komunikace - ze své podstaty velmi těžko nahraditelných - jsou mezinárodní konference, z nichž zejména některé svým rozsahem a tradicí představují již základní součást života vědecké komunity. Mezi taková mezinárodní diskuzní fóra nepochybně patří *International Medieval Congress* pořádaný každoročně od roku 1994 Ústavem medievistických studií (*Institute for Medieval Studies*) na *University of Leeds* ve Velké Británii, jedna z největších akcí svého druhu v Evropě.

Také letos v červenci se měla yorkshirská metropole stát místem setkání více než jednoho a půl tisíce delegátů – historiků, archeologů, nadšenců z řad široké veřejnosti. Bohužel, v březnu letošního roku, tedy zhruba dva měsíce od zahájení registrace a čtyři měsíce před plánovaným konáním, byl kongres z důvodu epidemiologické situace ve Velké Británii i ve světě zrušen. Aby dlouhé měsíce plánování a příprav nejen ze strany organizátorů (přípravy na nový kongres začínají vždy okamžitě po skončení předchozího), ale i účastníků nepřišly vniveč, začala se okamžitě zvažovat varianta virtuálního kongresu. Navzdory náročnosti technického zabezpečení, nutnosti reorganizace celého programu a doprovodných akcí i časové tísni se týmu zajišťujícímu pořádání kongresu podařilo téměř nemožné. Díky jeho úsilí bylo možné se v týdnu od 6. do 10. července prostřednictvím speciálně pro tento účel vytvořené aplikace připojit ze svého zařízení téměř kdekoliv na světě k více než sto padesáti tematickým kongresovým sekcím a poslechnout si více než pět stovek referátů, jejichž jednotícím tématem byly pro letošní rok hranice v nejširším slova smyslu. Tradičně kromě přednáškových sekcí byly součástí kongresu také nejrůznější semináře, propagační akce nejvýznamnějších světových nakladatelství a knihkupců, ale např. i doprovodné programy zaměřené na reprodukci středověké hudby nebo virtuální výstavy. Díky moderní technice bylo možné realizovat i setkávání historiků v rámci nejrůznějších diskuzních fór zaměřených na aktuální problémy (nejen) medievistiky a medievistů.

Do programu vIMC Leeds se i letos aktivně zapojila řada českých badatelů a své zastoupení na něm měla i Slezská univerzita v Opavě. Hned první kongresový den (6. 7.) se představila v rámci sekce s názvem „*Manuscripts, Texts, and Transmission III*" Linda Mikulenková (referát: *Within the Limits: Keeping the Outer Edge of Text Straight*) z Katedry pomocných věd historických a archivního studia Univerzity Karlovy, která se v minulosti zabývala např. pozdně středověkou ikonografií. Ve druhém konferenčním dni (7. 7.) přednesla svůj příspěvek v rámci sekce organizované IMC Leeds a nazvané „*Medieval City Life: Religious and Economic Identities*" badatelka z Ústavu historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě Hana Komárková (referát: *Woman and Oaths in Medieval and Early Modern Urban Space*). Ve znamení žen byl i třetí konferenční den (8. 7.), v jehož rámci brněnská badatelka působící na Palackého univerzitě v Olomouci Michaela Antonín Malaníková spolu s gdaňskou historičkou Beatou Możejko představily výsledky své práce v sekci nazvané „*Towns, nobles and negotiation*". Antonín Malaníková svůj referát (*Testing Legal Boundaries for Urban Women in Late Medieval Moravia*) věnovala problematice právního postavení ženy v pozdně středověkých moravských městech. Další brněnská historička Jana Valtrová z Ústavu religionistiky Masarykovy univerzity v Brně se nejprve 8. 7. představila jako moderátorka sekce „*Crossing Cultural Borders*", organizované IMC Leeds, a následující den (9. 7.) v sekci s názvem „*Interreligious Relations*" přednesla svůj příspěvek, *The Borders of Confession: The Friars and the Christians of Asia*, věnovaný v rámci české medievistiky do značné míry exotickému tématu. Největší zastoupení měli badatelé z českých univerzitních pracovišť poslední konferenční den (10. 7.). Hned dvě kongresové sekce pod názvem „*Experiencing Death and Resurrection: Late Antique Initiation as a Spiritual and Embodied Frontier I* a *II*" totiž organizoval česko-švýcarský historik Ivan Foletti ve spolupráci s původem francouzským historikem umění Adrienem Palladino, oba z Centra raně středověkých studií Masarykovy univerzity v Brně. Druhý z výše jmenovaných historiků také v rámci jedné ze sekcí přednesl referát s názvem *Purifying Body and Soul: Combing as Ritual and Apotropaic Act*. Spolu s nimi se představila rovněž brněnská historička umění Klára Doležalová (referát - *Dividing the plebs Dei: The Spatial Arrangements of the Basilica Patriarcale at Aquileia*), která se dlouhodobě zaměřuje na ikonografii a symboliku raně středověkých sakrálních staveb. Podobné badatelské zaměření má i její kolegyně Katarína Kravčíková, která svým referátem *Place of Radical Transformation: Rebirth, Space, and Limits* uzavřela jak zmíněnou sekci, tak působení s českými akademickými pracovišti spojených badatelů na půdě vIMC Leeds 2020.

Všichni účastníci kongresu, ať již moderátoři sekcí, prezentující nebo jen návštěvníci, měli možnost přesvědčit se o tom, že výjimečná situace nepřináší jen komplikace, ale rovněž nové možnosti. Je nepochybné, že nová doba staví nejen před historiky nové výzvy, k jejichž zvládnutí bude mimo jiné potřeba významným způsobem přehodnotit systém prezentace výsledků vědecké práce. To ostatně zmiňoval ve svém úvodním projevu i ředitel kongresu Alex Müller z *IMC Univerzity of Leeds*. Současná krizová situace představuje vedle velkého omezení také šanci naučit se zdolávat bariéry mezi badateli novými způsoby. *Virtual International Medieval Congress Leeds* věnovaný tématu hranic tak paradoxně nabídl možnost, jak je překonávat.

Hana Komárková

Visualizing the Other in Late Medieval and Early Modern Art (1300–1550)

Ostrava, Česká republika, 14.–16. 11. 2019

V listopadu minulého roku se v Ostravě uskutečnila mezinárodní vědecká konference zaměřená na problematiku „jiného" ve středověkém a raně novověkém umění, kterou pořádala Ostravská univerzita ve spolupráci s Centrem pro studium středověké společnosti a kultury (Vivarium). Zkoumání „jiného" v minulosti patří mezi stěžejní směry současného výzkumu starších dějin, což se odrazilo v bohatém programu, který pokrýval středověké a raně novověké období nejenom v evropském prostředí, ale také v Africe, Střední Americe, Asii či na Blízkém východě. Třídenní konferenční jednání bylo rozděleno do několika panelů zaměřených na rozličné aspekty výzkumů odlišností a „jiného" v minulosti.

Úvodní panel byl věnován konstrukci jinakosti ve středověkých a raně novověkých pramenech. První vystupující, kterým byl Gerhard Jaritz, se zaměřil na problematiku vizuální kultury pozdního středověku a nastínil, jak byla zobrazována jinakost v dobových pramenech. Mezi další vystupující prvního bloku patřil také David Radek, který poukázal na základě narativních pramenů na rozšířenou spojitost mezi ďáblem a herezí v pozdním středověku. Následoval příspěvek Paula Srodeckého, který upozornil na skutečnost, že rozmach knihtisku na sklonku středověku přispěl v evropském prostředí k posilování stereotypních představ o odlišnosti muslimů, z nichž některé přetrvaly až do současné doby. Poslední příspěvek představila Michaela Vašíčková, která se zaměřila na polemiky mezi katolíky, kališníky a Jednotou bratrskou na přelomu středověku a raného novověku a upozornila na skutečnost, že navzdory konfesijní odlišnosti používali autoři mnohdy stejné argumenty.

Problematika křesťanského umění v Africe byla zastoupena blokem příspěvků varšavských historiků a archeologů, kteří se již několik desetiletí věnují zkoumání dávné Núbie. Není proto náhodou, že jedna z největších kolekcí nubijského umění se nachází ve Varšavě. Základní problémy zkoumání středověkých nubijských maleb představila Magdalena Łaptaś. Následující příspěvky se zaměřily na otázku klášterů v prostoru středověké Núbie (Iwona Zych), zobrazování barev v nubijském umění (Magdalena Łaptaś, Nagmeldin Karamalla) nebo na zobrazování „jiného" ve středověkém etiopském malířství (Hanna Rubinkowska-Anioł).

Následující panely byly věnovány jinakosti svatých, kde Magdalena Łanuszka představila odvážnou interpretaci obrazu Dierica Boutse († 1475) a naznačila, že Máří Magdalena je na malbě zobrazena jako těhotná. Následující příspěvky se týkaly typických „jiných" středověké společnosti, a to Židů. Pavel Soukup představil, jakým způsobem vnímali křesťané obřízku, a upozornil, že křesťanská společnost chápala obřezání jako krutý obřad, kterému připisovala rituální podtext, a proto se můžeme například v kronice Hartmanna Schedela setkat s vyobrazeními silně krvácejícího Krista při obřízce, kdy jeho krev byla shromažďována pro rituální účely. Anglická badatelka Jennifer Vlcek Schurr se posléze zaměřila na interpretaci pasionálu abatyše Kunhuty a na způsob, jakým jsou v něm zobrazováni Židé. Jana Grollová se ve svém příspěvku zaměřila na otázku ženské zbožnosti v českém prostředí pozdního středověku. Zkoumala především obraz komunity bekyň a dalších zbožných žen v českých postilách. Panel zakončil příspěvek Moniky

Brenišínové zabývající se otázkou výzdoby mexických klášterů, které vznikly v průběhu šestnáctého století díky činnosti evropských řeholních řádů, především dominikánů, františkánů nebo augustiniánů. Autorka analyzovala nástěnné malby těchto klášterů a přesvědčivě ukázala, že se v nich propojovaly jak evropské, tak aztécké motivy.

Další blok příspěvků se týkal zobrazování žen v minulosti, přestupků a lidí na okraji společnosti. Jedna z organizátorek konference, Daniela Rywiková, interpretovala nástěnné malby ve františkánském klášteře v Brixenu, které se do dnešních dnů nedochovaly v úplnosti. Daniela Rywiková ale poukázala na skutečnost, že je pravděpodobné, že chybějící fragment zachycoval tzv. Frau Welt, tedy ženu sedmi smrtelných hříchů, držící prapor s vyobrazeným kalichem, což nepochybně svědčí o souvislosti s husitskou revolucí a dokládá to negativní vnímání českých husitů i v poměrně vzdálených oblastech. Na její příspěvek navázal Jan Dienstbier, který se zaměřil na otázku starých žen a jejich vnímání středověkou společností. Otázka postavení ženy v minulosti byla stěžejní také pro Beatu Możejko, která zkoumala, jak pozdně středověká společnost vnímala vztah mezi ženami a hříchem v patricijském prostředí Gdaňsku. Lidé na okraji byli poté hlavním tématem příspěvku Otty S. Gescera, který se v široce rozvrženém příspěvku zabýval otázkou malomocných ve středověku a raném novověku, především s ohledem na svatou Alžbětu, která byla často vyobrazována s malomocnými a podle některých pramenů měla mít i schopnost léčit malomocenství. Poslední příspěvek představil Jan Odstrčilík, který představil zpovědní příručku Diega Collady z počátku sedmnáctého století. Její specifikum spočívá v tom, že byla sepsána jednak latinsky, ale zároveň také japonsky, neboť Diego pobýval coby misionář v Japonsku a v dochované konfesní příručce zachytil mnoho obtíží, kterým museli evropští misionáři čelit během christianizačních misií v Japonsku.

Poslední konferenční den byl věnován problematice Blízkého východu a následně sekci zaměřené na otázky etnicity, kultury a náboženství ve středověké a raně novověké společnosti. Abdul Rahman Chamseddine představil, jakým způsobem na „jiné" nahlížela středověká islámská společnost. Otázku arabské vzdělanosti ve středověku reflektovala ve svém příspěvku Maria Theisen, která upozornila na fakt, že na rozdíl od zbytku společnosti se u středověkých vzdělanců obvykle nesetkáme s předsudky vůči arabské literatuře či vědě. Následoval referát Marianne Ritsemy van Eck věnovaný františkánským cestopisům do Svaté země. Marianne Ritsema van Eck upozornila na specifické postavení františkánů-observantů v Jeruzalémě na sklonku středověku, čehož využil například Paul Walther von Guglingen, který v Jeruzalémě pobýval v letech 1481 – 1484, a svůj pobyt zachytil v podobě podrobného cestopisu, kde věnoval značnou pozornost náboženským komunitám působícím ve svatém městě. Součástí jeho cestopisu jsou také detailní popisy odlišných náboženských rituálů, např. arménských či řeckých křesťanů. Élise Haddad se následně zabývala otázkou etnicity v popisech apokalypsy z pozdně středověkého Španělska. S posledním příspěvkem vystoupila Theresa Pac, která soustředila pozornost na problematiku „jiného" v multikulturní společnosti polsko-litevského soustátí šestnáctého století.

Organizátorům konference Visualizing the Other se podařilo sestavit vyrovnaný a pestrý program, který představil zvolené téma z různých úhlů a oborových perspektiv a potvrdil význam interdisciplinární spolupráce při zkoumání minulosti. Nezbývá než doufat, že podobně plodné setkání se nekonalo v Ostravě naposledy.

David Radek

Mezinárodní workshop „Moderní dějiny ve výuce dějepisu“

Opava, Česká republika, 20. 11. 2019

Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě (ÚHV FPF SU) pořádal ve středu 20. listopadu 2019 mezinárodní workshop na téma „Moderní dějiny ve výuce dějepisu“. Akce se účastnilo zhruba patnáct historiků. Přivítal je Zdeněk Jirásek, který měl rovněž úvodní přednášku. Zmínil se mj. o významu pamětníků a jejich často neochvějné jistotě, s níž vyprávějí nejrůznější historické události. Hovořil také o mocenských elitách, které vystupovaly a vystupují s požadavkem na jednotný výklad dějin tak, aby korespondoval s jejich mocenským postavením a ideologií. Část jeho vystoupení byla věnována médiím, která často výklad dějinných událostí – velmi jemně řečeno – zjednodušují.

Následující příspěvek Jany Burešové, z Univerzity Palackého v Olomouci se zaměřoval na vyváženost témat ve výuce moderních dějin. Na několika příkladech upozornila na to, že je důležité vyučovat nejen důležité mezníky dějin, ale i celkový kontext, bez nichž ztrácí výklad na informační hodnotě. Připomněla i možnosti edukace moderních dějin prostřednictvím využívání nových technologií (např. virtuální reality) či jiných přitažlivých platforem (např. komiks) a úskalí jejich praktického užití. Pro utvoření představy o těchto prostředcích prezentovala sadu edukativních karet zobrazujících sedm klíčových momentů Sametové revoluce vytvořenou Pedagogickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci, určenou pedagogům i studentům.

Jako třetí vystoupil Piotr Pałys z Opolské univerzity v Opoli. Ve svém referátu se zabýval výukou nejnovějších dějin českých zemí na polských univerzitách. Naše dějiny se v Polsku vyučují velmi obecně. Většinou v souvislosti s tamními událostmi (např. událostmi roku 1968, pádem komunistických režimů ve východní Evropě aj.) či ději charakteristickými pro státy východního bloku (politické procesy, persekuce, disent). Nezanedbatelnou úlohu hraje výuka českých dějin též v oborech jako bohemistika, filologie apod. K jejímu rozvoji dopomáhá hojná přeshraniční spolupráce univerzit, například Slezské univerzity v Opavě s Opolskou univerzitou v Opoli.

Čtvrtým v pořadí byl příspěvek Marie Gawrecké (ÚHV FPF SU v Opavě) zaměřený na reflexi období prvního samostatného Československého státu ve středoškolských učebnicích dějepisu. Marie Gawrecká nejprve stručně hovořila o vývoji výuky tohoto období a proměnách jejího výkladu v čase. Poté na příkladech tří platných učebnic středních odborných škol a gymnázií srovnávala jejich obsah, tematickou skladbu a členění s přihlédnutím k výkladu problematiky existence první republiky.

Následující referát Jaromíry Knapíkové ze Zemského archivu v Opavě pojednával o využití pohlednice jako didaktické pomůcky ve výuce dějepisu. V úvodu příspěvku byl publiku stručně představen vznik a vývoj pohlednic s přihlédnutím k situaci ve Slezsku a stručně nastíněna problematika jejich sběratelství. Pohlednice je totiž užitečným pramenem zachycujícím nejen každodenní život, ale i vývoj regionu či budov a památek. Na uvedených příkladech bylo naznačeno, že prostřednictvím pohlednic mají žáci a studenti možnost za pomoci učitelů i rodičů získat jiný náhled na minulost. Po tomto příspěvku následovala diskuze mezi účastníky o problematice hodinových dotací dějepisu na základních školách, postavení a úloze pedagoga v procesu výuky dějepisu.

Odpolední blok workshopu zahájil druhý zahraniční host, Vladimír Varinský, z Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici. Ve svém příspěvku nazvaném *„Čo je história a aká je úloha historika?"* nastínil několik problémů, které tíží současnou historii. Hovořil především o tom, co je vlastně historie a jak správně má vypadat odborná historická studie. Má jít pouze o přepis pramenů, faktů a statistik nebo má být v pracích zachycen názor a duše samotného historika? Podle Vladimíra Varinského je toto jedna ze sporných otázek, na které se česká a slovenská historická obec není schopná shodnout. To se následně odráží i v dalších problémech, jako jsou požadavky na studentské práce a jejich klasifikace. Příspěvek uzavřel slovy: *„História má byť koordináciou medzi vecami z minulosti a historikom ako prednášajúcim týchto javov"*.

■ *Účastníci konceference. Foto: Zuzana Urbánková*

Další referáty byly zaměřeny na využití interaktivních prvků, které je možné uplatnit ve výuce dějepisu na základních a středních školách. Jiří Knapík (ÚHV FPF SU v Opavě) na úvod zhodnotil výuku dějepisu na středních školách. Upozornil, že za posledních 15 let se tato výuka velmi zmodernizovala prostřednictvím přístupu učitelů, zapojení škol a studentů do projektů a soutěží pořádaných jak školami, tak vzdělávacími institucemi. Přiblížil soutěže pořádané Národním muzeem v Praze a Slovenským národním muzeem v Bratislavě, které se snaží zapojit děti a mládež do bádání po jejich rodinné historii. Dále zdůraznil, že pomocí počítačů a internetu je možné se dostat

k různým materiálům (audiovizuální prameny, mapy, autentické fotografie, dobový tisk), které mohou být využity ve výuce. Je ale nezbytné, aby vyučující na tuto možnost upozornil samotné studenty a sám je do hodin začlenil.

Jako sedmá vystoupila se svým příspěvkem Karla Vymětalová (ÚHV FPF SU v Opavě). Svůj referát zahájila otázkou: *„Co si studenti, žáci a kantoři představují pod pojmem Dějepis?"*. Žáci a studenti v něm vidí snůšku suchých dat, pojmů a událostí, které se staly, a tudíž nejsou aktuální a atraktivní. A pro mnoho z nich se s ohledem na to dějepis stává neoblíbeným předmětem. Karla Vymětalová zdůraznila, že kantoři by se neměli snažit vytvořit ze studenta odborníka na vše, ale formovat jeho mysl, rozšířit mu vzdělání a naučit ho kriticky uvažovat, což hodiny dějepisu umožňují. Dále poukázala i na fakt, že výuku starověku a antiky je možné propojit s výukou současných a moderních dějin. Toto propojení umožní studentům ukázat, z čeho moderní dějiny čerpají. Prostředkem na to může být například vysvětlení a porovnávání některých témat, jako například antická demokracie versus současná demokracie, římští diktátoři versus diktátoři 20. století, historie a současnost židovského státu atd.

Předposledním přednášejícím byla Hana Komárková (ÚHV FPF SU v Opavě). Účastníkům workshopu přiblížila projekt, na kterém spolupracuje se Základní školou Zátor. Cílem projektu *„Šumný Krnov"* je zapojení žáků do bádání po historii vlastního regionu. Tento projekt propojuje hodiny dějepisu, výtvarné a občanské výchovy. V rámci tohoto projektu pracují nejen ve škole, ale i v terénu. Podle slov autorky se tento projekt může aplikovat i na jiné předměty a je vhodný pro všechny stupně základních a středních škol.

V podobném duchu jako příspěvek doktorky Karly Vymětalové se nesl i referát Mariana Hochela (ÚHV FPF SU v Opavě), který tento workshop uzavřel. I on poukázal na to, že studenti by měli více používat kritické myšlení. Na uměleckých předmětech pocházejících z doby napoleonské Francie ukázal, že studenti by je neměli vnímat pouze jako objekty z minulosti, ale měli by se snažit z nich získat informace, se kterými by měli rovněž dál pracovat. Podle slov Mariana Hochela přinášejí tyto druhy pramenů (obrazové, ikonografické a jiné) mnohem více informací než psaný text, zachycují nejen obrazotvornost, reálie a umělecké tendence dané doby, ale jsou taktéž důležitým pramenem a objektem bádání pro dějiny mentalit. Studenti by měli být schopni vyčíst z nich jejich vypovídající hodnotu – co tyto artefakty představovaly pro tehdejší společnost, co představují pro dnešní společnost, za jakým účelem byly vytvořeny, z čeho vycházely a co zachycovaly. Na příkladu napoleonské pamětní medaile z roku 1810, vytvořené u příležitosti sňatku francouzského císaře Napoleona I. a rakouské arcivévodkyně Marie Luisy, Marian Hochel poukázal, že nešlo jen o vzpomínku na danou událost, ale o předmět dokládající kult císařských novomanželů aplikovaný umělci a uměleckými prostředky, využitelný pro potřeby vnitřní i zahraniční politiky francouzského a rakouského císařství. Proto je tedy důležité více pracovat s těmito druhy artefaktů a naučit žáky a studenty je nejen obdivovat, ale v nich i číst a hledat souvislosti.

Tímto příspěvkem byl ukončen celodenní workshop, který se věnoval nejen současné historii a moderním trendům ve výuce dějepisu, ale i problémům, které tíží dnešní kantory, studenty a samotný resort školství.

Dana Fügner Urbášková, Tomáš Krömer

Zpráva o projektu

Czeskie pieśni w zbiorach Adolfa Dygacza

Digitalizacja zbiorów prof. dr. hab. Adolfa Dygacza to nowy, polski projekt trwający od 2018 roku w Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny" w Chorzowie na Górnym Śląsku, którego celem jest uporządkowanie oraz utrwalenie w wersji cyfrowej szesnastu tysięcy archiwalnych dokumentów, będących spuścizną folklorysty – Adolfa Dygacza. Digitalizowana kolekcja zawiera rękopisy nutowe i teksty pieśni oraz oryginalne nagrania audio z utworami ludowymi, wykonywanymi w ubiegłym stuleciu przez lokalnych śpiewaków. Dwa etapy projektu mieszczą 3200 nagrań zarejestrowanych na taśmach szpulowych podczas badań terenowych, prowadzonych przez Dygacza od lat czterdziestych XX wieku.

W zbiorach znajdują się także pieśni obcojęzyczne – m. in. czeskie, węgierskie i słowackie, zatem materiał stanowić może cenne źródło muzykologiczne i historyczne, przydatne także dla edukatorów regionalnych i zespołów folklorystycznych zarówno z Polski, jak i z krajów ościennych. Tematyka pieśni przypomina o zanikających dzisiaj regionalnych tradycjach, również tych, które wiążą się z przemysłem górniczo-hutniczym, funkcjonującym nadal na terenie morawsko-śląskim (Moravskoslezský kraj) i na Górnym Śląsku (Horní Slezsko).

Wszystkie materiały związane z projektem udostępniane są w zdigitalizowanej formie na polskich platformach internetowych: w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej[1] oraz w systemie muzealnym RegMus.[2] Zamieszczona kolekcja muzyczna Adolfa Dygacza regularnie wzbogacana jest o nowe zasoby i współczesne opracowania (zapis nutowy). Przedsięwzięcie dofinansowano w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2014–2020 (Europejskiego Funduszu Regionalnego), a także ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (program „Kultura cyfrowa 2019").

Adolf Dygacz (1914–2004) urodził się w Droniowicach – polskiej wsi położonej pomiędzy Lublińcem a Koszęcinem na Górnym Śląsku. Folklorem interesował się od początku swej działalności naukowej, o czym świadczą jego wczesne prace, takie jak magisterium *Charakterystyka pieśni ludowych na Śląsku Opolskim*. Dalsze badania etnomuzykologa dotyczyły przede wszystkim analizie tradycji muzycznych Górnego Śląska, Śląska Cieszyńskiego i Zagłębia Dąbrowskiego. Podkreślał w nich szczególne znaczenie pieśni górniczo-hutniczych, co niewątpliwie związane było z kierunkiem wyznaczanym przez politykę Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej. O tym, jak istotna dla Dygacza stała się ta tematyka, świadczy obszerna rozprawa habilitacyjna *Ludowe pieśni górnicze w Zagłębiu Dąbrowskim*, w której folklorysta dokonał własnej systematyki, wyodrębniając w zasobach folkloru muzycznego tych grup pieśni obrzędowe i zwyczajowe,

1 Śląska Biblioteka Cyfrowa. DIGITALIZACJA ZBIORÓW PROF. DR. HAB. ADOLFA DYGACZA (ETAP I), dostupné na https://www.sbc.org.pl/dlibra/collectiondescription/458, cit. 31. 7. 2020.

2 Przeglądarka multimediów, dostupné na simuz.pl/sim/a_multimedia/index.php, cit. 31. 7. 2020..

historyczne, społeczne i rewolucyjne, o zawodzie, o pracy, rodzinne, towarzyskie, zalotne i miłosne, komiczne i satyryczne, o muzykowaniu i tańcu oraz tańce zawodowe. Tak opracowana klasyfikacja ukazuje bogactwo i różnorodność folkloru górniczego, zarówno w warstwie słownej, jak i melodycznej. Stanowi on ciekawą opowieść o życiu codziennym, ciężkiej pracy, honorze, przywiązaniu do zawodu, ale także o górniczej obyczajowości, dniu powszednim, rodzinie, czy też zabawie.

Adolf Dygacz był także nauczycielem akademickim, zajmował się publicystyką i krytyką muzyczną. Pisał artykuły do „Trybuny Robotniczej", „Dziennika Zachodniego", „Życia Bytomskiego", „Trybuny Opolskiej", „Śląska Literackiego" oraz czeskiego „Zwrotu" i innych.

Współpracował z wieloma instytucjami kulturalnymi o zasięgu ogólnopolskim oraz międzynarodowym. Warto podkreślić kontakty Dygacza z badaczami zagranicznymi, skupionymi wokół Międzynarodowego Centrum Badań nad Pieśnią Robotniczą, gdzie folklorysta reprezentował Polskę i współpracował z etnomuzykologami z dwunastu państw[3]. Pierwszy kongres inicjujący spotkania tej grupy odbył się w Czechach w 1961 roku w miejscowości Liblice koło Pragi. Był okazją do wymiany doświadczeń i zapoznania z zagraniczną literaturą muzyczną.

W archiwalnych zbiorach zachowała się pamiątka w postaci artykułu Oldřicha Sirovátki - *Nejstarši hornické písné na Rosicko-Oslavansku* z dedykacją „Kol. Dygaczowi na pamiątkę w Liblice, 16.03.61".Kolejne spotkania w ramach Międzynarodowego Centrum Badań nad Pieśnią Robotniczą organizowano w innych państwach - w 1965 roku w Valenje (dzisiejsza Słowenia), a kolejne w Budapeszcie, aż do 1968[4].

W tekście węgierskiej etnograf Tekli Dömötör, będącym sprawozdaniem z kongresu, istnieje wzmianka o *„fascynujących badaniach A. Dygacza, w których subtelnie przeanalizowano emocje i postawy polskich pracowników przemysłowych, odzwierciedlone w pieśniach"*[5], natomiast w egzemplarzu *Ludowych pieśni górniczych Zagłębia Dąbrowskiego*, umieszczonym aktualnie w węgierskiej bibliotece Akademii Muzycznej im. Franciszka Liszta w Budapeszcie, znajdziemy własnoręcznie napisaną przez Dygacza w 1975 roku dedykację dla węgierskiego teoretyka muzyki Jánosa Maróthy.

W pracy tej zwracają uwagę porównania folkloru muzycznego polskiej „braci robotniczej" do folkloru zapisanego przez Bélę Bartóka[6], jak również odniesienia do folkloru morawskiego z czeskich zbiorów – m.in. Františka Bartoša[7] i Františka Sušila[8].

Projekt „Digitalizacja zbiorów prof. dr. hab. Adolfa Dygacza" odkrywa przed badaczami warianty tekstowe napisane w języku czeskim, będące owocem współpracy folklorysty z muzykologami czeskimi.

3 Nagy Dezső: Magyar munkásfolklór (Balázs Géza, Dömötör Ákos) 190-191 | Ethnographia 102. évfolyam (1991) | Ethnographia 1890–2018 | Arcanum APPS dostupné na http://apps.arcanum.hu/app/ethnografia/view/Ethnografia_1991_102/?pg=194&layout=s, cit. 22. 3. 2020.

4 TAMTÉŽ.

5 DÖMÖTÖR, Tekla, *Az első nemzetközi munkásdal-konferencia tanulságai*, *„Muzsika"* t. IV/6, 1961, s. 1–2.

6 BARTÓK, Béla, *Slovenske l'udove piesne*, t. 1, Bratislava 1959, s. 158.

7 DYGACZ, Adolf, *Ludowe pieśni górnicze w Zagłębiu Dąbrowskim. Studium folklorystyczne*, Katowice 1975, s. 58-59.

8 TAMTÉŽ, s. 26.

W kolekcji Dygacza zachował się przykład pieśni: *Barbaro, panenko svatá* będący odpowiednikiem polskiej: *Barbórko, panienko święta*:

Pieśń wykonywano 4 grudnia w dzień świętej Barbary. *Barbórka* w Polsce ma bowiem długą tradycję: przed I wojną światową, oprócz nabożeństwa, organizowano uroczyste pochody górników i orkiestry dętej, prowadzone przez miasto, aż do gospody lub na teren kopalni, gdzie następował finał, czyli zabawa dla mężczyzn. W dwudziestoleciu międzywojennym Barbórka zaczynała się procesją, po której odprawiano nabożeństwo. Po mszy górnicy brali udział w oficjalnych uroczystościach, w czasie których otrzymywali tzw. *dniówkę*. W latach 70. i 80. XX wieku obchody zlaicyzowano, rozbudowując o oficjalne przemówienia, połączone z wręczaniem nagród zasłużonym pracownikom. Kończyła je zabawa taneczna dla górników i ich rodzin. W zbiorach Adolfa Dygacza zachowało się wiele melodii ludowych, towarzyszących świętowaniu 4 grudnia, z podziałem na pieśni uroczyste, towarzyszące nabożeństwom kościelnym oraz mniej oficjalne – śpiewane podczas zabawy.

Innym przykładem górniczej pieśni zanotowanej w języku czeskim w zbiorach A. Dygacza jest *Vy bergmani, bergmani,* znanej w Polsce w podobnym wariancie tekstowym. Wersja czeska ma natomiast rzadziej spotykane, tragiczne zakończenie.

Pieśń *Vy bergmani, bergmani* reprezentuje typ górniczych pieśni o pracy, odnoszących się do codziennych czynności, takich jak wczesna pobudka, szykowanie się do pracy, zabieranie śniadania, które naszykowała żona górnika oraz – w niektórych wariantach – lampy górniczej.

Opisuje zjazd do kopalni i dalsze obowiązki robotnika. We wskazanym tu wariancie zwraca uwagę na ciężką pracę i niepewny – z powodu wypadków górniczych – powrót do domu.

Pieśni tego typu relacjonują także wydarzenia w kopalni, sporo miejsca poświęcają koniom, czyli głównej sile pociągowej, wspierającej górników w ich trudzie. Prócz szczegółowego opisu dniówki, nierzadko wymieniane są także nazwy narzędzi służących górnikom do pracy. Zatem jest to interesujący korpus tekstów, dający dobre, niewyidealizowane wyobrażenie o górniczym rzemiośle, jego bolączkach i opresjach. Innym przykładem pieśni powszechnej – górniczej jest *Když přidě na šachte.*

Pieśni z archiwum Dygacza nie ograniczają się tematycznie do górniczo-hutniczego przemysłu. W zbiorach folklorysty znajdziemy także inne pieśni zawodowe: flisackie, rzemieślnicze, gospodarsko-rolnicze, myśliwskie, a także obrzędowe: kolędy, pieśni narodzeniowe, weselne, pogrzebowe, związane ze zwyczajem topienia Marzanny oraz z wiosennym strojeniem gaika. Liczną grupę stanowią pieśni powszechne: miłosne, historyczne, frywolne, rodzinne, społeczne. Wśród nich również występują warianty czeskie, czego przykładem jest niezwykle popularna na Górnym Śląsku pieśń *Jak jo chodził do szkoły*, zanotowana jako *Když jsem chodil do školy.*

Mnogość przykładów czeskich świadczy rzetelnej pracy komparatystycznej polskiego folklorysty. Materiał ten z pewnością wymaga dalszego rozpoznania muzykologicznego, które może finalnie przyczynić się do opracowania nowych, nieznanych wątków związanych z działalnością naukową Adolfa Dygacza. Digitalizacja drugiego etapu projektu, z którego pochodzą niniejsze przykłady nutowe, zakończy się w 2020 roku.

Agata Krajewska

Nekrology

Zemřel prof. PhDr. Vladimír Wolf

Dne 23. prosince 2019 zemřel prof. PhDr. Vladimír Wolf. Od počátku vzniku doktorského studijního oboru Historie se zaměřením na české a československé dějiny, který je zabezpečován Ústavem historických věd Filozoficko – přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě, byl až do svého skonu členem rady uvedeného doktorského studia. Nešlo však zdaleka o jedinou vazbu na Opavu. Připomeňme při této příležitosti osobnost tohoto významného vědce a vzácného člověka.

Narodil se v Jaroměři, kde následně studoval na gymnáziu. Jeho zájem o dějepis jej přivedl na Univerzitu Palackého, kde absolvoval s vynikajícím prospěchem obor dějepis – čeština. Práce o středověkém osídlení horního Polabí se stala podkladem pro získání titulu doktora filozofie.

Po úspěšném zakončení vysokoškolského studia nastoupil jako odborný historik do okresního muzea v Trutnově. Přes své mládí měl nemalý podíl na tom, že z tohoto původně regionálního pracoviště v pohraničí se zakrátko stala v celostátním srovnání uznávaná badatelská instituce. Dodnes o tom svědčí i zdejší publikační produkce, mimo jiné soustředěná v periodicky vydávaném sborníku Krkonoše – Podkrkonoší. Vladimír Wolf zde rozvinul svá středověká bádání, obohatil je i o archeologické přístupy, věnoval se regionálním dějinám Trutnovska a východních Čech. Počal pracovat i na určitých mezinárodních projektech. Trutnov se tak pro něho i jeho rodinu stal životním „sídelním městem". Mladý historik se zapojil i do širšího společenského dění v době nadějné druhé poloviny 60. let.

Po okupaci Československa však následoval tvrdý zásah normalizační moci. Vladimír Wolf byl vyhozen z muzea, bylo mu znemožněno publikovat vlastní práce. Stal se brigádníkem – kopáčem v Archeologickém ústavu Československé akademie věd v Praze. Do Trutnova se mohl pracovně vrátit až v roce 1974, kdy, přes řadu trvajících perzekučních opatření, nalezl zaměstnání jako archivář národního podniku Texlen Trutnov.

Zde se začala psát další kapitola jeho plodného života. Nejen, že začal pořádat mnohé semináře a konference s problematikou dějin lnářského průmyslu a následně i celého průmyslu textilního, ale doslova z ničeho založil sborník příspěvků k historii lnářské výroby v Československu. Počal spolupracovat se Střediskem pro dějiny textilu při Výzkumném ústavu bavlnářském v Ústí nad Orlicí, rozvíjely se rovněž jeho kontakty s tehdejším Slezským ústavem Československé akademie věd v Opavě. Wolfova energie vedla i k navázání dalších vztahů s různými institucemi historického výzkumu a počaly se rozvíjet i jeho vazby s polským pohraničím. Podnikový archiv byl nejen ukázkově systematizován, kdy se stal i nepřehlédnutelným badatelským centrem v oblasti výzkumu hospodářských dějin, ale neoficiálně zde dr. Wolf školil i několik studentů historických oborů.

Zlom v dalších životních osudech Vladimíra Wolfa přinesl rok 1989. Po pádu komunistického režimu zahájil svou vysokoškolskou kariéru. Začal působit na Pedagogické fakultě v Hradci Králové, měl velký podíl na rekonstrukci zdejší katedry historie, zasloužil se o vznik Filozofické fakulty i o pozdější přetvoření hradecké vysoké školy na univerzitu. Byl zde nejen proděkanem, ale po dvě období i děkanem. Velmi rychle se habilitoval a posléze byl jmenován univerzitním profesorem.

Kromě již vzpomenutých badatelských témat rozvinul zde i další výzkum, zvláště z oblasti kastelologie a dějin Kladska. Stal se dlouholetým předsedou tzv. Kladské komise, působil v mnoha redakčních či vědeckých radách, a to včetně vědeckých rad na Slezské univerzitě v Opavě. Po svém odchodu do důchodu byl pak angažován na Fakultě veřejných politik Slezské univerzity v Opavě, kde pracoval v jejím studijním středisku v Trutnově. Jeho rychlý rozvoj se tak stal i jeho zásluhou.

Česká historie ztratila v prof. PhDr. Vladimíru Wolfovi nejen významného historika a osobnost s obrovskými organizačními schopnostmi, ale i velice laskavého člověka a jedince, který svým entuziasmem a energií dokázal vždy pozitivně formovat prostředí, ve kterém se pohyboval.

Zdeněk Jirásek

Vzpomínka na PhDr. Vladimíra Goše, CSc.
(* 8. 9. 1942 – † 15. 1. 2020)

Uplynuly dvě desítky let od doby, kdy na půdě Slezské univerzity začal přednášet odborník na medievální archeologii, jenž svůj profesní život zasvětil práci, která mu byla láskou i posláním. Narodil se v Olomouci, kde v roce 1959 odmaturoval na Slovanském gymnáziu a poté studoval prehistorii v Brně na tehdejší Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně. V roce 1964 studium dokončil a nastoupil do Městského vlastivědného muzea v Mohelnici, odkud po pár letech přešel do Okresního vlastivědného muzea v Šumperku, kde od roku l990 působil ve funkci zástupce ředitele. V tomtéž roce získal titul kandidáta věd za disertační práci *Severní Morava v době slovanské* (Goš 1989), kterou obhájil na Ústavu archeologie a muzeologie Masarykovy univerzity v Brně. I po odchodu do důchodu v roce 2008, kdy jej v Šumperku vystřídal Jakub Halama, se i nadále věnoval pedagogické práci. Až do ledna letošního roku, kdy nás nečekaně opustil, řídil jednání Středomoravské archeologické regionální komise při Archeologickém ústavu AV ČR v Brně, který jejím prostřednictvím koordinuje provádění záchranných výzkumů. Jako předseda mohl zúročit bohaté zkušenosti nabyté za více než půlstoletí působení v oboru, o jehož rozvoj se nemalou měrou zasloužil.

Rozsah pracovní činnosti Vladimíra Goše byl vskutku široký, což do jisté míry zapříčinilo angažmá v muzeu, kde se stejně jako jeho vrstevníci podílel na profesionalizaci archeologické práce v rámci terénních výzkumů i správy nálezových fondů. Že se v obou oblastech bohatě realizoval, dokládá bibliografie s více než stovkou titulů, v níž jsou obsaženy informativní zprávy o archeologických výzkumech včetně studií zhodnocujících jejich výsledky v širších souvislostech. Vedle syntetických přehledů

pravěkého a středověkého osídlení se v ní objevují práce z oblasti materiální kultury, zaměřené na hrnčířskou produkci nebo předměty každodenního života. Jejich archeologicko-historické rozbory svědčí o hlubokých znalostech, širokém přehledu a dobré orientaci v domácí i cizí literatuře. Autorem většiny byl Vladimír Goš sám, pouze některé sepsal s kolegy, s nimiž dlouhá léta odborně spolupracoval.

Příchod čerstvého absolventa brněnské prehistorie do Mohelnice byl nesporným přínosem, protože sběrná oblast muzea byla archeologicky velmi bohatá. Záchrana památek spočívala do té doby na místních dobrovolnících, sdružených ve Vlastivědném kroužku v Moravičanech, jehož aktivními členy byli Vladimír Kapl, Josef Horký, Jiří Adamec a páter Josef Novák, který zachráněné nálezy ukládal na faře. Díky Vladimíru Gošovi vešla kolekce shromažďovaná v letech 1956–1973 ve známost[9] (Goš 1974b) stejně tak, jako sběry posbírané v letech 1951–1955 na hradišti ve Stavenicích, které se prostřednictvím Josefa Skutila dostaly do olomouckého muzea (Goš 1971).

Objevy amatérských nadšenců v okolí Mohelnice neušly pozornosti pracovníků brněnské pobočky Státního archeologického ústavu a iniciovaly výzkumy Rudolfa Tichého na neolitickém sídlišti U cukrovaru (1953, 1956–1965, 1970–1971) a Jindry Nekvasila na popelnicovém pohřebišti u bývalé škrobárny (1957–1958). Na jeho devastaci upozornil Vladimír Kapl a Josef Horký, s nímž Vladimír Goš v roce 1964 odkryl žárový hrob.[10] O rok později se mu podařilo prokopat na Nekvasilově výzkumu halštatského pohřebiště v Moravičanech – Dílečkách (1958–1967) část slovanského sídliště z 8. století (Goš 1966; 1988, 181–182). Následně v letech 1966–1967 zkoumal mladší osadu z konce 10. až první poloviny 13. století, narušenou výstavbou silničního obchvatu na jižním okraji Mohelnice v prostoru bývalých garáží ČSAD (Goš 1968). V její exkavaci pokračoval v letech 1969–1974 o půl kilometrů jižněji, kde kromě sídelních objektů a hrnčířských pecí s hliníky narazil na sídlištní objekty z doby laténské (Goš 1971a). Paralelně s výzkumem osady hrnčířů odkryl v roce 1972 část neolitického sídliště u Křemačovského rybníka (Goš 1973) a v následujícím roce v hliníku ve Zvoli obsah několika lužických objektů (Goš 1974). Další pravěkou lokalitu zkoumal v Hradské ulici na západním okraji Loštic (Goš 1974a), kam se vrátil v roce 1976, aby zachránil šest mladohradištních hrobů z 11. století na pohřebišti jižně obce, které bylo první slovanskou nekropolí zkoumanou na Mohelnicku (Goš 1978). V následujícím roce kopal v Komenského ulici, kde zkoumal zahloubený objekt z druhé poloviny 13. století (Goš 1984). S pomocí Vladimíra Kapla a Jindry Nekvasila provedl v letech 1978–1979 výzkum v trase dálnice mezi Mohelnicí a Olomoucí na katastru Palonína, kde se nacházelo sídliště lužické kultury a slovanská osada z 9.–10. století (Goš 1980a; Goš–Kapl–Nekvasil 1981). Z dalších záchranných akcí lze uvést odkryv v kostele dominikánského kláštera Zvěstování Panny Marie v roce 1993 (Goš 1996; 1997), výzkum lineárního sídliště v Postřelmově v roce 2003 (Goš 2006a), nález středověké pece v Mohelnici – Olomoucké ulici v roce 2006 (Goš–Halama 2007) a z následujícího roku výzkum na náměstí Republiky v Šumperku, kam zasahoval vodní příkop a novověký hřbitov (Goš–Halama 2009; Goš–Halama–Plaštiaková 2009).

* Citace publikací Vladimíra Goše jsou dostupné v připojené bibliografii.

9 FALTÝNEK, Karel: *Poválečná činnost amatérských archeologů na Mohelnicku*. Archeologie Moravy a Slezska VII, 2007, s. 196–211.

10 KAPLOVÁ, Alžběta: *Archeologické výzkumy Vladimíra Kapla*. rkp. diplomové práce na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity. Brno 2012, s. 25.

K uvedeným akcím je nutno připočíst patronaci nad výzkumy Vladimíra Kapla, které Vladimír Goš odborně zaštiťoval. Kromě výše zmíněných exkavací v Mohelnici, Palonínně a Lošticích se jednalo o biskupský hrádek, jehož relikty identifikoval v budově dnešního muzea (bývalé fary) a pak o výkopy v kostele Všech svatých ve Vyšehorkách z let 1994–1997.[11]

Do historie bádání se Vladimír Goš zapsal v souvislosti s ověřováním polohy zaniklé vsi Rábov (Rabensdorf) u Horního Benešova, kde Karel Schirmeisen ve 30. letech vykopal několik objektů[12] (Goš 1979, 65). V českém Slezsku je to dosud jediná zkoumaná lokalita tohoto typu, jelikož vesnickým osídlením se až dosud v regionu nikdo systematicky nezabýval. Okrajově pouze Vlasta Šikulová, která odkryla v roce 1959 na Kotouči u Štramberka drobné opevnění na Jurově kameni a pod ním zbytek zaniklé vsi u tzv. Mírové studánky.[13]

Zájem Vladimíra Goše o panská sídla na Jesenicku, v jejichž výzkumu se angažoval od 70. let minulého století, souvisel se zrušením okresu Jeseník v roce 1960 a následným zánikem muzea, k jehož obnovení došlo až po šestatřiceti letech zásluhou Zdeňka Brachtla. Sbírky s nálezy z hradů Kaltenštejn, Rychleby, Javorník aj. byly nejprve převedeny do Krajského vlastivědného muzea v Olomouci a následně do Vlastivědného muzea v Šumperku, které spolu s fondem převzalo patronaci nad záchrannou činností. Proto v letech 1975–1976, když se začaly provádět stavební úpravy, Vladimír Goš provedl záchranný výzkum vodní tvrze a sepsal několik studií o výzkumu jesenických fortifikací (Goš 1977; 1977c; 1978; 1981a).[14] Pozornost věnoval také hmotným nálezům (Goš 1976, 1977b; 1978), z nichž některé publikoval ve spolupráci s Milanem Rychlým (Goš–Rychlý 2002; 2016), jenž nedávno dokončil studium archeologie na Slezské univerzitě magisterskou prací o jesenických hradech. Jejím oponentem nemohl být nikdo jiný než Vladimír Goš.[15]

V průzkumu hradů pokračoval i na Šumpersku, kde záchranné akce iniciovaly rekonstrukce fortifikačních systémů. To se týkalo kastelového opevnění Úsova, kde Vladimír Goš kopal v letech 1986–1987 (Goš 1985; 1992) a Nového hradu u Kopřivné, který zkoumal v roce 1999–2000 (Goš 2002; 2003a). O čtyři léta později ještě zdokumentoval pozůstatky částečně odbagrovaného drobného středověkého opevnění v Novém Malíně (Goš 2006).

Kromě práce v terénu byla důležitá také publikační činnost zaměřená na zveřejňování významnějších nálezů, jako byly depoty pražských grošů v Postřelmově a Mohelnici (Goš–Horký–Zdráhal 1970), palcát s diamantovou hlavicí u radnice v Šumperku

11 KAPLOVÁ: *Archeologické výzkumy Vladimíra Kapla,* s. 66, 68, 89.

12 SCHIRMEISEN, Karel: *Auf den Spuren eines mittelalterlichen Dorfes bei Benisch*. Benisches Ländchen 3, 1937, s. 81–85; JANÁK, Vratislav – KOUŘIL, Pavel: *Problémy a úkoly archeologie v českém Slezsku a na severovýchodní Moravě*. Časopis Slezského zemského muzea, řada B, 40, 1991, s. 193–219 (konkrétně s. 210)

13 PAVELČÍK, Jiří: *Zjišťovací výzkum ve Štramberku*, Přehled výzkumů 1959, s. 66; ŠIKULOVÁ, Vlasta: *Přehled dokladů středověkého osídlení Kotouče ve sbírkách Slezského muzea v Opavě*. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 47, 1991, s. 62–65.

14 KOUŘIL, Pavel – KOVÁČIK, Peter – PRIX, Dalibor – WIHODA, Martin, 2007: *Tvrz a město Jeseník ve středověku*. Archaeologia historica 32, 2007, s. 239–268.

15 RYCHLÝ, Milan: *Hmotná kultura středověkých opevněných sídel na Javornicku (okr. Jeseník)*. rkp. diplomové práce na Archeologickém ústavu FPF Slezské univerzity. Opava 2018.

(Goš 1993; 1993a), středověký meč z pískovny v Mohelnici (Goš 2003) nebo novověký kachel z Bludovečku (Goš 1997). Terénní zjištění v komparaci s vyhodnocením starších nálezů dala vzniknout regionálním studiím o pravěkém a středověkém osídlení Šumperska, Mohelnicka a severní Moravy (Goš 1968a; 1972; 1981; 1982a; 1985a). Odkryvy provedené ve městech, opřené o výpověď písemných pramenů, osvětlily nejstarší historii měst Líbivé, Mohelnice, Nového Malína nebo Šumperka, kterou Vladimír Goš sepsal s Jakubem Halamou (Goš–Halama 2014; 2014a; 2014b; 2014c; 2019).

Badatelsky plodná byla spolupráce s historikem Jiřím Karlem, bývalým ředitelem Městského muzea v Rýmařově, který s geologem Jaromírem Novákem zkoumal v letech 1969–1971 a 1975–1988 rýmařovskou předměstskou osadu v Bezručově ulici a v mezidobí 1971–1975 městské opevnění zvané Hrádek u náměstí Míru, kde se našly doklady zpracování zlata ze 13. a 14. století, (Goš–Novák–Karel 1974; 1985; Goš–Karel 1992; 2002). Archeologická zjištění přispěla k poznání nejstarší historie města, které hrálo důležitou roli při kolonizaci podhůří Jeseníků (Goš–Karel 2003a; 2003b). Další společné práce se zaměřily na vyhodnocení bohatého souboru keramiky a kovových nálezů z hradu Štrálku, který Jiří Karel a Jaromír Novák získal v roce 1983 (Goš–Karel 1999). Připomenout zaslouží i publikování ostatních hmotných nálezů, jako byly hrací pomůcky (Goš–Karel 1991; 1992a; 2005) nebo výrobky z keramiky a skla (Goš–Karel 2003).

Zvláštní kapitolu v rámci badatelských aktivit představovaly studie zabývající se vývojem keramické produkce, zpracované na základě materiálu ze sídlišť v Horním Pomoraví (Loštice, Mohelnice, Palonín, Žádlovice aj.), které se koncentrovaly u výchozů tuhových ložisek v okolí Svinova (Goš 1970; 1975; 1977a; 1991). Vladimír Goš tuto specifickou výrobní oblast označil za tzv. severomoravský výrobní okruh, jehož hmotnou náplň definoval na základě technologických a morfologických kritérií (Goš 1980, 369; 1982; Goš–Karel 1979). Starší raně středověkou keramiku 10. až poloviny 13. století charakterizoval podle množství tuhy v mase a okrajové profilace hrnců, směřující od tvarů ven vyhnutých k formám vzhůru vytaženým a římsovitým, jež představovaly poslední vývojové stádium hradištní keramiky. V mladším, vrcholně středověkém stupni 13. až 15. století byla tuha postupně nahrazena slídou a římsovité okraje se od druhé poloviny 13. věku zformovaly do podoby okruží.

Životní prací Vladimíra Goše byla monografie *Loštice – město středověkých hrnčířů*, v níž shrnul poznatky o výrobě a distribuci loštické keramiky (Goš 2007). Její obsah určil na základě nálezů z Loštic (Goš 1983; Goš–Novák 1976), které rozlišil do pěti tříd, mezi nimiž vyčlenil tzv. loštické zboží, za něž považoval tvrdě vypálenou kameninu s vlastnostmi srovnatelnými s porýnskou produkcí či výrobky saských nebo žitavských dílen. Její výrobu umožnily místní zdroje surovin, z nichž se od počátku 15. století začaly vyrábět poháry, opatřené od poloviny věku věncem oušek v podhrdlí (Goš–Novák 1976; Goš 2003b). Tzv. loštický efekt pak spojoval s příměsí granátu almandinu, která podle petrografických analýz způsobovala typický bradavčitý povrch (Gregerová–Hložek–Čopjaková–Škoda–Goš 2008). Tuto nezaměnitelnou keramiku spolu s dalším archeologickým materiálem presentoval na četných výstavách a také v muzejních expozicích, z nichž nejúspěšnější „*Pravěk Mohelnicka"* získala v roce 2005 prestižní cenou Gloria musealis za nejlepší výstavu roku.

Jak z uvedeného plyne, Vladimír Goš nebyl jen archeolog a vysokoškolský pedagog, jenž své profesní znalosti dokázal předávat mladším adeptům, ale také zkušený

muzejník, který si uvědomoval, že archeologické nálezy je potřeba nejen vykopávat, ale i smysluplně uchovávat a prezentovat. Toho je dokladem připojená bibliografie, v níž nejsou uvedeny zdaleka všechny publikace. Zaznamenány jsou pouze ty, které dokreslují odborné zaměření člověka, který svůj profesní život naplnil činorodou prací a poznáváním minulosti.

Markéta Tymonová

Výběrová bibliografie Vladimíra Goše

(uspořádala Markéta Tymonová)

GOŠ, Vladimír:
– 1966: *Staroslovanské sídliště v Moravičanech*, Archeologické rozhledy XVIII, s. 588–591.
– 1968: *Pravěk Šumperska,* Severní Morava 18, 1968, s. 33–39.
– 1968a: *Výzkum mladohradištní osady v Mohelnici (okr. Šumperk),* Přehled výzkumů 1967, s. 99–100.
– 1970: *Příspěvek k poznání mladohradištní keramiky na severní Moravě*, Sborník Národního muzea A 24, s. 225–228.
– 1971: *Slovanské hradiště u Stavenic na severní Moravě*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 20, č. 16, s. 225–228.
– 1971a: *Výzkum slovanské osady v Mohelnici v roce 1971 (okr. Šumperk*), Přehled výzkumů 1971, s. 100.
– 1972: *Die Entwicklung der jungburgwallzeitlichen Besiedlung in der Gegend von Mohelnice (Mügglitz),* Zweite gesamtliche Konferenz über die Problematik mittelalterlicher Ostwüstungen in der ČSSR, s. 37–46.
– 1973: *Záchranný výzkum neolitického sídliště v Mohelnici u Křemačovského rybníka (okr. Šumperk),* Přehled výzkumů 1972, s. 17–19.
– 1974: *Lužická osada ve Zvoli (okr. Šumperk),* Přehled výzkumů 1973, s. 33–34.
– 1974a: *Pravěká sídliště v Lošticích (okr. Šumperk),* Přehled výzkumů 1973, s. 117–118.
– 1974b: *Sbírka Vlastivědného kroužku v Moravičanech (okr. Šumperk),* Zprávy ČSA při ČSAV XVI(5–6), s. 69–99.
– 1975: *Osada hrnčířů v Mohelnici.* Archeologické rozhledy 27, č. 1, s. 338–341.
– 1976: *Soubor železných předmětů a zbroje z hradu Rychleb ve Slezsku*, Vlastivědný věstník moravský 28, s. 293–300.
– 1977: *Archeologický výzkum tvrzí na Jesenicku*, Achaeologia historica 2, s. 33–36.
– 1977a: *Slovanská keramika 10.–13. stol. na severní Moravě*, Vlastivědný věstník moravský 27, s. 291–302.
– 1977b: *Středověké dětské hračky z Jesenicka,* Severní Morava 33, s. 53–54.
– 1977c : *Záchranný výzkum tvrze v Jeseníku (okr. Šumperk),* Přehled výzkumů 1975, s. 71–72. Brno.
– 1978: *Slovanské pohřebiště z 11. století v Lošticích (okr. Šumperk)*, Přehled výzkumů 1976, s. 75–76.
– 1978a: *Středověké tvrze na Jesenicku*, Severní Morava 36, s. 50–55.

– 1979: *Zaniklá osada Rabendorf (Rábov) u Horního Benešova*, Vlastivědný věstník moravský 31, s. 64–66.
– 1980: *Keramika z doby husitské na severní Moravě*, Archaeologia historica 5, s. 369–374.
– 1980a: *Zachraňovací akce u Palonína (okr. Šumperk),* Přehled výzkumů 1978, s. 68–69.
– 1981: *Na okraj moravsko-polských styků v časném středověku.* Vlastivědný věstník moravský 33, č. 1, s. 88–90.
– 1981a: *Vodní tvrz v Jeseníku. Archeologický výzkum nejstarší fáze a problematika tvrzí na Jesenicku*, Časopis Slezského muzea B 30, s. 227–246.
– 1982: *Hrnčířské pece severní Moravy,* Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami*,* s. 25–32.
– 1982a: *Charakteristika vývoje osídlení severní Moravy v 8. – 15. století*, Archaeologia historica 7, s. 157–162.
– 1983: *Středověké hrnčířství v Lošticích. Pět let archeologických výzkumů města*, Archaeologia historica, 8, s. 197–209.
– 1984: *K otázce zahloubených obydlí ve 13. století na severní Moravě (zemnice č. 16 z Loštic-náměstí),* Vlastivědný věstník moravský 36, č. 2, s. 171–178.
– 1985: *Hrad Úsov a jeho úloha při kolonizaci severní Moravy*, Archaeologia historica 10, s. 303–307.
– 1985a: *Severní Morava ve střední době hradištní,* Sborník Národního muzea A 39, 179–182.
– 1988: *Slovanské osídlení severní Moravy.* In: Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Nekudy, CSc., Frolec, V., red., Brno, s. 181–190.
– 1989: *Severní Morava v době slovanské*, rkp. kandidátské disertační práce na FF UJEP v Brně. Brno.
– 1991: *Tradice výroby slovanské keramiky ve 13. století*, Ślaskie sprawozdania archeologiczne 2, s. 185–192.
– 1992: *Počátky hradu Úsova*. Časopis Slezského zemského muzea B 41, č. 2, s. 103–107.
– 1993: *Středověký palcát ze Šumperka*, Informační zpravodaj ČAS, srpen, s. 50–51.
– 1993a: *Nález středověkého palcátu v Šumperku*, Severní Morava 65, s. 59.
– 1996: *Archeologický výzkum kostela Zvěstování Panny Marie v Šumperku. In: Šumperk – město a jeho obyvatelé*. Šumperk, s. 59–67.
– 1997: *Šumperk (okr. Šumperk). Kostel Zvěstování Panny Marie. Středověk. Záchranný výzkum,* Přehled výzkumů 1993–1994, s. 238.
– 2002: *Archeologové na Novém Hradu u Kopřivné na Šumpersku*, Vlastivědný věstník moravský 54, s. 183–187.
– 2003: *Bitva u Zvole aneb středověký meč z Mohelnice na Šumpersku*, Vlastivědný věstník moravský 55, s. 62–66.
– 2003a: *Kamna na Novém Hradě u Hanušovic*, Severní Morava 49, s. 49–51.
– 2003b: *Lošťické poháry zbaveny tajemství aneb Pocula Loscicsensia aperta*, Severní Morava 43, s. 37–42.
– 2006: *Nový Malín (okr. Šumperk). č. p. 134, parc. č. 21. Středověk. Opevnění. Záchranný výzkum,* Přehled výzkumů 47, s. 263.
– 2006a: *Postřelmov (okr. Šumperk). „U Františka". LnK (fáze II, III), LgK. Sídliště. Záchranný výzkum. Uložení: VM Šumperk*, Přehled výzkumů 47, s. 112–114.

– 2016: *Nálezový soubor z Nového hradu u Hanušovic. Etuda z archeologie všedního dne*, Pravěk NŘ 24, s. 265–294.

GOŠ, Vladimír – HALAMA, Jakub:
– 2007: *Mohelnice (okr. Šumperk). Olomoucká ulice, parc. Č. 4S2/1. Vrcholný středověk-novověk. Sídliště. Záchranný výzkum*, Přehled výzkumů 48, s. 486.
– 2008: *Šumperk (okr. Šumperk). Nám. Republiky. Středověk–novověk. Město, hřbitov. Záchranný výzkum*, Přehled výzkumů 49, s. 443–445.
– 2009: *Ceramics from the town fortification moat (?) in Šumperk*, Studies in Post-Medieval Archaeology 3, s. 125–156.
– 2014: *Počátky Mohelnice a její opevnění*, In: Archeologie a vlastivěda: PhDr. Pavlu Michnovi k sedmdesátým narozeninám, Brno, s. 30–34.
– 2014a: *Počátky Šumperka a Nového Malína (Frankštátu) ve 13. století*, Severní Morava 58, s. 3–10.
– 2014b: *Šumperk a Frankštát (Nový Malín). Pokus o založení města pod Pradědem ve 13. století*, Forum urbes medii aevii VIII, č. 1, s. 68–79.
– 2014c: *Šumperk, ulice Na Hradbách. Provizorium či lehká dřevohliněná stavba ze 13. století, malé zamyšlení nad velkým problémem*, Archaeologia historica 38, č. 1, s. 203–217.
– 2019: *Počátky Libivé ve středověku aneb „Archeologie půdy domu*", Severní Morava 63, s. 5–58.

GOŠ, Vladimír – HALAMA, Jakub – PLAŠTIAKOVÁ, Miroslava:
– 2009: *Městský příkop, brána, hřbitov a středověký dům. Středověký Šumperk očima archeologa*, Severní Morava 53, s. 3–11.

GOŠ, Vladimír – KAREL, Jiří:
– 1979: *Slovanské a středověké zásobnice severní Moravy*, Archeologické rozhledy 31, s. 163–175.
– 1991: *Šachové figurky z Hrádku v Rýmařově*, Vlastivědný věstník moravský 43, s. 474–476.
– 1992: *Středověká zlatnická dílna v Rýmařově*, Časopis Slezského muzea B41, č. 1, 1992, s. 1–6.
– 1992a: *Vzácný nález astragálu v Rýmařově*, Informační zpravodaj ČAS, květen 1992, s. 54–55.
– 1999: *Hrad Strálek u Rýmařova*, Střední Morava 8, s. 105–113.
– 2002: *Městský hrad v Rýmařově ve 13.–15. století*, Střední Morava 15, s. 20–40.
– 2003: *Pijáci na panství rabštejnském*, Sborník bruntálského muzea, s. 17–30.
– 2003a: *Počátky Rýmařova. Nový pohled na předlokační osadu města*, Archaeologia Historica 28, s. 297–302.
– 2003b: *Změna – velká kolonizace 13. století očima archeologa*, Acta historica et museologica Universitatis Silesiae Opaviensis 6, s. 114–118.
– 2005: *Hry a zábava ve středověkém Rýmařově*, Pravěk NŘ 15, s. 451–459.

GOŠ, Vladimír – KAPL, Vladimír – NEKVASIL, Jindra:
– 1981: *Dokončení zachraňovacího výzkumu v Paloníně (okr. Šumperk)*, Přehled výzkumů 1979, s. 24–25.

GOŠ, Vladimír – NOVÁK, Jaromír – KAREL, Jiří:
– 1974: *Z aniklé středověké sídliště v Rýmařově*, Časopis Slezského muzea B23, č. 2, s. 110–128.
– 1976: *Počátky výroby loštické keramiky*, Archeologické rozhledy 18, s. 399–404.
– 1985: *Počátky osídlení Rýmařova*, Památky archeologické 76, s. 184–227.

GOŠ, Vladimír – RYCHLÝ, Milan:
– 2002: *Unikátní kamenina z hradu Kaltenštejna u Černé Vody*, Severní Morava 42, s. 43–44.
– 2016: *Středověká kamenina na Jesenicku*, Vlastivědný věstník moravský 68, č. 4, s. 324–328.

GREGEROVÁ, Miroslava – HLOŽEK, Martin – ČOPJAKOVÁ, Renata – ŠKODA, Radek – GOŠ, Vladimír:
– 2008: *Chemické složení loštických pohárů*, Geologický výzkum Moravy a Slezska 15, č. 1, s. 76–86.

Seznam vyobrazení

Str. 38 Schlesisches Kochbuch, žánrové vyobrazení hospodyně na obálce, 1900
Str. 40 Schlesisches Kochbuch, titulní strana, 1900
Str. 42 Matriční zápis o sňatku Terezy Hofschusterové a Josefa Adama, 1871. Zdroj: ZA v Opavě
Str. 45 Dům na Horním náměstí 24/178-179, v jehož přízemí dříve sídlila restaurace manželů Adamových, 30. léta 20. století. Zdroj: SZM Opava
Str. 63 Zpráva landrátu v Nise vládnímu prezidentu v Opolí z 20. 12. 1918 o obsazení Opavy a bývalého Rakouského Slezska československou armádou a úřady. Zdroj: AP Opole, fond Rejencja Opolska, sign. 202
Str. 66 Starosta Hlučína Johannes Lindel žádá 24. 1. 1920 o převzetí do říšské finanční správy. Zdroj: AP Opole, fond Rejencja Opolska, sign. 7843
Str. 69 Mapa hranice mezi Československem a Německém v úseku obcí Úvalno a Branice, součást celku hraničních map odsouhlasených v roce 1928. Zdroj: AP Opole, fond Rejencja Opolska, sign_RO VIII/34
Str. 74 Výkaz výdajů spolku Reichsverband Heimatliebender Hultschiner sestavený Hermannem Janoschem k proplacení pruským ministerstvem vnitra prostřednictvím vrchního prezidenta provincie Horní Slezsko v Opolí, 24. 2. 1933. Zdroj: AP Opole, fond Naczelne Prezydium Prowincji Górnośląskiej w Opole, sign. 933
Str. 122 Výřez z plánové dokumentace s přízemím přístavby nového traktu plánovaného v roce 1923 Karlem Schmelzerem a Jaroslavem Volencem, měřítko 1:400. Zdroj: MZAB, ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 252
Str. 125 Výřez z plánové dokumentace zachycující první patro přístavby nového traktu plánovaného v roce 1923 Karlem Schmelzerem a Jaroslavem Volencem, měřítko 1:400. Zdroj: MZAB, ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 253
Str. 127 Plánová dokumentace projektu adaptace Müllerova domu vyhotovená Karlem Schmelzerem a Jaroslavem Volencem v roce 1924 pro potřeby muzejní knihovny zachycující sklepení, měřítko 1:100. Zdroj: MZAB, ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 250
Str. 129 Plánová dokumentace projektu adaptace Müllerova domu vyhotovená Karlem Schmelzerem a Jaroslavem Volencem v roce 1924 pro potřeby muzejní knihovny zachycující přízemí, měřítko 1 : 100. Zdroj: MZAB, ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 251
Str. 131 Výřez z plánové dokumentace projektu přístavby z roku 1924 vytvořené Karlem Schmelzerem, měřítko 1:400. Zdroj: MZAB, ZÚ Brno II., kart. 4418, fol. 254

Str. 133 Plánová dokumentace úprav pozemku SZM vyhotovená Karlem Gottwaldem a Jaroslavem Volencem z listopadu 1926 s vyznačením pozic jednotlivých barokních plastik, měřítko 1:400. Zdroj: MZAB, ZÚ Brno II., kart. 4418. fol. 164
Str. 135 Fotografie s pohledem na Müllerův dům, v popředí socha Jana Nepomuckého, získaná muzeem v roce 1930. Zdroj: Uměleckohistorické pracoviště SZM, Braunův archiv, inv. č. C VIII/2
Str. 136 Váza s motivem Persea (umístěná na pozici B, viz Obrázek č. 7). Zdroj: BRAUN, E. W: Studie zur Geschichte der Barockplastik, s. 87
Str. 138 Socha Krotóna. Zdroj: BRAUN, E. W: Studie zur Geschichte der Barockplastik, s. 84
Str. 140 Socha Venuše. Zdroj: BRAUN, E. W: Studie zur Geschichte der Barockplastik, s. 82
Str. 143 Socha Marta. Zdroj: BRAUN, E. W: Studie zur Geschichte der Barockplastik, s. 83
Str. 144 Váza s motivem Herma a Arga. Zdroj: BRAUN, E. W: Studie zur Geschichte der Barockplastik, s. 86
Str. 145 Váza s motivem Herkulových činů. Zdroj: BRAUN, E. W: Studie zur Geschichte der Barockplastik, s. 87
Str. 155 Vilijová neboli černá mačka, domácí produkce, 2020, archiv autorů
Str. 159 Šimlena s bramborovými šlížky, domácí produkce, 2020, archiv autorů
Str. 161 Odpust v Malých Hošticích, tradiční regionální koláče soukromé produkce, 2019, foto autorů
Str. 163 Krmáš v Hlučíně, prodejní stánky, v nabídce chléb s domácími pomazánkami, sádlem a škvarky, 2019, archiv autorů
Str. 165 „Štrasenfest v Chuchelné, improvizovaný stánek s domácími (nikoli však regionálními) jídly, 2019, archiv autorů
Str. 175 Josef Heller (asi 1948). Zdroj: rodinný archiv J. Hellera.
Str. 178 Miloslav Jareš. Zdroj: Česká divadelní encyklopedie, online, http://www.encyklopedie.idu.cz
Str. 181 Sylva Langová. Zdroj: Obálka časopisu Kino, roč. 2 (1947), č. 24
Str. 248 Účastníci konceference. Foto: Zuzana Urbánková

Seznam autorů

PhDr. Radmila Dluhošová, Ph.D. (nar. 1962), vystudovala ruský jazyk a literaturu na Filozofické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Brně (dnes Masarykova univerzita) a anglický jazyk a literaturu na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, titul Ph.D. získala na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě v oboru Korpusová lingvistika (2013). V současné době je v doktorském studiu v programu historické vědy. Ve výzkumné a publikační činnosti se zaměřuje na kulturní dědictví Slezska.

Kontakt: radmila.dluhosova@fpf.slu.cz

Doc. PhDr. Martin Franc, Ph.D. (nar. 1973 v Praze), historik a archivář, působí od roku 1995 v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., kde vede Oddělení pro dějiny Akademie věd, a v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. Přednáší také na FHS UK v Praze. Zabývá se dějinami životního stylu v letech 1948–1989 a zejména dějinami stravování v 18. až 20. století. Kromě toho se věnuje problematice vědy a vědní politiky v období 1945–1992. Publikoval knižní monografie Řasy, nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století (2003), Úderná skupina? Výprava českých lékařů a přírodovědců do SSSR v roce 1950 ve světle dopisů Ivana Málka (2009) a Ivan Málek a vědní politika 1959–1989 aneb Jediný opravdový komunista? (2010), Dějiny Ústavu organické chemie a biochemie AV ČR (s J. Šoukalem, 2013), Volný čas v českých zemích 1957–1967 (s J. Knapíkem, 2013). Spolu s J. Knapíkem a kolektivem vytvořil dvousvazkovou publikaci Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967 (2011), která v roce 2012 získala ocenění Magnesia Litera v kategorii Literatura faktu.

Kontakt: franc@mua.cas.cz

Mgr. Lucie Gilarová (nar. 1989 v Opavě) vystudovala obor Učitelství pro SŠ v kombinaci němčina – dějepis na FPF SU a nyní zde působí jako doktorandka oboru Historie se zaměřením na české a československé dějiny. V diplomové práci se věnovala edici deníku Viléma Lichnovského z let 1823–1824. Spolupracuje na projektech týkajících se meziválečných dějin Opavy. V dizertační práci se zabývá dějinami východního Slovenska, především předškolním a mimoškolním zařízením v 50. a 60. letech v Prešovském kraji.

Kontakt: Luc.Gilarova@gmail.com

Prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc. (nar. 1957 v Trutnově) vystudoval odbornou historii na Univerzitě Palackého. Od roku 1981 pracoval ve Slezském ústavu ČSAV v Opavě, od r. 1990 působí na Slezské univerzitě v Opavě, kde zastával řadu akademických funkcí – proděkan, děkan, rektor. Do února 2011 byl děkanem FPF SU v Opavě, od listopadu 2010 do listopadu 2014 byl též primátorem Statutárního města Opavy.

Specializuje se na nejnovější dějiny české, československé a středoevropské, na problematiku česko-polských styků, dějin Slezska a na problematiku hospodářských dějin. Je autorem či spoluautorem 14 monografií, více než 150 studií, mnoha populačních článků, spolupracuje s televizí, rozhlasem a tiskem. Člen mnoha vědeckých rad (včetně VR AV ČR) doma i v zahraničí, redakčních rad, odborných komisí a výborů, včetně Národního komitétu historiků atd. (detailní informace na www.slu.cz). Působil na mnoha domácích i zahraničních univerzitách.

Kontakt: zdenek.jirasek@fpf.slu.cz

Prof. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D. (nar. 1975 v Opavě) vystudoval historii na Filozoficko-přírodovědecké Slezské univerzity v Opavě. Na Ústavu historických věd FPF SU působí od září 2000 (2008–2018 vedoucím ústavu), od dubna 2014 současně na IKSŽ FSV Univerzity Karlovy. Zabývá se kulturní politikou v ČSR po roce 1945, životním stylem v 50. a 60. letech 20. století, dějinami Českého Slezska ve 20. století. Aktuálně se věnuje problematice Pionýrské organizace ČSM a výzkumu dětského kolektivu v 50. a 60. letech. Je autorem řady knižních prací, mj. Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967 (2011; s M. Francem a kol.), Volný čas v českých zemích 1957–1967 (2013; s M. Francem), Mezi pionýrským šátkem a mopedem (2018; s kol.). Nejnověji publikoval knihu Heller & Kristian aneb opavská Vest pocket revue (1933). Hra „Kaolin a Majolika" a inspirace Osvobozeným divadlem. (2020). Je členem oborových rad doktorského studia na FPF SU, FSV UK, PdF UK, členem Vědecké rady FPF SU a redakčních rad časopisů Soudobé dějiny, Slezský sborník, Kuděj, Marginalia Historica. Od roku 2016 působí v Expertním panelu Společenské vědy RVVI při Úřadu vlády ČR.

Kontakt: jiri.knapik@fpf.slu.cz

Prof. PhDr. Irena Korbelářová, Dr. (nar. 1963) absolvovala obor archivnictví na FF Univerzity Karlovy a postgraduální studium českých dějin na Univerzity Palackého. V r. 2005 se habilitovala na Univerzitě Hradec Králové. V r. 1988 nastoupila do Slezského ústavu ČSAV v Opavě, od r. 1993 působí na Slezské univerzitě v Opavě, kde v současné době zastává pozici děkanky Filozoficko-přírodovědecké fakulty a přednáší pomocné vědy historické, dějiny správy a archivnictví. Odborně se zabývá dějinami Slezska, zvláště dějinami měst, vydáváním pramenů k dějinám raného novověku a dějinami gastronomie.

Kontakt: irena.korbelarova@fpf.slu.cz

Mgr. Zdeněk Kravar, Ph.D. (nar. 1971 v Opavě) vystudoval obor Učitelství pro střední školy (němčina – občanská výchova) na FF Ostravské univerzity (1995 Mgr.) a poté historii na FF Slezské univerzity v Opavě (2003 Mgr., 2011 Ph.D.); od roku 1995 působí v Zemském archivu v Opavě v oddělení pro správu fondů a sbírek (od 2013 jako vedoucí oddělení). Zabývá se dějinami českého Slezska v období nacistické okupace, genealogií, dějinami podnikání na Opavsku a historií Opavy. V roce 2014 publikoval práci Das Reichsarchiv Troppau. Die NS-Etappe in der Geschichte des Archivwesens in tschechisch Schlesien.

Kontakt: z.kravar@zao.archives.cz

Mgr. Tomáš Krömer (nar. 1991 v Ostravě) absolvent oboru Historie-památková péče (2016) a Ochrana kulturního dědictví (2018) na Slezské univerzitě v Opavě. Nyní pokračuje ve studiu doktorského programu Historie se zaměřením na české a československé dějiny. Badatelsky se zaměřuje na problematikou dějin českého muzejnictví 20. století a Slezska v meziválečném období.

Kontakt: tkromer@seznam.cz

Mgr. Michal Kubica (nar. 1989) je doktorandem oboru České a československé dějiny na Ostravské univerzitě. V současné době koncipuje disertační výzkum na téma stavovské společnosti Opavsko-krnovského knížectví v druhé polovině 18. století. Dlouhodobě se věnuje otázce šlechtické společnosti Rakouského Slezska v 18. a 19. století a problematice nobilitačního řízení na příkladu rakouskoslezské šlechty. Mezi další témata autorova zájmu patří např. rozdělení Slezska roku 1742. Je autorem několika studií k uvedeným tématům.

Kontakt: kubicam@windowslive.com

Mgr. Vít Němec (nar. 1992 v Jablonci nad Nisou) je absolventem navazujícího magisterského oboru učitelství dějepisu a angličtiny pro SŠ na FPF SU. V současné době je studentem doktorandského studia oboru Historie se zaměřením na české a československé dějiny. Ve svém studiu se zabývá zejména problematikou civilní protiletecké ochrany v Československu a organizací Luftschutz.

Kontakt: nemecvitt@seznam.cz

Mgr. Vojtěch Szajkó, Ph.D. (nar. 1986 v Karviné) vystudoval obor Historie na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě. Tamtéž obhájil disertační práci na téma Využití železnic, pošt a telegrafu rakouskou armádou v letech 1848–1914. Nyní působí jako vědecký pracovník v Oddělení biografických studií Historického ústavu AV ČR, kde připravuje hesla pro Biografický slovník českých zemí. Zabývá se 19. stoletím s důrazem na dějiny vojenství, dějiny habsburské monarchie, dějiny vědy a techniky a historiografii.

Kontakt: szajko@hiu.cas.cz

Mgr. Jiří Šíl, Ph.D. (nar. 1976 ve Dvoře Králové nad Labem) vystudoval historii na Slezské univerzitě v Opavě, v současné době působí jako archivář v Zemském archívu v Opavě. Zabývá se regionálními dějinami Slezska a severní Moravy v 19. a 20. století a problematikou regionální historiografie. Publikoval biografii významného slezského historika Vincenta Praska.

Kontakt: j.sil@zao.archives.cz

PhDr. Karla Vymětalová, Ph.D. (nar. 1957 v Ostravě), vystudovala obor historie-němčina na FF Univerzity Palackého v Olomouci, následně obor latina na téže univerzitě. Pracovala jako odborný pracovník v Krajském vlastivědném muzeu v Olomouci, jako středoškolský pedagog na gymnáziu ve Šternberku. Od roku 2002 působí na Slezské univerzitě v Opavě, kde přednáší dějiny starověku a latinský jazyk. Odborně se zabývá dějinami starověkého Říma a novodobou českou historiografií o antice.

Kontakt: karla.vymetalova@fpf.slu.cz

Mgr. Miloš Zapletal, Ph.D. (nar. 1987 ve Vítkově). Vystudoval muzikologii a filmovou vědu na Masarykově univerzitě, v roce 2017 získal tamtéž titul Ph.D. V letech 2015–2018 byl zaměstnán v Etnologickém ústavu AV ČR. Od roku 2018 působí jako odborný asistent Ústavu historických věd FPF SU, od téhož roku rovněž přednáší na Pedagogické fakultě UHK. Prizmatem kulturní historiografie, muzeologie a estetiky studuje hudební kulturu českých zemí v 19. a 20. století.

Kontakt: m.zapletal1987@gmail.com

Prof. PhDr. Rudolf Žáček, Dr. (nar. 1948 v Ostravě) vystudoval obory historie a ruština na Univerzitě Palackého v Olomouci, studium zakončil roku 1971 a v roce 1998 byl na téže univerzitě habilitován. Profesorskou hodnost získal v Opavě roku 2011. Přes původní zaměření na moderní dějiny – zejména problematiku Slezska a česko- polských vztahů, jej jeho působení v Okresním vlastivědném muzeu ve Frýdku--Místku v letech 1971–1989 přivedlo k tematice starších dějin slezského Poodří, především Těšínska a přilehlých oblastí Moravy. Po změně režimu roku 1989 nastoupil jako vědecký pracovník do Slezského ústavu ČSAV (AV ČR), kde setrval i po inkorporování tohoto pracoviště Slezským zemským muzeem a působí zde do posud (v letech 1991–2000 jako jeho ředitel). Od roku 1991 pracuje též na Slezské univerzitě v Opavě, v současné době jako děkan Fakulty veřejných politik. Jeho odborný záběr je široce rozkročen mezi problematikou starších slezských dějin a moderní historií česko-polských vztahů. Vedle toho se zabývá i přípravou pramenných edic z období raného novověku. V rámci této tématiky publikoval desítky studií a odborných článků. K jeho pracím z poslední doby náleží mimo jiné knihy Dějiny Slezska v datech či Těšínsko – země Koruny české/Ducatus Tessinensis – terra Coronae Regni Bohemiae (společně s Irenou Korbelářovou).

Kontakt: rudolf.zacek@fpf.slu.cz

Pokyny pro autory příspěvků

Příspěvky pro Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis jsou přijímány výhradně v **elektronické podobě** (formáty textového editoru Word). Rozsah příspěvku činí maximálně 40 stran včetně poznámkové aparátu, který musí být umístěn na každé straně pod čarou. **Citace** odborné literatury a pramenů se řídí citační normou časopisu, která je přístupná na stránkách Ústavu historických věd (http://uhv.fpf.slu.cz/acta-historica/pokyny-autorum/). Každý příspěvek musí být vybaven **abstraktem** (3–4 věty), **klíčovými slovy a resumé** (20–30 řádků) buď v angličtině, nebo v podobě podkladu pro překlad redakcí. Cizojazyčný text je doplněn českým resumé. **Obrazové přílohy** (v počtu max. do 5 ks.) se přijímají pouze v elektronické podobě, včetně popisků a informací o uložení originálu. Autoři spolu s příspěvkem dodávají také stručnou **informaci o autorech** (zaměstnání, stručná charakteristika odborné činnosti, případně rok a místo narození – není povinné).

Adresa redakce:
Ústav historických věd FPF SU, Masarykova 37, 746 01, Opava 1.

Kontakt:
Mgr. David Radek, Ph.D. – david.radek@fpf.slu.cz

SLEZSKÁ
UNIVERZITA
FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

ACTA HISTORICA UNIVERSITATIS SILESIANAE OPAVIENSIS 13/2020

© Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, Ústav historických věd
Slezská univerzita v Opavě, 2020
Masarykova třída 37, 746 00 Opava

Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis jsou zařazena v Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR a v databázi The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS).

Upozornění redakce:
Redakční rada neodpovídá za obsahovou náplň jednotlivých příspěvků.
Studie prošly standardním recenzním řízením dle kritérií ERIH PLUS.

Výkonný redaktor: Mgr. David Radek, Ph.D.
Technická redakce: Mgr. Tomáš Krömer
Jazyková korektura textů: PhDr. Karla Vymětalová, Ph.D.
Překlad resumé: Mgr. et. Bc. Miloš Zapletal, Ph.D.
Sazba a obálka: Aleš Orlík, Opava
Tisk: PROFI-TISK group s.r.o.
Vydáno: 31. 12. 2020
Náklad: 150 kusů (1. vydání)
Publikace vychází jednou ročně a je neprodejná.

Financováno z projektu *Institucionálního plánu Slezské univerzity v Opavě 2019-2020*
Podpora konkurenceschopnosti a interdisciplinarity vědeckého výzkumu v oblasti historické vědy.

Vyobrazení na obálce: Mapa politického okresu Hlučínsko z roku 1943. Uloženo v Státní okresní archiv Karviná, fond: Sbírka map a plánů Státního okresního archivu Karviná, neinventarizováno, pořadové číslo 0102.

ISBN 978-80-7510-438-0
ISSN 1803-411X